

ISSN 1992-4437

ДЕРЖАВНИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ
ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ЦЕНТР
МВС УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ВІСНИК

Науково-практичний збірник

Виходить 2 рази на рік
Заснований у 2003 р.

№ 1 (21), 2014

Київ 2014

Внесено до переліку наукових фахових
видань ВАК України з юридичних наук:
Постанова президії ВАК України
від 26.01.2011 № 1-05/1

*Схвалено до друку науковою радою ДНДЕКЦ МВС України
(протокол від 14 травня 2014 року № 43)
Схвалено до друку Вченою радою НАВС
(протокол від 24 червня 2014 року № 14)*

Редакційна рада:

В.М. Сакал (голова) — заступник Міністра внутрішніх справ України, нач. ГСУ МВС України;
В.В. Черней — ректор Нац. акад. внутр. справ, канд. юрид. наук, доцент; **О.А. Федотов** (заст. голови) —
нач. Держ. наук.-дослід. експертно-криміналіст. центру МВС України, канд. юрид. наук; **С.С. Чернявський** —
проректор Нац. акад. внутр. справ, д-р юрид. наук, ст. наук. співр.

Редакційна колегія:

В.В. Черней — ректор Нац. акад. внутр. справ, канд. юрид. наук, доцент (головний редактор);
В.П. Бахін — д-р юрид. наук, проф. (Нац. ун-т держ. податкової служби України); **О.М. Головка** — д-р
юрид. наук, проф. (Харк. нац. ун-т внутр. справ); **В.Г. Гончаренко** — акад. Нац. акад. правових наук
України, д-р юрид. наук, проф. (Акад. адвокатури України); **О.М. Джужа** — д-р юрид. наук, проф. (Нац.
акад. внутр. справ); **А.В. Іщенко** — д-р юрид. наук, проф. (Нац. акад. внутр. справ); **Н.І. Клименко** — д-р
юрид. наук, проф. (Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка); **О.Є. Користін** — д-р юрид. наук, проф. (Нац.
акад. внутр. справ); **В.В. Седнів** — д-р мед. наук, проф., суд. експерт вищого класу (Донец. нац. ун-т);
В.П. Черних — д-р фармацевт. наук, д-р хім. наук, проф., чл.-кор. НАН України (Нац. фармацевт. ун-т);
В.Д. Сущенко — канд. юрид. наук, проф., засл. юрист України (Нац. акад. внутр. справ); **І.П. Красюк** —
канд. юрид. наук, засл. юрист України; **Р.Я. Заяць** — перший заст. нач. (Держ. наук.-дослід. експертно-
криміналіст. центр МВС України), канд. юрид. наук; **В.М. Зайцев** — нач. лаб. (Держ. наук.-дослід. экс-
пертно-криміналіст. центр МВС України); **Б.Б. Теплицький** — заст. нач. лаб. (Держ. наук.-дослід. экс-
пертно-криміналіст. центр МВС України); **О.П. Яковенко** — нач. відділу (Держ. наук.-дослід. експертно-
криміналіст. центр МВС України); **В.С. Печніков** — наук. співроб. (Держ. наук.-дослід. експертно-кри-
міналіст. центр МВС України); **С.С. Барташук** (відп. секр.) — експерт (Держ. наук.-дослід. експертно-
криміналіст. центр МВС України).

Криміналістичний вісник : наук.-практ. зб. / [голов. ред. В.В. Черней] / ДНДЕКЦ МВС
К82 України; НАВС. — К. : ПК «Типографія від «А» до «Я», 2014. — № 1 (21). — 232 с. : іл.

Містить праці з теоретичних, методичних, нормативно-правових, практичних, історичних, органі-
заційних проблем судової експертизи та криміналістики. На сторінках вісника відображено матеріали
багатою передового досвіду проведення криміналістичних досліджень, інтегровано все нове, що з'яв-
ляється в галузі науки криміналістики.

Для фахівців з питань судово-експертного та техніко-криміналістичного забезпечення діяльності
правоохоронних органів із залобігання, виявлення, розкриття й розслідування злочинів та інших право-
порушень, а також науковців, викладачів, аспірантів і студентів юридичних навчальних закладів.

УДК 343.9
ББК 67.99 (4Укр) 94

ЗМІСТ

МЕТОДОЛОГІЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

Седнев В.В.

Факты и фактические данные в судебной экспертизе 6

Орлов Ю.Ю., Ірхін Ю.Б.

Вплив комп'ютерних ігор, що містять сцени насильства
та жорстокості, на психіку дитини 17

Бичкова С.С.

Участь нотаріуса у цивільному процесі України 26

Чорноус Ю.М.

Криміналістичне забезпечення кримінального провадження 32

Чурпіта Г.В.

Правове регулювання інституту доказів і доказування у цивілістичних
судочинствах: компаративістичний аспект 38

Сокиран Ф.М., Сокиран М.Ф.

Характеристика тактичних прийомів психологічного впливу
у криміналістичній діяльності слідчого 45

Смерницький Д.В.

Інститут інтелектуальної власності: теоретико-правова характеристика ...53

Космина Н.М.

Експертная деятельность в профилактике преступлений 64

Полонська Ю.В.

Теоретико-правові аспекти вдосконалення дактилоскопічної реєстрації ...70

Буряк Л.С.

Правова природа висновку експерта як засобу доказування
в цивільному процесі 75

ВИКОРИСТАННЯ ДОСЯГНЕНЬ НАУКИ ТА ТЕХНІКИ В ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Лозова С.М., Пчеліна О.В.

Особливості розслідування кримінальних проваджень, пов'язаних
з незаконним зайняттям гральним бізнесом 81

Матюшкова Т.П., Тимошенко А.І.

Психічне насильство при вчиненні статевих злочинів: психологічні та
криміналістичні аспекти встановлення факту його застосування 89

Серов В.В.

Потреба у використанні нетрадиційних методів під час
дослідження малооб'ємних почеркових об'єктів, виконаних
незвичною до письма (лівою) рукою 95

Жирко В.В.

Тактика проведення впізнання особи за матеріалами відеозапису 104

Завдов'єва І.Г.

Про практику проведення судових експертиз, пов'язаних з визначенням фінансової можливості підприємств погашати заборгованість з виплати заробітної плати 108

Ємець Н.А.

Тактичні прийоми отримання експериментальних зразків для порівняльного дослідження. Участь спеціаліста у цій слідчій дії 113

Грига М.А.

Дослідження підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів, у системі завдань судової експертизи 118

Шушко О.О.

Особливості проведення економічної експертизи при документальному підтвердженні нарахування та сплати податку на додану вартість 126

Манько Є.С.

Ідентифікація осіб, зовнішність яких було змінено в результаті пластичних операцій 132

Сакаль А.П.

Міжнародне співробітництво при розслідуванні злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, що вчинені транснаціональними організованими злочинними угрупованнями 138

ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЧОВИХ ДОКАЗІВ

Пілюков Ю.О., Бодоряк Ю.Д., Поліщук В.А.

Визначення швидкості транспортного засобу за допомогою комплексної комп'ютерно-технічної та автотехнічної експертизи 146

Соколова А.Д., Соколова І.Є.

Вплив сапрофітної мікрофлори на перебіг і результати судово-біологічного дослідження об'єктів, що містять кров 152

Костюк В.Л.

Особливі чинники формування та охорони громадського порядку в місті Києві 163

Синяков Ф.В., Задерий І.А.

Особенности исследования следов выстрелов с гладкоствольных двуствольных охотничьих ружей, произведенных одновременно (дуплетом) 169

Гаркуша А.М.

Питання визначення часових міток файлів у файлових системах «FAT» і «NTFS» 177

Матвієнко С.А.

Особливості криміналістичного ідентифікаційного дослідження окремих моделей нарізної зброї виробництва фірми «Чеська збройовка» (Česká zbrojovka) 182

Кожакарь І.Ю.

Класифікація деформацій дактилоскопічних ознак та їх прояв у дактилоскопічних дослідженнях 187

Мельник Р.В.

Певні особливості криміналістичного дослідження саморобної та переробленої вогнепальної зброї 197

Терешкевич А.І.

Можливості використання сферичної відеозйомки в діяльності Експертної служби МВС України 203

ПЕРЕДОВИЙ ДОСВІД В ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Пелюшок В.Г.

Можливості встановлення дописки в документі шляхом дослідження штрихів, що перетинаються 207

Заикин О.В.

Особенности дактилоскопирования трупов с признаками гнилостных изменений 212

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

ВИДАТНІ ДІЯЧІ ТА ВИЗНАЧНІ ПОДІЇ В ГАЛУЗІ КРИМІНАЛІСТИКИ

Чисников В.Н.

А.А. Левенстим — первый пропагандист трудов Ганса Гросса и науки криминалистики в Российской империи 222

До уваги авторів! 231

МЕТОДОЛОГІЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

УДК 347.948.2

В.В. Седнев, доктор медичинської науки, професор,
професор кафедри кримінального права і процесу
Донецького національного університету

ФАКТЫ И ФАКТИЧЕСКИЕ ДАННЫЕ В СУДЕБНОЙ ЭКСПЕРТИЗЕ

Исследованы общенаучные и правовые основы формирования учения о факте в судебной экспертизе. Рассмотрена онтология и гносеология факта в судебной экспертизе. Судебная экспертиза проанализирована как праксиология доказывания. Сформированы понятия факта, фактических данных, исходных данных, предмета исследования и объекта исследования в теории судебной экспертизы. Исследованы контекстуальные синонимы понятия судебной экспертизы в доказывании. Установлен источник возможных ошибок в заключении эксперта.

Ключевые слова: факт, теория доказательств, судебная экспертиза, криминалистика.

Досліджено загальнонаукові і правові основи формування вчення про факт у судовій експертизі. Розглянуто онтологію і гносеологію факту в судовій експертизі. Судову експертизу проаналізовано як праксеологію доказування. Сформовано поняття факту, фактичних даних, вихідних даних, предмета та об'єкта в теорії судової експертизи. Досліджено контекстуальні синоніми поняття судової експертизи в доказуванні. Встановлено джерело можливих помилок у висновку експерта.

Investigated the general scientific and legal basis for the formation of the doctrine of the fact in forensics expertise. Ontology and epistemology considered fact in forensics expertise. Forensics expertise analyzed as praxeology of evidence. Formed notions fact, benchmark data, subject of research and object of research in the theory of forensics expertise. Investigated contextual synonyms for forensic expertise for the sake of evidence. Set source of possible error in the expert's acts.

Проблема понимания, оценки и представления факта относится к числу ключевых, достаточно тщательно проработанных и вместе с тем продолжающих

вызывать полемику в современной науке [1]. В онтологическом плане фактами являются любые, не зависящие от наблюдателя, длящиеся либо свершившиеся состояния и события как составной элемент структуры объективного мира. Гносеологический анализ фактов подразумевает описание отдельных фрагментов реальной действительности определенными процедурами, в силу чего формируется некая единица достоверного знания. Аксиологическая позиция отражает идеалы и нормы науки на определенном этапе ее развития.

В.Ф. Асмус (1969 г.) рассматривал факт как элемент структуры доказательств [2]. Современные научные позиции по этому вопросу представлены в работах Ю.А. Мелкова [1], В.С. Степина [3] и других ученых. Основой этих научных позиций является выделение понятия «научный факт» как неотъемлемого элемента научного подхода, который трактуется как высказывание в форме суждения, фиксирующее объективный факт и включенное в качестве элемента в ту или иную систему научного знания [4, с. 46].

Собственными характеристиками факта как формы человеческого знания являются [4]:

- достоверность;
- способность служить основой для построения теоретической системы;
- целеположенность;
- представление в форме научной абстракции;
- инвариантность значения в различных теоретических системах;
- предназначенность для решения исследовательских задач.

Научный факт неотъемлемо связан с суждением о нем [1; 4]. М.В. Попович (1980 г.) предлагал отделить две группы понятий: факта как объективного явления и фактического предложения, которое описывает факт, несет сообщение, информацию о нем [5]. Того же мнения придерживается и В.С. Степин, формируя положение о том, что факт фиксируется в языке науки посредством фактофиксирующих высказываний, имеющих особый объективный статус [3]. Категорично в этом отношении высказывался Ч.С. Пирс: «Факт — это та часть реальности, которая отражается в одном *высказывании (proposition)*» [6, с. 235].

Существенной стороной факта является его субъективная (отражающая неустранимое влияние активной, деятельностной позиции субъекта по восприятию данных) и теоретическая (не существует фактов, не зависящих от теоретических воззрений исследователя) нагруженность [1; 3; 4].

Относительно новой, связанной преимущественно с введением в общенаучный дискурс проблематики гуманитарного знания является проблема источника сведений, формирующих факт [3]. Эту проблематику в определенной мере актуализировал В.Ф. Асмус (1969 г.), указывая на достоверность факта как на неотъемлемую его характеристику, по меньшей мере, как элемента аргументации и доказательства [2]. Источники факта рассматриваются как документ, содержащий определенную сумму сведений, включающую и факты, и их интерпретацию, в том числе отражающую субъективную и теоретическую нагруженность факта. Последнее остро ставит проблему достоверности источника, или, как отражение, проблему доверия к источнику.

Подытоживая краткий обзор современной трактовки понятия факта в его научном и прикладном значении, следует отметить, что, несмотря на фундамен-

тальность данного понятия, мнения ведущих специалистов в области философии познания, логики науки хотя и не противоречивы, но все же содержат ряд различий. Для дальнейшего анализа значимым является такой общий параметр гносеологического аспекта понятия «факт», как его многосоставность, включающая:

- знание об объективной реальности, инвариантное и достоверное;
- субъективную нагруженность, в том числе и теоретическую;
- источник сведений о факте.

Таким образом, далее понятие «факт» будет использоваться в следующей дистинкции (до формирования итоговой дефиниции применительно к проблеме исследования): инвариантное и достоверное сведение о фрагменте реальности, являющееся неотъемлемым элементом знания о действительности.

В пространстве правового дискурса понятие «факт» связано прежде всего с теорией доказательств как одно из неотъемлемых и ключевых [7; 8; 9; 10; 11; 12]. И хотя в представление о доказательстве вкладывается неодинаковый смысл, он при всем разнообразии в существенной мере отражает поиски наиболее релевантных формулировок исследуемого понятия — факт. Под доказательством предлагается понимать:

- определенные факты, источник фактов, сам процесс доказывания [7, с. 248];
- источник сведений о факте и собственно сам факт, обстоятельство, которое служит основой для выводов о других фактах [8, с. 160].

Данная трактовка, объединяющая в понятии доказательства его содержательную сторону (фактические данные и формальную составляющую) и процессуальное ее оформление, во второй половине XX века — начале XXI века получила наибольшую поддержку и развитие [10; 11; 12], равно как и исследование фактических обстоятельств дела, а также логическое и процессуальное обоснование определенного тезиса [13, с. 116].

Представляется знаковым, что в первые послевоенные десятилетия именно понятие «факт» представлялось исследователям ключевым для характеристик доказывания [7, с. 248, 266; 8, с. 159]. Понятие «фактические данные», которое позднее стало основным в использовании, применялось факультативно, в качестве контекстуального синонима, в том числе в таком варианте, как «фактический материал» [8, с. 159]. В некоторых работах отмечается текстово-контекстуальная синонимичность понятий «факт» и «фактические данные» с преимущественным акцентом все же на последнем [10, с. 117, 197]. В настоящее время также иногда используются контекстуальные синонимы, например, «фактические обстоятельства» [13, с. 115]. Можно считать, что такая динамика отражает не столько развитие юридической мысли, сколько движение теории познания от классической к неклассической парадигме знания, которая наиболее интенсивно наблюдалась в военные и послевоенные десятилетия [3]. Отход от использования непосредственно понятия «факт» связан с пониманием ряда обстоятельств:

- невозможность личного восприятия большинства фактов правонарушения (и сопутствующих ему), обусловленных прежде всего временным фактором [9; 10; 12];
- преимущественное получение именно транслируемых сведений о факте [9; 10; 11; 12];

– требование легитимности как источника сведений о факте, так и способа их получения [9; 10; 12].

В данной динамике также достаточно отчетливо просматривается введение фактора инструментов и личности познающего субъекта в процесс получения и передачи фактов, что характерно для неклассической гносеологии. Указанный тезис подтверждается выделением двух путей познания факта в юридической практике:

– первого — опосредованного через протоколы следственных действий в виде фактических данных;

– второго — на основе непосредственного восприятия с последующим закреплением в протоколе следственного действия [9; 10, с. 206—208].

В сравнении с общенаучной трактовкой понятия «факт», особенно современной, обращает на себя внимание особое выделение в юриспруденции источника сведений о факте и требований как к нему, так и к процедуре его использования. При этом в спецификации источника сведений о факте также нет определенности. Обоснованно критикуется существующее положение о том, что понятием источника доказательств «одновременно обозначают разные явления — виды доказательств и носителей доказательственной информации» [12, с. 74]. Скорее всего, указанный аспект отражает преломление специфики юридического доказательственного дискурса в классической парадигме знания. Следует отметить, что с такой позиции детальная проработка правовой наукой требований относительно допустимости, достоверности источника данных о факте существенно обогащает общенаучные положения о субъективной (в том числе и теоретической) нагруженности факта.

Концепт «факт» в качестве отдельной теоретической составляющей не нашел в криминалистике существенного отражения. Ответ на вопрос относительно причин такого положения дел, учитывая достаточно тщательную проработанность многих методических и методологических проблем криминалистики за последние десятилетия, очевиден — нет необходимости. Развиваясь, как и всякая прикладная наука, прежде всего с учетом потребностей практики расследования преступлений, криминалистика использует разработанные в правовом дискурсе понятия «факт» и «фактические данные» в рассмотренном выше контексте — через связь с доказательством. «Практическая ценность результатов криминалистических научных исследований зависит от того, насколько глубоко и полно науке удастся проникнуть и в сущность преступления, и в содержание процесса судебного исследования... Предметом судебного исследования является преступление... установление содержания которого составляет одну из задач доказывания. Эта задача может быть решена только с помощью фактических данных о преступлении, т. е. доказательств» [14, с. 22]. Это, конечно же, далеко не первое и отнюдь не единственное высказывание, устанавливающее связь между деятельностью по добыванию фактов в криминалистике и их использованием в установлении истины по делу в процессуальном порядке. Оно по своей сути одно из наиболее релевантных, так как в одном логико-семантическом периоде увязывает и криминалистику, и доказывание (фактически теорию доказательств) именно через факты. Подытоживая краткий обзор учения о фактах применительно к уголовно-процессуальному праву и криминалистике, следует отметить, что с науковедческих пози-

ций криміналістику можна розглядати як науку об извлечении кримінально-релевантных фактов и фактических данных из окружающего мира, а процесуальное право — как науку об использовании их для доказывания виновности искомого лица.

В судебной же экспертизе проблематика факта получает несколько иное звучание. Будучи, подобно криміналістике, праксиологическим обеспечением доказывания, судебная экспертиза использует факты как материал и одновременно формирует новые факты и фактические данные. Учение о фактах составляет существенную методологическую сторону теории судебной экспертизы, так как непосредственно соотносится с понятиями предмета и объекта судебной экспертизы. Исходя из вышеизложенного, можно предположить наличие не менее трех подходов относительно места фактов и фактических данных в экспертном исследовании, которые с учетом точек зрения исследователей выглядят следующим образом:

– факты и фактические данные являются материалом, который исследует судебный эксперт. В этом отношении существенным является вопрос о том, что же является результатом исследования. В доступной литературе такая точка зрения не зарегистрирована, что косвенно подтверждает тезис о связи судебной экспертизы и доказывания. В самом деле, если судебная экспертиза устанавливает нечто иное, нежели факты и фактические данные, то требуется и некая структурная и процесуальная схема, позволяющая использовать эти результаты. Это противоречит не только методологическому принципу редукционизма (известному как «брита Оккама»), но и принципу допустимости доказательств, так как формирует дополнительные риски искажения информации, полученной от эксперта, в ходе трансляции ее в доказательство;

– факты и фактические данные исследуются в предоставленных эксперту материальных носителях информации и на основе этого исследования устанавливаются новые факты и фактические данные [15, с. 5, 11; 16, с. 7—9; 17, с. 66—75, 84—98; 18, с. 21, 24—26; 19, с. 29, 36; 20, с. 84, с. 90; 21, с. 77, 208]. Отсюда и предмет, и объект судебной экспертизы представлены фактами и фактическими данными, требующими уточнения в каждой дистинкции: предмет — фактические данные, устанавливаемые в результате исследования на основе специальных познаний; объект — «материальные носители информации о фактах и событиях, источники получения фактических данных» [22, с. 8—9], что отражено многими авторами [15, с. 5, 11; 16, с. 9; 17, с. 66—75, 84—98; 18, с. 21, 24—26; 19, с. 29, 36; 20, с. 84, 90; 21, с. 77, 208];

– эксперт устанавливает факты и фактические данные. В этом случае значимым является вопрос о том, что он исследует. Р.Д. Рахунов (1953 г.) указывает, что эксперт исследует обстоятельства, «за разъяснением которых к нему обратились органы следствия или суд» [23, с. 12], используя для этого известные науке положения или истины, установленные практикой [23, с. 12], для того чтобы вынести суждение о: происхождении или возникновении известных следствию либо суду фактов; связи фактов; фактах, не известных следствию либо суду; наступивших или возможных последствиях [23, с. 13].

Р.Д. Рахунов таким образом в качестве предмета экспертизы называет факты и фактические данные, а объекта — обстоятельства дела и сведения в области

науки, искусства либо ремесла [23, с. 17—33]. М.А. Чельцов и Н.В. Чельцова (1954 г.), высказывая мысль о том, что судебная экспертиза устанавливает значимые для дела факты, в качестве объекта указывают на «обстоятельства дела» [24, с. 17, 21, 23.]. Похожую точку зрения высказывает и А.Р. Шляхов, указывая, что объектом экспертизы являются закрепленные в материалах дела и предусмотренные законодательством источники информации [25, с. 8—9]. Подобное решение предлагал и Г.М. Надгорный (1981 г.): исследование материалов уголовного или гражданского дела для установления фактических данных [26, с. 5]. Отмечено оно и в пособии, подготовленном коллективом авторов в 2002 году [27].

Авторы пособия из Беларуси, изданного в 2006 году, указывают, что эксперт на основе специальных знаний и исследований устанавливает фактические данные (в качестве контекстуальных синонимов указаны факты и обстоятельства), которые и составляют предмет судебной экспертизы, а объектом ее являются материализованные, определенные процессуально источники информации [28, с. 5—7].

Представляется, что такого рода недоопределенность теории факта в судебной экспертизе в своей основе содержит имплицитную позицию авторов относительно наличия и степени созависимости судебной экспертизы и уголовного процесса в доказывании. Прежде всего факты и фактические данные применительно к предмету и объекту судебной экспертизы должны быть разделены на исследуемые экспертом и являющиеся результатом этого исследования. Исследуемые факты и фактические данные характеризуются определенной двойственностью, так как отражены в виде фактических данных в материалах дела и, кроме того, устанавливаются непосредственно и самостоятельно экспертом в ходе проведения исследования. Этот тезис является экспертологическим «зеркалом» ранее выдвинутых аналогичных положений о возможностях познания факта в юридической практике [9; 10, с. 206—208]. Однако применительно к судебной экспертизе это исследование проводится на базе специальных знаний. Структура специальных знаний включает базу сведений, в конечном итоге локализованных в научной, методической, справочной и другой литературе [29; 30]. Отсюда конструкция исследуемых фактов и фактических данных приобретает вид некоей суммы, слагаемыми которой являются: факты и фактические данные, известные эксперту априори, а также предоставленные ему органами следствия либо суда и выявленные им в ходе исследования непосредственно и самостоятельно. В экспертологии подобная структура известна (хотя и недостаточно описана) под названием «исходные данные» [31, с. 86]. Словари основных терминов судебных экспертиз (как общий, так и видовые) указывают на двухкомпонентность исходных данных судебного эксперта: «фактические исходные данные», представленные в материалах дела, указанные в процессуальном документе, инициирующем экспертизу, и различные научные, технические, справочные и другие сведения, необходимые эксперту для проведения исследования и дачи заключения [32, с. 33].

Применительно к рассмотренным положениям возможно определение понятия объекта судебной экспертизы как ее исходных данных. Судебная экспертиза может быть определена как форма использования специальных знаний для целей доказывания наряду с показаниями сторон и свидетелей, документами, вещественными доказательствами и др. При этом понятие «форма» определяется как

способ существования содержания, неотделимый от него и служащий его внешним выражением, а также как способ организации чего-либо и одновременно его осуществления, проявления, выражения [33, с. 1429]. Использование фактов и фактических данных для целей доказывания может быть представлено с содержательной стороны именно в различных вышеуказанных формах, заключающих сущность и объективную основу доказательств, так как доказательством является именно оформленное в высказывании содержание. Для нужд внепроцессуального доказывания (бытового, научного и др.) вполне достаточно констатации формы доказательства с указанием источника: со слов определенного лица, по данным определенного справочника и др.

В правовом дискурсе форма доказательства нуждается в дополнительной процедуре, обеспечивающей легитимацию ее содержания. Законодателем это реализовано в понятии «источник доказательства» (применительно как к материальному, так и материализованному объекту). Оформленные соответствующим и надлежащим образом — в виде заключения эксперта — специальные знания обретают самостоятельный процессуальный статус. Судебная экспертиза формирует именно источник доказательств — заключение эксперта [19, с. 29; 20, с. 84; 24, с. 10, 17; 28, с. 5]. Данная точка зрения имеет существенную поддержку со стороны законодателя, в частности в формулировке ст. 84 Уголовного процессуального кодекса Украины (далее — УПК Украины) и комментариев к нему [34; 35]. По мнению законодателя, заключения эксперта являются одним из четырех процессуальных источников доказательств в уголовном процессе наряду с показаниями, вещественными доказательствами и документами.

Значимой эпистемологической составляющей является практически прямая аллюзия к вышеописанной постнеклассической научной структуре факта. С учетом особенностей частнонаучной трансформации теории факта в правовом дискурсе форма доказательств может быть дифференцирована на преимущественно субъективно нагруженные доказательства (например, показания свидетелей) и преимущественно теоретически нагруженные доказательства (заключение эксперта). Такое различие не меняет статус источника доказательства, однако значимо для оценки их формы: теоретическая нагруженность, по определению специальных знаний, менее очевидна, однако потенциально содержит больше возможностей для ошибок (за счет конкурирования теорий и методологий; различий теоретических принципов, заложенных в методику и технику; конфликтов интерпретаций и др.). Это обстоятельство является существенным доводом в пользу постнеклассической парадигмы в теории доказывания.

Отличающиеся точки зрения могут быть систематизированы следующим образом:

– судебная экспертиза рассматривается как самостоятельный вид доказательств, представляющий собой выводы, основанные на исследованиях, анализах и других подобных действиях [18, с. 12; 21, с. 459; 23, с. 9—11]. Согласно семантическому наполнению понятия «вид», это — классификационная единица в систематике, объединяющая разряд предметов, явлений, обладающих одинаковыми признаками, входящая в состав более общего разряда (рода) [33, с. 129]. Понятие вида доказательств предлагается относить к процессуальным источникам доказательств в качестве контекстуального синонима форм доказательств и

способов доказывания [34, с. 250; 35, с. 226.]. Однако данный подход касается в первую очередь именно материализованной информации. В случае с судебной экспертизой — заключения эксперта — в соответствии с таксономией источника доказательств ст. 84 УПК Украины. В этой связи употребление понятия «вид доказательства» применительно к судебной экспертизе не вполне корректно, а к заключению эксперта обосновано только в тех случаях, когда речь идет о перечислении, разграничении, систематизации источников доказательств;

– судебная экспертиза — процессуальное действие, итогом которого является формирование средства судебного доказывания [25, с. 7; 37, с. 28]. Семантика понятия «средство» представляет его как прием, метод, образ действия для достижения чего-либо, орудие, инструмент либо приспособление, необходимые для осуществления какой-либо деятельности [33, с. 1256]. Применением понятия «средство доказывания» к судебной экспертизе подчеркивается именно прагматически-деятельностный аспект с преимущественным акцентом на ресурсном обеспечении этой деятельности. В силу этого данный термин употребим, скорее, в «техническом» контексте, при описании процедуры формирования системы доказательств, их упорядочивания для наиболее действенного аргументирования, то есть описании деятельности лица, использующего результаты судебной экспертизы. К самой же судебной экспертизе как деятельности и заключению судебного эксперта в качестве ее результата понятие «средство судебного доказывания» малоприменимо;

– судебная экспертиза как способ собирания (создания), исследования и оценки доказательств [15, с. 5—7; 17, с. 66]. Способом принято называть действие либо систему действий, используемых для выполнения определенной деятельности, прием [33, с. 1251]. В этом плане характерно высказывание, описывающее судебную экспертизу как «комплекс действий» [27, с. 3]. В этой концепции актуализируется деятельностный подход в его, пожалуй, наиболее радикальной форме, приводящей к отрыву судебной экспертизы от общеправового здания и обособленности как некоего самостоятельного института. С этим трудно согласиться, так как в качестве самостоятельного познавательного инструмента судебная экспертиза, с точки зрения ее участия в научно-исследовательской деятельности, ничем особенным не выделяется и с легкостью поглощается исследованиями «материнских» наук. С точки зрения онтологической самостоятельности судебная экспертиза, утратив связь с юриспруденцией, оказывается некоей «деятельностью ради деятельности», самовоспроизводящейся и самодостаточной, но лишенной прикладной цели. Существенно, что отличия приводимых суждений в основном касаются формального аспекта представленности судебной экспертизы в доказывании. Само же отношение судебной экспертизы к доказыванию споров не вызывает.

Таким образом, анализ учения о факте в судебной экспертологии приводит к следующему:

– с эпистемологической точки зрения судебная экспертиза представляет собой праксиологию доказывания, формируя как деятельность форму доказательства, а как результат (заключение эксперта) — источник доказательств;

– рассмотрение судебной экспертизы как некоей самостоятельной (отдельной от системы права) конструкции лишено смысла, так как, обретая онтологическую самостоятельность, судебная экспертиза выхолащивается в «деятельность

ради деятельности», а гносеологическая независимость приводит к поглощению ее «материнскими науками»;

– используемые контекстуальные синонимы, описывающие преимущественно деятельностный аспект судебной экспертизы, имеют определенные ограничения в использовании: «вид доказательства» применим к заключению эксперта в тех случаях, когда речь идет о перечислении, разграничении, систематизации источников доказательств; «средство доказывания» употребимо при описании процедуры формирования системы доказательств, их упорядочивания для наиболее действенного аргументирования;

– и предмет, и объект судебной экспертизы содержат понятия «факты» и «фактические данные», которые, будучи различными по генезу и содержанию, за счет фонетического и графического единства создают трудности для различения. Эти трудности могут быть преодолены введением уточнений: «устанавливаемые» — для предмета и «исследуемые» — для объекта. Однако более приемлемым вариантом представляется формирование объекта судебной экспертизы через дистинкции, уже содержащие искомые понятия. Таковым представляется понятие «исходные данные», понимаемое как совокупность фактов и фактических данных об обстоятельствах дела, механизме происшествя и объектах исследования, получаемых судебным экспертом в процессуальном порядке, а также о фактических данных и закономерностях науки, техники, искусства либо ремесла, отраженных в соответствующих источниках информации, используемых судебным экспертом в процессе исследования и формирования вывода;

– заключение эксперта с точки зрения эпистемологии факта в значительной мере является теоретически нагруженным, что создает опасность появления трудно выявляемых ошибок, возникающих за счет конкурирования теорий и методологий; различий теоретических принципов, заложенных в методiku и технику; конфликтов интерпретаций фактов и т. п.

Дальнейшими направлениями исследований в этой области являются: уточнение характеристик судебной экспертизы как праксиологии доказывания; формирование конвенции относительно дефиниций предмета и объекта судебной экспертизы; разработка процедур выявления и элиминации ошибок, связанных с теоретической нагруженностью факта в судебной экспертиз.

Список использованной и рекомендованной литературы

1. Мелков Ю.А. Факт в постнеклассической науке / Ю.А. Мелков. — К. : ПАРАПАН, 2004. — 224 с.
2. Асмус В.Ф. Доказательство / В.Ф. Асмус // Избранные философские труды : в 2-х томах. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1969. — Т. 1. — С. 321—336.
3. Степин В.С. Теоретическое знание / В.С. Степин. — М. : Прогресс-Традиция, 2003. — 744 с.
4. Логика научного исследования / [отв. ред. П.В. Копнин и М.В. Попович]. — М. : Наука, 1965. — 360 с.
5. Попович М.В. Доказательство и смысл теоретических утверждений / М.В. Попович // Актуальные проблемы логики и методологии науки : сбор. науч. тр. ; ответ. ред. М.В. Попович. — К. : Наукова думка, 1980. — С. 50—68.
6. Пирс Ч.С. Рассуждение и логика вещей : лекции для Кембриджских конференций 1898 года / Ч.С. Пирс. — М. : РГГУ, 2005. — 371 с.

7. Чельцов М.А. Уголовный процесс / М.А. Чельцов. — М. : Юрид. изд-во Мин-ва юстиции СССР, 1948. — 624 с.
8. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса / М.С. Строгович. — М. : Изд-во Академии наук СССР, 1958. — 704 с.
9. Белкин Р.С. Собираение, исследование и оценка доказательств: сущность и методы / Р.С. Белкин. — М. : Наука, 1966. — 296 с.
10. Теория доказательств в советском уголовном процессе / [отв. ред. Н.В. Жогин]. — М. : Юрид. лит., 1973. — 736 с.
11. Артамонова Е.А. Основы теории доказательств в современном уголовном судопроизводстве : учеб. пособ. для студ. высш. и сред. юрид. образов. учрежд. / Е.А. Артамонова. — М. : Юрлитинформ, 2010. — 168 с.
12. Шейфер С.А. Доказательства и доказывание по уголовным делам: проблемы теории и правового регулирования : монография / С.А. Шейфер. — 2-е изд., испр. и доп. — М. : Норма : ИНФРА-М., 2014. — 240 с.
13. Михеенко М.М. Кримінальний процес України : підручник / Михеенко М.М., Нор В.Т., Шибіко В.П. — 2-е вид, перероб. і доп. — К. : Либідь, 1999. — 536 с.
14. Белкин Р.С. Криминалистика. Общетеоретические проблемы / Р.С. Белкин, А.И. Винберг. — М. : Юрид. лит., 1973. — 264 с.
15. Галкин В.М. Соотношение заключения эксперта с другими средствами доказывания в уголовном процессе / В.М. Галкин. — М. : ВНИИСЭ, 1971. — 48 с.
16. Назначение и производство судебных экспертиз (пособие для следователей, судей и экспертов) / [ответ. ред. Г.П. Аринушкин, А.Р. Шляхов]. — М. : Юрид. лит., 1988. — 320 с.
17. Основы судебной экспертизы. Часть I. Курс общей теории / [отв. ред. Ю.Г. Корухов]. — М. : РФЦСЭ МЮ РФ, 1997. — 430 с.
18. Орлов Ю.К. Судебная экспертиза как средство доказывания в уголовном судопроизводстве: науч. изд. / Ю.К. Орлов. — М. : Изд-во Ин-та повыш. квалиф. Рос. Федер. центра судеб. эксп., 2005. — 264 с.
19. Россинская Е.Р. Судебная экспертиза в гражданском, арбитражном, административном и уголовном процессе / Е.Р. Россинская. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : Норма, 2008. — 688 с.
20. Россинская Е.Р. Теория судебной экспертизы: учебник / Россинская Е.Р., Галяшина Е.И., Зинин А.М. — М. : Норма, 2009. — 384 с.
21. Аверьянова Т.В. Судебная экспертиза. Курс общей теории / Т.В. Аверьянова. — М. : Норма, 2007. — 480 с.
22. Назначение и производство криминалистических экспертиз (пособие для следователей и судей) / [отв. ред. Аринушкин Г.П., Винберг А.И., Шляхов А.Р.]. — М. : Юрид. лит., 1976. — 296 с.
23. Рахунов Р.Д. Теория и практика экспертизы в советском уголовном процессе / Р.Д. Рахунов. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : Госюриздат, 1953. — 263 с.
24. Чельцов М.А. Проведение экспертизы в советском уголовном процессе / М.А. Чельцов, Н.В. Чельцова. — М. : Госюриздат, 1954. — 279 с.
25. Шляхов А.Р. Судебная экспертиза: организация и проведение / А.Р. Шляхов. — М. : Юрид. лит., 1979. — 168 с.
26. Судебные экспертизы (возможности, подготовка материалов, назначение, оценка) / [отв. ред. С.И. Рудик]. — К. : РИО МВД УССР, 1981. — 412 с.
27. Зинин А.М. Введение в судебную экспертизу / Зинин А.М., Омелянюк Г.Г., Пахомов А.В. — М. : Изд-во Моск. психолого-соц. ин-та ; Воронеж: изд-во НПО «МОДЭК», 2002. — 240 с.
28. Подготовка и назначение судебных экспертиз (пособие для следователей, судей и экспертов) / [отв. ред. А.С. Рубис]. — Минск : Право и экономика, 2006. — 310 с.
29. Шепитько В.Ю. Проблема использования специальных знаний в уголовном судопроизводстве / В.Ю. Шепитько // Вибрані твори. — Харків : Видавнича агенція «Апостиль», 2010. — С. 491—493.

30. *Седнев В.В.* Методологічні проблеми застосування спеціальних знань у судовому провадженні / В.В. Седнев // Методологічні проблеми криміналістики і судової експертизи: монографія ; за заг. ред. О.М. Моїсеєва. — Донецьк : Вид-во «Ноулідж» (донецьке відділення). — С. 50—125.

31. *Белкин Р.С.* Криминалистическая энциклопедия / Р.С. Белкин. — 2-е изд., доп. — М. : Мегатрон XXI, 2000. — 334 с.

32. *Словарь основных терминов судебных экспертиз* / [ответ. ред. засл. деятель науки РСФСР, докт. юрид. наук, проф. А.И. Винберг, докт. юрид. наук А.Р. Шляхов, докт. юрид. наук А.А. Эйсман]. — М. : ВНИИСЭ, 1980. — 92 с.

33. *Большой толковый словарь русского языка* / [автор и руководитель проекта, составитель, гл. ред. С.А. Кузнецов]. — СПб. : Норинт, 1998. — 1536 с.

34. *Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар* : у 2-х т. / [за заг. ред. Тація В.Я., Пшонки В.П., Портнова А.В.]. — Харків : Право, 2012. — Т. 1. — 768 с.

35. *Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар* / [за заг. ред. професорів Гончаренка В.Г., Нора В.Т., Шуміла М.Є.]. — К. : Юстініан, 2012. — 1328 с.

36. *Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар* / [відп. ред. Ківалов С.В., Міщенко С.М., Захарченко В.Ю.]. — Харків : Одіссей, 2013. — 1104 с.

37. *Майлис Н.П.* Руководство по трасологической экспертизе / Н.П. Майлис. — М. : Изд-во «Щит-М», 2010. — 344 с.

УДК 343.95(075.8)

Ю.Ю. Орлов, доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник, головний
науковий співробітник відділу організації наукової
роботи Національної академії внутрішніх справ

Ю.Б. Ірхін, кандидат психологічних наук, доцент,
начальник відділу Державного науково-дослідного
експертно-криміналістичного центру МВС України

ВПЛИВ КОМП'ЮТЕРНИХ ІГОР, ЩО МІСТЯТЬ СЦЕНИ НАСИЛЬСТВА ТА ЖОРСТОКОСТІ, НА ПСИХІКУ ДИТИНИ

Визначено, проаналізовано та актуалізовано проблеми негативного впливу на психіку та свідомість дитини комп'ютерних ігор, що містять сцени насильства і жорстокості, а також окремі маркери соціальної небезпеки впливу агресивних комп'ютерних ігор на формування злочинної поведінки молоді.

Ключові слова: засоби масової комунікації, комп'ютерні ігри, насилля, жорстокість, злочинна поведінка дитини, розважально-ігровий простір дитини.

Определены, проанализированы и актуализированы проблемы негативного влияния на психику и сознание ребенка компьютерных игр, содержащих сцены насилия и жестокости, а также отдельные маркеры социальной опасности влияния агрессивных компьютерных игр на формирование преступного поведения молодежи.

The paper defines and analyzes the problems of negative influence of computer games containing violent and cruel scenes on mentality and consciousness of children. It outlines some symptoms of social risk of influence of such games on shaping of criminal behavior of the youth.

Упродовж двох останніх десятиліть вітчизняні кримінологи та кримінальні психологи спостерігають зростання невмотивованої агресивно-насильницької поведінки серед дітей і підлітків. Переважна більшість випадків невмотивованої агресії пов'язана безпосередньо із суто злочинною поведінкою, що формується під впливом зовнішніх соціальних стереотипів. При цьому головною причиною, яка упродовж кількох десятиліть знижує до критичного стану моральність і законслухняність української молоді, визначають відверту пропаганду насилля, жорстокості, свавілля та кримінальної романтики у розважально-ігровому полі.

Отже, проблема боротьби зі знеціненням ідеалів боротьби зі злом на фоні зростання культу грошей у масовій молодіжній культурі перебуває в центрі уваги сучасної юридичної психології та кримінології.

Актуальним питанням протидії розповсюдженню культу насилля і жорстокості, кримінальної всюдозволеності, безкарності та відсутності справедливого право-

суддя в Україні присвячено низку наукових досліджень. Але, незважаючи на широку концептуальну і прикладну розробленість у різних наукових галузях, феноменологія негативного психологічного впливу на психіку та свідомість дитини комп'ютерних ігор, що містять сцени насильства і жорстокості, залишається однією з дискусійних і нерозроблених проблем. Насамперед це стосується площини прикладних правоохоронних наук.

Негативний психологічний вплив на психіку дитини як суспільна дефініція здавна є об'єктом прискіпливої уваги науковців. Питання негативного впливу розважально-ігрового поля дитини на її психіку, правосвідомість і законслухняність тією чи іншою мірою у своїх дослідженнях розглядали Ю.М. Антонян, Б.І. Бараненко, В.І. Василичук, Г.М. Горшенков, В.Є. Емінов, В.М. Євдокимов, А.І. Кітов, В.С. Медведєв, О.Р. Ратінов, В.В. Седнев, Л.Б. Філонов, В.О. Черепанов, Ю.В. Чуфаровський та інші.

У кримінальній психології та психології оперативно-розшукової діяльності різні аспекти впливу засобів агресивних комп'ютерних ігор на формування правосвідомості громадян висвітлювали у своїх працях вітчизняні вчені, зокрема, В.Г. Андросюк, В.П. Казміренко, Л.І. Казміренко, М.В. Костицький, С.Д. Максименко, В.С. Медведєв, О.М. Морозов, Л.І. Мороз, О.Є. Моїсєєва, І.М. Охріменко, В.В. Рибалко, В.М. Синьов, С.І. Яковенко та інші.

У країнах Західної Європи психологічні аспекти впливу комп'ютерних ігор на формування правосвідомості громадян на рівні наукових і прикладних дисциплін розвинуті доволі добре. Найбільш інституційно розвинутим у цій галузі вважають американський досвід. Вагомий внесок у розробку основних засад впливу комп'ютерних ігор на правосвідомість громадян у США зробили Е. Бернайз, Д. Груніг, Р. Харлоу, С. Катліб, А. Сентер, Г. Брум, Д. Доті, Дж. Бергер, Л. Кортленд, І. Сендідж, В. Фрайбургер, К. Ротцол, У. Уеллс, Дж. Бернет, С. Маріарті, Ф. Котлер, Е. МакКарті та інші.

Професійне використання комп'ютерних інформаційних технологій у сучасному суспільстві має міждисциплінарний характер, який увібрав у себе надбання таких наук, як кібернетика, системний аналіз, соціологія, психологія, культурологія, теорія комунікації, політологія, менеджмент, маркетинг тощо.

Метою статті є аналіз сучасної практики використання ігрових комп'ютерних технологій, які завдають незворотної шкоди соціальному, психічному і фізичному благополуччю української молоді та впливають на формування у дітей злочинних алгоритмів соціальної поведінки.

Серед основних завдань таких досліджень першочергові позиції посідають перспективні шляхи подолання шкідливого впливу комп'ютерних ігор на психіку дітей, зокрема, на формування екологічно чистого інформаційного та розважально-ігрового середовища в українському суспільстві, а також соціальної небезпеки впливу ігрових інформаційних технологій на формування злочинної поведінки молоді.

Не є таємницею, що інформаційна незалежність сучасної України разом з певними перевагами тягне за собою й негативні наслідки для формування особистості та свідомості дітей.

Унаслідок «засилля свободи слова», що на практиці є суцільною безконтрольністю та свавіллям, засоби масової комунікації несуть більше деструктивних

тенденцій, ніж позитивних. За таких умов у сучасному українському суспільстві гостро постає проблема екології комп'ютерного комунікаційного простору, насамперед того, що стосується дитячого ігрового поля.

Деструктивний вплив на систему цінностей, що склалася у суспільстві, багато в чому пов'язаний з розвитком комп'ютерних інформаційних технологій та універсальних каналів передачі інформації (телефонної та Інтернет-мережі) [1].

Сьогодні в українському суспільному середовищі модним є пропагування засилля права, що прикривається гуманними міркування вищого ґатунку, зокрема, превенцією права, поміркованим націоналізмом, патріотизмом, дотриманням прав людини тощо. Насправді за огульною прихильністю до суцільного панування права криється звичайне безроздільне безладдя, що супроводжується суцільним ігноруванням громадянами своїх громадянських обов'язків, передбачених Конституцією України.

За природною суттю людина як жива істота прагне до свободи, волі та недоторканості, але людину розумну з-поміж інших живих істот вирізняє саме наявність нормативної суспільно регламентованої міжособистісної поведінки, тобто правил поведінки в людському середовищі (соціумі). До таких правил здебільшого належать обмеження у проявах тваринних інстинктів, потягів і ваблень. Саме тому в суспільному житті сучасної людини переважають обов'язки, тобто установлені нормативи та алгоритми людської цивілізованої поведінки.

На жаль, в Україні, як і в інших країнах СНД, відбувається невпинний процес трансформації масової свідомості під впливом штучно сформованої засобами масової інформації медіакультури. Найбільше цей процес зачепив молодіжний сегмент суспільства, особливо молодих людей дитячого та підліткового віку [1].

Саме через неповну фізіологічну сформованість особистості на дитячий і підлітковий вік припадає найбільший вплив ефекту психологічного зараження. Це і зумовлює існування такого соціального явища, як дитяча або підліткова розважально-ігрова субкультура.

Соціокультурні чинники, що склалися в українському суспільстві у зв'язку із засиллям агресивних розважально-ігрових комп'ютерних програм, викликають спонтанні прояви агресивної поведінки та насилля, формують у свідомості дітей чіткі еталони та алгоритми вчинення насильницьких дій.

Характерною супутньою рисою формування комп'ютерними іграми агресивно-насильницьких еталонів є їх суцільна невмотивованість. Переважна більшість комп'ютерних ігор містить у собі винятково «позитивний» зміст, спрямований на захист від ворога, подолання агресивних перешкод і перемогу над суцільним злом, тобто спостерігається майже повна відсутність видимої злочинної мотивації, злочинної спрямованості та суто злочинних спонукань до вчинення агресивно-насильницьких дій [2].

Попри це, як свідчать результати проведених досліджень, понад 65 % насильницьких злочинів, які сьогодні вчиняють діти від 7 до 15 років, з гуманістичної точки зору характеризуються як винятково жорстокі, цинічні, безглузді і такі, що не мають пояснення з позицій здорового глузду. Саме такими є характерні риси сучасної дитячої злочинності в нашій країні.

На жаль, за соціально-гуманітарних умов, які сьогодні панують у сучасному українському суспільстві, невмотивовані агресивно-насильницькі злочини поступово

стають розповсюдженим явищем. Здебільшого це ґрунтується саме на відсутності зрозумілих на рівні людської свідомості мотивів вчинення таких злочинів. При цьому динаміка збільшення їх кількості свідчить про те, що в найближчому майбутньому саме невмотивовані агресивно-насильницькі злочини мають всі перспективи посісти чільні місця в рейтингу найнебезпечніших кримінальних злочинів.

Сучасні психологи раптове виникнення надмірної насильницької агресії у дітей і підлітків пояснюють змінами у мисленні, пов'язаними зі зміною загального психоемоційного стану. За умов наявності в молодій людини готових алгоритмів дій в обставинах, пов'язаних з необхідністю застосування сили, які з дитинства формуються сучасною молодіжною культурою (ЗМІ, кіно, ігри, мережа Інтернет тощо), вона самостійно знаходить найоптимальніший варіант виходу з критичної ситуації. Переважна більшість таких оптимальних варіантів — це креативно збочені в уявленні засоби фізичного впливу, які свого часу були нав'язані та втілені у підсвідомість дитини.

Характер і потужність насильницької агресії в молодій людини дитячого і підліткового віку прямо залежать від її психоемоційного стану, тобто від наявних і переважних на момент вчинення дій емоцій. Чим стійкішим є психоемоційний стан молодій людини, тим менш імовірними є прояви некерованої агресії. Коли дитина має нестійку або нездорову психіку, прояви зовнішньої агресії стають некерованими. За таких умов поведінка молодій людини стає неконтрольованою, і за відсутності власних механізмів самоконтролю вона вчиняє зовнішньо насильницькі дії без упевненої мотивації, стійкого умислу та чіткого усвідомлення чи розуміння власних дій.

Серед головних провокуючих чинників, які безпосередньо спонукають дитину до вчинення неконтрольованих агресивно-насильницьких злочинних дій, чільне місце посідає перманентна готовність використовувати раніше закладені соціокультурними інституціями збочені алгоритми вирішення критичних ситуацій, зокрема цинізм, байдужість, холонокровність, насилля, жорстокість, свавілля, безкарність і всюдозволеність. На жаль, цей перелік психологічних якостей є найбільш притаманним сучасному інформаційному простору українського суспільства, в якому опиняються діти за умов відсутності вибору розважально-ігрового середовища.

Слід зазначити, що застосування алгоритмів агресивно-насильницької поведінки в критичних ситуаціях є цілком закономірним для молодих людей взагалі. Це пояснюється віковими особливостями психіки людини на етапі формування її особистості та фізіології і є природною захисною функцією психіки.

З огляду на те, що дитячий і підлітковий вік вирізняється функціональною та ендокринною перебудовою організму, для будь-якої молодій людини у цьому віковому діапазоні критичною може видаватися будь-яка повсякденна ситуація, а з урахуванням підвищеної стресогенності соціального буття сучасної людини спонтанне спрацювання природних захисних механізмів психіки в дітей і підлітків є цілком природним, закономірним і майже буденним явищем.

Саме тут постає актуальне питання про еталони захисної поведінки дітей у сучасному соціумі. На жаль, цивілізованих, суто гуманних і соціально справедливих алгоритмів застосування захисних дій молодими людьми в умовах сьогодення не існує. Останні десятиліття сучасна молодь, починаючи з дитинства, самостійно

озброюється тими алгоритмами застосування захисних дій, які їм нав'язують доступні джерела інформації: телебачення, мережа Інтернет, оточення.

Як свідчить практика, всім названим джерелам, з яких діти отримують потрібну інформацію, гостро бракує суто гуманних, цивілізованих, людських еталонів захисної поведінки культурної людини в критичних ситуаціях (за наявності сталих гуманних еталонів захисної поведінки в критичних ситуаціях молоді люди підсвідомо використовували б саме їх).

Завдяки високому ступеню впливовості на підсвідомість особистості молодої людини розважальні засоби та ігрові комп'ютерні програми є потенційними агентами формування їх суспільної поведінки. При цьому безпосередній вплив на свідомість і підсвідомість дитини відбувається залежно від спрямування інформаційного потоку, посилення тощо. Ефективність впливу інформаційного поля навколо людини становить майже 100 % завдяки тому, що переважна більшість професійних засобів масової комунікації використовують у своїй діяльності технології нейролінгвістичного програмування, тобто інформація сьогодні не подається просто так. Сучасні виробники комп'ютерних розважально-ігрових програм подають продукт виключно адресно, з чітким розрахунком на цільову аудиторію, але без урахування безпеки та чистоти навколишнього інформаційного простору [3].

Якщо говорити про шкоду від комп'ютерних ігор, слід одразу зауважити, що на психіку дитини негативно впливають будь-які ігри, які не пов'язані з навчанням дитини або з розвитком її логіки, уваги, пам'яті, інтелекту. До таких ігор належать так звані «стрілялки», «бродилки», «літальки» та «перегони». Особливістю цих ігор є те, що дитина не може залишити комп'ютер упродовж безперервної тривалої гри, яка потребує її постійної участі та уваги. Такі ігри спричинюють у дитини ігрову залежність. Вона живе у віртуальному середовищі, долаючи нескінчених «ворогів» і лише зрідка повертаючись до реального світу, втрачає орієнтацію у часі. У дитини виникають порушення апетиту і сну, уві сні вона продовжує битися з озброєними воїнами та чудовиськами. Вирвати дитину з такої патологічної залежності іноді неможливо.

Негативний ефект від шкідливих комп'ютерних програм збільшується, якщо вони містять сцени насильства та жорстокості. Дитина, яка сприймає віртуальний світ як реальний і не має необхідного життєвого досвіду, отримує хибну, дезорієнтуючу інформацію щодо підступності та жорстокості життя, необхідності перманентно застосовувати насильство для вирішення життєвих питань, спрощеності та цинічності стосунків між людьми. У неї культивуються тваринні інстинкти, її духовний розвиток гальмується, вона озлоблюється на оточуючий світ. Рівень агресивності та криміногенності такої дитини зростає.

Відомий соціальний психолог професор Крейг Андерсон нещодавно опублікував звіт щодо впливу комп'ютерних ігор на психіку дитини. Дослідження охоплюють понад 130 тис. користувачів комп'ютера. Результати дослідження підтверджують, що насильство в іграх робить дітей агресивнішими, незалежно від їхнього віку, статі та культурного рівня, знижує прояви емпатії (здатності до співчуття) і «просоціальної» поведінки. «Зараз з майже повною впевненістю ми можемо сказати, що незалежно від конкретного експериментального методу, незалежно від того, представники якого суспільства й культури (західної чи східної) досліджуються, результат виходить однаковий, — заявляє Крейг Андерсон. — Вплив насилля у

відеоіграх підвищує ризик проявів агресії як в короткочасному, так і в довготривалому масштабі».

Вплив «насильницьких» комп'ютерних ігор на мозок людини набагато небезпечніший, ніж вплив фільмів або книг з аналогічним змістом. Під час гри на комп'ютері людина приймає рішення самостійно, ідентифікуючи себе з персонажем гри, натомість під час перегляду фільму вона є лише пасивним спостерігачем. До того ж фільм триває кілька годин, а за однією відеоігрою дитина може провести кілька днів.

Японські психологи провели опитування серед школярів, які більшу частину свого вільного часу присвячують іграм, що містять сцени насилля. На запитання: «Чи стаєш ти роздратованим після гри?» і «Чи не виникає у тебе іноді неочікувано-го бажання вбити людину?» — майже всі діти відповіли ствердно.

Науковці з університету Індіанapolisа провели дослідження і дійшли висновку, що у головному мозку підлітків, які грають у комп'ютерні ігри, що містять акти насильства, відбуваються певні зміни, а саме: ділянки мозку, відповідальні за емоції, активізуються, а в ділянках, відповідальних за контроль і концентрацію, спостерігається зниження активності. Вчені університету Тохоку в Японії виявили, що комп'ютерні ігри зупиняють розвиток лобових доль мозку, які відповідають за поведінку людини, її пам'ять і навчання. Отже, паралельно з прищеплюванням жорстокості в «комп'ютерного покоління» відбувається зниження розумових здібностей.

Серед прикладів негативного впливу комп'ютерних ігор, що містять сцени насилля та жорстокості, можна назвати перестрілку, яку влаштували двоє підлітків (Ерік Харріс і Ділан Клеболд 17-и та 18-и років) в американській школі м. Літтон (Колорадо, США) у 1999 році, коли за 16 хв вбили 12 однокласників і вчителя та поранили 20 людей. На суді було встановлено, що один з підлітків виявився завзятим гравцем в криваву «стрілялку» «DOOM».

26 квітня 2002 року Роберт Штайнхойзер вбив 17 (з них 14 вчителів) і поранив 7 осіб у гімназії ім. Гуттенберга (м. Ерфурт, Німеччина). Він погано вчився, не ладнав з учителями. Під час допитів свідків було з'ясовано, що підліток захоплювався шутером («стрілялкою») «Counter-Strike».

Сьогодні світовий ринок відеоігор стрімко розвивається й сягає понад 10 млрд дол. США, що перевищує обсяги американської кіноіндустрії. За оцінками консалтингової фірми «NPD Group» (США), ігри жанру action («екшен»), у яких успіх гравця, зазвичай озброєного, залежить від швидкості його реакції та здатності швидко приймати тактичні рішення, залишаються найпопулярнішими (понад 30 % загальної кількості продажів). Понад 80 % ігор, які найбільше подобаються підліткам, характеризуються жорстокістю.

Президент компанії «Virtual Image Productions» Пік Дайер зауважує: «Ігри перестали бути просто іграми. Вони перетворилися на засіб навчання. І ми вчимо дітей отримувати радість, нажимаючи на курок. Проте ми не спонукаємо їх замислитися, до яких наслідків це призводить у реальному житті».

На сьогодні створено безліч ігор, які деструктивно впливають на психіку дитини. Як приклад можна згадати ігри «GTA» (де бейсбольною битою слід вдарити по голові ні в чому не винну людину, щоб забрати в неї автомобіль), «Postale» (в якій людина йде за молоком, потім дістає пістолет і починає стріляти у перехожих),

«Carmageddon» (в якій гравець має автомобілем збивати пішоходів; перемагає той, хто задавив більше людей. Жертви, попадаючи під колеса автомобіля, хриплять, їхня кров бризкає на лобове скло, вони падають на коліна, благаючи про пощаду, або закінчують життя самогубством).

У лютому цього року в Національній академії внутрішніх справ на запит Національної експертної комісії України з питань захисту суспільної моралі було досліджено деякі комп'ютерні ігри: «Manhunt 2», «Mortal Kombat», «Soldier of Fortune 2», «The Darkness II». Під час дослідження було встановлено, що змістом цих комп'ютерних ігор є перманентне винищування віртуальних супротивників із застосуванням імітації насильства (примусового фізичного впливу на них) та жорстокості (заподіяння фізичних страждань) за допомогою різної віртуальної зброї, інструментів та інших предметів (вогнепальної зброї, сокири, кувалди, циркулярної пили, лопати, монтування, вогню тощо). При цьому процес нанесення тілесних ушкоджень зображено надто натуралістично (кров, фрагменти тіла, що відтінаються, звуки ламання кісток, крики жертв від болю). Наявні сцени тортур. Так, у деяких іграх передбачено можливість демонстративної страти супротивника (після перемоги над ним) у різний спосіб: шляхом відривання кінцівок, розчленування, вилучення внутрішніх органів тощо.

У цих комп'ютерних іграх жорстокість і насильство подаються як якості, притаманні «справжньому чоловікові», і закріплюють у свідомості неповнолітнього користувача ідеал сили. При цьому головний герой далеко не завжди є позитивним персонажем (так, у грі «The Darkness II» користувач (дитина) має виступати як найманний вбивця).

Ці ігри побудовано так, що силове протистояння із супротивниками займає майже увесь ігровий час. Залежна дитина зазвичай проводить за комп'ютером не лише вечір, а й частину ночі, коли її свідомість є найбільш придатною для сприйняття та засвоєння нової інформації. Стан напівдрімоти та безкінечне одноманітне повторення сцен насильства сприяють, так би мовити, «зомбуванню» дитини, засвоєнню нею шкідливої інформації на рівні підсвідомості.

У більшості ігор, про які йдеться, війну-змагання, де сильні міряються сміливістю та спритністю, замінено на війну-розбій, де ті, кого більше і хто краще озброєний, безкарно винищують слабких. Отже, ці ігри стимулюють у неповнолітнього користувача природне почуття агресії. Так, у результаті захоплення однією з досліджуваних ігор («Manhunt») 17-річний підліток Уоррен Леблан у 2004 році у м. Лестер (Великобританія) заманив свого приятеля у місцевий парк, де по-звірячому побив і зарізав. При цьому мати вбитого заявила, що Уоррен імітував комп'ютерну гру, де очки присуджувалися за жорстокі вбивства.

Сьогодні більшість комп'ютерних ігор зберігаються на інтернет-серверах, і ними користуються в режимі онлайн. Отже, виникають певні зв'язки між гравцями, які змагаються за першість (хто набере більше очок). При цьому новачки навчаються у досвідченіших гравців, намагаються бути схожими на них. Таким чином запускається механізм «втягування» дитини у віртуальний світ насильства. Це нагадує методи тоталітарних сект, у яких сектант бере «на виховання» новачка, якого той намагається наслідувати в усьому.

Зрозуміло, що повністю заборонити шкідливі комп'ютерні ігри та встановити тотальний контроль за їх використанням сьогодні навряд чи можливо. Реально

дієвим кроком стало б запровадження вікових обмежень для користувачів розважального програмного забезпечення, у тому числі комп'ютерних ігор, як це практикується в розвинених країнах.

Так, Асоціація з розважального програмного забезпечення (Entertainment Software Association, США, Канада) розробила відповідні рейтингові критерії Entertainment Software Rating Board (ESRB), а Європейська федерація інтерактивного програмного забезпечення — критерії Pan European Game Information (PEGI), що набрали чинності у квітні 2003 року.

За законами країн-учасниць зазначених критеріїв мають дотримуватися всі офіційні ігрові сайти під час надання послуг населенню (виставлення попереджувальних логотипів, диференційований доступ користувачів тощо).

Водночас, як свідчить світова практика, введення прямих заборон на використання комп'ютерних ігор, які деструктивно впливають на психіку дитини, часто стикається з активним спротивом компаній-розробників, які лобюють скасування таких заборон. Так, у штаті Індіанаполіс 10 липня 2000 року було прийнято закон про те, що неповнолітні можуть грати лише з дозволу батьків. 30 жовтня 2001 року Верховний суд США призупинив дію цього закону, а підставою стало недостатнє наукове підтвердження небезпеки комп'ютерних ігор. 6 вересня 2002 року Греція прийняла закон, яким було заборонено грати у будь-які комп'ютерні ігри в публічних місцях, а вже 25 вересня цей закон відмінили.

Ще одним дієвим кроком на шляху виправлення ситуації, яка склалася, стала б державна підтримка пропаганди здорового способу життя, розрахована на батьків. Професор К. Андерсон, звертаючись до батьків, зауважив: «Ви контролюєте, що їсть ваша дитина? Так само намагайтеся чинити і з відеоіграми, в які вона грає, принаймні вдома. Знайдіть вагомні аргументи для того, щоб пояснити дитині, чому деякі ігри їй заборонені».

Резюмуючи зазначене, слід підкреслити, що сьогодні постала нагальна потреба у введенні в науково-правовий обіг поняття «екологія інформаційного та розважально-ігрового простору дитини», зміст якого визначатиме умови соціальної та психологічної безпеки сприймання членами суспільства інформації, яка надходить із масових засобів комунікації.

Дискурс визначення поняття «екологія інформаційного та розважально-ігрового простору дитини» лежить у площині соціальної та психологічної сфери життєдіяльності сучасної людини, особливо дитини. Основним принципом запровадження контексту «екологія інформаційного та розважально-ігрового простору дитини» є убезпечення майбутнього громадянина від несанкціонованого інформаційного впливу, збереження та відновлення психічного здоров'я нації, недопущення соціальної патологізації молоді на етапі становлення особистості та громадянського виховання, адже сучасний пересічний український школяр уже на рубежі 4—5 класу «стомлюється» від набуття «нової» інформації, що тягне за собою виникнення і розвиток апатії та протесту до навчання — «синдром інформаційного засмічення».

З огляду на зазначене в українському суспільстві виникла потреба у створенні фільтраційного механізму, здатного забезпечити екологію інформаційного та розважально-ігрового простору дитини, що охоплює дітей і підлітків упродовж навчання в середній школі.

Безперечно, упровадження в соціальне буття українського суспільства оптимальних стратегій подолання шкідливого впливу агресивних комп'ютерних ігор на правосвідомість, еталонів соціальної поведінки та поведінки дітей у найкоротші терміни призведе до зниження рівня злочинності серед молоді та підлітків.

Список використаної літератури

1. *Горшенков Г.Н.* Криминология массовых коммуникаций : науч.-учеб. изд. / Г.Н. Горшенков. — Нижний Новгород : Нижегородский государственный университет им. Н.И. Лобачевского, 2003. — 331 с.
2. *Медведев В.С.* Психология злочинної діяльності : навч. посіб. / В.С. Медведев. — К. : Атіка, 2012. — 204 с.
3. *Почепцов Г.Г.* Медіа: теорія масових комунікацій : навч. посіб. / Г.Г. Почепцов. — К. : Алтерпрес, 2008. — 403 с.

УДК 347.921+347.961

С.С. Бичкова, доктор юридичних наук, професор

УЧАСТЬ НОТАРІУСА У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Досліджено питання щодо визначення статусу нотаріуса під час розгляду і вирішення цивільних справ, які виникають з правовідносин, пов'язаних із вчиненням нотаріальних дій. Встановлено залежність цивільного процесуального статусу нотаріуса від його правового статусу у спірних матеріальних правовідносинах, переданих на розгляд і вирішення суду.

Ключові слова: юридична заінтересованість, нотаріус, відповідач, третя особа, свідок.

Исследован вопрос определения статуса нотариуса при рассмотрении и разрешении гражданских дел, которые возникают из правоотношений, связанных с совершением нотариальных действий. Установлена зависимость гражданского процессуального статуса нотариуса от его правового статуса в спорных материальных правоотношениях, переданных на рассмотрение и разрешение суда.

The article is devoted to the definition of the status of a notary during the consideration and resolution of civil cases arising out of legal relationships related to notarial acts. Based on the analysis of the current legislation, as well as scientific concepts it is set the dependence of the civil procedural notary status of its legal status in the disputed material relations, and referred to the decision of the court.

Як свідчить практика, до участі у цивільних справах доволі часто залучають нотаріусів, причому в різному цивільному процесуальному статусі. Зокрема, у справах позовного провадження їх інколи залучають як співвідповідачів, інколи — як третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору.

Попри те, що така практика є достатньо усталеною, її не можна вважати такою, що відповідає нормам цивільного процесуального законодавства, адже і відповідач, і третя особа належать до складу осіб, які беруть участь у справі. Характерним для зазначених осіб є юридична заінтересованість у результатах розгляду та вирішення цивільної справи. Водночас нотаріуси здебільшого не мають законного цивільного процесуального інтересу в межах цивільної справи, до участі в якій їх залучають.

З цього питання в юридичній літературі підкреслюється, що участь у цивільному процесі нотаріусів зазвичай фактично ґрунтується на виконанні покладених на них законом повноважень щодо відповідного юридичного оформлення правовідносин безпосередніх їх учасників і реєстрації тих правових наслідків, що мають місце в результаті реалізації сторонами їхніх цивільних прав та обов'язків [3, с. 68]. А тому існує нагальна потреба у виробленні єдиного підходу до розуміння правового статусу нотаріуса під час розгляду і вирішення цивільних справ, оскільки правильне визначення учасників цивільного процесу сприяє досягненню завдань

цивільного судочинства щодо справедливості, неупередженості та своєчасності розгляду і вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або тих, які оспорюють, прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави, у тому числі сприяє ухваленню законного та обґрунтованого рішення суду.

Науковці неодноразово порушували питання щодо необхідності визначення місця нотаріусів у цивільних процесуальних правовідносинах. На відповідні аспекти звертали увагу у своїх працях М.І. Балюк, В.В. Комаров, С.О. Короєд, В.Й. Косенко, М.В. Лошицький, Д.Д. Луспенник, З.П. Мельник, Я.М. Романюк, С.Я. Фурса, М.Й. Штефан та інші. Проте, незважаючи на увагу правничої громадськості до окресленої проблематики, на сьогодні невирішеними залишаються питання щодо того, цивільним процесуальним статусом якого суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин може бути наділений нотаріус, а також чи є взагалі потреба в постійному залученні до участі у цивільній справі нотаріуса, коли питання стосується нотаріального посвідчення правочину.

Виходячи із зазначеного вище, метою цієї наукової статті є визначення статусу нотаріуса під час розгляду та вирішення цивільних справ, що виникають з правовідносин, пов'язаних із вчиненням нотаріальних дій.

Для досягнення означеної мети насамперед слід з'ясувати, хто може брати участь у цивільній справі в цивільному процесуальному статусі відповідача і третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору (адже саме як таких учасників цивільного процесу нотаріусів найчастіше залучають до участі у цивільних справах).

Відповідачем є особа, яка, на думку позивача, порушила, не визнала або оспорила його права, свободи чи інтереси і тому притягується до участі у цивільній справі для відповіді за пред'явленими позовними вимогами.

Треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, — це особи, які вступають у справу на стороні позивача або відповідача для захисту власних суб'єктивних прав, свобод чи інтересів, оскільки майбутнє рішення суду може вплинути на їхні права та обов'язки стосовно однієї зі сторін.

Як уже зазначалося, всі особи, які беруть участь у справах, мають юридичну заінтересованість, що виявляється у їх прагненні за результатами розгляду та вирішення цивільної справи отримати таке судове рішення, яке позитивно відобразатиметься на їхніх правах і обов'язках. При цьому відповідна заінтересованість може мати як матеріально-правовий, так і процесуальний характер.

Матеріально-правова заінтересованість осіб, які беруть участь у справі, полягає в їх прагненні за результатами розгляду та вирішення цивільної справи домогтися для себе захисту порушених, невизнаних або тих, які оспорюють, прав, свобод чи інтересів, а саме отримання блага, відновлення, підтвердження чи визнання права тощо.

Такою заінтересованістю наділені лише сторони і треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору. Це зумовлюється тим, що вони — ймовірні учасники ймовірних матеріальних правовідносин, спір щодо яких передано на вирішення суду.

На відміну від матеріально-правової заінтересованості, процесуальна юридична заінтересованість є функціональною ознакою особи, яка бере участь у справі,

що полягає у прагненні досягти певного процесуального результату у формі відповідного судового рішення [4, с. 106].

Процесуальною юридичною заінтересованістю наділені всі особи, які беруть участь у справах позовного провадження. Зокрема, процесуальний інтерес відповідача виявляється у прагненні домогтися відмови у задоволенні позову. Треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, бажають уникнути ухвалення рішення суду, яке впливатиме на їхні права або обов'язки стосовно однієї зі сторін.

При цьому відповідна третя особа має бути учасником правовідношення, що «примикає» до основного матеріального правовідношення, суб'єктами якого є позивач і відповідач [2, с. 29].

Стосовно визначення статусу нотаріуса у цивільних процесуальних правовідносинах, то відповідно до частини другої ст. 1 Закону України «Про нотаріат» на нотаріусів (як державних, так і приватних) покладається вчинення нотаріальних дій, якими, зокрема, є: посвідчення правочинів, видача свідоцтва про право на спадщину, засвідчення вірності копій документів і виписок з них, а також справжності підпису на документах, вірності перекладу документів з однієї мови на іншу, посвідчення факту, що фізична особа є живою, тощо (ст. 34 Закону України «Про нотаріат»).

Склад сторін у цивільному процесі завжди зумовлено особливостями матеріальних правовідносин, які є предметом розгляду і вирішення у цивільній справі. Тому, як правильно наголошено в юридичній літературі, у разі визначенні цивільного процесуального статусу нотаріуса у справах про визнання недійсним нотаріально посвідченого правочину слід виходити з предмета судової діяльності, який становлять спірні матеріальні правовідносини (наприклад, договірні або спадкові), а також з того, що відповідати, тобто виконувати визначені судовим рішенням обов'язки, можуть лише суб'єкти цих правовідносин. З огляду на це, якщо позивач визначить нотаріуса відповідачем, у позові до нього має бути відмовлено [6, с. 856], адже нотаріус не є учасником спірних матеріальних правовідносин між сторонами і своїми діями або їх припиненням самостійно не може вплинути на поновлення порушеного, невизнаного або того, яке оспорується, права позивача [3, с. 72]. А отже, відповідачем у зазначених справах повинна бути інша сторона договору, інші спадкоємці та інші особи [1, с. 72].

Отже, нотаріуси не стають безпосередніми учасниками матеріальних правовідносин, факт виникнення, зміни чи припинення яких вони посвідчували, і до них не можна пред'являти позовних вимог і залучати їх як відповідачів у цивільних справах, що виникають з відповідних матеріальних правовідносин, — вони лише посвідчують певні правочини, засвідчують певні документи, приймають документи на зберігання, вчиняють протести, виконавчі написи тощо.

Із цього приводу (хоча лише щодо справ про спадкування) Верховний Суд України підкреслив, що нотаріуси не є заінтересованими особами і не повинні залучатися до участі у таких справах (постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 року № 7 «Про судову практику у справах про спадкування»).

Проте законодавець передбачає можливість оскарження нотаріальних дій або відмови в їх вчиненні, нотаріальних актів до суду (ст. 50 Закону України «Про нотаріат»). У такому разі позовні вимоги слід пред'являти безпосередньо до нотаріуса,

адже, незважаючи на можливу відсутність матеріальних правовідносин, між сторонами існуватимуть нотаріальні правовідносини [7, с. 61]. Із цим погоджується і Пленум Верховного Суду України, який у пункті 23 своєї постанови від 30 травня 2008 року № 7 «Про судову практику у справах про спадкування» наголосив, що у разі відмови нотаріуса в оформленні права на спадщину особа може звернутися до суду за правилами позовного провадження.

Якщо підставою звернення до суду стало завдання шкоди внаслідок незаконних чи недбалих дій (недбалості) нотаріуса, питання щодо визначення відповідача вирішують залежно від того, чи є нотаріус державним чи приватним. Як випливає зі ст. 21 Закону України «Про нотаріат», шкода, завдана державним нотаріусом, відшкодовується у порядку, встановленому законом, тобто з урахуванням положень ст. 1172 Цивільного кодексу України (далі — ЦК України). У разі завдання шкоди внаслідок незаконних дій або недбалості приватного нотаріуса виплата відповідного відшкодування покладається на страховика (ст. 27, ст. 28 Закону України «Про нотаріат»).

Враховуючи зазначене, можна дійти висновку, що нотаріус може бути відповідачем (співвідповідачем) у цивільній справі тільки у разі дотримання таких умов у сукупності:

- він є приватним нотаріусом;
- через його незаконні дії чи недбалість завдано шкоди (наприклад, певній особі);
- він не уклав договору страхування цивільно-правової відповідальності або немає підстав для відшкодування шкоди страховиком (наприклад, завдана шкода не належить до предмета договору страхування, страховик на законних підставах відмовився від здійснення страхової виплати), або розмір завданої шкоди перевищує розмір страхової суми. Також відповідачем нотаріус є у справах про оскарження нотаріальних дій або відмови у їх вчиненні, нотаріальних актів до суду.

Відповідно до частини першої ст. 35 Цивільного процесуального кодексу України (далі — ЦПК України) треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, можуть вступити у справу, якщо рішення в ній може вплинути на їх права або обов'язки стосовно однієї зі сторін. Сторона, в якій за рішенням суду виникне право заявити вимогу до третьої особи, або до якої в такому випадку може заявити вимогу сама третя особа, зобов'язана повідомити суд про цю третю особу (частина перша ст. 36 ЦПК України). Насамперед йдеться про державного нотаріуса як третю особу, що не заявляє самостійних вимог стосовно предмета спору, у разі завдання ним своєю діяльністю шкоди певній особі. Згідно з частиною першою ст. 1172 ЦК України юридична особа (державна нотаріальна контора) відшкодовує шкоду, завдану їй працівником під час виконання ним своїх трудових (службових) обов'язків. Згодом ця юридична особа має право зворотної вимоги (регресу) до винної особи у розмірі виплаченого відшкодування, якщо інший розмір не встановлено законом (частина перша ст. 1191 ЦК України). У такому випадку сумнівів щодо наявності процесуальної заінтересованості у нотаріуса не виникає: він заінтересований, щоб запобігти ухваленню рішення на користь позивача або принаймні домогтися зменшення розміру відшкодування, що буде покладено на відповідача — державну нотаріальну контору. Адже у першому випадку в останньої не буде підстав для зворотної вимоги до свого працівника —

державного нотаріуса, а в другому — її розмір буде меншим, хоча й залишаться підстави для пред'явлення зворотної вимоги.

Відповідно до частини першої ст. 28 Закону України «Про нотаріат» для забезпечення відшкодування завданої внаслідок вчиненої нотаріальної дії шкоди приватний нотаріус зобов'язаний до початку своєї нотаріальної діяльності укласти договір страхування цивільно-правової відповідальності. Відповідно, якщо внаслідок незаконних дій або недбалості приватного нотаріуса завдано шкоди і це стало підставою для звернення за судовим захистом (наприклад, виник спір між потерпілим і страховою компанією щодо розміру відшкодування), відповідачем у такій цивільній справі буде страховик (крім зазначених вище випадків). Проте рішення у цій справі може вплинути на права та обов'язки приватного нотаріуса стосовно страховика, а тому нотаріус може вступити у справу як третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, на стороні відповідача.

При цьому слід зауважити, що у разі пред'явлення таких позовних вимог безпосередньо до нотаріуса може постати питання щодо заміни неналежного відповідача (нотаріуса), залучення співвідповідача (страховика), що має вирішуватися в порядку, визначеному частиною першою ст. 33 ЦПК України. А якщо відповідного клопотання позивачем не буде заявлено, суд має відмовити у задоволенні позову.

Крім того, у разі якщо набрання рішенням суду (наприклад, про визнання недійсним правочину) законної сили може стати підставою для подальшого оскарження нотаріальних дій (зокрема, якщо позов обґрунтовується тим, що нотаріус не перевіряв обсяг цивільної дієздатності сторін правочину, не впевнився у тому, що волевиявлення учасника правочину було вільним і відповідало його внутрішній волі тощо), нотаріус також може вступити у цивільну справу як третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору. Адже в такому разі у нього буде наявна процесуальна заінтересованість у результатах розгляду цієї справи, а саме не допустити ухвалення рішення, яке впливатиме на його права та обов'язки стосовно однієї зі сторін.

Схожої позиції дотримується і Верховний Суд України: нотаріусів, які посвідчували правочини, залучають до участі у справі як третіх осіб, що не заявляють самостійних вимог стосовно предмета спору, якщо позивач обґрунтовує недійсність правочину посиланням на неправомірні дії нотаріуса (п. 26 постанови Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 року № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними»).

Такої думки дотримуються також науковці [1, с. 72, 73; 5, с. 34].

Якщо рішення, ухвалене в результаті розгляду і вирішення цивільної справи у спорі між сторонами — учасниками спірних матеріальних правовідносин, жодних правових наслідків для нотаріуса не потягне, процесуальних підстав для участі останнього у цій цивільній справі немає, незважаючи на те, що предметом позовних вимог є, наприклад, визнання нотаріально посвідченого правочину чи виданого свідоцтва про право на спадщину недійсними [3, с. 71]. Зумовлюється зазначене тим, що нотаріуса не можна зобов'язати за рішенням суду до вчинення будь-яких дій (наприклад, скасувати державну реєстрацію правочину), оскільки всі його обов'язки, які випливають із факту визнання судом нотаріального правочину недійсним чи його розірвання, прямо передбачені законом, і виконати їх нотаріус

зобов'язаний, зважаючи на своє посадове становище, не маючи при цьому власної юридичної заінтересованості [3, с. 72].

Якщо в нотаріуса немає процесуальної заінтересованості у цивільній справі, предметом розгляду і вирішення якої є спірні правовідносини, що впливають із посвідченого ним правочину, він може брати участь у цивільному процесі як свідок [5, с. 34; 6, с. 857], однак тільки за умови, якщо обставини, про які нотаріус може повідомити, мають значення для справи.

Підсумовуючи, слід зазначити, що нотаріус не може брати участі у цивільному процесуальному статусі відповідача у цивільній справі, яка виникла зі спору щодо матеріальних правовідносин, пов'язаних з нотаріально посвідченим правочином. Проте у разі оскарження нотаріальних дій, відмови в їх вчиненні, нотаріальних актів, а також виникнення питання про відшкодування шкоди, завданої внаслідок діяльності приватного нотаріуса (за умови дотримання всіх потрібних умов), позовні вимоги слід пред'являти безпосередньо до нотаріуса.

Бути третьою особою, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, нотаріус може лише у разі, якщо ухвалене рішення суду може вплинути на його права або обов'язки стосовно однієї зі сторін.

Якщо нотаріусу відомі будь-які обставини, що мають значення для цивільної справи, його можуть викликати як свідка.

Зрозуміло, у межах цієї наукової роботи не можна вирішити усіх проблемних питань, пов'язаних з участю у цивільному процесі нотаріусів та інших органів і осіб, які здійснюють державну реєстрацію правочинів, прав та їх обтяжень або юридичних фактів (наприклад, органів державної реєстрації актів цивільного стану, державних реєстраторів тощо). Тому питання щодо участі у цивільному процесі таких органів та осіб потребує подальшої детальної розробки, а отже, є перспективними напрямами наукових досліджень.

Список використаної літератури

1. *Балюк М.І.* Практика застосування цивільного процесуального кодексу України (цивільний процес у питаннях і відповідях). Коментарі, рекомендації, пропозиції / М.І. Балюк, Д.Д. Луспенік. — Харків : Харків юридичний, 2008. — 708 с.
2. *Викут М.А.* Юридическая заинтересованность — основание участия в судебном разбирательстве граждан и организаций / М.А. Викут // Вопросы теории и практики судебного разбирательства гражданских дел : сбор. науч. тр. ; отв. ред. М.А. Викут, И.М. Зайцев. — Саратов : Изд-во Сарат. политехн. ин-та, 1988. — С. 27—38.
3. *Лошицький М.В.* Спірні питання участі у цивільному процесі нотаріусів, БТІ, органів внутрішніх справ та РАЦС як відповідачів і третіх осіб / М.В. Лошицький, С.О. Короєд // Судова опеція. — 2010. — № 3 (20). — С. 67—82.
4. *Осокина Г.Л.* Право на защиту в исковом судопроизводстве (право на иск) / Г.Л. Осокина ; под ред. В.Н. Щеглова. — Томск : Изд-во Том. ун-та, 1990. — 159 с.
5. *Романюк Я.М.* Практика розгляду судами цивільних справ про визнання правочинів недійсними / Романюк Я.М., Косенко В.Й., Мельник З.П. // Вісник Верховного Суду України. — 2009. — № 1 (101). — С. 22—34.
6. *Проблеми теорії та практики цивільного судочинства* : моногр. / [Комаров В.В., Тертишников В.І., Баранкова В.В. та ін.] ; за заг. ред. В.В. Комарова. — Харків : Харків юридичний, 2008. — 928 с.
7. *Стоян В.* Подсудность как условие права на предъявление иска в делах с участием нотариуса / В. Стоян // Закон и жизнь. — 2013. — № 8. — С. 61—64.

УДК 343.98:343.132

Ю.М. Черноус, доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри криміналістики та судової медицини
Національної академії внутрішніх справ

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Розкрито зміст криміналістичного забезпечення кримінального провадження, підкреслено значення його техніко-криміналістичної та експертно-криміналістичної складових.

Ключові слова: криміналістичне забезпечення, техніко-криміналістичне забезпечення, експертно-криміналістичне забезпечення, кримінальне провадження.

Раскрыто содержание криминалистического обеспечения уголовного производства, подчеркнуто значение его технико-криминалистической и экспертно-криминалистической составляющих.

The article deals content providing forensic criminal proceedings, it emphasizes the importance of technical and forensic and forensic component.

Термін «криміналістичне забезпечення» є відносно новим у теорії науки криміналістики. Він з'явився в науковому обігу наприкінці 70-х — на початку 80-х років минулого століття, а з 1990-х років і донині активно розробляються фундаментальні питання криміналістичного забезпечення, а також окремі його складові.

Аналіз наукової літератури свідчить, що різні аспекти криміналістичного забезпечення досудового розслідування і судового розгляду досліджували у своїх працях вітчизняні вчені В.В. Бірюков, А.Ф. Волобуєв, В.І. Галаган, В.Г. Гончаренко, І.В. Гора, В.А. Журавель, А.В. Іщенко, І.І. Когутич, В.А. Колесник, В.О. Коновалова, В.В. Лисенко, Є.Д. Лук'янчиков, О.В. Таран, В.Г. Хахановський, П.В. Цимбал, К.О. Чаплинський, В.Ю. Шепітько, Б.В. Щур та інші.

Загалом «забезпечення» є багатозначним науковим поняттям, яке використовують у різних галузях суспільного життя. Водночас однією з найбільш обговорюваних і дискусійних наукових категорій криміналістики є, напевне, поняття «криміналістичне забезпечення». З огляду на це існує певна проблемність у визначенні змісту та методологічних засад дослідження криміналістичного забезпечення.

Як зазначають А.В. Іщенко, І.П. Красюк, В.В. Матвієнко, засоби, методи, прийоми роботи з доказами розробляє криміналістика, а отже, є підстави говорити про те, що саме криміналістика сприяє розслідуванню злочинів. Йдеться про комплексну діяльність, яка враховує багато чинників та обставин, пов'язаних з наданням правоохоронним органам ефективних засобів розкриття та розслідування злочинів, а також запобігання їм. А оскільки криміналістика розробляє загальні підходи, принципи, узагальнюючі схеми для методики розслідування злочинів і

надає слідчим потрібний практичний інструментарій, таке забезпечення доцільно розглядати як криміналістичне [1, с. 13].

На думку В.Ю. Шепітька, сучасний стан криміналістики не може обмежуватися завданнями, які були поставлені на її вирішення в минулому столітті. За нових умов актуальними завданнями криміналістики є:

- взаємопроникнення криміналістики і практики органів правозастосування;
- залучення інновацій у практичну правозастосовну діяльність;
- розробка новітнього «продукту» криміналістики для практичної діяльності;
- уніфікація наукових криміналістичних рекомендацій та їх адаптація до практики застосування;
- створення спільних науково-практичних колективів для розробки ефективних криміналістичних рекомендацій.

Завдання криміналістики в сучасних умовах зумовлені потребою у системному криміналістичному забезпеченні відповідних органів правозастосування й спрямовані на оптимізацію процесу розслідування злочинів, встановлення істини у справі, відновлення справедливості [2, с. 58].

Криміналістика, забезпечуючи суб'єктив розслідування злочинів та їх судовий розгляд відповідними знаннями, сприяє, на думку І.І. Когутича, вивченню:

- механізму злочину;
- предмета злочинного посягання;
- злочинного результату;
- місця, часу та інших обставин злочину;
- дій осіб, які стали випадковими учасниками події, тощо.

Крім цього, виявляючи об'єктивно зумовлені найсуттєвіші, найстійкіші якісні зв'язки і взаємозалежності (закономірності) злочинної діяльності, пізнаючи їх, криміналістика розробляє шляхи, прийоми боротьби зі злочинами та засоби, методи і рекомендації щодо їх дослідження, озброюючи ними оперативних співробітників органів дізнання, експертів, слідчих, прокурорів і суддів [3, с. 23].

Розглядаючи суть криміналістичного забезпечення, важливо проводити дослідження в межах предмета науки криміналістики, підхід до тлумачення якого визначає суть досліджуваної наукової категорії. Варто зазначити, що сьогодні вчені обґрунтовують необхідність розширення меж предмета науки криміналістики.

Як зазначає В.Г. Гончаренко, «...ми можемо... констатувати, що за понад столітній час свого існування криміналістика істотно переросла сферу розслідування злочинів і кримінального судочинства в цілому, спочатку проникаючи, а потім наповнюючи своїм змістом різноманітні галузі суспільних відносин і таким чином створюючи аргументовані природничо-наукові та правові підстави для їхнього регулювання. Цей процес, як доводять діалектико-логічний та екстраполяційний аналізи, безумовно, є закономірним, і можна без всяких застережень сказати, що сучасна криміналістика стала своєрідним і єдиним науковим утворенням, через яке природничо-наукові та технічні досягнення світового суспільства трансформуються і використовуються для встановлення юридично значущих фактів у найрізноманітніших галузях науки і практичної діяльності, вже давно і стабільно виходячи за межі боротьби з правопорушеннями, кримінального судочинства, і все більше предметно поширюються на всі суспільні відносини, що потребують конкретного ситуаційного правового регулювання» [4, с. 655].

Такий погляд на предмет криміналістики відображає закономірний процес розвитку науки. Важливим є те, що він отримує дедалі більшу підтримку в наукових колах. Це визначає розширення меж дослідження криміналістичного забезпечення як наукової категорії, так і практичної діяльності.

Сьогодні теоретичні засади криміналістичного забезпечення, виходячи з буквального тлумачення, розглядають у межах предмета науки криміналістики, що дозволяє використання криміналістичних рекомендацій у діяльності з досудового розслідування та судового провадження кримінальних правопорушень.

Йдеться про реалізацію відповідних завдань під час кримінального провадження: досудового розслідування і судового провадження, процесуальних дій у зв'язку з вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність (п. 10 частини першої ст. 3 Кримінального процесуального кодексу України) [5].

Опрацювання праць вчених дає підстави вважати, що теоретичні засади та практичні рекомендації криміналістичного забезпечення кримінального провадження повинні ґрунтуватися на положеннях загальної теорії криміналістики, криміналістичної техніки, криміналістичної тактики, криміналістичної методики й практично реалізовуватися при вирішенні низки завдань згідно із зазначеними напрямками.

Важливе значення для досягнення завдань кримінального провадження має використання криміналістичної техніки з метою:

- фіксації перебігу і результатів проведення процесуальних, слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій;
- виявлення, фіксації, збирання, дослідження слідів злочину, інших речових доказів;
- ведення систем кримінальної реєстрації та криміналістичних обліків;
- проведення експертиз тощо.

Виконання зазначених завдань переважно покладається на розгалужену систему експертних установ України.

Як визначено Законом України «Про судову експертизу» (2004 р.), судово-експертну діяльність здійснюють державні спеціалізовані установи, а також у випадках і на умовах, визначених Законом, судові експерти, які не є працівниками зазначених установ [6].

До державних спеціалізованих установ належать:

- науково-дослідні установи судових експертиз Міністерства юстиції України;
- науково-дослідні установи судових експертиз, судово-медичні та судово-психіатричні установи Міністерства охорони здоров'я України;
- експертні служби Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України (ст. 7 і 8 зазначеного Закону).

На думку І.П. Красюка, така система експертного забезпечення відповідає розвитку інституту судової експертизи, ефективному впровадженню науково-технічних методів і засобів в експертну діяльність [7, с. 5].

У системі МВС України завдання щодо практичної реалізації можливостей криміналістичної техніки під час розкриття та розслідування злочинів вирішують експертно-криміналістичні підрозділи (науково-дослідні експертно-криміналістичні

центри при головних управліннях, управліннях МВС України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, на транспорті) Експертної служби МВС України на чолі з Державним науково-дослідним експертно-криміналістичним центром (ДНДЕКЦ МВС України) шляхом участі у проведенні оглядів місць подій, інших слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, а також спеціальних досліджень та експертиз. Важливу роль відіграють експертно-криміналістичні підрозділи і в навчальному забезпеченні використання криміналістичної техніки безпосередньо слідчими, оперативними працівниками. На них покладено завдання щодо узагальнення та поширення передового досвіду використання техніко-криміналістичних засобів і методів під час розкриття та розслідування злочинів [8, с. 158].

Слід зазначити, що суть техніко-криміналістичного та експертно-криміналістичного напрямів забезпечення кримінального провадження по-різному розглядається в науковій літературі. Так, одні автори вносять останній до техніко-криміналістичного напрямку забезпечення кримінального провадження [9, с. 378], інші розглядають його як самостійний елемент криміналістичного забезпечення [10, с. 198—199]. Існує також точка зору про самостійний характер експертно-криміналістичної діяльності, що не передбачає вирішення завдань «обслуговування» зазначеної вище діяльності [11, с. 4].

На нашу думку, у контексті вирішення завдань криміналістичного забезпечення кримінального провадження техніко-криміналістичне та експертно-криміналістичне забезпечення, незалежно від тлумачення суті співвідношення цих термінів, є його важливими складовими, що мають загальну мету: забезпечення діяльності з досудового розслідування, судового провадження науково обґрунтованими засобами, методами і прийомами, а також криміналістичними рекомендаціями щодо їх практичного застосування.

Правовою основою такою забезпечення є Конституція України, міжнародні договори України, Кримінальний процесуальний кодекс України, підзаконні нормативно-правові акти. Важливе значення для регулювання експертно-криміналістичної діяльності має Закон України «Про судову експертизу» (2004 р.), що визначає правові, організаційні та фінансові основи судово-експертної діяльності з метою забезпечення правосуддя України незалежною, кваліфікованою та об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки і техніки [6].

У системі МВС України техніко-криміналістичне та експертно-криміналістичне забезпечення кримінального провадження, як зазначалося вище, здійснює Експертна служба МВС України [12].

Згідно з Положенням про Експертну службу МВС України (2012 р.) основними завданнями служби є:

- здійснення судово-експертної діяльності та техніко-криміналістичного забезпечення діяльності органів дізнання, досудового розслідування та суду із запобігання, виявлення, розкриття і розслідування кримінальних та інших правопорушень;
- провадження науково-дослідної діяльності у сфері судово-експертного і техніко-криміналістичного забезпечення;
- проведення судової експертизи в кримінальних, адміністративних, цивільних і господарських справах, а також досліджень у позасудовому провадженні за

матеріалами оперативно-розшукової діяльності та інших процесуальних дій, виконання інших робіт у межах своєї компетенції;

- забезпечення функціонування криміналістичних обліків Експертної служби відповідно до законодавства;
- метрологічне забезпечення техніко-криміналістичних засобів, організація їх обслуговування та ремонту в межах компетенції, визначеної законодавством;
- участь у розробленні техніко-криміналістичних засобів і забезпечення їх використання в практичній діяльності.

Про роль експертних підрозділів у техніко-криміналістичному та експертно-криміналістичному забезпеченні кримінального провадження свідчать результати їх роботи. Так, у 2012 році за участю працівників експертних підрозділів МВС України було проведено 453357 оглядів місць подій, у 2013 році — 403286 таких оглядів; працівники цих підрозділів у 2012 та 2013 роках дослідили відповідно 1588464 та 2407616 (2013) об'єктів, виконали 244208 та 253410 експертиз [13]. Наведені цифри переконливо свідчать про значний внесок Експертної служби МВС України у вирішення важливих завдань кримінального провадження.

Важливе значення для забезпечення належного рівня досліджень, реалізації заходів міжнародного співробітництва має набуття ДНДЕКЦ МВС України у 2002 році членства в Європейській мережі судово-експертних установ (ENFSI), яка налічує 63 провідні експертно-криміналістичні установи з 36 країн Європи. Під патронатом цієї авторитетної міжнародної організації та Міністерства юстиції США упродовж останніх років проводяться заходи з акредитації лабораторій Експертної служби МВС України за міжнародним стандартом ДСТУ ISO/IES 17025 : 2006. Ця робота передбачає оснащення лабораторних комплексів на сучасному науково-технічному рівні, запровадження системи управління якістю експертних проваджень, створення системи навчання кваліфікованих судових експертів. За результатами аудиту 14 березня 2012 року Національне агентство з акредитації України видало ДНДЕКЦ МВС України атестат акредитації, яким засвідчено компетентність його лабораторій (комп'ютерно-технічних, балістичних, трасологічних досліджень і дослідження холодної зброї, а також молекулярно-генетичних досліджень і досліджень наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів) відповідно до вимог ДСТУ ISO/IEC 17025 : 2006 [14].

Крім цього, упродовж останніх років в експертну практику впроваджено комп'ютерно-технічні, економічні, товарознавчі, пожежно-технічні, молекулярно-генетичні дослідження, а також дослідження у сфері технічного стану транспортних засобів, дослідження біологічних об'єктів методом ДНК-аналізу тощо, що відповідають високим стандартам. Водночас продовжується розвиток і таких видів досліджень, як вибухотехнічні, металографічні, мистецтвознавчі, а також дослідження у сфері інтелектуальної власності, експертні дослідження мітохондріальної ДНК тощо. Загалом експертні дослідження проводяться за 50-ма напрямками, за допомогою яких розкривається майже 50 % вчинених злочинів [15].

Отже, техніко-криміналістичне та експертно-криміналістичне забезпечення можна розглядати як у науковому, так і у практичному сенсі, а саме як створення наукового підґрунтя прийомів, засобів і методів, що застосовуються, і формування практичних рекомендацій щодо їх застосування. І саме єдність теорії і практики забезпечує ефективне досягання поставлених завдань.

Загалом діяльність з криміналістичного забезпечення кримінального провадження охоплює надзвичайно широке коло питань та потребує поглибленого дослідження. Ця проблематика є актуальною, адже сьогодні спостерігається більш інтенсивний вплив науково-технічного прогресу на вдосконалення методів і засобів злочинної діяльності, що зумовлює необхідність забезпечення належної технічної оснащеності правоохоронних органів України з упровадженням кращих досягнень науки і техніки, прогресивного вітчизняного та зарубіжного досвіду.

Список використаної літератури

1. *Іщенко А.В.* Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування злочинів : монографія / Іщенко А.В., Красюк І.П., Матвієнко В.В. — К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2002. — 212 с.
2. *Шепитько В.Ю.* Изменчивость криминалистики в XXI веке и ее задачи в современных условиях / В.Ю. Шепитько // Криміналістика XXI століття : матер. міжн. наук.-практ. конф. (Харків, 25, 26 лист. 2010 р.). — Харків : Право, 2010. — С. 55—59.
3. *Когутич І.І.* Криміналістичні знання, їх сутність і потреба розширення меж використання : монографія / І.І. Когутич. — Львів : Тріада Плюс, 2008. — 420 с.
4. *Гончаренко В.Г.* Право і криміналістика. Вибране / В.Г. Гончаренко. — К., 2011. — С. 653—658.
5. *Кримінальний процесуальний кодекс України* : Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України». — К. : ПАЛИВОДА А.В., 2012. — 382 с.
6. *Про судову експертизу* : Закон України від 25 лютого 1994 року № 4038-XII : станом на 17 травня 2012 року [Електронний ресурс] / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 28. — Ст. 232. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.
7. *Красюк І.П.* Експертна служба МВС України сьогодні / І.П. Красюк // Криміналістичний вісник. — К., 2004. — № 2 (2). — С. 5—10.
8. *Юнацький О.В.* Криміналістична техніка, її значення і місце в системі техніко-криміналістичного забезпечення розкриття і розслідування злочинів / О.В. Юнацький // Вісник Запорізького юрид. ін-ту. — Запоріжжя, 1998. — Вип. 2. — С. 154—158.
9. *Махтаев М.Ш.* Проблемы криминалистического обеспечения предупреждения преступлений : дисс. ... доктора юрид. наук : 12.00.09 / Махтаев Махтай Шапиевич. — М., 2001. — 472 с.
10. *Дановська І.І.* Криміналістичне забезпечення слідчої діяльності в органах внутрішніх справ : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Дановська Ірина Ігорівна. — К., 2012. — 280 с.
11. *Деятельность экспертно-криминалистических подразделений органов внутренних дел по применению экспертно-криминалистических методов и средств в раскрытии и расследовании преступлений* : учебное пособие / [Ивашков В.А., Овсянникова М.И., Слепнева Л.И., Снетков В.А.]; под ред. В.А. Снеткова. — М. : ЭКЦ МВД России, 1996. — 104 с.
12. *Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ, затверджене наказом МВС України від 9 серпня 2012 року № 691, зареєстроване в Міністерстві юстиції України 7 вересня 2012 року за № 1541/21853* [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z1541-12>.
13. *Статистичні дані МВС України. Звіт про результати службової діяльності НДЕКЦ при ГУМВС, УМВС, УМВС на транспорті за 12 місяців 2013 року.*
14. *Офіційний сайт Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://dndekc.centrmia.gov.ua/>.
15. *Офіційний сайт Міністерства внутрішніх справ України. Україна приймає міжнародну науково-практичну конференцію експертів-криміналістів* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/924435>.

УДК 347.94

Г.В. Чурпіта, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права і процесу
Національної академії внутрішніх справ

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНСТИТУТУ ДОКАЗІВ І ДОКАЗУВАННЯ У ЦИВІЛІСТИЧНИХ СУДОЧИНСТВАХ: КОМПАРАТИВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

Досліджено інститут доказів і доказування в цивільному, господарському та адміністративному судочинствах України. Визначено специфіку процесуальної форми засобів доказування, правил про належність і допустимість доказів, обов'язку щодо подання доказів, обставин, які не підлягають доказуванню. Внесено пропозиції щодо оптимізації відповідних галузей процесуального законодавства України.

Ключові слова: докази, доказування, належність доказів, допустимість доказів, обов'язок щодо подання доказів, обставини, які не підлягають доказуванню.

Исследован институт доказательств и доказывания в гражданском, хозяйственном и административном судопроизводствах Украины. Определена специфика процессуальной формы средств доказывания, правил об относимости и допустимости доказательств, обязанности по предоставлению доказательств, обстоятельств, не подлежащих доказыванию. Внесены предложения по оптимизации соответствующих отраслей процессуального законодательства Украины.

The scientific article examines the institution of evidence and proof in civil, commercial and administrative proceedings of Ukraine. It determines the specific procedural forms of evidence, rules of belonging and the admissibility of evidence, obligations relating to submission of evidence, the circumstances which are not subject to proof. The suggestions are made for optimizing of the relevant branches of procedural legislation of Ukraine.

Інститут доказів і доказування є невід'ємною складовою внутрішньої системи будь-якої процесуальної галузі права, адже регламентує суспільні відносини, що опосередковують порядок встановлення наявності або відсутності обставин, які мають значення для вирішення справи. За допомогою правового механізму цього інституту забезпечується чітка стадійність доказової діяльності, а також відповідність процесуальної форми доказів установленим у законі вимогам.

Аналіз основних правових конструкцій інституту доказів і доказування в цивільному, господарському та адміністративному судочинствах дозволяє стверджувати, що базові положення цього процесуального інституту незалежно від галузевої належності його норм тотожні. Водночас слід надати наукове обґрунтування доцільності уніфікації у цивілістичних судочинствах правових положень інституту доказів і доказування, зумовленої неузгодженістю окремих правових норм.

Інститут доказів і доказування неодноразово був предметом наукових досліджень вчених-процесуалістів. Цю проблематику досліджували Ю.В. Білоусов, С.С. Бичкова, С.В. Васильєв, Л.Є. Гузь, В.В. Комаров, В.М. Кравчук, Л.А. Кондратьєва, Г.О. Світлична, В.І. Тертишников, Т.Р. Федосєєва, О.І. Угриновська, І.В. Удальцова, С.Я. Фурса, Ю.С. Червоний, М.Й. Штефан, М.М. Ясинок та інші. Проте вони здебільшого розглядали проблеми правового регулювання категорії доказів і доказування в межах однієї процесуальної галузі права, залишаючи поза увагою компаративістичний аспект зазначеного процесуального інституту, дослідження якого і є метою цієї наукової статті.

Передусім доцільно розглянути законодавчу дефініцію доказів, яку відображено в законодавстві України.

Поняття доказів визначено в аналогічних за своїм змістом правових нормах різних процесуальних кодексів. Так, згідно з частиною першою ст. 57 Цивільного процесуального кодексу України (далі — ЦПК України) доказами у цивільному процесі є будь-які фактичні дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення сторін, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи [1]. Господарський процесуальний кодекс України (далі — ГПК України) у частині першій ст. 32 називає доказами будь-які фактичні дані, на підставі яких господарський суд у визначеному законом порядку встановлює наявність чи відсутність обставин, на яких ґрунтуються вимоги і заперечення сторін, а також інші обставини, які мають значення для правильного вирішення господарського спору [2]. Відповідно до частини першої ст. 69 Кодексу адміністративного судочинства України (далі — КАС України) доказами в адміністративному судочинстві є будь-які фактичні дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення осіб, які беруть участь у справі, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи [3].

Отже, в усіх трьох видах цивілістичних судочинств доказами є будь-які фактичні дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин, які мають значення для правильного вирішення справи. Водночас, якщо в господарському та цивільному судочинствах України на цих обставинах ґрунтуються вимоги і заперечення сторін, то в адміністративному — вимоги і заперечення осіб, які беруть участь у справі. Згідно зі ст. 47 КАС України такими особами, крім сторін, є представники сторін, а також треті особи та їх представники.

Аналізуючи відповідні законодавчі конструкції, не можна дійти однозначного висновку щодо того, яка з них є більш змістовно вивіреною: дефініції доказів, що їх містять ЦПК України та ГПК України, за своїм змістом фактично також «охоплюють» усіх осіб, які беруть участь у справі, у межах термінологічного словосполучення «інші обставини, які мають значення для правильного вирішення справи». Та, якщо врахувати, що треті особи, а також представники сторін і третіх осіб, будучи учасниками процесуальних правовідносин, наділені правом заявляти вимоги і заперечення, що мають бути підтверджені фактичними даними, які є доказами у справі, виникає питання щодо доцільності використання у дефініції доказів терміна «сторони». А отже, наявність відповідного процесуального терміна в дефініції доказів, що її надають ЦПК України та ГПК України, штучно звужує перелік осіб, вимоги і заперечення яких ґрунтуються на фактичних даних, що є доказами у справі.

З огляду на зазначене, а також з метою уніфікації процесуальної термінології у контексті законодавчої дефініції доказів доцільним вбачається внести зміни до ЦПК України та ГПК України, замінивши відповідно в частині першій ст. 57 і частині першій ст. 32 зазначених кодифікованих актів термін «сторони» на термінологічне словосполучення «осіб, які беруть участь у справі».

Процесуальною формою доказів є засоби доказування. ЦПК України, ГПК України та КАС України проводять правову регламентацію засобів доказування шляхом законодавчого закріплення їх переліку. Так, відповідно до частини другої ст. 57 ЦПК України фактичні дані, які є доказами у справі, встановлюються на підставі пояснень сторін, третіх осіб, їхніх представників, допитаних як свідків, показань свідків, письмових доказів, речових доказів, зокрема звуко- і відеозаписів, висновків експертів. Частина перша ст. 69 КАС України містить аналогічну правову норму, за винятком двох словосполучень: «допитаних як свідків» та «зокрема звуко- і відеозаписів». ГПК України засобами доказування називає письмові і речові докази, висновки судових експертів, пояснення представників сторін та інших осіб, які беруть участь у судовому процесі (частина друга ст. 32).

Отже, стосовно визначення правового регулювання переліку засобів доказування у ЦПК України та КАС України законодавці були одностайними. Незважаючи на те, що КАС України у частині першій ст. 69 не регламентує процесуального порядку отримання пояснень сторін, третіх осіб, їхніх представників, норму про те, що вони можуть бути допитані як свідки, містить ст. 76 (частина перша). Крім того, віднесення у ЦПК України до речових доказів звуко- і відеозаписів не суперечить розумінню визначення речових доказів в адміністративному судочинстві, якими відповідно до частини першої ст. 80 КАС України також є магнітні, електронні та інші носії інформації, що містять аудіовізуальну інформацію про обставини, які мають значення для справи. Винятком є лише ГПК України, в якому, на відміну від ЦПК України та КАС України, перелік засобів доказування не містить пояснень сторін, третіх осіб, їхніх представників, а також показань свідків. Це можна пояснити юридичною природою господарських справ, у яких абсолютна більшість юридичних фактів, які викликають виникнення, зміну або припинення господарських правовідносин, з'являються на підставі письмових документів.

Таким чином, правову регламентацію процесуальної форми доказів — засобів доказування — у господарському, адміністративному та цивільному процесах проведено законодавцем з огляду на класичну модель цивілістичного судочинства, в якій основними засобами доказування є письмові та речові докази, висновки експертів, а також пояснення суб'єктів процесуальних правовідносин. У цьому контексті, на нашу думку, потребує оптимізації лише правова норма, що її містить частина друга ст. 57 ЦПК України, відповідно до якої речовими доказами у цивільному процесі є, зокрема звуко- і відеозаписи. З огляду на те, що відповідне положення (за аналогією до КАС України) відображено в частині другій ст. 65 ЦПК України, його дублювання у частині другій ст. 57 цього Кодексу лише переобтяжує цю правову норму. Отже, з урахуванням зазначеного потрібно уніфікувати норми КАС України та ЦПК України, виключивши з частини другої ст. 57 останнє словосполучення «зокрема звуко- і відеозаписів».

Слід зазначити, що разом із процесуальною формою доказів у цивільному, господарському та адміністративному судочинствах закріплено також інші положення

інституту доказів і доказування, у тому числі і правила про належність і допустимість доказів [4, с. 216].

Відповідно до частини першої ст. 58 ЦПК України та частини першої ст. 70 КАС України належними є докази, які містять інформацію щодо предмета доказування. ГПК України дещо по-іншому регламентує правило про належність доказів: відповідно до частини першої ст. 34 зазначеного кодифікованого акта господарський суд приймає тільки ті докази, які мають значення для справи.

Отже, у цивілістичних судочинствах належними вважатимуться докази, які обґрунтовують заявлені вимоги чи заперечення сторін або мають інше значення для вирішення справи і підлягають встановленню під час ухвалення судового рішення. Вони мають належати до складу підстав позову або підстав заперечень проти нього і характеризуватися значущістю фактів для визначення спірних правовідносин і зумовленістю цих фактів нормами матеріального права [5, с. 120].

Норма щодо допустимості доказів, визначена процесуальним законодавством, охоплює два принципових положення, а саме:

1) обставини справи, які за законом мають бути підтверджені певними засобами доказування, не можуть підтверджуватися іншими засобами доказування (частина друга ст. 59 ЦПК України, частина друга ст. 34 ГПК України, частина четверта ст. 70 КАС України). Так, відповідно до пункту 2 частини другої ст. 245 КАС України, пункту 2 частини другої ст. 361 ЦПК України, пункту 2 частини другої ст. 112 ГПК України завідомо неправильний висновок експерта, який є підставою для перегляду судового рішення, що набрало законної сили, у зв'язку із нововиявленими обставинами має бути підтверджений вироком суду, що набрав законної сили. Крім того, законодавство містить і відповідні спеціальні вказівки щодо недопустимості певного засобу доказування. Зокрема, відповідно до ст. 218 Цивільного кодексу України у разі недодержання сторонами вимоги щодо письмової форми правочину, яка встановлена законом, рішення суду у справі з приводу заперечення факту вчинення правочину або оспорювання окремих його частин однією зі сторін не може ґрунтуватися на показаннях свідків. Тобто в такій справі допустимими є всі засоби доказування, крім показань свідків.

Слід також звернути увагу на те, що КАС України у частині четвертій ст. 70, на відміну від ЦПК України та ГПК України, містить додаткове уточнення, згідно з яким обставини, які за законом повинні бути підтверджені певними засобами доказування, не можуть підтверджуватися ніякими іншими засобами доказування, крім випадків, коли щодо таких обставин не виникає спору. Отже, якщо щодо обставин, які за законом повинні бути підтверджені певними засобами доказування, виникає спір, такі обставини в адміністративному судочинстві можуть додатково підтверджуватися іншими засобами доказування;

2) суд не бере до уваги докази, які одержані з порушенням порядку, встановленого законом. І хоча відповідне положення прямо регламентовано тільки у нормах ЦПК України (частина перша ст. 59) та КАС України (частина третя ст. 70), вбачається, що правило стосовно допустимості доказів у господарському судочинстві також базується на відповідному принципі, який автоматично «впливає» з усіх положень господарського процесуального законодавства України. Так, відповідно до частини другої ст. 36 ГПК України письмові докази подаються в оригіналі або в належно засвідченій копії. Тому, якщо сторони або інші особи, які беруть участь у

справі, подали до суду незасвідчену копію документа, такий доказ господарський суд має визнати неналежним, оскільки він одержаний з порушенням порядку, встановленого законом.

Отже, допустимість кожного конкретного доказу залежить від дотримання процесуального порядку отримання, дослідження та оцінки змісту і процесуальної форми доказу. Порушення вимог закону, що визначають порядок формування засобів доказування як процесуальної форми судових доказів, має наслідком недопустимість цих засобів доказування, неможливість використання фактичних даних, які містяться в них, для встановлення істини у справі.

За результатами аналізу законодавчих норм щодо належності та допустимості доказів можна дійти висновку, що правове регулювання вимог, яким повинні відповідати докази в цивільному, господарському та адміністративному судочинствах, здійснюється відповідними процесуальними кодексами за допомогою тотожної процесуальної форми, яка в межах того чи іншого виду цивілістичного судочинства характеризується певними варіаціями. Оптимізації у зазначеному контексті, на наш погляд, потребує ГПК України, у ст. 34 якого (за аналогією до ЦПК України та КАС України) слід закріпити таку норму: «Суд не бере до уваги доказів, які одержані з порушенням порядку, встановленого законом».

За загальним правилом усі процесуальні кодекси покладають обов'язок з доказування на сторін судової справи. Так, відповідно до частини першої ст. 60 ЦПК України, частини першої ст. 33 ГПК України та частини першої ст. 71 КАС України кожна сторона зобов'язана довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень, крім випадків, встановлених законом. У ЦПК України (частина друга ст. 60) та ГПК України (частина друга ст. 33) додатково уточнюється, що докази подаються сторонами та іншими учасниками процесу.

Дещо іншу позицію із цього приводу займає КАС України, одним із принципів здійснення адміністративного судочинства за яким є офіційне з'ясування всіх обставин у справі. Так, згідно з частиною четвертою ст. 11 КАС України суд має вживати передбачених законом заходів, необхідних для з'ясування всіх обставин у справі, у тому числі щодо виявлення та витребування доказів з власної ініціативи. Зокрема, суд повинен запропонувати особам, які беруть участь у справі, подати докази або з власної ініціативи витребувати докази, яких, на думку суду, не вистачає (частина п'ята ст. 11 КАС України). Законодавча регламентація відповідного принципу адміністративного судочинства пов'язана з тим, що юрисдикція адміністративних судів поширюється на публічно-правові відносини за участю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, інших суб'єктів при здійсненні ними владних управлінських функцій. З огляду на це суд, здійснюючи правосуддя в адміністративних справах, має офіційно з'ясувати всі обставини, для чого уповноважений законодавцем виявляти та використовувати докази з власної ініціативи.

Таким чином, розподіл обов'язків з доказування в цивільному, господарському та адміністративному судочинствах покладається на сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, що повною мірою відповідає засадам змагальності — основному принципу цивілістичного процесу. Водночас, на відміну від цивільного (за винятком окремого провадження) та господарського судочинства, адміністративне судочинство базується на принципі офіційного з'ясування всіх обставин

справи, що зумовлює правомочність суду виявляти та залучати докази з власної ініціативи.

Разом із обов'язком кожної сторони довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень, процесуальне законодавство встановлює підстави звільнення від доказування, а саме:

– обставини, визнані судом загальновідомими, не потребують доказування (частина друга ст. 61 ЦПК України, частина друга ст. 35 ГПК України, частина друга ст. 72 КАС України);

– вирок суду у кримінальному провадженні або постанова у справі про адміністративне правопорушення, що набрали законної сили, є обов'язковими для суду, що розглядає справу про правові наслідки дій чи бездіяльності особи, стосовно якої ухвалено вирок, лише з питань, чи мало місце діяння та чи вчинене воно цією особою (частина четверта ст. 61 ЦПК України, частина четверта ст. 35 ГПК України, частина четверта ст. 72 КАС України);

– обставини, встановлені судовим рішенням у цивільній або господарській справі, що набрало законної сили, не доказуються під час розгляду інших справ, у яких беруть участь ті самі особи або особа, стосовно якої встановлено ці обставини (частина третя ст. 61 ЦПК України, частина третя ст. 35 ГПК України, частина перша ст. 72 КАС України);

– обставини, визнані сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі (частина перша ст. 61 ЦПК України, частина третя ст. 72 КАС України, частина перша ст. 35 ГПК України). При цьому в частині третій ст. 72 КАС України та в частині першій ст. 35 ГПК України обумовлені уточнення, відповідно до яких зазначені обставини можуть не доказуватися перед судом, якщо в суду не виникає сумніву щодо достовірності цих обставин і добровільності їх визнання.

Аналіз наведених вище підстав звільнення від доказування у цивілістичних судочинствах дає підстави стверджувати, що ГПК України, ЦПК України та КАС України з певними варіаціями лексичної форми регламентують однакові обставини, які є підставами звільнення від доказування. У цьому контексті КАС України містить тільки додаткову умову щодо обставин, які були визнані сторонами та іншими особами, що беруть участь у справі: такі обставини можуть не доказуватися перед судом, якщо проти цього не заперечують сторони (частина третя ст. 72 КАС України). Водночас слід звернути увагу на дещо некоректне формулювання цієї норми: якщо сторони або інші особи, які беруть участь у справі, визнали певні обставини справи, як вони можуть заперечувати проти того, що ці обставини не підлягають доказуванню у справі? Вочевидь визнання обставин є автоматичною підставою для звільнення осіб від їх доказування. З огляду на те, що друга частина норми, про яку йдеться (стосовно того, що визнані обставини не підлягають доказуванню, якщо в суду не виникає сумніву щодо їх достовірності та добровільності їх визнання), сприяє забезпеченню всебічного, повного та об'єктивного розгляду і вирішенню судових справ, її у відповідному контексті слід уніфікувати з аналогічною нормою, визначеною частиною першою ст. 61 ЦПК України. При цьому зміни слід внести саме до ЦПК України, виклавши частину першу ст. 61 у новій редакції: «Обставини, визнані сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі, не підлягають доказуванню, якщо в суду не виникає сумніву щодо достовірності цих обставин і добровільності їх визнання».

Таким чином, за результатами правового наукового дослідження особливостей правового регулювання інституту доказів і доказування у різних видах цивільних судочинств можна дійти такого висновку: з огляду на тотожність базових правових положень зазначеного процесуального інституту незалежно від галузевої приналежності його норм інститут доказів і доказування у цивільному, господарському та адміністративному судочинствах має бути уніфікований у напряду приведення до внутрішньої узгодженості процесуальної термінології, яка використовується для позначення тотожних правових категорій.

Решта питань, пов'язаних з дослідженням інституту доказів і доказування у цивільних судочинствах, виходить за межі цієї статті і становлять перспективні напрями подальших наукових розвідок.

Список використаної літератури

1. *Цивільний процесуальний кодекс України* : станом на 22 квітня 2014 року [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/page>.

2. *Господарський процесуальний кодекс України* : станом на 08 травня 2014 року [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1798-12/page>.

3. *Кодекс адміністративного судочинства України* : станом на 27 квітня 2014 року [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/page>.

4. *Цивільне процесуальне право України* : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / [Бичкова С.С., Бірюков І.А., Бобрик В.І. та ін.] ; за заг. ред. С.С. Бичкової. — К. : Атіка, 2009. — 760 с.

5. *Цивільне процесуальне право України* : навч. посіб. / [Бичкова С.С., Бобрик В.І., Ізарова І.О. та ін.] ; за заг. ред. С.С. Бичкової. — 2-е вид., доп. і перероб. — К. : Атіка, 2007. — 404 с.

УДК 343.985 : 159

Ф.М. Сокиран, кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри криміналістики та судової медицини
Національної академії внутрішніх справ

М.Ф. Сокиран, кандидат юридичних наук, старший науковий
співробітник, провідний науковий співробітник науково-дослідної
лабораторії з проблем експертно-криміналістичного забезпечення
діяльності ОВС Національної академії внутрішніх справ

ХАРАКТЕРИСТИКА ТАКТИЧНИХ ПРИЙОМІВ ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ У КРИМІНАЛІСТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ СЛІДЧОГО

Розглянуто характеристику тактичних прийомів психологічного впливу. Визначено систему прийомів психологічного впливу у криміналістичній діяльності слідчого.

Ключові слова: тактичний прийом, психологічний вплив, криміналістична діяльність, криміналістична тактика.

Рассмотрена характеристика тактических приемов психологического воздействия. Определена система приемов психологического воздействия в криминалистической деятельности следователя.

The characteristic of the tactical techniques of psychological impact is discovered in the article. The system of techniques of psychological impact in the forensic activity of the investigator is determined as well.

У сучасних умовах злочинність набула широкого розмаху і стала загрозою стабільності в суспільстві, тому особливого значення набувають питання, пов'язані з удосконаленням криміналістичної діяльності розслідування злочинів. Одним із напрямів, що сприяють ефективності роботи слідчих, є оволодіння тактичними прийомами і застосування їх у криміналістичній практиці.

Працівники слідчих підрозділів під час розслідування злочинів застосовують тактичні прийоми, методи і засоби, розроблені юридичними науками, в основному криміналістикою та судовою психологією. Метою цього дослідження є надання характеристики прийомів психологічного впливу у криміналістичній діяльності слідчого, проведеної на фоні аналізу загальних тактичних прийомів, що дозволить у подальшому застосовувати їх у кожній конкретній слідчій (розшуковій) дії.

Питання про тактичні прийоми розслідування та їх систематизацію у літературі розглядають вже тривалий час, починаючи з Ганса Гросса, який наголошував, що «...праця слідчого не є мистецтвом, але є майстерною діяльністю, що складається з низки окремих дій або прийомів» [1, с. 9].

Вивченню питання тактичних прийомів розслідування приділено багато уваги у працях О.Я. Баєва, В.П. Бахіна, Л.В. Бертовського, С.М. Богомолової, О.М. Васильєва, В.Г. Гончаренка, О.А. Губської, А.В. Дулова, М.І. Єнікєєва, Г.О. Зоріна, Є.П. Іщенко, В.І. Комісарова, В.О. Коновалової, М.В. Костицького, В.С. Кузьмічова, В.Г. Лукашевича, Є.Д. Лук'янчикова, В.О. Образцова, О.Р. Ратінова, М.В. Салтевського, М.О. Селіванова, М.П. Хайдукова, Ю.В. Чуфаровського, В.Ю. Шепітька.

Спільними зусиллями вчених-криміналістів і працівників слідства розроблено тактичні прийоми розслідування, які слідчі застосовують у криміналістичній діяльності [1; 2; 3; 5; 9; 17; 18]. Певні тактичні прийоми закріплено у Кримінальному процесуальному кодексі України [14] і мають статус обов'язкових норм (як елементи слідчих (розшукових) дій). Отже, ці прийоми не втрачають своєї криміналістичної суті. Поява нової слідчої (розшукової) дії або процесуальної процедури, що раніше називалися криміналістичними прийомами і рекомендаціями, шляхом їх закріплення в законі не скасовує взаємодії криміналістичного і процесуального аспектів. На думку Р.С. Белкіна, «...від того, що певний спосіб дії став обов'язковим, він не перестав бути тактичним прийомом» [3, с. 130].

Визначаючи систему тактичних прийомів у цілому і прийомів психологічного впливу у криміналістичній діяльності слідчого зокрема, слід звернути увагу на поняття і суть власне тактичного прийому, оскільки стосовно цього питання немає єдиної думки, а таке визначення вкрай потрібне з огляду на прямий його вплив на зміст пропонованих слідчому тактичних дій. Схематично поняття прийому тлумачать у словниках як окрему дію, рух або спосіб виконання. Окремі автори за основу поняття прийому беруть організацію дії. Зокрема, О.М. Васильєв [5], В.І. Комісаров [12] та інші визначають прийоми у тактичному розумінні як рекомендації, розроблені на основі різних знань (логіки, психології, наукової організації праці), а також узагальнення слідчої практики, для правильного застосування логічних методів пізнання, формування психології стосунків слідчого з учасниками слідчих (розшукових) дій, організації планомірного розслідування злочинів у межах кримінальних процесуальних норм [1, с. 18]. Р.С. Белкін надає перевагу такій ознаці, як дія, вважаючи, що прийом — це раціональний і ефективний спосіб дії або найдоцільніша лінія поведінки у збиранні, дослідженні, оцінці та використанні доказів для розслідування злочинів і запобіганні їм [3, с. 130].

Водночас не можна погодитися з тими авторами, які трактують тактичні прийоми як діяльність, оскільки саме поняття прийому, на відміну від методу і способу, має чітко виражений характер. Тому неправильним і практично недоцільним є визначення прийому М.В. Салтевським, який викладає його в широкому розумінні як діяльність працівника органів внутрішніх справ, що відповідає принципам законності та спрямована на боротьбу зі злочинністю [16, с. 74].

З урахуванням усіх переваг і хиб пропонуємо таке визначення поняття тактичного прийому, яке без обмежень відповідає також поняттю прийому психологічного впливу в межах криміналістичної тактики: тактичний прийом — це найбільш доцільний у межах закону та етики спосіб дії слідчого, який з урахуванням певної слідчої ситуації спрямований на виконання завдань пізнання та управління у процесі розслідування.

З огляду на те, що один прийом за різних умов може модифікуватися і набувати іншого забарвлення (що є надзвичайно важливим для врахування під час практичного

розслідування), доцільним є введення у поняття прийому елементів ситуації. Загалом існує безліч ситуацій, і під час розслідування вони змінюються, а тому слідчий має знати, які саме тактичні прийоми слід застосовувати. Як свідчить слідча практика, за одних ситуацій корисними і цінними є одні тактичні прийоми, за других — інші. Слушною є думка угорського криміналіста Імре Кертеса стосовно того, що тактика завжди передбачає можливість маневрування одним із двох або більше можливих прийомів, що не суперечать нормам Кримінально-процесуального кодексу України (далі — КПК України) з урахуванням оцінки всіх обставин кримінального провадження [11, с. 15].

Працівники-практики мають усвідомлювати, що тактичні прийоми, які вони застосовують під час розслідування, мають спиратися не лише на криміналістичну практику, а й на результати дослідження юридичної науки із цього питання.

Доволі актуальною і водночас дискусійною залишається проблема систематизації тактичних прийомів розслідування. Дотепер в основу систематизації закладають різні ознаки, властивості, положення. Крім цього, з кожним роком поповнюється арсенал тактичних прийомів розслідування. Зазначене стосується і систематизації таких тактичних прийомів, як психологічний вплив, оскільки вони є нічим іншим, як практичною реалізацією методів впливу.

Як наголошує О.О. Закатов, у криміналістиці, як і в будь-якій іншій науці, особливе значення має систематизація наукових знань [10]. Системний підхід, крім іншого, дозволяє науково-обґрунтовано класифікувати криміналістичні об'єкти, що є необхідною умовою розвитку криміналістичної науки і застосування її рекомендацій у практичній криміналістичній діяльності.

Як свідчить аналіз, рекомендації щодо систематизації тактичних прийомів розслідування, які пропонують вчені, визначені в дещо ширшому аспекті, ніж той, у якому проводиться це дослідження, а саме: йдеться про психологічний вплив, його тактичні прийоми. Проте, оскільки психологічний вплив є складовою частиною й елементом тактики, що мають самостійне або допоміжне тактичне значення, доцільно розглядати питання його систематизації в контексті розроблених у подальшому систем тактичних прийомів.

О.М. Васильєв пропонує таку класифікацію тактичних прийомів, яка ґрунтується на:

- науковій організації праці (планування, розміщення і використання людських ресурсів, застосування методів дослідження матеріальних обставин, взаємозв'язок слідчих дій і оперативно-розшукових заходів);
- логіці (як результат, слідча версія);
- використанні знань з психології (встановлення психологічного контакту, аналіз позиції та свідчень учасників слідчих дій, допомога допитуваним особам у відновленні в пам'яті забутих фактів і правильного відтворенні раніше сприйнятих подій, фактів, психологічний вплив на допитуваних осіб для подолання їх негативної позиції у разі неправдивого свідчення) [5, с. 10—20].

Зазначена класифікація в цілому охоплює майже всі сфери слідчої діяльності, а точніше, процес розслідування. Прийоми психологічного впливу в межах цього дослідження не розглядаються. Дослідження стосується лише аналізу групи тактичних прийомів, що ґрунтуються на знаннях з психології, до яких належить і психологічний вплив на допитуваних осіб з метою подолання їх негативної позиції під

час надання неправдивих свідчень. І хоча, на думку О.М. Васильєва, зазначений вплив слід розуміти як окремий тактичний прийом [4], проте його не можна вважати таким через те, що він є структурним елементом у системі прийомів психологічного впливу, який можна і треба «розкласти» на окремі прийоми психологічного впливу.

С.Ю. Якушин за основу класифікації тактичних прийомів бере спрямованість у збиранні доказової інформації та класифікує їх на п'ять груп:

- виявлення і збирання доказової інформації;
- фіксація доказової інформації;
- перевірка, аналіз і оцінка одержаної доказової інформації;
- використання одержаної доказової інформації під час подальшого розслідування;
- безпосередня робота з доказовою інформацією.

Ця система тактичних прийомів дає змогу в цілому згрупувати всі прийоми, проте потребує деталізації, бодай в обсязі тих з них, які найчастіше трапляються і застосовуються у слідчій практиці.

На потребі працівників слідства у систематизованих конкретних рекомендаціях щодо застосування психологічного впливу під час розслідування наголошує Н.А. Гранат, яка зазначає, що для полегшення роботи слідчого під час цілеспрямованого психологічного впливу та підготовки до нього доцільно розробити збірки, в яких викласти поширені та ефективні методи такого впливу [6, с. 43]. Це позбавить слідчого власноруч шукати прийоми, які вже існують на практиці, і дозволить модифікувати ті варіанти, які він знайде у збірці. Про потребу в такій допомозі та у спеціальному навчанні прийомам психологічного впливу висловилися понад 200 опитаних слідчих. Більшість слідчих не використовують прийоми психологічного впливу саме через брак рекомендацій щодо їх застосування.

М.П. Хайдуков підтримує думку І.Є. Биховського стосовно класифікації тактичних прийомів психологічного впливу та поділу їх на чотири групи, які спрямовані на:

- приховування намірів слідчого відносно мети впливу;
- створення в учасників досудового слідства уявлення про майже повну поінформованість слідчого стосовно обставин учиненого злочину і наявності доказів, що викривають злочинця;
- створення у певного учасника досудового слідства уявлення про те, що інші учасники надали правдиві свідчення;
- виявлення прихованих об'єктів та осіб, які переховуються.

Водночас М.П. Хайдуков додає до цієї класифікаційної системи ще одну групу прийомів, спрямованих на створення в учасників досудового слідства уявлення про недостатню поінформованість слідчого стосовно відомостей, що є достатніми як для викриття в неправді несумлінних учасників, так і для розслідування злочину в цілому [17, с. 64].

Запропонована І.Є. Биховським і доповнена М.П. Хайдуковим система тактичних прийомів психологічного впливу в цілому прийнятна і корисна для практичного використання, хоча й має загальний характер і потребує деталізації та роз'яснення тактико-психологічної суті як груп тактичних прийомів, так і окремих прийомів, що є їх складовими.

Як свідчать результати аналізу юридичної літератури і криміналістичної практики, на цей час у кримінальному провадженні не існує повної, послідовної, максимально наближеної до потреб криміналістичної практики в сучасних умовах системи прийомів психологічного впливу.

З урахуванням поглядів вчених-криміналістів, процесуалістів, психологів, а також даних криміналістичної практики існує спроба сформулювати та визначити зміст системи прийомів психологічного впливу, яку можна рекомендувати слідчому [8].

Слід зазначити, що за межі цієї системи потрібно вивести імператив: за будь-яких обставин спочатку вживають всіх засобів переконання, і лише тоді — примусу (якщо в цьому виникає потреба).

Прийоми психологічного впливу в системі доцільно поділити на окремі блоки: естетичний, процесуальний, етичний, тактико-криміналістичний, психологічний (наведені назви певною мірою є умовними і відображають не єдину, а основну зону впливу, головний акцент, головне навантаження, яке вони несуть). Зрозуміло, що зазначені блоки мають у цілому фіксований психологічний зміст, у свою чергу, кожний з них містить окремі елементи інших блоків. Наприклад, естетичний блок, певним чином впливаючи на особу, на яку він спрямований психологічно, водночас містить окремі елементи інших блоків — етичного і тактико-криміналістичного. Слід також зазначити, що блоки доцільно розміщувати саме в такій послідовності, але це зовсім не означає, що в певних випадках неможливі їх перестановки.

З метою розуміння ролі певної послідовності блоків слід навести їх зміст.

До естетичного блоку належить:

- культура поведінки слідчого;
- зовнішній вигляд слідчого;
- інтер'єр службового приміщення;
- стан оргтехніки;
- ознайомлення осіб (з посиланням на закон) з їх правами, обов'язками, відповідальністю, порядком проведення і значенням певних слідчих (розшукових) дій.

Цей блок покликаний формувати в осіб, які спілкуються зі слідчим, почуття поваги як до слідчого, так і до установи, в якій він працює, завдяки зовнішнім ознакам (одяг, обличчя, інтер'єр тощо), культурі мовлення та поведінці. Цілком зрозуміло, що неголене обличчя, неохайний одяг, захарашений паперами письмовий стіл, низький мовний рівень, брутальна поведінка слідчого негативно впливають на створення потрібних психологічних умов для нормального спілкування і можуть легко налаштувати співрозмовника на зневажливе, іронічне ставлення як до самого слідчого, так і до всього, що він робить. І навпаки, наявність позитивних естетичних чинників у спілкуванні створює надійний психологічний фон для одержання ефективних результатів слідчої (розшукової) дії.

Процесуальний блок передбачає:

- попередження про кримінальну відповідальність за надання неправдивих показань і за відмову від них (стосується свідка, потерпілого);
- роз'яснення правових наслідків поведінки на слідстві підозрюваних осіб;
- суворе дотримання слідчим норм кримінального процесуального законодавства;

– повідомлення осіб — учасників слідчої (розшукової) дії про застосування під час слідчої (розшукової) дії науково-технічних засобів, роз'яснення принципу їх дії.

Отже, прийоми цього блоку характеризують чітко і навіть у певному сенсі підкреслене (іноді з нотками урочистості) виконання слідчим процедури слідчої (розшукової) дії, передбаченої КПК України. Тут не може бути жодних скорочень і спрощень, а тим паче, порушень. Безумовно, не може бути й бездушного шаблону, казенщини, що відштовхують. Процесуальний ритуал з елементами психологічного впливу на певну особу має виконуватися бездоганно. Це створює атмосферу діловитості, взаємної поваги до закону, переконаності в тому, що у слідчого немає іншої мети, як служіння закону, встановлення об'єктивної істини розслідуваної події.

До прийомів психологічного впливу *етичного блоку* належить:

– дотримання слідчим під час проведення слідчої (розшукової) дії норм етики й моралі;

– тактовність, доброзичливість, увічливість, уважність до людей, які причетні до розслідування;

– шанобливе ставлення до честі й гідності, здоров'я та майна осіб, з якими спілкується слідчий у кримінальному провадженні.

Цей блок прийомів певною мірою завершує фонову частину системи психологічного впливу і передбачає бездоганне дотримання норм етики службового спілкування, ввічливості, чесності, розумної офіційності, неупередженості тощо. Дотримання цих норм має бути доволі суворим, оскільки кримінальне судочинство — найбільш уразливий з морально-етичного боку ланцюг людських стосунків, у межах якого може бути оголошено вирок. Принагідно слід зазначити, що стало поганою традицією в органах досудового розслідування звертатись до підозрюваних на «ти». Це нібито необразливе відхилення від норм етики свідчить про упередженість (навіть підсвідому) і необ'єктивність, що серйозно шкодить нормальному перебігу слідства. Цю традицію потрібно без зволікань і рішуче викоринити.

Тактико-криміналістичний блок прийомів містить:

– переконання;

– виявлення злочинної обізнаності (психологічний експеримент щодо визначення злочинної обізнаності);

– раптовість;

– створення видимості обізнаності слідчого (перебільшена, применшена);

– часткове повідомлення інформації, якою володіє слідчий;

– використання суперечностей у свідченнях осіб, які фігурують у кримінальному провадженні;

– використання суперечностей між свідченнями та іншими наявними доказами;

– повідомлення результатів експертиз;

– оголошення всього обсягу доказової інформації;

– повідомлення певних відомостей для переконання особи в неминучості розкриття вчиненого злочину;

– пред'явлення речових доказів;

– словесну розвідку;

– психологічну підготовку особи до наступної слідчої (розшукової) дії;

- відтворення для допитуваної особи фрагментів звуко-, відеозапису окремих епізодів або фактів злочину, що розслідується;
- повторне проведення окремих слідчих (розшукових) дій.

Цей блок є сукупністю прийомів психологічного впливу за допомогою чітко визначеної позиції слідчого в цій ситуації, переконання у доцільності (або потребі) говорити правду, визначення послідовності пред'явлення доказів, місця і часу проведення певної слідчої (розшукової) дії, виявлення високого професіоналізму в застосуванні окремих криміналістичних актів тощо.

Психологічний блок містить прийоми впливу за допомогою використання психологічної сфери людини, а саме:

- надання психологічної допомоги шляхом нагадування, активізації мислення і пам'яті для відновлення, відтворення раніше сприйнятих фактів;
- стимулювання позитивних якостей особи;
- спонукання особи до певних вчинків і дій шляхом активізації її емоцій та почуттів;
- стимулювання пригадування забутих обставин особами, які проходять у справі, за допомогою асоціацій суміжності, схожості, протилежності, місця, часу, перегляду (відображення в пам'яті забутого);
- подолання хиб відтворення сприйнятого;
- відновлення асоціативних зв'язків шляхом нагромадження або збудження слідів афектів, спонукання до збудження пережитих емоцій, моторних реакцій, образів, що зафіксовані у підсвідомості;
- відтворення обставин сприйняття;
- зосередження уваги особи;
- активізацію установок у емоційно-вольовій сфері.

Наведена система прийомів психологічного впливу та їх характеристика, звісно, не є безперечними, але вони, на нашу думку, можуть стати певною організаційною основою в застосуванні психологічного впливу у криміналістичній діяльності слідчого.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. *Баев О.Я.* Тактика следственных действий : учеб. пособ. / О.Я. Баев. — М. : Юрлитинформ, 2013. — 456 с.
2. *Бахин В.П.* Тактика — профессионализм и мастерство в общении : учеб. пособ. / В.П. Бахин. — К. : Изд-во Семенко Сергея, 2006. — 116 с.
3. *Белкин Р.С.* Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. Общая и частные теории / Р.С. Белкин. — М. : Юрид. л-ра, 1987. — 272 с.
4. *Васильев А.Н.* Психология допроса при расследовании преступлений / А.Н. Васильев, Л.Н. Карнеева. — М. : Юрид. л-ра, 1970. — 148 с.
5. *Васильев А.Н.* Тактика отдельных следственных действий / А.Н. Васильев. — М. : Юрид. л-ра, 1981. — 112 с.
6. *Гранат Н.А.* Критерии законности и допустимости целенаправленного психологического воздействия / Н.А. Гранат // Тактические приемы допроса и пределы их использования. — М., 1980. — С. 43—46.
7. *Гросс Г.* Руководство для судебных следователей как система криминалистики. Репринтное издание 1908 года / Г. Гросс ; науч. ред. В.В. Крылов. — М. : ЛексЭст, 2002. — 1088 с.

8. Гончаренко В.Г. Тактика психологічного впливу на попередньому слідстві / В.Г. Гончаренко, Ф.М. Сокиран. — К. : Укр. акад. вн. справ, 1994. — 48 с.

9. Гончаренко В.Г. Критерії допустимості психологічного впливу на досудовому слідстві / В.Г. Гончаренко, С.В. Гончаренко // Вісник Академії адвокатури України. — 2010. — № 3. — С. 107—116.

10. Закатов А.А. Ложь и борьба с нею / А.А. Закатов. — Волгоград : Нижневолжское кн. изд-во, 1985. — 192 с.

11. Кертес И. Тактика и психологические основы допроса / И. Кертес. — М. : Юрид. л-ра, 1966. — 164 с.

12. Комиссаров В.И. Научные, правовые и нравственные основы следственной тактики / В.И. Комиссаров. — Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1980. — 124 с.

13. Комиссаров В.И. Криміналістическая тактика: история, современное состояние и перспективы развития / В.И. Комиссаров. — М. : Юрлитинформ, 2009. — 192 с.

14. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

15. Кузьмічов В.С. Криміналістичний аналіз розслідування злочинів / В.С. Кузьмічов. — К. : НАВСУ; НВТ «Правник», 2000. — 450 с.

16. Салтевский М.В. Этические аспекты тактики следственных действий в условиях дальнейшего укрепления законности / М.В. Салтевский // Укрепление законности в деятельности следователей в свете Конституции СССР : тез. выст. на науч.-прак. конф. — М. : Изд-во Всесоюз. ин-та по изуч. причин и разраб. мер предупреждения преступности, 1979. — С. 74—76.

17. Хайдуков Н.П. Тактико-психологические основы воздействия следователя на участвующих в деле лиц / Н.П. Хайдуков. — Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1984. — 124 с.

18. Шепитько В.Ю. Теоретические проблемы систематизации тактических приемов в криминалистике / В.Ю. Шепитько. — Харьков, 1995. — 200 с.

УДК 342.051 : 343.148

Д.В. Смерницький, кандидат юридичних наук,
начальник відділу Державного науково-дослідного
інституту МВС України

ІНСТИТУТ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА

Розглянуто теоретико-правову характеристику інституту інтелектуальної власності, а також поняття охорони, захисту та забезпечення прав на об'єкти інтелектуальної власності.

Ключові слова: промислова власність, авторське право, суміжні права, інтелектуальна власність, охорона та захист прав інтелектуальної власності, забезпечення прав інтелектуальної власності.

Рассмотрена теоретико-правовая характеристика института интеллектуальной собственности, а также понятия охраны, защиты и обеспечения прав на объекты интеллектуальной собственности.

In the article considered the theoretical legal institution characteristic of intellectual property as well as the definition of protection, protection and enforcement of intellectual property.

Розвиток суспільства завжди був пов'язаний з його економічним благополуччям. У всі часи зростання економіки, а отже, і зростання достатку кожної людини окремо мали переважне значення при визначенні шляхів розвитку окремих сфер людської діяльності. З розвитком промисловості, сільського господарства, науки, мистецтва тощо укріплювалося прагнення до закріплення за творцями їх здобутків у сфері інтелектуальної діяльності, адже результати інтелектуальної діяльності потрохи теж почали набувати економічного значення на рівні з промисловим продуктом. З роками дедалі більше норм стосовно результатів інтелектуальної діяльності закріплювалися у відповідних нормативно-правових документах. Із зародженням поняття «інтелектуальна власність», що ототожнювало результати інтелектуальної діяльності (творчої діяльності людини) змінювалася нормативна база щодо її правової охорони та захисту. Таким чином, інтелектуальна власність прямо пов'язана з розвитком суспільства, його економічними та науковими здобутками, а отже, вивчення та дослідження інституту інтелектуальної власності має важливе значення з огляду на те, що саме встановлення необхідних норм правового забезпечення об'єктів інтелектуальної власності дозволяє ефективно впроваджувати їх у промислове виробництво та інші сфери діяльності людини.

Актуальність цього дослідження полягає в необхідності поліпшення вітчизняної нормативно-правової ситуації щодо забезпечення прав на об'єкти інтелектуальної власності.

Питання суспільних відносин, що виникають у процесі забезпечення прав інтелектуальної власності, комплексно досліджували вітчизняні фахівці в галузі цивільного права (О.М. Пастухов, О.А. Підпригора, О.О. Підпригора), інформаційного (І.В. Арістова, К.І. Беляков, Р.А. Калюжний, О.В. Копан, В.С. Цимбалюк) та державного управління (В.О. Шамрай), а також вчені-адміністративісти (О.Г. Германова, І.Г. Запорожець, П.П. Крайнева, О.М. Мельник, О.П. Орлюк, О.Д. Святоцький, О.Ш. Чомахашвілі, А.В. Чукаєва) та інші. Окремим аспектам адміністративно-правового забезпечення прав інтелектуальної власності приділили увагу у своїх працях вітчизняні вчені: О.М. Бандурка, В.Т. Білоус, А.Т. Комзюк, В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, О.І. Остапенко, Т.О. Проценко, І.М. Шопіна, О.Н. Ярмиш та інші, а також російські вчені: А.Г. Андрюшин, С.В. Майбурд, В.В. Писачкин, Н.А. Мягкова та інші. Проте дослідження у цій сфері, враховуючи її актуальність, себе не вичерпали та потребують подальшого системного наукового аналізу.

Метою цієї статті є отримання нових наукових знань у сфері забезпечення прав на об'єкти інтелектуальної власності.

Інтелектуальна власність упродовж всього етапу розвитку людини йшла пліч-о-пліч з удосконаленням добробуту людини, розвитком промисловості, торгівлі та наукового пізнання світу. При цьому еволюція людини тісно пов'язана зі створенням об'єктів інтелектуальної власності. Перші знаряддя праці, перші промислові вироби теж були об'єктами інтелектуальної власності, але за відсутності інститутів права та закріплених правових норм об'єкти інтелектуальної власності не мали належної правової охорони. Втім, з давніх часів суспільство дійшло висновку стосовно доцільності охорони об'єктів інтелектуальної власності та використання їх на власний розсуд, отримання правовласниками економічної вигоди. З розвитком правового суспільства та закріплених у відповідних документах норм права інтелектуальна власність теж стала набувати правового забезпечення, тобто правової охорони, захисту, регулювання.

На думку В.В. Писачкиної, інтелектуальній власності притаманний феномен інституційного характеру, що визначає соціальний статус авторів, винахідників та інших суб'єктів, які створюють нововведення. Вона регулює процеси творчої, культурної, соціальної, політичної та економічної практики, забезпечує охорону прав на об'єкти творчої діяльності та її ефективність [1, с. 3].

До проблем правового забезпечення інституту інтелектуальної власності упродовж останніх років зверталися чимало авторів. Досить детальний теоретико-правовий аналіз проведено в дослідженні І.Г. Запорожець, яка розглядає інститут інтелектуальної власності «...як комплексне правове утворення, яке перебуває одночасно під впливом норм приватного та публічного права» [2, с. 10].

Загалом, погоджуючись із наведеною точкою зору, слід зазначити, що забезпечення прав інтелектуальної власності переважно базується на нормах цивільного права. Але, резюмуючи наведені вище визначення, можна дійти висновку, що інститут інтелектуальної власності дедалі більше набуває адміністративно-правового та інформаційно-правового характеру.

Під адміністративно-правовим методом регулювання В.В. Конопльов, С.О. Кузніченко, В.Ю. Шильник, С.Ю. Беньковський розуміють сукупність правових засобів і способів (прийомів), які органи управління застосовують для забезпечення регулюючого впливу норм адміністративного права на суспільні відносини.

Адміністративно-правове регулювання управлінських суспільних відносин фактично є формою юридичного опосередковування зв'язків між суб'єктом і об'єктом управління, правовим засобом цілеспрямованого керуючого (управлінського) впливу [3, с. 12].

Адміністративно-правова норма, на думку І.П. Голосніченка, М.Ф. Стахурського та Н.І. Золотарьової, — це обов'язкове, формально визначене правило поведінки, яке встановлене та охороняється українською державою для організації і регулювання суспільних відносин, що виникають, розвиваються та припиняються у процесі здійснення виконавчої влади, та відповідальності у сфері державного і комунального управління [4, с. 21]. Зазначене стосується і регулювання відносин стосовно прав на об'єкти інтелектуальної власності.

З огляду на кількість галузей суспільного життя, що підпадають під регулювання нормами у сфері правової охорони та захисту прав інтелектуальної власності, інститут інтелектуальної власності можна визначити як міжгалузевий, комплексний інститут суспільних відносин стосовно виключних прав на володіння, користування та розпорядження об'єктами інтелектуальної власності, а також деякими іншими прирівняними до них результатами творчої діяльності, який базується на нормах цивільного, фінансового, адміністративного, інформаційного права тощо. При цьому перелік правових норм, які можуть бути задіяні в регулюванні інституту інтелектуальної власності, повинен бути відкритим, адже норми, пов'язані з регулюванням чи обмеженням прав на об'єкти інтелектуальної власності, містяться у кримінальному, митному законодавстві, у законодавстві з оцінки, бухгалтерського обліку тощо. На цей час адміністративно-правовий метод регулювання стає дедалі вагомішим у сфері охорони та захисту інтелектуальної власності.

Дослідження еволюції поняття «інтелектуальна власність» свідчить, що власне термін «інтелектуальна власність» виник у процесі тривалої (починаючи з XVIII ст.) практики юридичного закріплення за певними суб'єктами прав на результати інтелектуальної діяльності. Наявність значної кількості визначень, пов'язаних із цією діяльністю, значно ускладнює усвідомлення її суті [2, с. 10].

Загалом діяльність може бути репродуктивною і творчою. Репродуктивна діяльність — це процес, що виконується за детальним алгоритмом, у результаті якого створюється продукт, який не має новизни як для самого суб'єкта діяльності (суб'єктивна новизна), так і для інших членів суспільства (об'єктивна новизна). Творча діяльність відрізняється від репродуктивної тим, що в основі її немає алгоритму і кінцевим результатом її є продукт, який має об'єктивну або суб'єктивну новизну. Результати творчої інтелектуальної діяльності, що мають об'єктивну новизну, є інтелектуальною власністю як такою. Але для того, щоб ці результати були визнані суспільством як об'єкти права інтелектуальної власності, необхідна їх формалізація в будь-який спосіб [5, с. 8].

Отже, інтелектуальна власність — це умовне поняття, яке використовують для позначення сукупності виключних прав на результати інтелектуальної (насамперед творчої) діяльності, а також прирівняних до них за правовим режимом засобів індивідуалізації учасників цивільних правовідносин [2, с. 10]. Зокрема, під терміном «володіння», на переконання Л.Б. Гальперіна та Л.А. Михайлової, слід розуміти знаходження об'єкта інтелектуальної власності (його матеріального носія) у володінні якого-небудь суб'єкта, «користування» — експлуатацію об'єкта, тобто

взяття в нього корисних властивостей для задоволення потреб суб'єкта права інтелектуальної власності; «розпоряджання» — надану законом можливість визначення юридичної долі інтелектуальної власності [6, с. 16; 7].

О.А. Підпригора та О.О. Підпригора вважають, що результат інтелектуальної діяльності має бути втілений у певну об'єктивну форму і здатний до відтворення [8, с. 120].

На думку В.А. Рассудовського, «володіння» є нічим іншим, як фактичним знанням суб'єктом тих ідей і рішень, з яких складається новостворений об'єкт та засновані на цьому особисті немайнові права автора. Правомочність користування та розпоряджання цим об'єктом автор розглядає як виключне право власника (монополія автора), оскільки здійснення іншими суб'єктами будь-яких дій відносно об'єкта можливе тільки з дозволу монопольного власника прав [6, с. 16; 9].

Як зазначає Н.М. Кейзеров, думки, переконання, духовний світ людини, її знання та досвід слід розглядати як основні складові інтелектуальної власності, що не виключає їх прояву в конкретному результаті, який виражається в об'єкті [10].

Автори, часто-густо трактуючи відносини власності, розуміють під ними всіляку належність будь-яких матеріальних і нематеріальних благ (як речей, так і, наприклад, результатів інтелектуальної діяльності) кому-небудь, у тому числі не обов'язково суб'єктам правовідносин [11, с. 298].

Втім, на думку В. Жукова, термін «інтелектуальна власність» характеризується як умовне явище і не відповідає суті правового явища — праву власності [12, с. 44].

Звісно, йдеться про власність як не про речі чи майно, а про визначені економічні (фактичні) відносини, забезпечені правовим оформленням. Як соціальні відносини вони виникли не одразу з появою Homo sapiens, а лише тоді, коли привласнення відвойованих людиною у природи матеріальних благ потребувало їх суспільного визнання та закріплення [1, с. 16, 17].

Однією з форм власності є «приватна власність», що означає абсолютне, захищене законом право громадянина чи юридичної особи на конкретне майно (землю, нерухомість, засоби виробництва, гроші, цінні папери, товари, інтелектуальний продукт) [13].

Резюмуючи погляди дослідників, слід зазначити, що терміни «власність», «приватна власність» та інші різновиди поняття власності сформовані упродовж певного періоду історичного процесу шляхом наповнення цих понять змістом стосовно володіння, розпоряджання, управління речами, майном, тобто матеріальними благами, а також нематеріальними благами, та заборони іншим суб'єктам користуватися ними без відповідної згоди володаря.

За результатами проведених досліджень становлення поняття «інтелектуальна власність» П.П. Крайнев встановив, що цей термін можна застосовувати у вигляді переліку його конкретних об'єктів [14, с. 16].

Об'єктами права інтелектуальної власності, на думку О.М. Мельник, слід вважати ті результати творчої діяльності, на які виникають права в певній особі. Під такою особою слід розуміти суб'єкта права інтелектуальної власності (будь-яку фізичну чи юридичну особу). Право інтелектуальної власності виникає не на всі результати творчої діяльності, а лише на ті, що відповідають вимогам закону [15, с. 29; 16, с. 7].

З огляду на зазначене доцільно одночасно враховувати міркування як П.П. Крайнева, так і О.М. Мельник, а саме стосовно поняття «інтелектуальна власність» правильніше було б говорити про співвідношення конкретних об'єктів і встановлення прав на них у нормативних актах. А отже, визначення нових об'єктів інтелектуальної власності потребує невідкладних додаткових заходів щодо нормативно-правового закріплення. Як слушно зазначає О.М. Мельник, «...поняття інтелектуальної власності ширше ніж його правове визначення» [15, с. 19].

Передумовою набуття права інтелектуальної власності в установленому законом порядку, на думку А.І. Кубаха, є процес формалізації, адже інтелектуальна власність — це формалізований результат творчої інтелектуальної діяльності, що надає його автору або особі, яку визначено чинним законодавством, право власності на цей результат, яке набувається, здійснюється і захищається відповідно до законодавчо встановлених норм і правил. Врегульовані законом суспільні відносини стосовно володіння, користування і розпоряджання результатами інтелектуальної творчої діяльності становлять інститут права інтелектуальної власності [5, с. 8].

Загалом термін «власність» вживають у доволі різних значеннях. В одних випадках його використовують як синонім, еквівалент понять «майно» або «речі», коли йдеться, наприклад, про «передачу власності» або про «придбання власності». В інших випадках мають на увазі суто економічні відносини, а інколи, навпаки, ототожнюють це поняття з власне юридичною категорією — правом власності [1, с. 16].

Згідно зі ст. 2 Конвенції про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності, підписаної в м. Стокгольмі 14 липня 1967 року, «інтелектуальна власність» передбачає права, що належать до:

- літературних, художніх і наукових творів;
- виконавчої діяльності артистів, звукозапису, радіо- і телевізійних передач;
- винаходів у всіх сферах діяльності людини;
- наукових відкриттів;
- промислових зразків;
- товарних знаків, знаків обслуговування, фірмових найменувань і комерційних позначень;
- захисту від недобросовісної конкуренції;
- інших прав, які стосуються інтелектуальної діяльності у виробничій, науковій, літературній і художній сферах [5, с. 8; 17, ст. 2, р. VIII].

Водночас у законодавстві України поняття «право інтелектуальної власності» визначено як: «... право особи на результат інтелектуальної, творчої діяльності або на інший об'єкт права інтелектуальної власності, визначений цим Кодексом та іншим законом. Право інтелектуальної власності становлять особисті немайнові права інтелектуальної власності та (або) майнові права інтелектуальної власності, зміст яких щодо певних об'єктів права інтелектуальної власності визначається цим Кодексом та іншим законом» [18, ст. 418].

Слушною є думка І.Г. Запорожець, яка під інтелектуальною власністю розуміє «...не що інше, як сукупність виключних прав на результати інтелектуальної діяльності (об'єкти права інтелектуальної власності), а також на деякі інші, прирівняні до них об'єкти» [2, с. 12].

За роки розвитку суспільства склалися певні визначення прав інтелектуальної власності: «право промислової власності», «авторське право» та «суміжні права». Авторське право регулює права на літературні, художні та наукові твори, а суміжні права — на виступи виконавців, фонограми і програми ефірного мовлення [19, с. 9]. Відповідно до Паризької конвенції з охорони промислової власності промислова власність — це права, що стосуються винаходів, корисних моделей, промислових зразків, знаків для товарів і послуг, фірмових найменувань, зазначень походження товарів, а також захисту від недобросовісної конкуренції. Промислова власність також поширюється на галузі сільськогосподарського виробництва та видобувної промисловості і на всі продукти промислового чи природного походження [20, с. 319].

Вирізняють гуманітарний напрям інтелектуальної діяльності та наукову, науково-технічну творчість, без яких успішний розвиток будь-якого суспільства є неможливим [15, с. 19]. На відміну від наукової, науково-технічної творчості, зміст і завдання якої випливають з її назви, основним завданням гуманітарного напрямку інтелектуальної, творчої діяльності є формування світогляду кожного члена суспільства, в основі якого передусім національні інтереси, патріотизм, повага до його історії, культури, мови, народних звичаїв і до народу в цілому.

З огляду на важливість обох напрямів інтелектуальної творчої діяльності для розвитку суспільства доцільно зупинитися на основній рушійній силі економічного розвитку будь-якої країни, а саме на розвитку наукової і науково-технічної сфер і впровадженні результатів наукових досліджень у практичну діяльність суспільства.

Правове забезпечення науково-технічної діяльності в Україні здійснюється відповідно до Конституції України [21], Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» [22], низки інших нормативно-правових документів. Розвиток науки і техніки, як зазначено в Законі України «Про наукову і науково-технічну діяльність», є визначальним чинником прогресу суспільства, підвищення добробуту його членів, їх духовного та інтелектуального зростання. Цим зумовлена необхідність пріоритетної державної підтримки розвитку науки як джерела економічного зростання і невід'ємної складової національної культури та освіти, створення умов для реалізації інтелектуального потенціалу громадян у сфері наукової і науково-технічної діяльності, цілеспрямованої політики у забезпеченні використання досягнень вітчизняної та світової науки і техніки для задоволення соціальних, економічних, культурних та інших потреб.

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» науково-технічна діяльність — це інтелектуальна творча діяльність, спрямована на одержання і використання нових знань у всіх галузях техніки і технологій.

Водночас результати творчої діяльності, що наділяються правовою охороною, визначаються об'єктами інтелектуальної власності і є результатами інтелектуальної діяльності. Отже, інтелектуальна власність (результати інтелектуальної діяльності) є результатом інтелектуальної, творчої діяльності, що відповідає вимогам чинного законодавства. Лише в такому разі їй надається правова охорона. Об'єкт інтелектуальної власності є результатом розумової діяльності (інтелектуальна — від лат. *intellectus* — розум) [20; 21; 22].

Резюмуючи зазначене вище, можна дійти висновку, що результатом наукової і науково-технічної діяльності здебільшого повинні бути об'єкти інтелектуальної власності.

Отже, висновок І.Г. Запорожець стосовно того, що промислова власність у сучасному розумінні для фахівців, обізнаних у сфері інтелектуальної власності, — це складова інтелектуальної власності, яка стосується творинь людського розуму, у цілому є слушним [2, с. 13]. Термін «промислова власність» загалом застосовують для позначення рухомої і нерухомої матеріальної власності, яку використовують під час матеріального виробництва (будівель, споруд, обладнання тощо). За таких умов фахівці і науковці різних галузей і спеціалізацій по-різному тлумачать поняття «промислова власність», що інколи призводить до непорозуміння та плутанини під час застосування правових норм [14, с. 18, 19].

Зрозуміло, що не будь-якому науковому та науково-технічному результату притаманне володіння вартістю і споживчою вартістю. Для прикладу, негативному науковому чи науково-технічному результату притаманна лише споживча вартість (при цьому не притаманна вартість), оскільки негативний результат є важливим джерелом інформації про те, що напрям вибрано неправильно, і з точки зору замовника, споживача він взагалі непотрібний, тому що не надходить в обіг. За умови кризи ймовірність отримання таких результатів відштовхує інвесторів, спонсорів, стримує направлення бюджетних ресурсів на проведення довготривалих і фундаментальних досліджень [23, с. 57].

Проте у контексті цього дослідження йдеться про позитивну складову результатів науково-технічної діяльності, яка підпадає під термін «промислова власність».

Таким чином, з огляду на зазначене слід ще раз підкреслити, що промислова власність входить до складу інтелектуальної власності та є її основною складовою. Крім цього, промислова власність — це результат творчої діяльності людини або як різновид наукової діяльності переважно у науково-технічній сфері та є об'єктом правової охорони, а отже, може бути втілена (реалізована) у промисловості (як у промислових об'єктах, так і у способах виробництва).

Розглянемо поняття про особисті немайнові та майнові права на об'єкти промислової власності.

Особисті немайнові права автора передбачають право авторства, тобто право вважатися творцем об'єкта патентного права, що є найважливішим власним немайновим правом людини. Право авторства означає, що тільки справжній творець може називати себе автором винаходу, корисної моделі чи промислового зразка. Інші особи, які використовують ці об'єкти, зобов'язані зазначати ім'я автора. Право авторства закріплює факт створення того чи іншого творчого результату певною особою, що має значення для суспільної оцінки як самого результату, так і особи автора. Юридична особа за жодних обставин не набуває прав авторства і може бути лише власником прав на об'єкт патентного права [20, с. 349].

Майнові права автора виникають у випадку, якщо він стає патентовласником. Відтак відповідно до чинних законів у сфері патентного права він може розпоряджатися патентом на власний розсуд, тобто комерційна реалізація патенту залежить від нього самого. Крім цього, йому належить право на одержання винагороди за перевідступлення патенту та продажу ліцензії. Авторам службових винаходів

і корисних моделей, які не є патентовласниками, належить право на відповідну винагороду від роботодавця. Майнові права встановлено положеннями статей 464—470 Цивільного кодексу України (далі — ЦК України) [18] і відповідними законами про інтелектуальну власність. Фізична або юридична особа, що володіє патентом на винахід, корисну модель, промисловий зразок і виключними правами на використання зазначених об'єктів, що випливають із патенту, є патентовласником. Патентовласником може бути автор винаходу, корисної моделі, промислового зразка, його спадкоємець або інші правонаступники у передбачених законодавством випадках [20, с. 350].

З огляду на забезпечення реального прибутку від використання об'єктів промислової власності найбільший інтерес становлять майнові права автора, а отже, надійність правової охорони інтелектуальної власності є доволі актуальною.

Майнові права суб'єктів права промислової власності мають певні суттєві особливості порівняно з майновими правами на інші об'єкти інтелектуальної власності. Насамперед зазначені права виникають лише на підставі відповідної кваліфікації об'єктів промислової власності, тобто з моменту, коли відповідний державний орган визнає в установленому порядку результати науково-технічної чи іншої творчої діяльності охороноздатними і на цій підставі видає відповідний правоохоронний документ (патент або свідоцтво) [2, с. 15; 15, с. 194].

Найпоширенішими правопорушеннями у сфері промислової власності, на думку А.І. Кубаха, є виробництво та розповсюдження фальсифікованої продукції з незаконним використанням торговельних марок, географічних зазначень і комерційних (фірмових) найменувань відомих вітчизняних та зарубіжних виробників і виготовлення товарів з використанням запатентованих винаходів, корисних моделей та промислових зразків без згоди власників прав на них [5, с. 109].

Попри схожість майнових прав суб'єктів права промислової власності на різні об'єкти цієї власності між ними є певні відмінності, які зумовлені характером та особливостями цих об'єктів. Найближчими за своїм змістом є майнові права на винаходи, корисні моделі і промислові зразки, що зумовлює доцільність їх розгляду в сукупності [15, с. 194]. Майнові права на зазначені об'єкти отримали чітке закріплення в Законах України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» [24] та «Про охорону прав на промислові зразки» [25]. Відповідно до цих нормативних актів суб'єктам промислової власності надається виключне право використовувати винахід, корисну модель чи промисловий зразок за своїм розсудом, якщо таке використання не порушує прав інших осіб. Виключне право на використання винаходу, корисної моделі і промислового зразка, як, до речі, і на всі інші об'єкти промислової власності, передбачає також право зазначених суб'єктів забороняти іншим особам їх використання, крім випадків, передбачених чинним законодавством [2, с. 16].

Порушенням прав на винахід чи корисну модель, зокрема, є вчинення без дозволу власника патенту таких дій: виготовлення продукту із застосуванням запатентованого винаходу (корисної моделі), застосування такого продукту, пропонування для продажу, у тому числі через мережу Інтернет, продаж, імпорт та інше введення його в цивільний обіг або зберігання такого продукту в зазначених цілях; застосування процесу, що охороняється патентом, або пропонування його для застосування в Україні, якщо особа, яка пропонує цей процес, знає про те, що

його застосування заборонено без згоди власника патенту [5, с. 109—110; 24, ст. 28].

Порушенням прав на промисловий зразок визнається виготовлення виробу із застосуванням запатентованого промислового зразка, застосування такого виробу, пропонування для продажу, в тому числі через мережу Інтернет, продаж, імпорту та інше введення його в цивільний обіг або зберігання такого виробу в зазначених цілях [5, 110; 25, ст. 20].

Дещо відрізняються від майнових прав на винаходи, корисні моделі та промислові зразки майнові права на такі об'єкти промислової власності, як знаки для товарів і послуг та зазначення походження товарів, які мають свою специфіку.

Відповідно до ст. 495 ЦК України майновими правами інтелектуальної власності на торговельну марку є: право на використання торговельної марки; виключне право дозволяти використання торговельної марки; виключне право перешкоджати неправомірному використанню торговельної марки, у тому числі забороняти таке використання; інші майнові права інтелектуальної власності, встановлені законодавством України, яким регулюються права на окремі об'єкти інтелектуальної власності. Зокрема, такою нормою є ст. 16 Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» [26]. Додатково до зазначених вище прав у пункті 7 цієї статті визначено, що «...власник свідоцтва може передавати будь-якій особі право власності на знак повністю або відносно частини зазначених у свідоцтві товарів і послуг на підставі договору» [20, с. 422—423]. Згідно з пунктом 4 ст. 16 цього Закону використанням знака визнається: нанесення його на будь-який товар, для якого знак зареєстровано, упаковку, в якій міститься такий товар, вивіску, пов'язану з ним, етикетку, нашивку, бирку чи інший прикріплений до товару предмет, зберігання такого товару із зазначеним нанесенням знака з метою пропонування для продажу, пропонування його для продажу, продаж, імпорту, (ввезення) та експорту (вивезення); застосування його під час пропонування та надання будь-якої послуги, для якої знак зареєстровано; застосування його в діловій документації чи в рекламі та в мережі Інтернет, у тому числі в доменних іменах.

Правами інтелектуальної власності на географічне зазначення відповідно до ст. 503 ЦК України є:

- право на визнання товару (послуг) географічним зазначенням;
- право на використання географічного зазначення;
- право перешкоджати неправомірному використанню географічного зазначення, в тому числі забороняти таке використання [18].

Права інтелектуальної власності на географічні зазначення, що належать окремим суб'єктам права інтелектуальної власності на географічні зазначення, встановлюються Законом України «Про охорону прав на зазначення походження товарів» [27].

Суттєві відмінності у природі правової охорони кваліфікованого зазначення походження товару та інших об'єктів інтелектуальної власності породжують відмінності в повноваженнях їх користувачів. По-перше, надання права користування кваліфікованим зазначенням походження товарів одній особі не обмежує права інших осіб — виробників товарів у цій місцевості — на отримання свідоцтва на використання цього самого географічного зазначення. По-друге, особа, що одержала право на користування географічним зазначенням, не може видавати ліцензію на

його використання іншим особам. По-третє, власник свідоцтва на використання географічного зазначення не може забороняти (перешкоджати) спеціально уповноваженим органам здійснювати контроль за наявністю в товарі особливих властивостей та інших характеристик, на підставі яких зареєстровано кваліфіковане зазначення походження товару або право на його використання [20, с. 441].

На завершення слід зазначити, що достатньо всебічно дослідження та аналіз особистих майнових прав на об'єкти промислової власності проведено багатьма вченими-правознавцями [2, с. 14—19; 20, с. 349—441; 28, с. 228—305].*

Список використаної та рекомендованої літератури

1. Писачкин В.В. Интеллектуальная собственность в системе социальных отношений и ценностных ориентаций : дис. ... кандидата соц. наук : 22.00.04 / Писачкин Вячеслав Владимирович. — Саранск, 2003. — 211 с.
2. Запорожець І.Г. Адміністративно-правові засади управління у сфері охорони прав на об'єкти інтелектуальної власності : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.07 / Запорожець Ірина Григорівна. — Харків, 2006. — 201 с.
3. Адміністративне право України : навч. посіб. для курсан. та студ. юрид. спец. вищих навч. закл. / [Конопльов В.В., Кузніченко С.О., Шильник В.Ю., Беньковський С.Ю.]. — Харків : ТОВ «ПРОМЕТЕЙ-ПРЕС», 2007. — 268 с.
4. Голосніченко І.П. Адміністративне право України: основні поняття : навч. посіб. [Електронний ресурс] / Голосніченко І.П., Стахурський М.Ф., Золотарьова Н.І. ; за заг. ред. І.П. Голосніченка. — К. : ГАН, 2005. — 232 с. — Режим доступу : <http://www.pravoznavec.com.ua/books/65/3503/13/>.
5. Кубах А.І. Право інтелектуальної власності : навч. посіб. / А.І. Кубах. — Харків : ХНАМГ, 2008. — 149 с.
6. Андрюшин А.Г. Интеллектуальная собственность и гражданско-правовые способы ее защиты: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.03 / А.Г. Андрюшин. — Волгоград, 2006. — 206 с.
7. Гальперин Л.Б. Интеллектуальная собственность: сущность и правовая природа / Л.Б. Гальперин, Л.А. Михайлова // Советское государство и право. — 1991. — № 12. — С. 37—42.
8. Підпригора О.А. Право інтелектуальної власності України : навч. посіб. для студ. юрид. вузів і фак. ун-тів / О.А. Підпригора, О.О. Підпригора. — К. : Юрінком Інтер, 1998. — 336 с.
9. Рассудовский В.А. Проблемы правового регулирования инновационной деятельности в условиях рыночной экономики / В.А. Рассудовский // Государство и право. — 1994. — № 3. — С. 60—70.
10. Кейзеров Н.М. Об особенностях и некоторых проблемах правовой защиты интеллектуальной собственности / Н.М. Кейзеров // Советское государство и право. — 1990. — № 10. — С. 90—97.
11. Матеи У. Основные положения права собственности / У. Матеи, Е.А. Суханов. — М. : Юрист, 1999. — 384 с.
12. Жуков В. Ринок інтелектуальної власності і новий Цивільний кодекс України / В. Жуков // Інтелектуальна власність. — 2000. — № 3. — С. 43—45.
13. Приватна власність. Вікіпедія. Вільна енциклопедія. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org>.
14. Крайнів П.П. Інтелектуальна економіка: управління промисловою власністю : монографія / П.П. Крайнів. — К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2004. — 448 с.

* Продовження у наступному номері збірника.

15. Мельник О.М. Цивільно-правова охорона інтелектуальної власності в Україні: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.03 / О.М. Мельник. — Харків, 2004. — 403 с.
16. Жаров В.О. Захист права інтелектуальної власності в Україні / В.О. Жаров. — К., 2002. — 188 с.
17. Конвенція про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності // Інтелектуальна власність. — 1998. — № 1. — С. 51—62.
18. Цивільний кодекс України : станом на 19 червня 2003 року / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 40—44. — Ст. 356.
19. Гражданское право : учебник / [под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого]. — М. : ПРОСПЕКТ, 1999. — Ч. III. — 592 с.
20. Право інтелектуальної власності. Академічний курс : підруч. для студ. вищих навч. закл. / [Орлюк П., Андрощук Г.О., Бутнік-Сіверський О.Б. та ін.] ; за ред. О.П. Орлюк, О.Д. Святоцького. — К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2007. — 696 с.
21. Конституція України : станом на 28 червня 1996 року / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
22. Закон України від 13 грудня 1991 року № 1977-XII «Про наукову і науково-технічну діяльність» / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 12. — С. 165.
23. Мягкова Н.А. Интеллектуальная собственность в воспроизводстве научно-технического потенциала: дис. ... кандидата экон. наук: 08.00.01 / Наталья Андреевна Мягкова. — Томск, 1998. — 160 с.
24. Закон України від 15 грудня 1993 року «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 7. — Ст. 32.
25. Закон України від 15 грудня 1993 року «Про охорону прав на промислові зразки» // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 7. — Ст. 34.
26. Закон України від 15 грудня 1993 року «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 7. — Ст. 36.
27. Закон України від 16 червня 1999 року № 752-XIV «Про охорону прав на зазначення походження товарів» // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 32. — Ст. 267.
28. Право інтелектуальної власності : підр. для студ. вищих навч. закл. / [за ред. О.А. Підпригори, О.Д. Святоцького]. — К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2002. — 624 с.

УДК 343.148. : 343.9

Н.М. Космина, кандидат юридических наук,
начальник отдела Научно-исследовательского
экспертно-криминалистического центра при
ГУМВД Украины в Харьковской области

ЭКСПЕРТНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В ПРОФИЛАКТИКЕ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Рассмотрены вопросы экспертной профилактики как подсистемы криминалистической профилактики преступлений, в расследовании которых принимают участие специалисты и эксперты.

Ключевые слова: специалист, эксперт, криминалистическая деятельность, профилактика

Розглянуто питання щодо експертної профілактики як підсистеми криміналістичної профілактики злочинів, під час розслідування яких беруть участь спеціалісти та експерти.

Absence of the single complex going is investigational near forming of theoretical and applied bases of prophylactic work of investigator.

Подавляющее большинство ученых и практиков придерживаются мнения, что криминалистический аспект профилактики преступности заключается в осуществлении следователем деятельности по выявлению и ликвидации причин и условий, способствовавших совершению преступлений.

В свете этих положений разработка тактических и методических вопросов по предупреждению преступлений видится ими в исследовании проблемы использования следователем специальных знаний по устранению криминогенных обстоятельств, в применении процессуальных и непроцессуальных предупредительных мер (беседы на предприятиях, выступления с докладами и лекциями, освещение процессов в печати).

И.Я. Фридман в 1968 году определил криминалистическую профилактику преступлений как «совокупность основанных на данных криминалистики и судебной экспертизы научных приемов и средств, которые разрабатываются, усовершенствуются каждым из разделов криминалистики и используются криминалистами» [1].

Позднее И.Я. Фридман усовершенствовал понятие криминалистической превенции. По его мнению, «криминалистическое учение о профилактике изучает закономерности возникновения обстоятельств, способствующих правонарушениям, их обнаружения, исследования, оценки и использования в предупредительных целях». При этом он полагал, что профилактическая деятельность,

осуществляемая с использованием данных криминалистической профилактики, может классифицироваться по следующим основаниям:

- по цели, то есть может быть направлена на пресечение конкретного преступления; выявление и устранение условий, способствующих данному преступлению; предотвращение аналогичных преступлений; разработку (на основе экспериментов, обобщений следственной и экспертной практики) различных приемов, средств и методик предупреждения преступлений (например, предложений по изготовлению специальных чернил, совершенствованию учета материальных ценностей), непреступных правонарушений или несчастных случаев; прогнозирование способов совершения и сокрытия преступлений;

- по субъектам, в качестве которых могут выступать: лицо, ведущее дознание, следователь, судья, прокурор, эксперт или специалист определенного профиля;

- по объектам, которыми могут быть различные фактические обстоятельства, имеющие значение для предупреждения правонарушений или иной формы профилактики;

- по характеру используемых приемов, средств и методик, относящихся к криминалистической технике, тактике и частной методике;

- по отношению к судопроизводству: процессуальная или непроцессуальная деятельность; по объему и характеру привлекаемых материалов (одного следственного или судебного дела — полностью или частично, группы дел);

- по примененным методам познания (сравнение, эксперимент, обобщение);

- по формам отражения результатов профилактической деятельности (представление, частное определение, заключение эксперта, протокол допроса, письмо экспертного учреждения) [1].

В исследовании понятийного аппарата теории криминалистической профилактики ученые традиционно выделяли два направления, причем одни разрабатывали теоретическое обоснование экспертной профилактической деятельности, другие занимались изучением превентивных основ следственной работы.

По мнению Д.П. Поташник, экспертная профилактика имеет место в таких видах деятельности экспертных криминалистических учреждений, как:

- обеспечение органов предварительного расследования квалифицированными исследованиями вещественных доказательств на основе использования современных достижений естественных и технических наук, что должно способствовать неотвратимости раскрытия преступлений, а следовательно, и уголовно-го наказания;

- выявление обстоятельств, способствующих преступлениям, и разработка научно-технических рекомендаций по их устранению;

- пропаганда криминалистических знаний среди определенных категорий работников государственных и общественных организаций.

Г.М. Надгорный считал, что «в оптимальном варианте экспертно-профилактическая работа состоит из двух взаимосвязанных элементов: установление обстоятельств, которые могли способствовать совершению правонарушений, и разработка рекомендаций по устранению этих обстоятельств» [2].

Г.И. Грамович выделял две формы профилактической деятельности экспертно-криминалистических учреждений: процессуальную и непроцессуальную.

Процессуальная форма экспертной профилактики, по его мнению, реализуется специалистом либо экспертом при расследовании уголовных дел в части выявления обстоятельств, способствовавших совершению преступления, и сообщения их органу расследования.

Непроцессуальная форма ему виделась в деятельности по выявлению криминальных обстоятельств, в том числе при анализе экспертной практики, выявлении таких обстоятельств в результате участия в оперативно-розыскных мероприятиях, предварительном исследовании объектов [3].

Н.П. Яблоков считал, что «своеобразием экспертно-криминалистической профилактики преступлений является то, что необходимые для нее данные, в частности сведения о причинах и условиях совершения преступлений, связанных с несовершенством защиты тех или иных объектов от преступного посягательства, добываются в процессе экспертно-криминалистических исследований по заданиям следователей. Разработка же соответствующих технических приемов и средств защиты указанных объектов в этих случаях, как правило, основывается на данных экспертно-криминалистических обобщений и осуществляется чаще всего с привлечением различного рода специалистов технического профиля».

По мнению Н.П. Яблокова, основой экспертно-криминалистической профилактики служат экспертная практика и криминалистическая техника [4]. Как отмечают некоторые специалисты, научные положения о криминалистической технике находят свое отражение в разработке следующих мер профилактики преступлений:

- в использовании при расследовании научно-технических средств и методов, что весьма содействует осуществлению принципа неотвратимости наказания за содеянное преступление;

- в выявлении технических недоработок, создающих благоприятные условия для совершения преступлений. Внося предложения в соответствующие организации по усовершенствованию конструкций узлов запирающих устройств, кассовых аппаратов, специалисты тем самым предотвращают совершение новых аналогичных преступлений;

- в подготовке специальных технических средств и методов, предотвращающих или затрудняющих совершение преступлений либо способствующих их своевременному раскрытию;

- в постоянном контроле хода реализации внесенных представлений и анализе эффективности профилактических мероприятий;

- в систематическом оказании методической помощи специалистами-криминалистами следователям, оперативным работникам и иным заинтересованным лицам по использованию в профилактических целях научно-технических средств и методов.

Приведенные взгляды ученых на природу экспертной профилактической деятельности свидетельствуют о том, что понятийный аппарат этой подсистемы криминалистической превенции находится в стадии формирования. Это обстоятельство подтверждается и дискуссиями среди криминалистов. Некоторые из них, по справедливому замечанию профессора А.Н. Колесниченко, игнорируя следственный аспект предотвращения преступлений, отождествляют предмет криминалистической профилактики исключительно с содержанием работы учреждений судебной экспертизы по предупреждению преступлений.

В то же время, по мнению Н.П. Яблокова, информация об объектах профилактического воздействия, полученная экспертом с помощью специальных знаний, может быть успешно реализована в процессе раскрытия и расследования преступлений (главным образом, органами предварительного расследования) с использованием методов следственной профилактики, обеспечивающей неотвратимость уголовного наказания. Поэтому средства и методы следственной профилактики как подсистемы криминалистической превенции также нуждаются в дальнейшем развитии и совершенствовании.

Теоретические положения, приемы и способы криминалистической профилактики традиционно разрабатываются в разделе криминалистической техники. Однако отождествление экспертной профилактики лишь с работой криминалистических экспертных учреждений является неправильным и не отражает современного состояния развития криминалистики.

Экспертная профилактика, являясь одной из подсистем криминалистической превенции, активно способствует реализации общегосударственной задачи предупреждения преступности. Эксперт, будучи субъектом судопроизводства и обладая специальными знаниями, является важным звеном в осуществлении криминалистической профилактики.

Реализуя специальные знания посредством правильного и своевременного производства судебной экспертизы и дачи соответствующего заключения (ст. 69 УПК), эксперт осуществляет судебно-экспертную деятельность и технико-криминалистическое обеспечение деятельности органов досудебного расследования и прокуратуры по предупреждению, выявлению, раскрытию, расследованию преступлений и других правонарушений [6; 7].

Кроме того, специалист, принимая участие в конкретных следственных действиях по уголовному производству в соответствии со ст. 71 Уголовного процессуального кодекса Украины, также оказывает неоценимую помощь органам досудебного расследования и работникам прокуратуры в обнаружении объектов криминалистического профилактического воздействия, содействует качественному расследованию уголовного дела.

В целом в криминалистической технике и судебной экспертизе существует несколько направлений разработки мер предупреждения преступлений. При этом, как отмечает Н.П. Яблоков, одни технические приемы и средства используются с целью пресечения реально готовящейся преступной деятельности (различного рода сигнализационные и блокирующие устройства, приемы и способы распознавания подделки документов, фальсификации продуктов и др.), другие — направлены на затруднение возможного совершения преступлений (приемы и средства защиты документов и ценных бумаг от подделки, средства, препятствующие открыванию замков и иных запирающих устройств, делающие невозможным незаметное нарушение пломб и др.); третьи — для быстрого обнаружения виновных и объектов преступного посягательства (различные химические вещества, которыми обрабатывают возможные объекты преступных посягательств, часто называемые «химическими ловушками») [4].

Некоторые ученые считают, что экспертная профилактика реализуется также в квалифицированном специальном (экспертном) сопровождении процесса расследования преступления (участие специалиста в производстве отдельных

следственных действий, экспертное исследование вещественных доказательств). Оно выражается в применении современных научно-технических средств и методов, что способствует осуществлению неотвратимости наказания, а также в деятельности по выявлению и устранению криминогенных обстоятельств [5].

Безусловно, теоретической основой криминалистической превенции, в которой принимают участие специалисты и эксперты, является научный аппарат теории криминалистической профилактики преступлений, изучающий закономерности осуществления указанными субъектами превентивной деятельности в уголовном судопроизводстве. При этом профилактические меры специалиста в уголовном судопроизводстве заключаются в осуществлении квалифицированного содействия следствию, прокуратуре в своевременном обнаружении объектов криминалистического профилактического воздействия. Профилактические меры, используемые экспертами, реализуются посредством оказания квалифицированного содействия органам досудебного расследования и прокуратуры в быстром и полном установлении обстоятельств, подлежащих доказыванию по конкретному уголовному производству, путем своевременного и правильного проведения судебной экспертизы и предоставления заключения.

Именно эти виды деятельности являются основными в практике участия специалистов и экспертов в процессе предотвращения преступлений.

Криминалистическая профилактика, в которой принимают участие специалисты и эксперты, заключается в практических рекомендациях относительно закономерностей использования в уголовном судопроизводстве научно-технических средств и специальных знаний в области науки и техники для осуществления квалифицированного содействия органам досудебного расследования в своевременном обнаружении объектов криминалистического, профилактического воздействия, в установлении обстоятельств, подлежащих доказыванию по конкретному уголовному делу, путем проведения судебной экспертизы и предоставления заключения.

Следует отметить, что экспертная профилактическая деятельность не может замыкаться исключительно в рамках разделов криминалистической техники и криминалистической экспертизы. Судебная экспертиза должна пополняться новыми теоретическими и прикладными разработками в области предупреждения преступлений, в том числе путем создания новых методик (например, по исследованию вновь появляющихся наркотических средств и психотропных веществ с внесением их в Перечень наркотических средств, психотропных веществ и прекурсоров, утвержденный постановлением Кабинета Министров Украины от 06.05.2000 г. № 770).

В целом экспертная профилактика — это сложное системное образование, социальная система, организованная по структурно-функциональному принципу. Основу этой системы составляет деятельность экспертов, которые, базируясь на своих специальных знаниях, устанавливают обстоятельства, которые способствуют или могут способствовать совершению преступлений, и с учетом этого разрабатывают профилактические предложения по их устранению.

Список использованной литературы

1. Фридман И.Я. Вопросы профилактики преступлений при криминалистическом исследовании документов : моногр. / И.Я. Фридман. — К., 1968. — 87 с.
2. Надгорный Г.М. Экспертная профилактика: недостатки, пути совершенствования / Г.М. Надгорный // Криминалистика и судебная экспертиза. — 1987. — Вып. 34. — С. 26—31.
3. Грамович Г.И. Тактика использования специальных знаний в раскрытии и расследовании преступлений : учеб. пособ. / Г.И. Грамович. — Минск : МВШ МВД СССР, 1987. — 237 с.
4. Яблоков Н.П. Криминалистика и предупреждение преступлений : матер. всерос. науч.-прак. конф. по проблеме профилактики правонарушений / Н.П. Яблоков. — М., 1997. — С. 110, 111.
5. Колесниченко А.Н. Научные и правовые основы расследования отдельных видов преступлений : автореф. дис. на соискание науч. степени докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика» / А.Н. Колесниченко. — Харьков, 1967. — 26 с.
6. Кримінальний процесуальний кодекс [Електронний ресурс] : станом на 2 березня 2014 року / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://www.naiu.kiev.ua/osvitamvs>.
7. Наказ МВС України від 09.08.2012 № 691 «Про затвердження Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

УДК 343.982.34

Ю.В. Полонська, експерт Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру при УМВС України в Чернігівській області

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ДАКТИЛОСКОПІЧНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ

Висвітлено історичні аспекти виникнення, становлення та розвитку дактилоскопії. Розглянуто проблемні аспекти дактилоскопічної реєстрації, її законодавчу неврегульованість. Запропоновано шляхи вдосконалення та більш широкого застосування дактилоскопічної реєстрації.

Ключові слова: дактилоскопічна інформація, дактилоскопічна реєстрація, нормативна регламентація, добровільна реєстрація, обов'язкова реєстрація.

Освещены исторические аспекты возникновения, становления и развития дактилоскопии. Рассмотрены проблемные аспекты дактилоскопической регистрации, ее законодательная неурегулированность. Предложены пути совершенствования и более широкого использования дактилоскопической регистрации.

The paper gives a historic insight into the origin, evolution and development of fingerprint examination. It studies problems of fingerprint registration including lack of legislative regulation of this process. It also suggests ways of improvement of the process of fingerprint registration.

Зацікавленість людей у візерунках на руках має багатовікову історію. Про «печатки» на руках кожної людини, «щоб всі... знали справу її» згадується ще в Біблії [1]. Крім того, у Корані (переклад В.М. Порохової) зазначено: «Ми можемо її кінчики пальців зібрати в порядку скоєному», а в іншому перекладі — вже конкретніше і чіткіше: «Невже людина вважає, що ми не зможемо зібрати воедино її зотлілі кістки? Так, у Нас вистачить сили, щоб зібрати заново воедино навіть малюнок на кінчиках її пальців (у Судний день)» [2].

Загалом багато дослідників (Бертран, Стокіс та інші) знайшли свідчення того, що ще в доісторичну епоху людей цікавили візерунки на їхніх руках. Наприклад, у 1832 році під час розкопок кургану на острові Гавр-Ініс (Франція) було знайдено кам'яні плити з кресленнями у вигляді зображень папілярних візерунків пальців рук. Спочатку вчені гадали, що це символи друїдів або літери з фінікійського, кельт іберійського чи етрусського алфавітів. Існувала також думка, що, можливо, це свідчення культу змій, оскільки креслення мали вигляд ліній, які змієподібно звивалися. У 1885 році Олександр Бертран у статті, опублікованій у журналі «Magasin pitrotesque», зазначив схожість цих зображень з візерунками на пальцях. У 1920 році французький дослідник Стокіс переконливо довів, що бретонські зображення на

скелях є малюнками папілярних візерунків. Це була надзвичайно різноманітна і доволі повна колекція зображень папілярних ліній людських нігтьових фаланг і долонь [3].

Перша праця, в якій автор описав і класифікував візерунки шкіри на пальцях, називалася «Питання про дослідження фізіології і шкірного покриву людини» і належала Яну Пуркінє. Цікаво, що впродовж доволі короткого періоду часу різні люди в різних кінцях світу, не знаючи про роботи один одного, створили і розвинули наукове вчення про відбитки пальців до рівня його практичного застосування [4]. У цей момент папілярним узорам приділяли увагу родоначальники дактилоскопії Хершел, Генрі, Гальтон, Вуцетич та інші, які й заклали підвалини сучасної класифікації папілярних узорів, котру використовують для створення дактилоскопічних картотек, розшуку і ототожнення злочинців за слідами рук.

Тріумфальний похід дактилоскопії відбувся по всьому світу: 1896 рік — Аргентина, 1897 рік — Британська Індія, 1902 рік — Угорщина і Австрія, 1903 рік — Німеччина, Бразилія і Чилі, 1906 рік — Росія і Болівія, 1908 рік — Перу, Парагвай, Уругвай. Найдовше опиралася дактилоскопії Франція. Однак у серпні 1911 року з Лувру викрали знаменитий шедевр Леонардо да Вінчі «Мона Ліза», що надзвичайно вплинуло на громадську думку. Тому, коли навесні 1914 року в Монако зібрався Міжнародний поліцейський конгрес, покликаний вирішити, якому методу ідентифікації злочинців слід віддати перевагу, закономірно перемогла дактилоскопія.

В Україні систему дактилоскопічного обліку було започатковано у січні 1904 року в м. Києві одним із керівників поліції міста Г.М. Рудим, якого справедливо вважають «батьком української дактилоскопії».

Досвід роботи правоохоронних органів свідчив про ефективність застосування дактилоскопічного методу під час реєстрації злочинців. Проте, коли роботи з дактилоскопічною інформацією (на паперових носіях) через великі її обсяги стали гальмувати, а іноді й унеможливлувати експертний процес, в експертно-криміналістичних підрозділах було запроваджено електронну обробку масиву дактилоскопічної інформації [6].

Сьогодні метод дактилоскопічної реєстрації є найефективнішим і найдешевшим методом реєстрації людей і потужним засобом боротьби зі злочинністю. Тому з багатьох наявних обліків дактилоскопічний за обсягом посідає провідне місце, причому не лише в Україні, але й у багатьох інших країнах [5].

Складність і багатоаспектність проблеми дактилоскопічної реєстрації зумовлюють необхідність проведення ретельних теоретичних і практичних розробок з удосконалення засобів, прийомів, методів роботи з дактилоскопічною інформацією, адже необхідність в ідентифікації виникає не тільки для встановлення злочинців.

На відміну від України, де й дотепер не існує законодавчого закріплення механізму реалізації дактилоскопічної реєстрації [7], в Республіці Білорусь у 2003 році, Республіці Молдова у 2002 році, Російській Федерації у 1998 році зважилися на те, щоб узаконити дактилоскопічну реєстрацію.

В Україні питання дактилоскопічної реєстрації залишається дискусійним. Противники цієї ініціативи обґрунтовують свою позицію тим, що якщо дактилоскопічна інформація потрапить до чужих рук, то її можуть використати проти людини, а законослухняні громадяни побоюються, що відбитки рук влада може використати для запровадження тотального контролю та зміцнення «міліцейської держави».

Навіть Київська митрополія Української Православної Церкви звертається з проханням до глави держави щодо захисту прав людей і можливості повноцінного життя без ідентифікаторів.

Втім, певна загроза, в тому числі й національній безпеці України, може з'явитися, якщо комерційна компанія-монополіст отримає дактилоскопічні відомості про всіх без винятку громадян нашої країни.

Прихильники ідеї більш широкого застосування дактилоскопічної реєстрації обґрунтовують її низкою чинників. По-перше, це профілактика злочинності, по-друге, виконання вимог Європейського Союзу щодо лібералізації візового режиму з Україною. Як відомо, Єврокомісар з внутрішніх справ Сесілія Мальмстрем внесла у Брюсселі пропозицію законодавчо зобов'язати всіх «негромадян» Європейського Союзу в майбутньому (нову систему буде введено у дію не пізніше 2018 року) на в'їзді до країн ЄС проходити процедуру дактилоскопіювання. По-третє, це суттєва допомога правоохоронним органам у разі здійснення терористичних актів, військових конфліктів (Норд-Ост у Москві, вибух хмарочосів у Нью-Йорку, теракт в Беслані), природних катаклізмів, нещасних випадків, у результаті яких гине багато людей, встановити особу яких без документів доволі складно, а часто й неможливо. Особливе значення дактилоскопічна реєстрація має для людей, які страждають втратою пам'яті. По-четверте, широке застосування дактилоскопічної реєстрації сприятиме міжнародній кооперації правоохоронних органів у боротьбі з тероризмом, організованою злочинністю, нелегальною міграцією, відмиванням грошей тощо. У таких випадках дактилоскопічна інформація може виявитися безцінною допомогою, а отже, вона важлива насамперед для самих громадян і здійснюється тільки в їхніх інтересах. Зберігання дактилоскопічної інформації про осіб можна організувати з урахуванням закордонного досвіду, де інформацію про людину ділять на частини, і вона зберігається у базах різних відомств. Ті, хто з релігійних переконань не бажає надавати таку інформацію про себе, можуть відмовитися від цієї процедури, написавши відповідну письмову заяву.

За будь-яких обставин, особливо з огляду на транснаціональний характер сучасної злочинності, доволі організованої та професійної, система дактилоскопічної реєстрації потребує суттєвого вдосконалення [8], кінцевою метою якого і має стати створення єдиної державної багатофункціональної системи дактилоскопічної реєстрації в Україні.

Водночас створення такої системи сьогодні гальмує відсутність чіткої нормативно-правової регламентації, яка б забезпечувала не тільки її створення, а й ефективність її використання з безумовним дотриманням при цьому прав і свобод людини і громадянина. Тільки за цих умов запровадження єдиної системи дактилоскопічної реєстрації в Україні може бути позитивно сприйнято як населенням, так і іншими країнами.

На цей час дактилоскопіювання населення ґрунтується на Конституції України, законах України «Про міліцію», «Про біженців», «Про оперативно-розшукову діяльність», нормативних актах правоохоронних, прикордонних і міграційних служб України, Державного департаменту виконання покарань. Основним нормативно-правовим актом взяття осіб на дактилоскопічний облік є Інструкція про порядок функціонування дактилоскопічного обліку Експертної служби МВС України,

затверджена наказом МВС України від 11.09.2001 р. № 785, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 25.12.2001 р.

Створення єдиної державної системи дактилоскопічної реєстрації зумовлює прийняття закону «Про дактилоскопічну реєстрацію» з метою закріплення правових гарантій дотримання прав і свобод людини та громадянина, принципів законності і гуманізму, конфіденційності, добровільності та обов'язковості при отриманні та використанні дактилоскопічної інформації, правових засад дактилоскопічної ідентифікації особи, а також низки нормативних актів, які визначають певні механізми реалізації положень зазначеного закону. Крім того, слід вирішити низку завдань організаційного, фінансового, інформаційного, технічного, кадрового та іншого забезпечення створення і функціонування такої системи.

На підставі аналізу багатьох чинників цілком виправданим буде запровадження обов'язкової дактилоскопічної реєстрації стосовно:

- громадян України, чия професійна діяльність пов'язана з підвищеною небезпекою для їхнього життя (громадяни України, які проходять службу в Збройних силах України, в органах внутрішніх справ України, в органах Служби безпеки України, в органах Державної податкової служби України, у військах цивільної оборони, аварійно-рятувальних та інших спеціалізованих формуваннях, підпорядкованих Державній службі України з надзвичайних ситуацій, у митних органах України, в Управлінні державної охорони України, у Державній прикордонній службі України, в органах урядового зв'язку та інформації, а також члени екіпажів повітряних суден цивільної авіації);

- іноземців, які звернулися за наданням притулку чи наданням статусу біженця в Україні;

- іноземців, які незаконно перетнули державний кордон;

- іноземців, які незаконно перебувають на території України;

- іноземців, які підлягають видворенню (депортації) за межі України;

- громадян України та іноземців, яких підозрюють у вчиненні злочину, звинувачених у вчиненні злочину, взятих під варту, підданих адміністративному арешту;

- осіб, які через стан здоров'я чи за віком не в змозі повідомити дані про свою особу, якщо встановити зазначені дані іншим шляхом неможливо.

При цьому фізична особа за бажанням може звернутися до уповноважених органів за місцем проживання з відповідною письмовою заявою щодо проведення добровільного державного дактилоскопіювання з подальшою реєстрацією даних.

З метою забезпечення належного захисту дактилоскопічної інформації від втрати, зміни та несанкціонованого доступу до неї слід:

- забезпечити роздільне зберігання дактилоскопічної інформації, отриманої для різних цілей;

- заборонити використання дактилоскопічної інформації не за призначенням;

- заборонити внесення до державних реєстрів і використання дактилоскопічної інформації, отриманої незаконним шляхом;

- заборонити передачу персоніфікованої дактилоскопічної інформації до іноземних держав і міжнародних організацій, де не забезпечується її захист на рівні, передбаченому законодавством України.

Обмін дактилоскопічною інформацією з іншими країнами та міжнародними організаціями повинен здійснюватися відповідно до чинних міжнародних договорів

України. Згоду на обов'язковість надання такої інформації може надавати тільки Верховна Рада України.

Основною проблемою на шляху до створення загальнодержавної системи дактилоскопічної реєстрації сьогодні є відсутність усвідомлення населенням необхідності розширення кола осіб, яких слід дактилоскопіювати. Не зайвим буде звернути увагу і на ментальність українців до такого нововведення.

Станом на сьогодні Україна використовує так званий ефект запізнення, що дозволяє ретельно вивчати досвід тих країн, в яких законодавчо закріплено дактилоскопічну реєстрацію. Зроблено лише перший крок на шляху до втілення в життя ідеї обов'язкового загального дактилоскопіювання населення: комп'ютерна обробка дактилоскопічних даних для організації розшуку злочинців, встановлення осіб невпізнаних трупів, розшук безвісно зниклих осіб [9].

Список використаної літератури

1. *Пацьорек А.* Біблія для кожного і на кожен день. Старий завіт. Книга Іова / А. Пацьорек. — Львів : Свічадо, 2005. — 356 с.
2. *Коран* / [коментарии В.М. Пороховой]. — М. : Аванта+, 2002. — 6-е изд., перераб. и доп. — 268 с.
3. *Бастрыкин А.И.* Знаки руки. Дактилоскопия / А.И. Бастрыкин. — СПб. : Ореол, 2004. — 360 с.
4. *Іщенко А.В.* Історико-хронологічні аспекти розвитку дактилоскопії / А.В. Іщенко // Науковий вісник НАВС. — 2001. — № 1. — С. 245.
5. *Москалькова Т.Н.* Дактилоскопическая регистрация : энциклопедия / Т.Н. Москалькова. — М. : МВД России, 2002.
6. *Самищенко С.С.* Современная дактилоскопия: основы и тенденции развития : курс лекций / С.С. Самищенко. — М. : Изд-во Моск. психолого-социал. ин-та, 2004. — 456 с.
7. *Прохоров-Лукін Г.В.* Проблеми нормативного регулювання дактилоскопічних обліків в Україні / Г.В. Прохоров-Лукін // Криміналістичний вісник. — 2000. — № 3. — С. 63—64.
8. *Лисиченко В.К.* Питання вдосконалення криміналістичної реєстрації та правові межі застосування дактилоскопіювання мешканців України / В.К. Лисиченко // Криміналістичний вісник. — 2002. — № 3. — С. 34—40.
9. *Клименко Н.І.* Дактилоскопічні обліки органів внутрішніх справ як джерело криміналістично значимої інформації та їх автоматизація / Н.І. Клименко // Криміналістичний вісник. — 2002. — № 3. — С. 44—47.

УДК 347.94

Л.С. Буряк, ад'юнкт кафедри цивільного
права і процесу Національної академії внутрішніх справ

ПРАВОВА ПРИРОДА ВИСНОВКУ ЕКСПЕРТА ЯК ЗАСОБУ ДОКАЗУВАННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Висвітлено питання щодо визначення правової природи висновку експерта як засобу доказування в цивільному процесі, що зумовлена двома чинниками: специфікою формування інформації, яка закріплюється у висновку експерта, та відповідністю порядку її отримання вимогам цивільної процесуальної форми.

Ключові слова: висновок експерта, доказ, засіб доказування, джерело доказів.

Освещены вопросы определения правовой природы заключения эксперта как средства доказывания в гражданском процессе, которая обусловлена двумя факторами: спецификой формирования информации, закрепляемой в заключении эксперта, и соответствием порядка ее получения требованиям гражданской процессуальной формы.

The article is devoted determination of legal nature of conclusion of expert as mean of finishing telling in civil procedure, that conditioned two factors: by the specific of forming of information which is fastened in the conclusion of expert, and conforming to of order of its receipt the requirements of civil judicial form.

Результатом проведення судової експертизи в цивільному процесі є висновок експерта, який закон відносить до засобів доказування на підставі частини другої ст. 57 Цивільного процесуального кодексу України (далі — ЦПК України).

Для з'ясування природи висновку експерта важливо чітко не лише визначити поняття доказування в цивільному процесі, співвіднести його з поняттями «засіб доказування» та «джерело доказів», а й виявити індивідуальні ознаки висновку експерта, що відрізняють його від інших засобів доказування, і передусім письмових доказів.

В юридичній літературі питання, пов'язані з визначенням правової природи висновку експерта, до цього часу вважають найдискусійнішими, особливо коли йдеться про віднесення висновку експерта до джерела доказів чи до засобів доказування або ж про його подвійну природу.

Окремі аспекти правової природи висновку експерта були предметом дослідження багатьох учених, зокрема, таких як: А.В. Андрушко, С.С. Бичкова, Ю.В. Білосусов, І.А. Бірюков, В.І. Бобрик, Ж.В. Васильєва-Шаламова, В.В. Комаров, С.Я. Фурса, Ю.С. Червоний, М.Й. Штефан та інші. Однак до сьогодні немає єдності в поглядах науковців, а отже, метою цієї статті є визначення правової природи висновку експерта як засобу доказування в цивільному процесі.

Відповідно до ст. 57 ЦПК України доказами є будь-які фактичні дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення сторін, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи. Ці дані встановлюються на підставі пояснень сторін, третіх осіб, їхніх представників, допитаних як свідків, показань свідків, письмових доказів, речових доказів, зокрема звуко- і відеозаписів, висновків експертів.

Згідно зі ст. 66 ЦПК України висновок експерта — це докладний опис проведених експертом досліджень, зроблені у результаті них висновки та обґрунтовані відповіді на питання, задані судом.

У процесуальній доктрині існують різні підходи до вирішення проблем, пов'язаних з визначенням правової природи висновку експерта. Так, на думку П.А. Лупинської та В.М. Галкіна, висновок експерта є джерелом доказів [5, с. 93], а на погляд Ю.М. Жукова — доказом [2, с. 12]. Але найбільш правильно доказове значення висновку експерта визначає С.С. Бичкова, яка вважає, що висновок експерта — це самостійний засіб доказування [6, с. 251].

Як впливає із зазначеного, на сьогодні існує проблема певної термінологічної невизначеності, яка породжена неоднозначністю тлумачення родового поняття «судовий доказ». Приводом до такої невизначеності стала власне сама норма права — ст. 57 ЦПК України, яка має назву «Докази». Дефінітивна перша частина цієї статті, як зазначено вище, називає доказами будь-які фактичні дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення сторін, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи. А частина друга аналізованої статті перераховує засоби доказування, за допомогою яких ці дані встановлюють, і серед них — висновок експерта.

На основі тлумачення ст. 57 ЦПК України в науці цивільного процесуального права склалися три основні концепції щодо визначення судового доказу:

1) доказ — це тільки фактичні дані [8, с. 128];

2) доказ — це фактичні дані і засоби доказування (так звана теорія подвійного розуміння доказів) [7, с. 154];

3) доказ — це єдність фактичних даних і засобів доказування, що їх містять [6, с. 251; 9, с. 276].

Отже, слід підтримати панівну в науці думку, згідно з якою під доказом у цивільному процесі слід розуміти єдність фактичних даних (частина перша ст. 57 ЦПК України) і засобів доказування (частина друга ст. 57 ЦПК України), які містять такі дані. Фактичні дані — це зміст, а засоби доказування — це зовнішня форма судового доказу. Таке розуміння цілком відповідає змісту закону та системному тлумаченню положень ст. 57 ЦПК України. При цьому слід розрізняти внутрішню і зовнішню форми судових доказів за такими критеріями:

– внутрішня форма виявляється у змісті судового доказу — самих фактичних даних, тобто інформації;

– форма організації інформації — засіб доказування — виступає способом організації, а отже, існування інформації зовні.

Однак не можна забувати про потребу дотримання легальної процедури отримання судового доказу.

Зазначене вище слід враховувати під час визначення судового доказу. На нашу думку, доказом у цивільній справі є інформація, отримана в установленому

законом порядку, на основі якої суд встановлює наявність або відсутність обставин, що мають значення для правильного вирішення справи.

Не слід також змішувати поняття «засіб доказування» і «джерело доказів». Загалом засіб — це певна спеціальна дія, що дозволяє виконати що-небудь, досягти чогось; спосіб, що є знаряддям у певній дії, справі; механізми, пристрої тощо, необхідні для здійснення чого-небудь, для певної діяльності [1, с. 326]. На думку І.І. Котюка, до системи засобів процесуального доказування входять процесуальні дії, науково-технічні засоби, докази та їхні процесуальні джерела, а також процесуальні форми оперування ними [4, с. 22].

Таким чином, коли йдеться про засоби доказування як форму доказів, то акцент робиться на зовнішньому виразі інформації: поясненнях сторін, третіх осіб, показаннях свідків, речових і письмових доказах, висновку експерта. При цьому, кажучи про джерела доказів, слід змістити акцент на носій інформації: сторони, третіх осіб, свідків, конкретний матеріальний носій, експерта. Джерело доказів як процесуальна категорія важливе для правильної кваліфікації інформації як судового доказу, адже в разі отримання інформації з джерела, що не передбачене законом (наприклад, непідтверджена інформація, «чутки»), вона не може бути визнана доказом. Водночас слід зазначити, що саме джерело лежить «за межами» судових доказів (як поняття), не входить до його змісту, і називати джерело доказу ознакою останнього неправильно. Визначення джерела доказів, перевірка його належності та допустимості характеризують процес формування доказу, але не сам доказ. Тому потрібно вважати ознакою доказу отримання інформації з належного (передбаченого законом) джерела.

Сформульовані вище ознаки доказу виступають як родові та повною мірою можуть застосовуватися до фактичних даних, які закріплені у висновку експерта. При цьому такі дані мають свої характерні ознаки, що індивідуалізують їх у системі доказів, а висновок експерта — у системі засобів доказування.

Отже, висновок експерта можна визначити як засіб доказування, в якому закріплено інформацію особливого роду, яку одержують визначеним цивільним процесуальним законом способом від спеціального суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин у визначеній законом процесуальній формі.

Наведене визначення має формально-логічний характер і не виокремлює видових ознак висновку експерта як засобу доказування. Проте для встановлення суті висновку експерта слід розкрити особливості прояву таких ознак.

Висновок експерта — це особлива форма закріплення інформації. Об'єктивність інформації, що міститься у висновку експерта, передбачає обов'язкову відповідність процесу її отримання певному процесуальному порядку.

Видові ознаки висновку експерта можна знайти у специфіці внутрішнього відображення інформації і порядку її формування. Зазначені аспекти мають переважно спеціальний характер і похідні від загального визначення судової експертизи як дослідження певних фактичних обставин справи, що проводиться на підставі ухвали суду особою, яка володіє спеціальними знаннями у галузі науки, мистецтва, техніки, ремесла тощо і має особливий процесуальний статус, — експертом, результатом роботи якого є новий засіб доказування — висновок експерта [6, с. 240].

Отже, у висновку експерта варто виокремлювати зміст (висновок, обґрунтований проведеним дослідженням, встановленням і професійною оцінкою експертом

фактів) і форму (висновок як акт). Обидва компоненти однаково важливі під час встановлення доказової сили висновку експерта. Якщо інформацію, закріплену у висновку експерта, суд визнає недостовірною, то її не можна розглядати як судовий доказ. Крім цього, якщо не дотримано форми висновку експерта, незважаючи на його обґрунтований і об'єктивний зміст, також не можна визнати його засобом доказування (наприклад, якщо експерт провів дослідження, але не виклав повністю його перебіг і результати у письмовому вигляді і не підписав висновок, не буде дотримано форми самого документа).

Крім зазначеного, аналіз поняття висновку експерта передбачає, що йдеться про доказ, здобутий у результаті проведення судової експертизи (тобто експертизи, призначеної ухвалою суду і проведеної у певному процесуальному порядку). Недотримання цих вимог також не дозволяє говорити про висновок експерта як засіб доказування.

Слід звернути увагу, що до цього часу в процесуальній науці немає єдності думок з приводу того, що визначає доказову силу висновку експерта: тільки висновки (відповіді на поставлені судом запитання) чи висновки та факти, що встановлені під час дослідження (так звані проміжні факти), професійна оцінка яких і є результатом експертизи. Поширеною є позиція, що значення судового доказу мають як висновки експерта, так і проміжні факти. Так, на думку С.С. Бичкової, висновок експерта як самостійний засіб доказування має певні особливості, які полягають у тому, що експерт у письмовій формі повідомляє суду фактичні дані, встановлені ним на підставі спеціальних знань у процесі проведення експертного дослідження відповідно до завдання, сформульованого в ухвалі про призначення експертизи. Жоден інший із передбачених законом засобів доказування не містить у собі як складовий елемент судження про факти. Наприклад, змістом показань свідка є відомості про факти, які він спостерігав, і його думка про них не має доказового значення. До висновку експерта обов'язково входять висновки про фактичні дані, і саме вони мають доказове значення [6, с. 251].

Отже, проміжні факти становлять фактичну основу висновку експерта, проте у відриві від загальних висновків не можуть бути використані судом як доказ, оскільки їх інтерпретація вимагає застосування спеціальних знань і призведе до змішування процесуальних функцій суду та експерта.

З огляду на те, що проміжні факти, встановлені експертом під час проведення спеціального дослідження (їх відображають в описовій частині висновку експерта), становлять фактичну підставу для його висновків, правильність встановлення цих фактів зумовлює правильність кінцевої оцінки їх експертом і таким чином впливає на доказове значення висновку в цілому. Однак такі факти самі по собі, у відриві від висновків про них експерта, не можуть бути визнані доказом. Тільки професійна оцінка експертом виявлених ним фактів становить зміст його висновку. При цьому висновок експерта може бути досліджений та оцінений як доказ тільки судом.

Тож не вся інформація, яку експерт отримав під час дослідження, може претендувати на отримання статусу судового доказу. Для вирішення цього питання слід користуватися логіко-юридичним критерієм, що закладений у дефініції частини першої ст. 57 ЦПК України, тобто здатністю інформації відображати властивості конкретних обставин, що мають певне юридичне значення (а саме значення

доказового факту). Проміжні факти такою здатністю не наділені, вони відображають природу експертизи як дослідження.

З огляду на зазначене можна дійти висновку про те, що питання стосовно доказового значення проміжних фактів у процесуальному аспекті ставити некоректно, може йтися лише про аналіз логічної конструкції висновку експерта. У цьому зв'язку оцінка судом проміжних фактів входить до всього обсягу оцінки обґрунтованості експертного висновку.

Встановлення правової природи висновку експерта, на нашу думку, передбачає також вирішення питання про його місце в системі засобів доказування.

Насамперед слід зазначити, що висновок експерта відрізняється специфікою формування та змістом, але це не дає підстав виокремлювати його як особливий (порівняно з іншими) засіб доказування, що має особливу юридичну силу. Висновок експерта є рівним серед рівних і не має переваг перед іншими засобами доказування. Інформація, закріплена у висновку експерта, також підлягає дослідженню і перевірці та оцінюється судом за загальними правилами оцінки доказів. Як слушно зазначає М.Й. Штефан, судовій оцінці можуть підлягати тільки докази, безпосередньо досліджені у судовому засіданні з урахуванням належності фактичних даних і допустимості засобів доказування. При цьому принципи оцінки доказів встановлює процесуальний закон. Отже, оцінка доказів — це розумова діяльність суб'єктів доказування, що ґрунтується на законах логіки і процесуального права. За законами логіки суб'єкти доказування аналізують докази — кожний окремо, у сукупності, взаємозв'язку, єдності та суперечності [9, с. 282—283].

Мотивований висновок експерта завжди надається у письмовій формі (частина друга ст. 147 ЦПК України), проте його, безумовно, слід відрізнити від письмових доказів (хоча питання про природу останніх також не отримало однозначного тлумачення у процесуальній доктрині) [3, с. 34]. Як правило, характерною ознакою письмових доказів визнається закріплення відомостей про факти (доказової інформації) на матеріальному носії (папері, дереві тощо) у вигляді певних знаків. Природа висновку експерта зовсім інша: експерт не закріплює у письмовому вигляді певну існуючу інформацію, він отримує під час дослідження нові фактичні дані, яким надає професійну оцінку, після чого вони стають доказами. Висновок експерта відображає перебіг та отримання нової інформації за допомогою спеціальних знань. Крім цього, за характером взаємозв'язку інформації, яка становить зміст доказу, та обставини, яку доказуватимуть, докази можуть бути класифіковані як прямі, що відрізняються однозначністю зв'язку, і непрямі, що відображають багатозначність зв'язків.

Якщо інтерпретувати зазначене положення до інформації, що міститься у висновку експерта, то видається, що вона може бути як прямим, так і непрямим доказом. Зокрема, прямим доказом буде інформація, закріплена у висновку експерта-психолога, яка підтверджує факт психічного насилля батьків стосовно дитини, під час розгляду судом справи про позбавлення батьківських прав. Непрямим доказом буде інформація, наявна у висновку експерта-психолога, яка свідчить про здатність особи до правильного сприйняття суттєвих елементів договору, під час розгляду справи щодо визнання правочину таким, що вчинений під впливом помилки, а отже, недійсним (ст. 229 ЦК України).

У підсумку можна зазначити, що правова природа висновку експерта як засобу доказування у цивільному процесі зумовлена двома чинниками:

– спеціальним — специфікою формування інформації (докази формуються під час проведення спеціального дослідження, тобто експерт виявляє нові факти та надає їм професійну оцінку);

– юридичним — відповідністю порядку отримання інформації вимогам цивільної процесуальної форми.

Список використаної літератури

1. *Великий тлумачний словник сучасної української мови* / [укл. і гол. ред. В.Т. Бусел]. — К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. — 1440 с.
2. *Жуков Ю.М.* Судебная экспертиза в советском гражданском процессе : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.15 / Ю.М. Жуков. — М., 1965. — 15 с.
3. *Коломыцев В.И.* Письменные доказательства по гражданским делам / В.И. Коломыцев. — М. : Юрид. л-ра, 1978. — 104 с.
4. *Котюк І.І.* Судова гносеологія : проблеми методології та практики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.15 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / І.І. Котюк. — К., 2008. — 37 с.
5. *Лупинская П.А.* Доказательства в советском уголовном процессе / П.А. Лупинская, В.М. Галкин. — М., 1960. — 187 с.
6. *Цивільне процесуальне право України* : підруч. / [Бичкова С.С., Бірюков І.А., Бобрик В.І. та ін.]; за заг. ред. С.С. Бичкової. — К. : Атіка, 2009. — 760 с.
7. *Цивільний процес України* : підруч. / [за ред. Ю.С. Червоного]. — К. : Істина, 2007. — 392 с.
8. *Цивільний процес* : навч. посіб. / [Андрушко А.В., Білоусов Ю.В., Стефанчук Р.О. та ін.]; за ред. Ю.В. Білоусова. — К. : Прецедент, 2005. — 293 с.
9. *Штефан М.Й.* Цивільне процесуальне право України. Академічний курс : підруч. / М.Й. Штефан. — К. : Ін Юре, 2007. — 624 с.

ВИКОРИСТАННЯ ДОСЯГНЕНЬ НАУКИ ТА ТЕХНІКИ В ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 343.985

С.М. Лозова, кандидат психологічних наук,
доцент кафедри криміналістики, судової медицини та
психіатрії Харківського національного університету
внутрішніх справ

О.В. Пчеліна, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри криміналістики, судової медицини та
психіатрії Харківського національного університету
внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З НЕЗАКОННИМ ЗАЙНЯТТЯМ ГРАЛЬНИМ БІЗНЕСОМ

Висвітлено зміст діяльності слідчого щодо розслідування правопорушень, пов'язаних з незаконним гральним бізнесом; розглянуто тактичні особливості проведення окремих слідчих дій залежно від типових слідчих ситуацій.

Ключові слова: незаконне зайняття гральним бізнесом, дослідження комп'ютерних засобів і програмного забезпечення, комп'ютерно-технічна експертиза, гральні автомати, комп'ютерні симулятори.

Освещено содержание деятельности следователя по расследованию правонарушений, связанных с незаконным занятием игорным бизнесом; рассмотрены тактические особенности проведения отдельных следственных действий в зависимости от типичных следственных ситуаций.

The article highlights the content of the investigator's activity in investigations of crimes related to the illegal gambling; considered tactical features of specific investigative actions based on common investigative situations.

Як відомо, гральний бізнес та участь в азартних іграх в Україні заборонені відповідно до Закону України від 15.05.2009 р. № 1334-VI «Про заборону грального

бізнесу в Україні» (ст. 2) [1]. За порушення цієї законодавчої вимоги правопорушника можуть притягнути до кримінальної відповідальності згідно зі ст. 203-2 Кримінального кодексу України [2].

Правоохоронні органи зобов'язані виявляти факти зайняття гральним бізнесом, своєчасно реагувати на повідомлення (заяви) про такі факти, а також об'єктивно, всебічно та якісно їх розслідувати. А отже, метою цієї статті є висвітлення особливостей розслідування правопорушень, пов'язаних з незаконним зайняттям гральним бізнесом.

Дослідженню проблем у сфері, про яку йдеться, присвятили свої праці вітчизняні та зарубіжні вчені: Р.С. Белкін, А.Н. Васильєв, А.Ф. Волобуєв, В.А. Журавель, В.О. Коновалова, В.А. Образцов, М.В. Салтевський, Р.Л. Степанюк, В.Ю. Шепітько, Н.П. Яблоков та інші. Проте питання щодо методики розслідування правопорушень, пов'язаних із зайняттям гральним бізнесом, або залишилися поза увагою в їхніх працях взагалі, або висвітлено поверхнево в межах окремих їх аспектів. Це дослідження покликане усунути наявні прогалини.

Під час кримінального провадження щодо незаконного зайняття гральним бізнесом слідчий, який провадить досудове розслідування, наділений правом використовувати такий законний засіб доказування, як проведення комплексу гласних і негласних слідчих (розшукових) дій. Особливості тактики проведення певних гласних слідчих (розшукових) дій зумовлюються насамперед слідчою ситуацією, яка склалася на момент початку цього кримінального провадження.

Отже, доцільно розглянути типові слідчі ситуації, з якими слідчий може мати справу під час досудового розслідування факту незаконного зайняття гральним бізнесом.

Ситуація 1. Кримінальне провадження розпочато у зв'язку з виявленням факту незаконного зайняття гральним бізнесом у казино

Невідкладною й однією з перших гласних слідчих (розшукових) дій у цьому випадку є огляд місця події, а саме приміщення, в якому розташовано казино. Проте слідчий має право не обмежуватися виключно гральним залом казино, а розширити межі місця події до підсобних приміщень. Предметом пошуку є ігрові столи, карти, рулетки, рахункова машини, ігрові фішки, документація казино, грошові кошти тощо.

Слідчий огляд, у тому числі й огляд місця події, проводиться з дотриманням вимог, закріплених ст. 237 Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК України) [3]. Основним завданням огляду місця події є фіксація обстановки у приміщенні казино й насамперед наявності ігрових столів та ігрових автоматів. Також фіксують їх розміщення, кількість і робочий стан. При цьому слід звертати увагу на наявність на гральному устаткуванні будь-яких номерних знаків (інвентаризаційних номерів, номерів пломб чи інших захисних засобів), про що обов'язково робити відповідний запис у протоколі огляду місця події.

До завдань огляду місця події також належать:

- пошук, фіксація, опис і вилучення всіх касових апаратів, зчитувачів магнітних карт, апаратів для тасування та сортування карт, рахункових машин (пристроїв для рахування грошей), комп'ютерних систем, допоміжного ігрового устаткування (гральних костей, фішок, колод ігрових карт тощо);

- виявлення сейфів та інших тайників з метою ретельного дослідження та вилучення їх вмісту;

– виявлення та вилучення фізичних носіїв інформації із засобів відеоспостереження;

– виявлення, фіксація, опис і вилучення грошових коштів, розписок боржників, засновницької документації, документації бухгалтерського обліку та фінансової звітності тощо.

Під час підготовки до проведення огляду місця події слідчий повинен вирішити питання щодо забезпечення правильного упакування, транспортування вилученого ігрового устаткування та його збереження. Для такого огляду до складу слідчо-оперативної групи рекомендується залучати спеціаліста у сфері комп'ютерної техніки.

Після проведення огляду місця події у справах цієї категорії найчастіше проводять таку слідчу дію, як допит свідків і підозрюваних. Як свідки можуть бути допитані особи, що перебували на момент огляду в приміщенні гральних закладів, виступали як поняті під час проведення огляду, а також будь-які інші особи, які мають інформацію, важливу для кримінального провадження.

Тактичні прийоми, які використовують під час допиту, можна поділити на 2 групи залежно від ситуації, що склалася: безконфліктної чи конфліктної.

У разі безконфліктної ситуації показання допитуваних зазвичай є послідовними, логічними і не викликають сумніву щодо правильності розуміння ними змісту обставин правопорушення, добровільності та істинності їх позиції. Єдиною проблемою може бути те, що допитувані особи (свідки, підозрювані), хоча і бажають давати показання, але не можуть згадати певної інформації. За такої ситуації тактичні прийоми можуть бути спрямовані лише на актуалізацію забутого, наприклад, проведення допиту безпосередньо на місці події, пред'явлення доказів, використання асоціативних зв'язків.

Конфліктною є ситуація, коли особа відмовляється давати показання, дає неправдиві показання, змінює раніше надані показання або відмовляється від них.

Якщо особа відмовляється давати показання, потрібно з'ясувати мотиви такої поведінки. Вони можуть бути різними залежно від процесуального статусу учасника допиту. Так, якщо для підозрюваного найхарактернішим мотивом є уникнення покарання, то для свідків це може бути небажання співпрацювати з правоохоронними органами, певні психологічні бар'єри. Проте найчастіше це корисливий мотив або страх помсти з боку підозрюваного чи його оточення. Зазвичай відмова від показань проявляється у непрямій формі, а саме: у вигляді ухилень під приводом «не бачив, не чув», «давно було, вже не пам'ятаю», «був п'яний, нічого не пам'ятаю» тощо. У цьому випадку основним тактичним завданням особи, яка проводить допит, є запобігання позиції допитуваного про відмову від показань, а у разі неможливості такого кроку — поступове втягнення його у спілкування та переконання у потребі дати показання. Зазначене більшою мірою стосується допиту свідків, оскільки згідно з частиною четвертою ст. 224 КПК України у разі відмови підозрюваного відповідати на запитання та давати показання особа, яка проводить допит, зобов'язана його зупинити відразу після отримання такої заяви [3].

Якщо особа дає неправдиві показання, доцільно використовувати такі тактичні прийоми:

– пред'явлення доказів, деталізація показань;

– проведення серії повторних допитів, під час яких не тільки застосовувати прийоми деталізації показань і пред'явлення доказів, а й проводити одночасний

допит двох і більше допитаних раніше осіб для з'ясування причин розбіжностей у їхніх показаннях;

– створення у свідомості допитуваної особи перебільшеного уявлення про рівень поінформованості слідчого про обставини вчинення злочину.

Можна використовувати також інші тактичні прийоми: маскуваність цілей допиту, використання злочинної обізнаності особи або «психологічного реагенту», зміна темпу допиту.

Слід також пам'ятати, що під час допиту осіб, які займалися гральним бізнесом, нерідко виникають ситуації, коли особа надає неправдиву інформацію про кількість осіб, які відвідували гральний салон, отриманий прибуток, приймання на роботу чи про виконувану роботу (наприклад, особа за документами є сторожем складу, а насправді виконує обов'язки адміністратора грального салону, розташованого у складському приміщенні). У цьому випадку максимально ефективними є прийоми деталізації показань і пред'явлення доказів, якими найчастіше є протоколи допиту свідків.

Якщо допитувані особи змінюють раніше надані показання чи відмовляються від них, вони найчастіше намагаються дискредитувати зібрані докази, посилаючись на те, що слідчий їм погрожував, шантажував, застосовував насильство, що вони підписали протокол допиту не читаючи, що протокол було написано нерозбірливо та незрозуміло тощо. Для запобігання такій ситуації чи спростування наговорів допитуваних осіб слідчий може застосувати такі тактичні прийоми:

– встановивши найдрібніші деталі вчинення правопорушення, знайти їх підтвердження з різних джерел (допитів інших осіб, висновків експерта, пред'явлення для впізнання, слідчого експерименту тощо);

– запропонувати допитуваній особі власноруч викласти показання у протоколі;

– відтворювати в протоколі допиту слова та словосполучення, характерні для стилю допитуваної особи;

– запропонувати допитуваній особі власноруч внести у протокол уточнення щодо тих чи інших обставин;

– обов'язково використовувати під час допиту додаткові засоби фіксації показань (звуко- чи відеозапис).

Якщо під час розслідування правопорушень, пов'язаних із зайняттям гральним бізнесом, у показаннях допитуваних осіб виникають розбіжності, слідчий (прокурор) має право провести одночасний допит двох чи більше допитаних раніше осіб для з'ясування причин розбіжностей в їхніх показаннях. Під час проведення одночасного допиту двох і більше допитаних раніше осіб для з'ясування причин розбіжностей в їхніх показаннях можуть бути застосовані 2 групи тактичних прийомів: тактичні прийоми, спрямовані на усунення несвідомої омани допитуваних осіб, і тактичні прийоми, спрямовані на подолання неправди. Більш детального розгляду тактичні прийоми одночасного допиту не потребують, оскільки у справах цієї категорії така слідча дія проводиться рідко. Адже в більшості випадків підозрювані особи визнають свою провину, дають вичерпні правдиві показання і розбіжностей у показаннях різних осіб не виникає.

Не менш інформативним і важливим для доказування всіх обставин справи щодо зайняття гральним бізнесом є проведення в межах розслідування такої гласної слідчої (розшукової) дії, як обшук.

Обшук проводять переважно за місцем проживання власника казино або його родичів, друзів тощо. Підставою для прийняття рішення про доцільність проведення обшуку є наявність достатньої інформації про імовірність знаходження в певному місці важливих для кримінального провадження речових доказів.

Під час обшуку слід відшукувати та вилучати насамперед такі об'єкти:

- документи, що визначають правовий стан суб'єкта господарювання, під прикриттям діяльності якого і ведуть гральний бізнес у казино (установчі, реєстраційні та дозвільні документи);
- договори та супутні їм документи (наприклад, договори купівлі-продажу ігрового устаткування, договір оренди нежитлового приміщення тощо);
- документи на переказ і спеціальні платіжні засоби;
- документи обліку та звітності (в тому числі й «чорної» бухгалтерії);
- інші документи (чорнові записи, особиста переписка, розписки тощо);
- комп'ютерна техніка та електронні носії інформації;
- грошові кошти тощо.

Під час розслідування правопорушень, про які йдеться, за потреби призначають проведення таких експертиз:

- дактилоскопічної (якщо на гральних автоматах, комп'ютерах або взагалі у приміщенні виявлено сліди пальців рук, які підлягають ідентифікації);
- судово-почеркознавчої (у разі виявлення чорнових записів, боргових розписок тощо);
- техніко-криміналістичної експертизи документів (зادля з'ясування способу виготовлення документа та наявності в ньому ознак підробки);
- судово-бухгалтерської або фінансово-кредитної (за потреби призначають комплексну судово-економічну експертизу);
- комп'ютерно-технічної (для дослідження комп'ютерних засобів, програмного забезпечення та даних на електронних носіях інформації);
- судової інженерно-технічної (для дослідження гральних автоматів) тощо.

Ситуація 2. Кримінальне провадження розпочато у зв'язку з виявленням факту незаконного зайняття гральним бізнесом на гральних автоматах, комп'ютерних симуляторах або в інтерактивних закладах

Для розслідування цих правопорушень проводять комплекс гласних слідчих (розшукових) дій, аналогічних тим, які проводять за ситуації 1. Тому загальні процесуальні та тактичні вимоги до проведення таких слідчих (розшукових) дій будуть ідентичними. Отже, доцільно окреслити лише особливості проведення огляду, обшуку та судових експертиз під час розслідування таких правопорушень.

Специфіка слідчого огляду та обшуку зумовлюється потребою у проведенні додаткового дослідження гральних автоматів і комп'ютерних стимуляторів, що потребує використання спеціальних знань спеціаліста з комп'ютерних технологій.

Після прибуття на місце проведення огляду чи обшуку слідчий повинен вжити заходів, спрямованих на забезпечення цілісності інформації на комп'ютерному носії. Будь-які маніпуляції під час огляду комп'ютерної техніки повинен проводити виключно спеціаліст з комп'ютерних технологій. У протоколі відповідної слідчої (розшукової) дії слід зазначити відомості стосовно виду та найменування комп'ютерної техніки, яку використовували як комп'ютерні стимулятори або на якій є важлива для розслідування інформація. Обов'язково фіксують, в якому стані

прилади (увімкнені, вимкнені чи у сплячому режимі), які програми на них встановлено (наприклад, програми, що імітують азартні ігри «Рулетка», «Блек Джек»), чи є доступ до мережі Інтернет чи іншої локальної мережі тощо. Вилучену пд. час огляду чи обшуку комп'ютерну техніку слід належно упакувати.

Об'єктом пошуку та дослідження під час огляду чи обшуку є також гральні автомати, відеоатракціони, чекові апарати, апарати для підрахунку грошей, матеріальні носії інформації із засобів відеоспостереження, різна документація, грошові кошти, металеві сейфи тощо.

Якщо під час огляду чи обшуку будуть виявлені одноманітні ігрові автомати чи/та відеоатракціони, слідчий згідно з частиною шостою ст. 100 КПК України може передати їх на відповідальне зберігання (якщо це не зашкодить кримінальному провадженню) [3]. У такому випадку речові докази фіксують за допомогою фотографування або відеозапису та докладно описують (за потреби може бути збережений зразок речового доказу, достатній для його експертного дослідження або інших цілей кримінального провадження).

З метою дослідження гральних автоматів і комп'ютерних симуляторів призначають судову інженерно-технічну експертизу. Проте найчастіше виникає потреба у призначенні комплексної комп'ютерно-технічної експертизи, у межах якої проводять експертизу комп'ютерних засобів, експертизу даних, експертизу програмного забезпечення.

Предметом комп'ютерно-технічної експертизи є фактичні дані, які встановлюють за допомогою спеціальних знань у галузі комп'ютерних технологій і які стосуються характеристик та властивостей комп'ютерних засобів і програм, їх ідентифікації та особливостей функціонування. До кваліфікованого формування запитань, які слідчий виносить на вирішення експертизи, слід залучити експерта або спеціаліста-системотехніка, який допоможе слідчому сформулювати запитання до технічних спеціалістів вузького профілю, а потім узагальнити їх відповіді.

На комп'ютерно-технічну експертизу найчастіше надають такі об'єкти: системні блоки, монітори, клавіатури, комп'ютерні мишки, ігрові автомати та ключі до них. Для дослідження інформації, яку містять комп'ютерні носії, експертові надають сам комп'ютерний носій, а також комп'ютерний комплекс, складовою частиною якого є досліджуваний носій. У певних випадках на дослідження можуть надавати лише комп'ютерний носій та інформацію щодо показів годинника реального часу комп'ютера, з якого він вилучений (якщо перед експертом ставлять запитання стосовно дати і часу певних дій користувача).

З метою встановлення відповідності програмного продукту певним параметрам, а також визначення його вартості експертові надають носій з копією цього програмного продукту та еталонну (дистрибутивну) його копію, що реалізується на вітчизняному ринку програмних засобів. Відсутність дистрибутивної копії програмного продукту не повинна перешкоджати призначенню експертизи, оскільки в певних випадках її можна провести за наявності копії програмного продукту.

Визначити, які саме об'єкти (у кожному конкретному випадку) слід надавати експертові для дослідження, а також як їх правильно відбирати, можна, проконсультувавшись з експертом (спеціалістом) в галузі комп'ютерної техніки.

Як свідчить досвід експертної практики, найчастіше за результатами комп'ютерно-технічної експертизи підтверджується наявність у пам'яті гральних

апаратів ігрових програм, а в службовому меню інформації про введення-виведення ігрових одиниць.

Для перевірки та уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин щодо зайняття гральним бізнесом, слідчий і прокурор мають право провести слідчий експеримент шляхом відтворення дій, обстановки, обставин певної події, проведення потрібних дослідів чи випробувань.

Доцільним є проведення слідчого експерименту у випадку, коли:

- особа, яку допитують, схильна до зміни показань;
- слідчий вважає, що особа, яка дає показання, обмовляє себе.

Під час проведення слідчого експерименту можна використовувати такі тактичні прийоми:

- обов'язкове залучення спеціаліста з комп'ютерних технологій (коли його спеціальні знання можуть бути використані для відтворення обстановки події або явища);

- використання тих самих знарядь і засобів (гральних автоматів, магнітних ключів, спеціальних комп'ютерних програм), які застосовували під час правопорушення, або однорідних предметів і знарядь;

- кількаразове повторення дослідів зі зміною умов експерименту, що дозволить не допустити випадкових результатів і достовірно з'ясувати певний факт.

Ситуація 3. Кримінальне провадження розпочато у зв'язку з виявленням факту незаконного зайняття гральним бізнесом у букмекерських конторах

Як і в двох попередніх ситуаціях у цьому випадку передусім проводять огляд місця події, а саме приміщення, де приймали ставки та здійснювали виплати клієнтам вигравів. Основним завданням такого огляду є фіксація обстановки в цьому приміщенні, а також виявлення, фіксація, дослідження та вилучення основних речових доказів:

- документів, які визначають правовий стан суб'єкта господарювання, під прикриттям діяльності якого ведеться гральний бізнес у букмекерських конторах;
- договорів і супутніх їм документів;
- квитків про зроблені ставки;
- платіжної документації;
- документів обліку та звітності;
- чорнових записів, боргових розписок тощо;
- грошових коштів;
- комп'ютерної техніки та електронних носіїв інформації;
- матеріальних носіїв інформації із засобів відеоспостереження;
- чекових апаратів, апаратів для рахування грошей, апаратів для зчитування штрих-кодів із квитків тощо.

За наявності підстав слідчий має право прийняти рішення про доцільність проведення обшуку за місцями проживання підозрюваних або їх рідних, близьких. Об'єктом пошуку зазвичай є грошові кошти, різна документація (установчі, платіжні документи, документи «чорної» бухгалтерії, чорнові записи, боргові розписки), комп'ютерна техніка та електронні носії інформації тощо.

Значний обсяг доказової інформації слідчий отримує під час допиту підозрюваних і свідків. Як свідки можуть бути допитані особи, які робили ставки (гравці), обслуговуючий персонал букмекерської контори, особи, яких залучали як понятих

під час проведення огляду чи обшуку, інші обізнані особи. Тактичні прийоми проведення допитів і одночасних допитів такі самі, як і в ситуації 1.

Для слідчої ситуації, про яку йдеться, характерним є проведення такої слідчої (розшукової) дії, як пред'явлення особи для впізнання. Зазвичай пред'являють для впізнання підозрювану особу. При цьому впізнають її особи, які робили ставки в букмекерській конторі, або співробітники цієї контори.

Під час розслідування таких правопорушень у букмекерських конторах найчастіше призначають:

- техніко-криміналістичну експертизу документів;
- почеркознавчу експертизу;
- судово-економічну (або судово-бухгалтерську чи фінансово-кредитну) експертизу;
- комп'ютерно-технічну експертизу.

Ситуація 4. Кримінальне провадження розпочато у зв'язку з виявленням факту незаконного зайняття гральним бізнесом у віртуальних (електронних) казино

За цієї ситуації проводиться комплекс гласних слідчих (розшукових) дій, як і для ситуацій 1, 2. Процесуальні та тактичні особливості проведення цих дій аналогічні тим, які були зазначені вище.

Отже, за результатами проведеного дослідження можна дійти висновку, що визначення особливостей розслідування правопорушень, пов'язаних із зайняттям гральним бізнесом, має велике як теоретичне, так і практичне значення, що зумовлено значною суспільною небезпекою цієї категорії правопорушень.

Список використаної літератури

1. Закон України від 15.05.2009 № 1334-VI «Про заборону грального бізнесу в Україні»: станом на 15 травня 2009 року // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 38. — Ст. 536.
2. Кримінальний кодекс України : станом на 5 квітня 2001 року // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 25-26. — Ст. 131.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : станом на 5 липня 2012 року // Відомості Верховної Ради України. — 2013. — № 9-10, № 11-12, № 13. — Ст. 88.

УДК 343.541 + 343.951

Т.П. Матюшкова, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії
Харківського національного університету внутрішніх справ

А.І. Тимошенко, експерт Науково-дослідного експертно-
криміналістичного центру при ГУМВС України в Харківській області

ПСИХІЧНЕ НАСИЛЬСТВО ПРИ ВЧИНЕННІ СТАТЕВИХ ЗЛОЧИНІВ: ПСИХОЛОГІЧНІ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНІ АСПЕКТИ ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТУ ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ

Визначено поняття психічного насильства, яке має місце під час вчинення статевих злочинів, викладено особливості відображення слідів його застосування. Наведено рекомендації щодо доведення застосування психічного насильства при вчиненні статевих злочинів.

Ключові слова: психічне насильство, статеві злочини, доведення факту застосування психічного насильства, психолог, психологічна експертиза.

Определено понятие психического насилия, которым сопровождаются половые преступления, изложены особенности отражения следов его применения. Приведены рекомендации по доказыванию применения психического насилия при совершении половых преступлений.

The article describes the concept of mental violence, used by the delinquent in the sexual offenses. Presented the characteristics of traces reflection in the situations, when mental violence was used. The recommendations regarding the features of proving of application mental violence in the sexual offenses are given.

Суть, форми та правове визначення психічного насильства досліджували у своїх працях С.В. Кудрявцев, М.І. Панов, А.А. Протасевич, В.Є. Христенко, А.П. Шеремет та інші науковці. Проблемам методики розслідування окремих видів статевих злочинів, зокрема типовим слідам їх вчинення, приділяли увагу В.С. Виноградов, В.О. Малярова, П.Т. Скорченко та інші. Аналіз наукової літератури свідчить про дискусійний характер визначення психічного насильства, недостатню увагу особливостям доказування факту його застосування під час вчинення злочинів проти статевої свободи і статевої недоторканності особи. Тому метою цієї статті є визначення сутності психічного насильства та розробка рекомендацій щодо психологічного і криміналістичного аспектів встановлення факту його застосування під час вчинення окремих видів статевих злочинів.

Загалом насильство як загальна психологічна, філософська, соціологічна та морально-правова категорія за суттю є необмеженим свавільним пануванням.

У широкому розумінні насильство пов'язане з будь-яким обмеженням фізичних, матеріальних, моральних, естетичних чи інших можливостей людини, у вузькому — з навмисним і усвідомлюваним використанням тиску будь-якої форми чи виду.

Науковці виокремлюють дві форми насильства під час вчинення насильницьких злочинів: фізичне (енергетичне) та психічне (інформаційне) [1, с. 12; 2, с. 56].

За характером насильство поділяють на:

– явне (відкритий прояв насильства);

– приховане (завуальоване у різний спосіб, що зазвичай досягається шляхом фінансового впливу, наприклад, позбавлення матеріальної допомоги тощо) [2, с. 47].

Вчинення статевих злочинів, відповідальність за які передбачено розділом IV Кримінального кодексу України (далі — КК України), пов'язане із застосуванням до потерпілих як фізичного, так і психічного насильства (в явній та прихованій формах). При цьому доведення факту застосування фізичного насильства, на відміну від психічного, не становить труднощів і достатньо повно відображено у криміналістичній літературі [3; 4; 5; 6].

Труднощі виникають під час доказування факту застосування психічного насильства, особливо, коли воно не супроводжувалося фізичним насильством та мало прихований характер. Слід зазначити, що у постанові Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 р. № 5 «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» терміна «психічне насильство» не зазначено. У пункті 4 цього документа йдеться про погрозу застосування фізичного насильства. Такий спосіб подолання чи запобігання опору потерпілої особи передбачає залякування щодо застосування фізичного насильства до неї і (або) до іншої особи, доля якої потерпілій особі не байдужа (родича, близької людини), із застосуванням висловлювань, жестів, демонстрації зброї або предметів, які можна використати для нанесення тілесних ушкоджень і предметів, що імітують зброю і які потерпіла особа сприймає за справжню зброю, чи інших дій [7]. Таким чином, законодавство закріплює другорядне значення психічного насильства.

Натомість окремі дослідники, навпаки, розглядають фізичне насильство як продовження психічного (побоювання отримати ще тяжчі ушкодження, ніж вже отримані) [2, с. 47]. Про це свідчать результати аналізу слідчої та судової практики, які дозволяють стверджувати, що психічне насильство супроводжує фізичне у переважній більшості випадків (наприклад, під час вчинення зґвалтувань — у 94,5 % випадків; при задоволенні статевої пристрасті неприродним способом — у 85 % випадків) [8, с. 17]. Так, примушування до вступу в статевий зв'язок (у природний або неприродний спосіб) всупереч волі потерпілої особи може супроводжуватися як тиском на неї з використанням її матеріальної¹ чи службової² залежно-

¹ Матеріальна залежність потерпілої особи має місце, зокрема, тоді, коли вона перебуває на повному або частковому утриманні винної особи, проживає на її житловій площі, а також тоді, коли винна особа своїми діями чи бездіяльністю спроможна викликати суттєве погіршення матеріального становища потерпілої особи.

² Службова залежність має місце, коли жінка (або чоловік) обіймає посаду, згідно з якою вона підлегла особі, що застосовує примушування, або підпадає під контрольні дії такої особи, або інтереси потерпілої особи залежать від службового становища винної особи.

сті від винної особи (частина перша ст. 154 КК України), так і погрозою знищення, пошкодження, вилучення майна потерпілої особи чи її близьких родичів або розголошення відомостей, що ганьблять її чи близьких родичів (частина друга ст. 154 КК України).

І хоча така погроза формально не підпадає під визначення погрози щодо застосування фізичного насильства, викладеного у пункті 4 зазначеної вище постанови Пленуму Верховного Суду України, вона має визнаватися психічним насильством, адже, по-перше, спрямована на подолання волі жертви, а по-друге, може призвести її до емоційного напруження, стресу, нервової хвороби тощо.

Слідчі повинні враховувати, що будь-який психічний вплив здійснюється свідомістю і волею суб'єкта, тобто шляхом застосування його психічних сил (у цьому випадку — злочинця). Характер сприйняття цього впливу (тобто особливості відображення психічного насильства) залежить від психіки потерпілої особи, і саме її психологічні властивості та психологічна оцінка нею негативного впливу є визначальним чинником для емоційно-стресової реакції організму [9, с. 450—454], яка може тривати навіть після припинення дії стресового чинника [9, с. 429]. Водночас слідчі не завжди можуть належно оцінити психічний стан допитуваних і його вплив на сприйняття, мислення, пам'ять, поведінку, інші життєво важливі функції потерпілої особи [10, с. 104].

З огляду на зазначене, слід у певних ситуаціях проводити слідчі (розшукові) заходи, спрямовані на встановлення факту застосування психічного насильства стосовно потерпілої особи, в тому числі залучати психолога до допиту потерпілої особи та призначати психологічні експертизи.

Як свідчить аналіз наукової літератури та результати дослідження слідчої і судової практики, після застосування психічного насильства зазвичай залишаються ідеальні сліди — сліди в пам'яті потерпілої особи. Зафіксувати такі сліди дозволяють вербальні слідчі (розшукові) дії: допити потерпілих, свідків, підозрюваних. Втім не секрет, що під час розслідування статевих злочинів слідчі, як правило, обмежуються вербальним описом факту застосування психічного насильства, фіксуючи його у відповідних протоколах допитів. При цьому опис може мати формальний, уривчастий, неповний характер, інколи відбувається дублювання інформації, що зафіксована в першому протоколі допиту, в усіх наступних. Мало того, на практиці мають місце випадки, коли допит зазначених осіб спрямований лише на встановлення фактичних обставин події. Оформлення допиту (зокрема потерпілої особи) юридичною мовою може спотворювати достовірність подій, обставини якої з'ясовують. Крім цього, під час розслідування окремих видів статевих злочинів, вчинених відносно неповнолітніх, мають місце випадки заміни слідчим слів з лексикону потерпілої особи на загальноприйнятні терміни: «піся» — «піхва», «пісюн» — «статевий орган»; «штовхальні рухи» — «статевий акт» тощо. У таких випадках під час проведення психологічної експертизи експерт опиняється в ситуації, коли матеріали досудового слідства суперечать реальному рівню розвитку особи та не дозволяють відповісти на запитання слідчого.

Чи могла особа правильно розуміти характер і значення вчинених з нею дій?

Чи могла особа чинити опір у момент вчинення з нею дій?

Чи відповідають показання особи її віку та розумовому розвитку?

У цьому випадку згідно із чинним законодавством експерт може заявити

клопотання про надання йому необхідних даних, зокрема протоколів додаткових допитів, аудіозаписів попередньо проведених допитів тощо.

Під час допитів підозрюваних осіб недостатньо уваги приділяють з'ясуванню відомостей, які характеризують їх психологічні властивості та риси характеру, а також мотивації злочину як сукупності мотивів злочинної поведінки. Натомість як мотив злочину слідчі зазначають у протоколах допиту «потребу в задоволенні статевої пристрасті», ігноруючи полімотивованість вчинених злочинних дій. Водночас ретельне з'ясування індивідуально-психологічних особливостей, мотиваційних чинників, соціально-демографічної характеристики правопорушника сприятиме формуванню певного слідчого досвіду, оволодінню навичками моделювання особистості злочинця, висуненню типових версій, убезпечить експерта від помилок при формулюванні висновків, дозволить не тільки всебічно та повно розслідувати злочин, а й оптимізувати процес провадження у кримінальній справі, особливо коли особу ґвалтівника чи розбещувача не встановлено.

Слід зазначити, що, крім ідеальних слідів, застосування психічного насильства обумовлює виникнення ще й матеріальних слідів, адже воно завжди відображається на психологічному стані потерпілої особи (призводить до стресу, фізіологічних і психічних травм, нервової чи психічної хвороби, різкого погіршення фізичного здоров'я або навіть смерті, наприклад, внаслідок самогубства) [8, с. 17—18; 11; 12, с. 117]. Для фіксації таких слідів виникає потреба призначити психологічну експертизу.

Психологічну експертизу призначають під час розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи відносно неповнолітніх потерпілих, свідків і підозрюваних, які не страждають на психічні захворювання та не перебувають на психіатричному обліку. Ця експертиза спрямована на встановлення особливостей психологічного стану потерпілих, змін у їх емоціональній і соціальній сферах, залежності характеру викладення показань від психологічних особливостей (підвищеної схильності до фантазування, сприйнятливості до навіювання тощо), вирішення інших питань. Психологічна експертиза може бути частиною комплексного медико-психологічного дослідження при вирішенні питання стосовно встановлення статевої зрілості потерпілої особи у кримінальних провадженнях щодо злочинів, передбачених ст. 155 КК України (це пов'язано з тим, що для досягнення статевої зрілості мають бути не лише достатньо розвинені дітородні функції, й сформовані відповідні фізичному розвитку психічні структури особистості).

Призначаючи психологічну експертизу, експертів-психологів слід надавати документи, які демонструють факт застосування психічного насильства з боку певної особи і викликані ним особливості психологічного стану потерпілої особи. А отже, під час розслідування окремих видів статевого злочинів слід виявляти, вилучати та надавати на психологічну експертизу документи, які:

– свідчать про фактичні обставини життя потерпілих осіб і правопорушників (фіскальні чеки, угоди, медичні довідки, службові рішення, що підтверджують службові переслідування³, документи, які свідчать про розповсюдження ганебної інформації тощо);

³ На Заході «переслідування» на роботі навіть отримало специфічну назву «мобінг». «Травля» на роботі є доволі поширеним явищем. Під мобінгом знавці «офісної» етики і суди (!) розуміють несправедливе ставлення до працівника (створення для нього свідомо не вигідних умов), знущання над працівником або його дискримінацію з боку роботодавця або інших працівників.

– містять інформацію про їхню психічну активність (щоденники, малюнки, аудіофіксовані телефонні розмови, текстові повідомлення, електронне листування тощо);

– підтверджують факт погіршення психічного здоров'я потерпілих чи розвиток у них психічної хвороби внаслідок вчиненого статевого злочину.

При провадженні психологічних експертиз неповнолітніх потерпілих на предмет визначення факту застосування психічного насильства та їхнього безпорадного стану (ст. 152, ст. 153 КК України) наведений перелік має бути розширений за рахунок документів, які відображають:

– умови їх психологічного розвитку (відносини з батьками, вчителями, однолітками);

– рівень загального розумового розвитку (у тому числі володіння знаннями у сфері статевих відносин);

– стосунки з протилежною статтю;

– емоційний стан і характер поведінки у кримінальній ситуації;

– ставлення до наслідків вчиненого злочину.

Надання експертові-психологу зазначених відомостей сприятиме об'єктивності та достовірності його висновків.

Резюмуючи зазначене, слід акцентувати на тому, що вчинення статевих злочинів пов'язане з психічним насильством. Доведення факту його застосування передбачає:

– по-перше, проведення певних слідчих (розшукових) дій, спрямованих на збір відомостей і документів, що підтверджують зміни психічного чи (і) фізичного здоров'я постраждалих внаслідок психічного насильства;

– по-друге, залучення психолога до допиту таких потерпілих, а за потреби й до допиту свідків чи (і) підозрюваних;

– по-третє, застосування під час допиту неповнолітніх потерпілих відео- чи аудіозапису;

– по-четверте, викладення в протоколах допитів неповнолітніх обставин злочинної події у тих виразах, які використовує допитувана особа;

– по-п'яте, призначення психологічних експертиз відносно зазначених категорій осіб з обов'язковим наданням експертові повного переліку необхідних для безпомилкового висновку документів.

Дотримання зазначених рекомендацій сприятиме повноті та всебічності розслідування статевих злочинів.

Список використаної літератури

1. *Протасевич А.А.* Проблемы предмета и средств раскрытия серийных преступлений, сопряженных с насилием : автореф. дис. на соискание учен. степени докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика; теория оперативно-розыскной деятельности» / А.А. Протасевич. — Воронеж, 1999. — 74 с.

2. *Христенко В.Е.* Психология жертвы : учеб. пособ. / В.Е. Христенко. — Харьков : Консум, 2001. — 256 с.

3. *Виноградов В.С.* Доказывание виновности несовершеннолетнего в изнасиловании / В.С. Виноградов. — М. : ВНИИ МВД СССР, 1986. — 80 с.

4. *Коньшева Л.П.* Использование следователем психологических познаний при расследовании дел об изнасиловании несовершеннолетних : метод. пособ. / Л.П. Коньшева,

М.М. Коченов. — М. : ВНИИ проблем законности и правопорядка, 1989. — 52 с.

5. *Скорченко П.Т.* Расследование изнасилований / П.Т. Скорченко. — М. : Былина, 2004. — 224 с.

6. *Організація розслідування окремих видів злочинів* : навч. посіб. [Волобуєв А.Ф., Користін О.Є., Степанюк Р.Л. та ін.] ; за заг. ред. А.Ф. Волобуєва. — Харків : ХНУВС, 2011. — 608 с.

7. *Постанова* Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 № 5 «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-08>.

8. *Матюшкова Т.П.* Тактика допиту потерпілих-жінок від насильницьких злочинів: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Тетяна Петрівна Матюшкова. — Харків, 2006. — 255 с.

9. *Психические состояния* / [сост. и общ. ред. Л.В. Куликова]. — СПб. : Изд-во «Питер», 2000. — 512 с.

10. *Матюшкова Т.П.* Психічні стани потерпілих-жінок від насильницьких злочинів як основа формування їхніх показань / Т.П. Матюшкова // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. — 2007. — № 37. — С. 104—109.

11. *Селье Г.* Некоторые аспекты учения о стрессе / Г. Селье // Природа. — № 1. — С. 36—37.

12. *Малярова В.О.* Слідова картина злочинів проти моральності / В.О. Малярова // Проблеми теорії та практики судової експертизи : матер. міжн. круглого столу (м. Луганськ, 18 травня 2012 р.). — Луганськ : Вид-во ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. — С. 115—118.

УДК 343.982.4

В.В. Серов, заступник начальника

Науково-дослідного експертно-криміналістичного
центру при УМВС України на Одеській залізниці

ПОТРЕБА У ВИКОРИСТАННІ НЕТРАДИЦІЙНИХ МЕТОДІВ ПІД ЧАС ДОСЛІДЖЕННЯ МАЛООБ'ЄМНИХ ПОЧЕРКОВИХ ОБ'ЄКТІВ, ВИКОНАНИХ НЕЗВИЧНОЮ ДО ПИСЬМА (ЛІВОЮ) РУКОЮ

Розглянуто питання щодо необхідності та доцільності застосування нетрадиційних методів під час дослідження малооб'ємних почеркових об'єктів, виконаних незвичною до письма (лівою) рукою, з метою отримання корисної інформації про почеркові властивості, що не піддаються аналізу традиційними методами, а також для вирішення діагностичних та ідентифікаційних завдань.

Ключові слова: малооб'ємні почеркові об'єкти, дослідження, діагностичні та ідентифікаційні завдання, традиційні та нетрадиційні методи.

Рассмотрен вопрос о необходимости и целесообразности применения нетрадиционных методов при исследовании малообъемных почерковых объектов, выполненных непривычной к письму (левой) рукой, с целью получения полезной информации о почерковых свойствах, которые не поддаются анализу традиционными методами, а также для решения диагностических и идентификационных задач.

The paper studies the need to apply nonstandard methods of examination of short writing made with unusual hand (left). These methods allow to detect special features that cannot be established by standard methods and also to solve diagnostic and identification problems.

Дослідження рукописів, виконаних незвичною до письма (лівою) рукою, посідає особливе місце в судовому почеркознавстві та потребує великих зусиль для вирішення поставлених перед експертом завдань з метою встановлення фактів, які мають доказове значення у кримінальних і цивільних справах. Певні особливості такого дослідження пов'язані з незвичністю об'єкта дослідження, а також з тим, що під час його проведення експерт порівнює ці рукописи з рукописами, виконаними як правою, так і лівою рукою, що доволі складно. Незвичні для особи, яка пише, умови (переміна пишучої руки, відсутність навичок письма лівою рукою, її психічний стан у момент виконання рукопису тощо) примушують її свідомо контролювати процес письма. Все це значною мірою позбавляє таке письмо автоматичності.

Зміна пишучої руки викликає суттєві зміни ознак звичайного почерку. Так, почерк лівої руки за відсутності навичок письма цією рукою є своєрідним викривлен-

ням (більшою чи меншою мірою) почерку правої руки.

Малооб'ємні почеркові тексти, виконані незвичною до письма (лівою) рукою, вважають найскладнішими об'єктами судово-почеркознавчої експертизи. Такий почерк слід відрізнати від:

- почерку лівші;
- почерків осіб, які однаково володіють письмом лівою та правою рукою;
- почерків осіб, які до певного часу писали лівою рукою, а потім перейшли на написання правою рукою;
- почерків осіб, у яких не діє або відсутня права рука.

Загалом до малооб'ємних почеркових об'єктів за наявною класифікацією належать:

- тексти малого обсягу: від 4 до 10 слів (буквений склад) і від 8 цифрових знаків до половини сторінки стандартного аркуша, заповненого цифровим текстом (цифровий склад);
- короткі записи (1—3 слова та 1—7 цифрових знаків);
- підписи [5, с. 9].

Розвиток комп'ютерної техніки та комп'ютерних технологій призвів до різкого зменшення кількості текстів, які виконують рукописним способом і, як наслідок, до збільшення кількості виконання малооб'ємних почеркових об'єктів.

Об'єктами, що містять граничний обсяг графічної інформації, зазвичай є записки, написи на документах у вигляді резолюцій, записи на бланках документів (витратні ордери, квитанції, накладні тощо).

Дослідження таких об'єктів базується на загальних положеннях методики судово-почеркознавчої експертизи, яка є поетапною послідовністю дій експерта і визначається типовими експертними ситуаціями. Встановлено, що ситуації, які виникають під час дослідження малооб'ємних рукописів, накладають свій відбиток на всю методику експертного дослідження, вносять суттєві особливості в кожну її стадію. Це пояснюється специфікою таких об'єктів, у яких інформація, яку використовують з ідентифікаційною метою, характеризується проявом лише частини цілісної функціонально-динамічної системи, що лежить в основі поняття почерку [1].

Розробка теоретичних і методичних основ судово-почеркознавчої експертизи базується в основному на експериментальних дослідженнях почеркових закономірностей, а із упровадженням у судово-почеркознавство досягнень математичної науки експериментальні дослідження все тісніше поєднують з моделюванням [2, с. 11].

Об'єктом експериментального дослідження в судовому почеркознавстві є ймовірно-статистичні почеркові закономірності, які вивчають за наявними фундаментальними уявленнями про ідентифікаційні властивості та ознаки почерку. Ці закономірності проявляються у частотних характеристиках, які дозволяють зрозуміти закономірні зв'язки у вигляді ймовірностей і значущостей, інформативних з точки зору вирішення експертних завдань.

Обмежений обсяг інформації про виконавця в таких об'єктах не дозволяє за допомогою традиційних методів виявити необхідну кількість ознак якісно-описового характеру. Ще більше ускладнюють вирішення експертного завдання незвичні умови (зумовлені як внутрішніми, так і зовнішніми «збиваючими» чинниками) написання тексту лівою рукою, до того ж не завжди вдається відмежувати їх від звичайних умов через недостатню виразність ознак незвичності виконання.

Слід також зазначити, що ці малооб'ємні почеркові об'єкти (зокрема, короткі записи і підписи) можуть містити одночасно як збіги, так і розбіжності, що ускладнює процес їх однозначної оцінки. Саме через це традиційні методи, які використовують на практиці, не завжди придатні для дослідження малооб'ємних почеркових об'єктів (коротких записів і підписів), тому на них припадає найбільша кількість невирішених по суті питань ідентифікаційного характеру.

Безперечно, зміна почерку незалежно від того, виконана вона навмисно чи ні, завжди пов'язана зі зміною сформованої навички письма в особи, яка пише. Ступінь зміни ознак почерку при цьому залежить як від характеру умов, які впливають на почерк, так і від стійкості та варіативності почерку виконавця.

Водночас повного руйнування системи навичок, які визначають стереотипність системи рухів під час письма, як правило, не відбувається. Стереотипність більшою чи меншою мірою зберігається, а отже, у рукописах, виконаних незвичною до письма лівою рукою, відображаються ознаки звичайного почерку виконавця, тому на них і слід звернути особливу увагу під час дослідження.

Зважаючи на наявність незмінених ознак почерку, дослідження проводять згідно із загальними положеннями методики почеркознавчої експертизи.

Зокрема, під час вирішення завдання щодо виявлення закономірних принципів, які характеризують індивідуальність, стійкість, варіативність малооб'ємних об'єктів, виконаних незвичною до письма лівою рукою, виходять з того, що складність побудови і функціонування письмово-рухової навички настільки висока, що її інформативність повинна проявлятися навіть у коротких і відносно простих почеркових реалізаціях. Отже, доречним є використання принципів побудови навичкових рухів і розгляд співвідношення між функціями рівнів, що керують рухами, з одного боку, і різними потоками інформації, що проявляються у почеркових реалізаціях, — з іншого [3, с. 37].

Сучасні погляди на почерк базуються на фізіологічних працях лауреата Державної премії 1948 року Н.А. Бернштейна. Принциповим за такого підходу для експертного дослідження є те що, виконавець почеркових рухів вирішує рухові завдання, які виникають перед ним. При цьому лише певна частина завдань вирішується за допомогою механізмів на рівнях свідомості (кортикальних рівнях), інші — за допомогою механізмів на фізіологічних рівнях, нижчих за свідомість (субкортикальних рівнях). На думку В.Ф. Орлової, теорія побудови рухів Н.А. Бернштейна, яка передбачає виділення п'яти рівнів побудови рухів «А», «В», «С», «D», «Е», розкриває механізм письма та природу почерку [4]. Саме на цьому базуються теоретичні засади ідентифікації почеркознавчих досліджень стосовно малооб'ємних почеркових об'єктів.

Водночас, зважаючи на те, що під час письма незвичною до нього лівою рукою змінюються як загальні, так і окремі ознаки почерку, вони потребують обов'язкового виокремлення, вивчення та оцінки у процесі проведення почеркознавчого дослідження. Це зумовлює необхідність вирішення низки додаткових, порівняно з дослідженням звичайного незміненого почерку, питань, впливає на послідовність і прийоми дослідження та оцінку експертом їх результатів.

Малооб'ємні почеркові об'єкти, виконані незвичною до письма лівою рукою, слід розглядати як складні системи, дослідження яких потребує вивчення як структурно-геометричних, так і натискних їх властивостей, зважаючи на те, що процес

рухів під час письма має імовірно-статистичний характер і кожній особі притаманні певні (власні) статистичні показники структурно-геометричної та натискної варіативності (розкиду). А отже, ці чинники і є основою для диференціації виконавців підписів чи коротких записів. Як свідчать результати експериментальних досліджень, «підробнику» навіть за умов попереднього тренування вдається відтворити лише загальну геометричну структуру «чужого» підпису або короткого запису, проте інтегральну метрику відношень, «дрібні» метричні характеристики і особливо натискні — не вдається.

Отже, основними завданнями, які повинен вирішити експерт-почеркознавець під час дослідження малооб'ємних почеркових об'єктів, виконаних незвичною до письма (лівою) рукою, на підставі вивчення психофізіологічних основ формування почеркових навичок, сучасного стану і можливостей судово-почеркознавчої ідентифікації, існуючих методів і методик щодо особливостей ідентифікаційного почеркознавчого дослідження таких об'єктів, є:

- визначеність щодо поняття почерку лівої руки за наявності та відсутності навичок письма лівою рукою;
- визначення чинників, які характеризують ступінь керування рухами при письмі незвичною до письма (лівою) рукою;
- виявлення ознак, які свідчать про факт зміни пишучої руки;
- проведення класифікації всієї сукупності ознак ліворучного почерку, що змінюються та залишаються стійкими;
- визначення особливостей методики дослідження незвичного ліворучного почерку.

Предметом дослідження об'єктів, про які йдеться, є зумовлені динамічним стереотипом властивості почерку, а саме: динамічна стійкість, варіаційність, вибіркова мінливість, що мають суттєве значення для вирішення ідентифікаційних завдань, у тому числі тих, які пов'язані зі встановленням виконавця малооб'ємного рукопису, виконаного незвичною до письма (лівою) рукою.

Зважаючи на малооб'ємність почеркових реалізацій (коротких записів, підписів), вирішення ідентифікаційних і діагностичних завдань під час їх дослідження зазвичай потребує застосування не тільки традиційних, а й кількісних методів для об'єктивного і надійного виявлення та оцінки корисної інформації, яку містять структурно-геометричні, часові та натискні характеристики цих об'єктів.

Одним із важливих питань дослідження таких об'єктів є відбір експериментальних зразків почерку лівої руки (адже вільних таких зразків немає, зважаючи на те, що їх виконавець зазвичай пише правою рукою). Суттєвим недоліком цих зразків є те, що вони не відповідають досліджуваному документу за часом виконання. Крім того, слід враховувати навмисне їх викривлення. Враховуючи зазначені обставини відбору експериментальних зразків, слід підготувати спеціальний машинописний текст, який за змістом не збігається з досліджуваним, але містить у собі всі письмові знаки та їх сполучення, які є в досліджуваному тексті, а також спеціальний машинописний текст, який за змістом повністю збігається з досліджуваним.

Спеціально підготовлені машинописні тексти необхідні для того, щоб особа, в якій відбирають зразки почерку, виконала рукописи під диктовку, а також шляхом переписування з машинописного тексту, що дозволить виконати текст у тому

темпі, на який ця особа здатна при письмі лівою рукою. При цьому спочатку слід диктувати текст, який не відповідає за змістом досліджуваному. Особа повинна виконувати його правою і лівою рукою по кілька разів із перервою. Після цього зазначений варіант машинописного тесту надається особі для списування. Його особа також пише правою і лівою рукою кілька разів із перервою (бажано 1, 2 дні).

Наступною стадією підготовки порівняльного матеріалу для проведення почеркознавчої експертизи ліворучного почерку є відбір експериментальних зразків почерку правої і лівої руки у вигляді рукописів, які повністю збігаються за змістом із досліджуваним текстом. Порядок їх відбирання такий самий, як і попередній.

Експериментальні зразки почерку лівої руки надають у розпорядження експерта за його ініціативи.

Зрозуміло, що правильна оцінка встановлених у результаті роздільного та порівняльного дослідження збігів і розбіжностей, обґрунтоване мотивування висновків експерта, правильність його відповідей на поставлені запитання можливі лише за наявності повноцінного (в якісному та кількісному відношеннях) порівняльного матеріалу.

Дослідження рукописів, виконаних лівою рукою, покликане надати відповідь на запитання, що сприятимуть встановленню особи за зміненням почерком.

Який ступінь збереження у рукописах, виконаних лівою рукою, ознак звичайного почерку певної особи?

Яка ідентифікаційна цінність змінених ознак у рукописах, виконаних лівою рукою?

Надання відповіді на ці запитання залежить від низки чинників, що визначають ступінь управління пишучою дією під час письма лівою рукою, основними з яких є:

- ступінь володіння пишучими навиками письма правою рукою;
- наявність чи відсутність у того, хто пише, тренувань у письмі лівою рукою;
- обсяг написаного тексту (великий, малий);
- характер тексту за наявності тренувань (виконання одного і того самого тексту, різних текстів).

Загалом дослідження незвичного ліворучного почерку передбачає:

- встановлення факту письма незвичною лівою рукою;
- відмінність цього письма від письма з навмисною зміною ступеня виробленості, координації та темпу рухів, письма, виконаного у стані сп'яніння, письма, виконаного маловиробленими рухами, та атаксичного почерку;
- ідентифікацію особи за таким письмом.

Для вирішення питання щодо встановлення факту письма незвичною лівою рукою експерт повинен знати комплекс ознак почерку, що характеризує незвичну (ліву) руку, а саме:

– ознака «дзеркальності». Дзеркальність визначають як зміну напрямку рухів під час написання знаку від заданого у зворотний. Вона може з'явитися у:

повністю дзеркальному виконанні низки літер чи цифр (найчастіше це літери *а, б, в, д, і, о*) або інших елементів, до яких належать початкові чи заключні частини літер *б, в, і, г*;

зміні руху на зворотний при виконанні додаткових надрядкових штрихів над літерами *т, л, й*, підрядкового штриху під літерою *ш*, а також знаків дефісу, тире та переносу, що виконують рухами справа наліво;

зміні рухів зліва направо при виконанні ком;
виконанні надрядково-покровних елементів у таких літерах, як Г, Б, П, Т, направо донизу;

надмірному подовженні або зміні початкового напрямку рухів заключних елементів літер у протилежний бік;

– злами, рідше звивистість у літерах, ретуш;

– нестійкість або нерівномірність загальних ознак почерку як наслідок недостатньої координації рухів, зокрема, нерівномірність розміру літер у цілому та їх елементів, нестійкість нахилу, нерівномірність розстановки, пониження та нерівномірність зв'язності, звивистість форми рядків у рукописі тощо;

– зміна ширини основних і з'єднувальних штрихів за рахунок посилення натиску;

– зміна будови знаків, що пов'язано з появою нових варіантів літер, переважно наближених до прописів чи друкованих, а також з ускладненням чи спрощенням варіантів написання літер г, і, ч, які нерідко виконують у вигляді відповідної латинської літери, тощо.

Наведені вище ознаки одноманітні в усіх, хто пише лівою рукою, і тому можуть належати до групи ознак, які характеризують незвичний ліворучний почерк.

При диференціації рукописів, виконаних способом, про який йдеться, слід враховувати, що, на відміну від них:

– у змінених іншим способом почерках спостерігаються фрагменти тексту, виконані у звичному темпі, високовиробленими та автоматичними рухами;

– у рукописах, виконаних у стані сп'яніння, рівномірно виражена уповільненість, знижено координацію рухів з одночасною зміною структури останніх у бік наближення до прописів і немає дзеркальності;

– у маловироблених почерках не проявляються яскраво виражені злами штрихів, поряд з літерами простої будови немає літер, які мають складну будову, складні або спрощені суцільні зв'язки;

– в атаксичному почерку немає так званого явища суперечних даних. За загальної низької зв'язності почерку немає окремих слів, у яких кількість літер, з'єднаних суцільно, досягає 7—9. Спосіб з'єднання конкретної літери з наступною або попередньою відносно стійкий упродовж всього рукописного тексту. Додаткові надрядкові штрихи над літерами т, й, п, підрядкові штрихи під літерою ш, знаки дефісу, тире та переносу виконані зазвичай рухами зліва направо. Коми виконані звичайно. Сліди звивистості («тремтіння»), якщо вони є, відносно рівномірні упродовж всього рукопису.

Подальше почеркознавче дослідження рукописів, виконаних незвичною до письма рукою, проводять за загальними правилами.

Водночас слід враховувати одну з важливих особливостей зорового сприйняття людини, а саме переважання відносної оцінки над точністю кількісних вимірів. Так, експерт може легко вирішити завдання щодо упорядкування кількох почеркових об'єктів на основі зменшення їх розміру, однак визначення точних розмірів та їх співвідношення викликають у нього складність. Крім того, окремі динамічні властивості письмово-рухового функціонально-динамічного комплексу (такі як координація, темп, ритм рухів, а також натиск) проявляються у почерку опосередковано і вивчити та оцінити ці параметри за допомогою традиційних методів

неможливо. Саме тому для отримання корисної інформації про динамічні характеристики почеркових властивостей, що є складними для візуального сприйняття і не піддаються аналізу за допомогою традиційних методів, з метою вирішення діагностичних та ідентифікаційних завдань необхідно застосувати інструментальні методи дослідження з використанням відповідної приладової бази.

Основними інструментальними методами для дослідження натискних характеристик у коротких записах, коротких і простих підписах є мікроскопічні та денситометричні методи.

Зрозуміло, що ручне визначення кількісних значень досліджуваних параметрів є доволі трудомістким процесом, а отже, актуальною сьогодні є розробка автоматизованої системи дослідження малооб'ємних почеркових об'єктів, яка б дозволяла вводити в електронно-обчислювальну машину та аналізувати усю інформацію про почеркові об'єкти, зокрема їх структурно-геометричну, натискну характеристику тощо, за вибраними алгоритмами розпізнавання образів.

Слід також враховувати й те, що закономірності малооб'ємних почеркових об'єктів на кількісному рівні так слабко виражені, що потрібен «спуск» на кількісний мікрорівень (на зразок криміналістичних досліджень матеріалів речовин і виробів, під час проведення яких неможливо обійтися без моделювання та приладової бази) [5, с. 10].

Сьогодні оперативному впровадженню кількісних методик дослідження заважає низка перешкод об'єктивного характеру:

- унікальність об'єктів, що досліджуються;
- відсутність повної достовірності отриманих результатів (її не можна забезпечити будь-яким одним методом — потрібен комплексний підхід);
- певний суб'єктивізм на різних стадіях дослідження;
- низький рівень технічного забезпечення судово-почеркознавчих підрозділів;
- відсутність експертів-почеркознавців з математичною та технічною підготовкою.

Водночас слушною є думка фахівців у галузі почеркознавства стосовно поповнення методичного арсеналу експертів нетрадиційними методами, що й становить актуальне завдання майбутніх наукових розробок [6, с. 67].

Порівняльне дослідження окремих ознак виконують у такій послідовності: спочатку проводять порівняльне дослідження незмінених, так званих перенесених із скоропису ознак у досліджуваному тексті та у зразках ліворучного почерку ймовірного виконавця і аналізують результати порівняння. Після цього порівнюють змінні ознаки, відносно яких під час вивчення досліджуваного почерку та ліворучних зразків почерку встановлюють стійку повторюваність ознак.

Загалом під час порівняння незмінених ознак може бути встановлено:

- наявність у досліджуваному почерку ознак, яких немає у зразках почерку лівої руки ймовірного виконавця;
- наявність розрізнених ознак, які змінилися, при збігу сукупності таких ознак у досліджуваному почерку та у зразках ліворучного почерку.

У таких випадках експерту необхідно порівняти досліджуваний ліворучний почерк зі звичайними скорописними зразками почерку ймовірного виконавця, зважаючи на те, що у зразках його ліворучного почерку ці ознаки могли і не відобразитися через певні причини. Розбіжність може пояснюватися й тим, що ці ознаки

рідко зустрічаються у звичайному почерку ймовірного виконавця, могли проявитися лише в одному (досліджуваному) рукописі, виконаному лівою рукою, та не проявлятися в інших рукописах (зразках).

Під час оцінки встановлених збігів і розбіжностей слід також брати до уваги й ті ознаки почерку, які змінюються та залишаються стійкими при виконанні рукопису незвичною до письма (лівою) рукою.

Ознаки почерку, які змінюються у разі виконання рукопису незвичною до письма (лівою) рукою, поділяють на:

– загальні (рівномірний нахил, розгін і розмір літер, висока зв'язність, темп письма, координація рухів, форма та напрямок ліній рядків тексту, розміщення їх відносно бланкового рядка (при письмі лівою рукою лінія рядка тексту переважно розміщується безпосередньо на бланковому рядку), відносне розміщення розділових знаків, знаків підкреслення у літерах ш, т, п тощо);

– окремі (ступінь безперервності рухів при з'єднанні літер і елементів (вид з'єднання рухів), взаємне розташування точок початку та закінчення рухів під час виконання письмового знаку, розміщення точки з'єднання рухів під час виконання літер та їх елементів відносно лінії письма, розміщення точки з'єднання елементів у літерах, які близькі за конфігурацією до кола або овалу, протяжність рухів при виконанні букв та їх елементів по вертикалі, розподіл зусиль (натиск) тощо).

Ознаки почерку, які залишаються стійкими у разі виконання рукопису незвичною до письма (лівою) рукою, також поділяють на:

– загальні (загальна будова та загальний напрямок рухів у літерах, простих за виконанням; форма рухів, форма та розміри полів, розміри абзаців, звички щодо розміщення тексту на аркуші, розміщення рухів під час виконання розділових знаків, зокрема крапок і ком відносно останньої букви, наявність і частота переносу слів, розміщення знаку переносу відносно останнього письмового знаку, а також знаку внесення до тексту пропущених слів, спосіб нанесення дати, скорочення слів тощо);

– окремі (будова письмового знаку, напрямок рухів під час виконання письмового знаку та його елементів, форма руху, розміщення точки початку руху під час виконання букв та їх частин, розміщення точки закінчення руху під час виконання письмових знаків та їх елементів тощо).

Слід також звернути увагу на визначення здібності певної особи до письма лівою рукою.

Оцінюючи ознаки, що збігаються, не слід вносити до ідентифікаційної сукупності ту їх групу, яка характеризує ліворучний почерк, оскільки ці ознаки властиві всім особам, для яких письмо лівою рукою є незвичним. Збіги та розбіжності оцінюються з урахуванням тих ознак, які стійко збереглися у зразках почерку, що виконані лівою рукою, а також особливостей змін певної ознаки в такому почерку.

Таким чином, як свідчить досвід експертної практики, успіх і повнота дослідження незвичного ліворучного почерку залежать не тільки від обсягу рукопису, а й від кількості та якості зразків почерку, які надано на дослідження, враховуючи, що в цьому випадку у розпорядження експерта під час дослідження таких об'єктів не можуть бути надані вільні зразки ліворучного почерку. А отже, їх відсутність повинна бути компенсована великою кількістю вільних зразків звичайного почерку ймовірного виконавця. Крім того, у розпорядженні експерта

повинні бути експериментальні зразки почерку ймовірного виконавця, виконані як правою, так і лівою рукою у вигляді довільних текстів і текстів, аналогічних за змістом до досліджуваного документа. Зразки почерку слід відбирати під диктовку з перервою у часі після написання кожного тексту. Експериментальні зразки почерку повинні бути надані не менше ніж на 8—10 аркушах.

Важливе значення для ефективної роботи експертів в умовах сьогодення має належне технічне забезпечення судово-почеркознавчих підрозділів, без якого неможливо звільнити експертів від складної вимірювально-обчислювальної та статистичної обробки інформації, характерної для дослідження малооб'ємних почеркових об'єктів [6, с. 12].

Крім того, незначна кількість кількісних і якісних характеристик ознак, що містяться у малооб'ємних почеркових об'єктах, виконаних незвичною до письма (лівою) рукою, потребує нагальної розробки нових, нетрадиційних методів дослідження, які базуються на використанні досягнень таких наук, як фізіологія вищої нервової діяльності та фізіологія рухів, анатомія та психологія, математика, а також досягнень у галузі комп'ютерних технологій і комп'ютерної техніки, що суттєво розширить можливості почеркознавчої експертизи відносно таких об'єктів і підвищить об'єктивність висновку експерта.

Список використаної літератури

1. *Боднар М.Є.* До питання об'єктивізації оціночної діяльності експерта-почеркознавця / М.Є. Боднар // Сучасні проблеми судово-почеркознавчої експертизи та шляхи її вдосконалення : матер. навч.-метод. семінару (Київ, 30 лист. 2002 р.). — К. : ДНДЕКЦ МВС України, 2002. — С. 53—58.
2. *Меленевська З.С.* Судово-почеркознавча експертиза : навч.-метод. посіб. / Меленевська З.С., Свобода Є.Ю., Шаботенко А.І. ; за заг. ред. І.П. Красюка. — К. : Укр. центр духовн. культури, 2007. — 280 с.
3. *Судебно-почерковедческая експертиза : метод. пособ. для экспертов, следователей, судей.* — М. : ВНИИСЗ, 1988. — Вып. 1. — 127 с.
4. *Орлова В.Ф.* Судебно-почерковедческая диагностика / В.Ф. Орлова. — М. : ЮНИТИ, 2006. — 160 с.
5. *Орлова В.Ф.* Состояние теоретических и экспериментальных разработок в области проблемы комплексного исследования подписей и перспективы их развития / В.Ф. Орлова // Проблемы комплексного криминалистического исследования подписей : матер. всесоюз. науч.-практ. семин. (Харьков, 29—31 окт. 1985 г.). — М. : ВНИИСЗ, 1986. — С. 3—17.
6. *Судебно-почерковедческая експертиза малообъемных почерковых объектов : метод. пособ. для экспертов.* — М. : РФЦСЗ, 1996. — Вып. 1. — 150 с.

УДК 343.985.2

В.В. Жирко, начальник сектору

Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру
при ГУМВС України в Дніпропетровській області

ТАКТИКА ПРОВЕДЕННЯ ВПІЗНАННЯ ОСОБИ ЗА МАТЕРІАЛАМИ ВІДЕОЗАПИСУ

Розглянуто можливості проведення слідчої дії — впізнання особи за матеріалами відеозапису. Надано практичні рекомендації щодо підготовки, проведення та використання результатів слідчої дії.

Ключові слова: впізнання особи, відеозапис, особа, яка впізнає, особа, яка підлягає впізнанню.

Рассмотрены возможности проведения следственного действия — опознания лица по материалам видеозаписи. Приведены практические рекомендации по подготовке, проведению и использованию результатов следственного действия.

The possibilities of an investigative action — the identification of a person based on the video. Imposed by practical guidance on the preparation, implementation and use of the results of the investigative action.

Впізнання особи за матеріалами відеозапису проводиться згідно з пунктами 6, 7 ст. 228 «Пред'явлення особи для впізнання» Кримінального процесуального кодексу України [1]:

«6. За необхідності впізнання може провадитися за фотознімками, матеріалами відеозапису з додержанням вимог, зазначених у частинах першій і другій цієї статті. Проведення впізнання за фотознімками, матеріалами відеозапису виключає можливість у подальшому пред'явленні особи для впізнання.

7. ...Матеріали відеозапису із зображенням особи, яка підлягає впізнанню, можуть бути пред'явлені лише за умови зображення на них не менше чотирьох осіб, які повинні бути тієї ж статі і не повинні мати різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі з особою, яка підлягає впізнанню».

Водночас ця слідча дія, як свідчить практика, майже не проводиться, незважаючи на певні її переваги, зокрема можливість пред'явлення для впізнання матеріалів відеозапису замість об'єктів у натурному вигляді. Під час перегляду такого відеозапису створюють умови, близькі до безпосереднього ознайомлення з об'єктом впізнання, тому результативність цієї слідчої дії є підвищеною порівняно з упізнанням за фотознімками [2].

Проведення цієї слідчої дії доцільно у випадку, коли особа, яка впізнає, й особа, яка підлягає впізнанню, перебувають на великій відстані одна від одної. Наприклад, підозрюваного, який утримується в СІЗО у м. Дніпропетровську,

необхідно пред'явити для впізнання потерпілому, який проживає у м. Львові, оформивши відповідним чином переїзд підозрюваного, що, як зрозуміло, потребує багато часу і матеріальних витрат (у тому числі й на відрядження слідчого). Крім того, потерпілі нерідко відмовляються прибути до місця проведення слідчої дії, мотивуючи це різними обставинами. Отже, за таких обставин пред'явлення особи для впізнання за матеріалами відеозапису може суттєво зекономити час і державні кошти. Слідчий лише повинен правильно виконати відеозапис осіб, які підлягають впізнанню за матеріалами відеозапису, і фельд'єгерським зв'язком надіслати відеоносії до органу, де проводитиметься впізнання. Відеозапис пред'являють особі, яка впізнає, і складають відповідний протокол (бланк протоколу слідчої дії може висилатися разом з відеоносієм). За належної організації виконання цієї слідчої дії займе лише кілька днів.

Зважаючи на те, що проведення впізнання є одноразовим процесом, повторення якого тією самою особою, яка впізнає, неприпустимо, важливе значення має ретельна попередня підготовка до відеозапису для того, щоб унеможливити збій чи помилку з технічних причин. Проведення впізнання доцільно проводити у просторому, світлому приміщенні з відповідною звукоізоляцією. Усі зайві предмети, які можуть відволікати увагу, рекомендується прибрати. Фон для зйомки повинен бути однотонним.

Процес пред'явлення особи для впізнання за матеріалами відеозапису можна поділити на три етапи:

- 1) підготовчий етап;
- 2) відеозапис осіб, яких пред'являють для впізнання за матеріалами відеозапису;
- 3) пред'явлення особи для впізнання за матеріалам відеозапису.

Підготовчий етап

Для проведення запису відеоматеріалу для впізнання слід мати спеціально обладнане приміщення (павільйон) площею не менше ніж 30 м². У цьому приміщенні освітлювачі встановлюють таким чином, щоб забезпечити достатньо рівномірну освітленість ділянки для відеозапису. Стіна приміщення, на фоні якої передбачено проведення відеозапису, не повинна мати яскравих кольорних плям (краще нейтрально-сірий фон). Слід пам'ятати, що зйомка на білому фоні є доволі розповсюдженою помилкою. За такої зйомки смагляві або засмаглі обличчя відображаються зі значним спотворенням [3].

Приблизно у центрі стіни (фону) закріплюють номер, за яким особу пред'являтимуть для впізнання, і вертикальну двометрову рейку з контрастними поділами по 10 см. Навпроти стіни на штативі нерухомо встановлюють відеокамеру, яка має об'єктив з фокусною відстанню у межах 10—80 мм. Точка зйомки повинна знаходитися на рівні очей оператора, що стоїть, а положення камери має забезпечувати зміну планів зйомки способом трансфокації: від загального плану (з охопленням частини приміщення у межах 2 м ліворуч і праворуч від центру зйомки) до детального. Для запису звуку найкраще використовувати виносний мікрофон, який зазвичай розташовують над об'єктом зйомки на відстані 2—2,5 м від підлоги (можна прикріпити його до стелі).

Участь в організації процесу пред'явлення особи для впізнання на підготовчому етапі беруть: організатор цієї слідчої дії (слідчий), оператор (співробітник

експертного підрозділу або інший спеціаліст), особа, яку слід впізнати, статисти, поняті.

Відеозапис осіб, які підлягають пред'явленню для впізнання за матеріалами відеозапису

Перед початком заходу крупним планом (упродовж 2—3 с) знімають номер, за яким особу буде пред'явлено для впізнання. При цьому організатор відеозапису та особа, яка підлягає впізнанню, перебувають за кадром (позаду камери або поруч з нею), камера у стані готовності до зйомки. На видошукачі оператор спостерігає загальний план приміщення. Після цього організатор слідчої дії пропонує особі, яка підлягає впізнанню, підійти до центру зйомки (укріпленого на стіні номера) і встати обличчям до камери. Запис починають до початку пересування цієї особи в зазначеному напрямі, що дозволяє зафіксувати природну ходу людини (коли вона не підозрює, що запис вже проводять, адже особа, яку знімають за командами організатора, може маскувати або інсценувати особливості ходи, наприклад, показувати чи приховувати кульгавість, певні особливості постави тощо). Коли особа, яка підлягає впізнанню, встає біля стіни поруч з номером, оператор, не змінюючи положення камери, а лише збільшуючи фокусну відстань об'єктива, здійснює «наїзд» на неї, щоб у кадрі опинилося її зображення по груди (тривалість зйомки до 20 с). У подальшому оператор укрупнює план зйомки так, щоб у кадрі була тільки голова особи, що дозволяє більш детально зафіксувати особливості зовнішності (тривалість зйомки до 20 с). Якщо особа, яка буде впізнавати (потерпілий, свідок), у своїх показаннях вказувала на певні особливості мовлення або міміки злочинця, то організатор слідчої дії під час зйомки може попросити особу, яка підлягає впізнанню, прочитати який-небудь текст або відповіді на запитання на сторонні теми, наприклад: «Які цигарки і як давно Ви палите?», «Якому одягу Ви надаєте перевагу?». Невимушений діалог з особою, яка підлягає впізнанню, допоможе зафіксувати манеру її мовлення та міміку більш природно. Потім організатор слідчої дії пропонує цій особі повернути голову ліворуч (упродовж 10 с), праворуч (упродовж 10 с), а також поглянути прямо в камеру (упродовж 5 с).

Після виконання цих команд оператор здійснює «від'їзд» до вихідного загального плану.

Під час відеозапису процесу впізнання за динамічними ознаками (наприклад, за особливостями ходи) осіб, яких пред'явлено для впізнання, варто розташувати їх у ряд і знімати спочатку всіх разом, а потім кожну особу окремо для забезпечення можливості порівняння ходи. При цьому враховують показання особи, яка впізнає, щодо того, в якому ракурсі вона сприймала об'єкт впізнання (наприклад, якщо особа, яка впізнає, спостерігала людину, що стояла до неї боком, то група осіб, серед яких знаходиться особа, яка підлягає впізнанню, повинна рухатися по колу, а відеокамера — знаходитися у його центрі).

Організатор слідчої дії пропонує особі, яка підлягає впізнанню, пройтися, не кваплячись, кілька разів уздовж стіни (праворуч і ліворуч на дистанції 5—10 м), спостерігаючи за тим, щоб вона не виходила за межі кадру.

Повідомивши про закінчення зйомки, організатор кличе особу, яка підлягає впізнанню, до себе, і вона, рухаючись у напрямку камери, виходить з кадру. Після цього оператор вимикає камеру.

Загалом зйомка епізоду з однією особою зазвичай триває не менше 3 хв.

Після відеозапису всіх епізодів окремо записують так званий ідентифікаційний епізод, для чого проводять відеозапис осіб з дотриманням черговості їх пред'явлення для впізнання. При цьому на екран виводять погрудне зображення особи з номером, за яким вона підлягає впізнанню. Під час запису особа називає свої анкетні дані (прізвище, ім'я, по батькові, дату і місце народження тощо).

Після завершення відеозапису відеоносій упаковують у конверт зі щільного паперу та опечатують. До носія додають довідку із зазначенням дати і місця проведення відеозапису, черговості відеофіксації осіб, які підлягають впізнанню (їхні номери та анкетні дані). Довідку заборонено розголошувати до початку слідчої дії — пред'явлення особи для впізнання за матеріалами відеозапису.

Пред'явлення особи для впізнання за матеріалами відеозапису

Зазначений етап слідчої дії можна проводити в будь-якому службовому приміщенні (зазвичай його проводять у кабінеті слідчого). Для демонстрації відеозапису може бути використаний будь-який телевізор з підключеним програвачем або монітор персонального комп'ютера. Участь у цьому етапі беруть слідчий, спеціаліст (у разі потреби), особа, яка впізнає, поняті. Насамперед слідчий повідомляє про те, яка слідча дія проводиться, її цілі, технічні засоби, які буде використано. До протоколу вносять відповідні реквізити: дату, місце проведення слідчої дії, відомості про її учасників, роз'яснюють їм їхні права та обов'язки. Учасникам пред'являють пакет з відеоносієм для того, щоб вони переконалися у цілісності пакування [4].

Після цього слідчий або спеціаліст демонструє учасникам слідчої дії відеозапис осіб, які підлягають пред'явленню для впізнання за матеріалами відеозапису (без демонстрації «ідентифікаційного епізоду»), і в особи, яка впізнає, з'ясовують, чи впізнає вона кого-небудь з осіб, чиї відеозображення їй продемонстровано. У випадку позитивного результату всім присутнім демонструють запис «ідентифікаційного епізоду» і оголошують зміст довідки, доданої до відеоносія, про що роблять відповідний запис у протоколі слідчої дії. Відеоносій з довідкою долучають до протоколу пред'явлення особи для впізнання за матеріалами відеозапису як додаток.

Список використаної літератури

1. *Кримінальний* процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI [Електронний ресурс] // Голос України. — 2012. — № 90-91. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

2. *Ищенко Е.П.* Криминалистическая фотография и видеозапись : учеб.-практ. пособ. / Ищенко Е.П., Ищенко П.П., Зотчев В.А. ; под ред. проф. Е.П. Ищенко. — М. : Юристъ, 1999. — 438 с.

3. *Организация и ведение фото-, фоно-, видеотек лиц, причастных к совершению преступлений* : метод. реком. / [Дмитриев Е.Н., Галяшина Е.И., Кочетков Д.Т. и др.]. — М. : ЭКЦ МВД России, 1992. — 16 с.

4. *Жирко В.В.* Відеозапис слідчих дій : метод. реком. / Жирко В.В. — Дніпропетровськ : Розмножувальний центр УМВС, 2004. — 28 с.

УДК 331.215.246.4

І.Г. Завдов'єва, *головний експерт Науково-дослідного експертно-криміналістичного Центру при ГУМВС України в Харківській області*

ПРО ПРАКТИКУ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ВИЗНАЧЕННЯМ ФІНАНСОВОЇ МОЖЛИВОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ПОГАШАТИ ЗАБОРГОВАНІСТЬ З ВИПЛАТИ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ

Досліджено особливості проведення судово-економічних експертиз, пов'язаних з визначенням фінансової можливості підприємств погашати заборгованість з виплати заробітної плати.

Ключові слова: заробітна плата, економічний аналіз, колективний договір, виробничі потреби, дебіторська заборгованість.

Исследованы особенности проведения судебно-экономических экспертиз, связанных с определением финансовой возможности предприятий погашать задолженность по выплате заработной платы.

The article deals with the peculiarities of forensic economic examinations of financial capacity of enterprises and organizations to discharge payroll debts.

Актуальність теми статті зумовлена актуальністю питання щодо несвоечасної виплати заробітної плати в умовах економічної кризи в Україні. Так, за даними Державного комітету статистики станом на 1 червня 2013 року заборгованість з виплати заробітної плати в Україні становила 1,043 млрд грн., що значно перевищувало показники попереднього року [1]. У галузевому розрізі найбільший обсяг заборгованості зафіксовано в промисловості, у регіональному — в Донецькій (189,3 млн грн.), Київській (142,7 млн грн.) і Харківській (90,1 млн грн.) областях. Така ситуація, безперечно, є одним із чинників зростання соціальної напруги у суспільстві, що призводить до колективних трудових спорів, страйків, масових акцій протесту, які, у свою чергу, дестабілізують громадський порядок.

З прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України було змінено підслідність економічних злочинів: їх розслідування доручили Міністерству внутрішніх справ (до цього досудове слідство проводили слідчі прокуратури).

У листі Верховного Суду України з питань узагальнення практики розгляду судами кримінальних справ про невикплату заробітної плати, стипендій, пенсій чи інших встановлених законом виплат зазначається на необхідності проведення у межах кожної такої справи судово-економічної експертизи з метою вивчення та

аналізу відповідних документів та надання аргументованої відповіді на поставлені запитання, що сприятиме прийняттю правильного рішення [2].

Певні труднощі у розслідуванні злочинів, про які йдеться, пов'язані з тим, що, на відміну від слідчих органів прокуратури, які накопичили певний досвід таких розслідувань, слідчі органів МВС України його ще тільки здобувають.

Певною мірою вирішенню проблеми сприятиме класифікація експертних завдань під час розслідування таких злочинів і встановлення чітких вимог до об'єктів дослідження.

Орієнтовний перелік запитань, які ставлять перед експертом в цій категорії справ, визначено Науково-методичними рекомендаціями з питань підготовки та призначення судових експертиз та економічних досліджень, затвердженими наказом Міністерства юстиції України від 08.01.98 р. № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 р. № 1950/5) [3]. Одним з основних завдань судової експертизи при цьому є «визначення документальної обґрунтованості відображення в обліку операцій з нарахування та виплати заробітної плати, інших виплат», що становить предмет дослідження експертизи документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності, а також «визначення документальної обґрунтованості та аналізу джерел власних коштів і результатів фінансово-господарської діяльності», що є предметом дослідження у межах експертизи документів про економічну діяльність підприємств та організацій. Проведення цих експертиз може бути доручено експертам, які мають кваліфікацію судового експерта з правом проведення економічної експертизи за спеціальностями 11.1 «Дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності» та 11.2 «Дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій».

На вирішення експертам можуть ставити такі запитання.

Чи підтверджуються документально висновки акта перевірки стосовно наявності у підприємства/організації (назва) заборгованості з виплати заробітної плати станом на (зазначити дату)?

Чи була у підприємства (назва) фінансова можливість виплатити в повному обсязі (або частково) нараховану заробітну плату у період (зазначити період) за рахунок власних обігових коштів з урахуванням черговості платежів згідно з вимогами законодавства?

На які потреби були витрачено кошти підприємства (назва) в період існування заборгованості з виплати заробітної плати перед своїми працівниками?

Чи призвело витрачання коштів підприємства/організації (назва) на виробничі потреби упродовж року до скорочення заборгованості з оплати праці станом (зазначити дату). Якщо так, то які саме суми коштів було спрямовано на поточну оплату праці, а які на погашення заборгованості попередніх періодів?

Проблеми дослідження фінансової можливості підприємств і організацій своєчасно виплачувати заробітну плату доволі часто обговорюються в науковій літературі. Так, І.В. Сабадаш розглядає взаємозалежність між витрачанням коштів на потреби виробництва та формуванням відповідного розміру фонду оплати праці на підставі аналізу фінансово-господарської діяльності підприємства, для чого пропонує використовувати показник рентабельності продукції як чинник взаємозв'язку витрат на оплату праці та прибутку від реалізації продукції за певний період часу [4].

І.О. Савченко та С.І. Глущенко, підтримуючи використання експертної методики «Загально-методичні підходи до експертного дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій» (код у державному реєстрі методик 11.0.42), пропонують розширити коло показників дослідження, вважаючи, що проведення дослідження тільки за показником рентабельності продукції недостатньо для оцінки формування обсягу обігових коштів підприємства як джерела виплат на оплату праці. Автори пропонують визначати додаткові чинники, які дозволять слідчим або суду об'єктивніше оцінити діяльність посадових осіб, спрямовану на погашення заборгованості виплати заробітної плати [5].

Загалом права працівників на своєчасне та в повному обсязі отримання винагороди за свою працю захищені Конвенцією № 95 Міжнародної організації праці від 08.06.49 р. [6] та Конституцією України. Реалізація конституційних прав громадян урегульована Кодексом законів про працю України та Законом України «Про оплату праці» [7]. Відповідальність за порушення прав громадян щодо своєчасного отримання винагороди за працю передбачена ст. 175 Кримінального кодексу України (далі — КК України), яким встановлено, що безпідставна затримка виплат заробітної плати, стипендій, пенсій чи інших установлених законом виплат громадянам більш ніж на один місяць є кримінальним злочином. Безпідставною вважають невиклату заробітної плати за наявності об'єктивної можливості виплатити її (цей факт встановлюють шляхом проведення економічного аналізу фінансово-господарської діяльності підприємства, в тому числі щодо використання коштів, які надходили на його рахунки).

Згідно зі ст. 115 Кодексу законів про працю України заробітна плата виплачується працівникам регулярно в робочі дні в строки, встановлені колективним договором або нормативним актом роботодавця, погодженим з виборним органом первинної профспілкової організації чи іншим уповноваженим на представництво трудовим колективом органом (у разі відсутності таких органів — представниками, обраними та уповноваженими трудовим колективом), але не рідше двох разів на місяць через проміжок часу, що не перевищує шістнадцяти календарних днів, і не пізніше семи днів після закінчення періоду, за який здійснюється виплата [8].

Серед основних положень Закону України «Про оплату праці» слід окреслити такі:

- заробітна плата — це винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, яку за трудовим договором власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану ним роботу (стаття 1);
- оплата праці працівників підприємства здійснюється у першочерговому порядку (частина третя статті 15);
- своєчасність та обсяги виплати заробітної плати працівникам не можуть бути поставлені в залежність від здійснення інших платежів і їх черговості (частина шоста статті 24).

З огляду на особливості завдань і методів експертних досліджень щодо безпідставної невиклати заробітної плати доцільно окреслити такі основні положення дослідження:

- кримінальні провадження за ознаками ст. 175 КК України порушують за матеріалами перевірок територіальних державних інспекцій праці або контрольно-ревізійних управлінь. Передусім експерту слід дослідити документальну обґрунтованість

розміру заборгованості з виплати заробітної плати. Об'єктами дослідження при цьому є такі бухгалтерські документи: розрахункові та розрахунково-платіжні відомості (форми № П-6, № П-7), реєстри депонованої заробітної плати або книга обліку депонованої заробітної плати, головна книга, оборотно-сальдова відомість за субрахунком 661, статистична звітність «Звіт з праці». На підставі досліджень цих документів експерт робить висновок про документальне підтвердження висновків акта перевірки щодо наявності на підприємстві заборгованості з виплати заробітної плати у досліджуваному періоді;

– під час перевірки своєчасності виплати заробітної плати експерт досліджує колективний договір чи інші документи, що регламентують час виплати працівникам заробітної плати, і робить висновок щодо своєчасності або несвоєчасності проведення розрахунків з працівниками. Як і попереднє, це дослідження він проводить згідно з Методикою проведення дослідження операцій з нарахування та виплати заробітної плати (реєстраційний код 11.1.05), у якій повною мірою розроблено підходи до проведення дослідження з нарахування та виплати заробітної плати;

– для з'ясування можливості виплати заробітної плати експерт досліджує рух грошових коштів на розрахункових рахунках і в касі підприємства та порівнює суму надходжень за досліджуваний період з розміром невикраденої заробітної плати. Об'єктами дослідження при цьому є оборотно-сальдові відомості за субрахунками 301, 311, 661, касові документи, банківські виписки. Під час дослідження з'ясовують черговість платежів згідно із законодавством. За результатами дослідження експерт робить висновок про достатність (або недостатність) надходжень грошових коштів для погашення заборгованості із заробітної плати станом на певну дату: «На розрахунковий рахунок та в касу підприємства за (зазначає період) надійшло грошових коштів (зазначає суму), при цьому загальна сума невикраденої заробітної плати за цей самий період становить (зазначає суму)». Питання про правомірність використання грошових коштів виходить за межі компетенції експерта-економіста, оскільки передбачає оцінку дій посадових осіб. Тобто за допомогою методу економічного аналізу експерт визначає лише можливість виплати заробітної плати (наприклад, враховуючи вплив стану дебіторської заборгованості підприємства на наявність коштів для виплати заробітної плати, експерт з'ясовує своєчасність оплати покупцями відвантаженої продукції (товарів, робіт, послуг), досліджуючи зведені дані за відповідні звітні періоди за рахунком 36 «Розрахунки з покупцями та замовниками», договори, а також первинні бухгалтерські документи: накладні та рахунки-фактури);

– для отримання відповіді на запитання щодо потреб, на які витрачалися кошти підприємства в період існування заборгованості з виплати працівникам заробітної плати, експерт досліджує зведені дані про рух коштів підприємства за певний період і відповідні первинні бухгалтерські документи. У процесі аналізу коштів, витрачених у досліджуваний період на виробничі потреби (сировину і матеріали, покупні напівфабрикати, допоміжні матеріали, паливо та енергоносії; заробітну плату та відрахування від неї; адміністративні (загальногосподарські) витрати (освітлення, водопостачання, опалення, ремонт, модернізацію, зв'язок), податки, збори, інші передбачені законодавством обов'язкові платежі; збут і транспортування, придбання основних засобів), слід з'ясувати, чи призвело це до

скорочення заборгованості з виплати заробітної плати станом на певний час. Крім цього, слід встановити взаємозалежність між витрачанням коштів на потреби виробництва та формуванням відповідних джерел фінансування заробітної плати, дослідити, як ці джерела дозволяли проводити поточні виплати та погашати заборгованість із заробітної плати попередніх періодів.

Отже, застосовуючи метод економічного аналізу, встановлюють зміни фінансового стану підприємства у відповідних звітних періодах, використовуючи для цього вихідні дані у фінансовій звітності підприємства. Дослідження проводять згідно з методикою «Загально-методичні підходи до експертного дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій» (код 11.0.42). За результатами проведеного аналізу визначають чинники впливу на формування джерел фінансування в потрібному розмірі (наприклад, зменшення обсягу реалізації продукції, зростання складських запасів, збільшення дебіторської заборгованості тощо).

Окреслені основні підходи, якими слід керуватися під час проведення економічних досліджень з питань невиплати заробітної плати, сприятимуть проведенню повнішого експертного дослідження та отриманню більш обґрунтованих експертних висновків, які є одним із джерел доказів під час розслідування злочинів. Проте розглянуті питання не можуть охопити весь спектр проблем, які постають перед судовим експертом під час досліджень, пов'язаних з визначенням фінансової можливості підприємств погашати заборгованість з виплати заробітної плати. Кожний випадок потребує окремої уваги та індивідуального дослідження.

Список використаної літератури

1. *Заборгованість* із виплати заробітної плати у 2013 році [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2013/gdn/zvz2013.u.htm>.
2. *Лист* Верховного Суду України «Практика розгляду судами кримінальних справ про невиплату заробітної плати, стипендій, пенсій чи інших встановлених законом виплат» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/2F52B3D4CDAAC85BC-225721000417CD3>.
3. *Наказ* Міністерства юстиції України від 26.12.2012 № 1950/5 «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0001-13>.
4. *Сабадаш І.В.* Експертна практика проведення експертиз, пов'язаних з несвоєчасною виплатою заробітної плати / І.В. Сабадаш // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. — 2012. — Вип. 12. — С. 424—427.
5. *Савченко І.О.* Проведення економічних досліджень, пов'язаних з визначенням фінансової можливості підприємств і організацій погашати заборгованість із заробітної плати / І.О. Савченко, С.І. Глушенко // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. — 2012. — Вип. 12. — С. 404—415.
6. *Конвенція* про захист заробітної плати від 01.07.1949 № 95 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/993_146.
7. *Закон* України «Про оплату праці» : станом на 04 липня 2013 року [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — К. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80>.
8. *Кодекс законів про працю* України : Закон УРСР від 10.12.1971 № 322-VIII : станом на 27 березня 2014 року [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — К. — Режим доступу : http://kodeksy.com.ua/kodeks_zakoniv_pro_pratsyu_ukraini.htm.

УДК 343.982.4

Н.А. Ємець, старший експерт

*Науково-дослідного експертно-криміналістичного
центру при УМВС України в Чернігівській області*

ТАКТИЧНІ ПРИЙОМИ ОТРИМАННЯ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНИХ ЗРАЗКІВ ДЛЯ ПОРІВНЯЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ. УЧАСТЬ СПЕЦІАЛІСТА У ЦІЙ СЛІДЧІЙ ДІЇ

Викладено основні тактичні прийоми отримання експериментальних зразків для проведення порівняльного дослідження, визначено завдання, які вирішує спеціаліст, залучений до цієї слідчої дії.

Ключові слова: почерк, зразки, вільні зразки, експериментальні зразки, умовно-вільні зразки, належна якість зразків, достатня кількість зразків.

Изложены основные тактические приемы получения экспериментальных образцов для проведения сравнительного исследования, определены задачи, которые решает специалист, привлекаемый к этому следственному действию.

The paper studies tactical methods of obtaining of the requested exemplars for comparison of handwriting. It outlines the main tasks of forensic examiner in the process of such obtaining.

Ухвалюючи рішення про необхідність отримання порівняльного матеріалу (звичайно, з винесенням відповідної постанови), слідчий повинен визначити, які зразки та в якій кількості потрібні для дослідження, склад учасників слідчої дії з отримання зрізків, час і місце її проведення, технічні засоби, які слід застосувати, тощо.

Методика отримання різних видів експериментальних зразків для порівняльного дослідження має певні специфічні особливості. Однією з найскладніших є методика отримання зразків почерку з огляду на їх залежність від комплексу властивих людині проявів фізіологічних якостей. Різновид властивостей людського організму, їх складна взаємодія, характер зміни під впливом навколишнього середовища доволі важко вивчаються. І хоча почерк сам по собі не є безпосереднім відображенням певних властивостей людини, проте, будучи результатом письмово-рухомого навичку, нерідко фіксує їх опосередковано й тому не відображає повністю всієї складної системи рухів руки людини, всього багатогранного умовно-рефлекторного процесу письма.

Для вирішення питання отримання експериментальних зразків (у тому числі визначення їх кількості) слідчий повинен проаналізувати матеріали кримінальної справи, проконсультувавшись за потреби зі спеціалістом. Це допоможе йому

визначитися щодо того, на дотримання яких вимог варто звернути особливу увагу під час отримання зразків, які прийоми слід використати для того, щоб забезпечити їх необхідну якість і кількість. Вирішення цих питань зумовлено як конкретними цілями подальшого дослідження (наприклад, цілями порівняння), так і загальними вимогами до таких зразків, розробленими у криміналістиці.

Місцем проведення такої слідчої дії може бути кабінет слідчого або криміналістична установа.

Час одержання зразків визначають залежно від цілей дослідження (зокрема, без нагальної потреби цю слідчу дію не проводять вночі). Крім того, при вирішенні питання щодо часу отримання порівняльного матеріалу (у підозрюваного чи обвинуваченого, а в окремих випадках у свідка чи потерпілого) слідчий повинен запобігти впливу цієї дії на подальшу поведінку певної особи (з огляду на проведення у подальшому експертного дослідження з метою отримання доказів у справі).

Одним із важливих етапів підготовки до отримання порівняльного матеріалу є підготовка необхідних технічних засобів. Їх можна поділити на три групи:

– засоби, за допомогою яких виготовляють зразки;

– засоби, за допомогою яких проводять фіксацію процесу отримання зразків (фотоапаратура, кіноапаратура тощо). Особливо важливого значення у вирішенні цього питання набуває відеозйомка як доказ того, що до особи не застосовували примусових чи принижуючих її гідність дій;

– засоби, за допомогою яких проводять упакування отриманих зразків (вата, марля, обгортковий папір, пакети, конверти, сургуч, шпагат, голки тощо) [1, с. 38].

Зазвичай учасниками процесуальної дії щодо вилучення зразків для порівняльного дослідження є слідчий, підозрюваний, обвинувачений, свідок, потерпілий, спеціаліст, а також інші особи, які за законом можуть бути присутніми під час її проведення.

Важливе значення у процесі підготовки до отримання зразків має виклик учасників слідчої дії до місця її проведення, адже навіть незначний недогляд при цьому може призвести до негативних наслідків. Зокрема, слідчий повинен бути упевнений у тому, що спеціаліст знає про місце і час проведення слідчої дії і прибуде вчасно. Підозрюваного, обвинувачуваного, потерпілого викликають згідно з правилами виклику відповідних осіб на допит. Свідку та потерпілому можна надіслати повістку, де вказати, коли і куди слід з'явитися. У разі недоцільності виклику таким способом (наприклад, якщо про це можуть довідатися зацікавлені особи) їх можна викликати телефоном або через посадових осіб, яких попередньо проінструктувати [2, с. 12].

Як свідчить досвід слідчої практики, іноді свідки, потерпілі, обвинувачені, підозрювані з різних причин відмовляються брати участь у слідчій дії з отримання експериментальних зразків для порівняльного дослідження. З урахуванням того, що законодавець не встановлює в таких випадках відповідальності за відмову від надання зразків, слідчий повинен вжити певних заходів щодо їх отримання. Не вдаючись до будь-якого примусу (адже це призведе до порушення законності), він передусім повинен роз'яснити важливе значення цієї дії. Іноді такого роз'яснення буває достатньо. Водночас за відсутності потрібного результату варто спробувати знайти і вилучити вільні зразки з метою використання їх у порівняльному дослідженні, але лише в тому випадку, коли вони можуть замінити експериментальні.

Важливу роль у підготовці слідчої дії щодо отримання експериментальних зразків відіграє ретельне її планування. Вирішення питання щодо доцільності складання відповідного плану залежить від конкретних обставин справи (наприклад, у разі складного відображення ознак у зразках його наявність допоможе слідчому отримати доброякісний порівняльний матеріал і прискорить роботу). План не повинен бути громіздким, у ньому варто зазначити, які зразки слід отримати, порядок і способи їх отримання тощо [2, с. 14].

Після проведення необхідних підготовчих робіт щодо отримання експериментальних зразків для порівняльного дослідження слідчий виносить постанову про проведення цієї слідчої дії, в якій, крім загальних реквізитів, підстави та мети такого заходу, вказує, які саме зразки слід отримати і в який спосіб.

Про вилучення та відбір зразків складають відповідні протоколи, в яких зазначають, які саме зразки було вилучено або відібрано, їх кількість, умови відбору або вилучення, а також інші суттєві обставини.

Питання про залучення спеціаліста в цій слідчій дії слідчий вирішує, виходячи з потреби у використанні спеціальних знань у галузі природничих, технічних та інших наук [5, с. 41]. Зрозуміло, що в певних випадках слідчому отримати якісні зразки без допомоги спеціаліста доволі складно, адже в будь-якому випадку він, володіючи відповідними знаннями, виконає цю роботу краще за слідчого.

Участь спеціаліста в отриманні експериментальних зразків можна реалізувати в таких формах:

- консультування слідчого з будь-якого питання, про яке йдеться;
- надання слідчому практичної допомоги у процесі отримання зразків (з виготовлення, упакування тощо).

Під час проведення підготовчих заходів для отримання експериментальних зразків спеціаліст допоможе слідчому визначити:

- які зразки потрібні і в якій кількості;
- застосування яких технічних засобів потребує ця слідча дія (з наданням допомоги в їх отриманні);
- які умови потрібні для отримання зразків (з їх розробкою та підготовкою).

Особливо важливого значення набуває роль спеціаліста при визначенні умов виготовлення порівняльного матеріалу та їх розробці. Адже від того, наскільки подібними виявляться умови отримання зразків і умови походження досліджуваного об'єкта, залежить успіх подальшого експертного дослідження (насамперед, коли йдеться про отримання експериментальних зразків почерку, який, будучи складною системою письмово-рухових навичок людини, не завжди повно відображається в рукописі у вигляді ознак).

Допомога спеціаліста необхідна слідчому також під час отримання експериментальних зразків (стосовно їх якості та кількості): у разі виявлення невідповідностей і протиріч він повідомить про них слідчого та допоможе йому відкоригувати умови отримання потрібних матеріалів. Крім того, під час цієї слідчої дії спеціаліст допоможе слідчому вирішити й інші питання, що належать до його компетенції, у тому числі й шляхом проведення за дорученням слідчого спеціального спостереження за отриманням зразків.

Діяльність спеціаліста з надання допомоги в отриманні експериментальних зразків потрібно вказати у відповідному протоколі із зазначенням відомостей про

професію, освіту, кваліфікацію, зміст діяльності спеціаліста, застосовані ним технічні засоби та прийоми. У протоколі також фіксують зауваження, які робить спеціаліст.

Водночас, як свідчить судова і слідча практика, слідчі іноді взагалі не складають протоколів за результатами отримання експериментальних зразків або фіксують у них не всі належні відомості (зокрема, стосовно умов отримання зразків). Це, зрозуміло, ускладнює процес проведення їх криміналістичного дослідження, адже експерту доволі важливо знати не тільки умови, за яких їх було отримано, а й вплив певних чинників на характер відображення ідентифікаційних чи групових ознак, що, безперечно, сприятиме їх вивченню та наданню обґрунтованого висновку.

Слід пам'ятати, що процесуальному оформленню підлягає не тільки процес, а й результат отримання експериментальних зразків. Так, якщо зразки отримано на паперових аркушах, то вони повинні бути стандартними, на них неприпустимо робити будь-які сторонні записи. Зразки завіряють підписами слідчого та особи, в якій їх отримано, і долучають до матеріалів справи. У разі отримання зразків на іншому матеріалі їх поміщають у пакет або коробку, обов'язково опечатують, завіряють підписами слідчого та інших осіб, що були присутніми під час їх отримання; у протоколі зазначають спосіб упакування [1, с. 40].

Отже, з огляду на те, що наявність належно відібраних експериментальних зразків багато в чому визначає успіх подальшого експертного дослідження, їх слід отримувати з дотриманням певних вимог, визначених відповідними нормативно-методичними документами.

Методика отримання експериментальних зразків для порівняльного дослідження ґрунтується як на загальних вимогах, що до них висуваються, так і на специфічних, зумовлених особливістю певних видів криміналістичних експертиз, дотримання яких дозволить у подальшому отримати об'єктивний експертний висновок у справі.

Список використаної літератури

1. Жбанков В.А. Образцы для сравнительного исследования в уголовном процессе / В.А. Жбанков. — М. : ВШ МООН СССР, 1969. — 61 с.
2. Федосеева В.Б. Основные правила подготовки материалов для производства судебно-почерковедческой экспертизы : метод. реком. для следователей и судей / В.Б. Федосеева, Т.Н. Золотова. — М. : ВНИИСЭ, 1980. — 20 с.
3. Винберг А.И. Образцы для сравнительного исследования / А.И. Винберг // Практика применения нового уголовно-правового законодательства. — М., 1962. — С. 45—49.
4. Информационное письмо о недостатках назначения и подготовки материалов на судебно-почерковедческую экспертизу (для практических работников органов следствия и суда). — Алма-Ата : Каз. НИИСЭ, 1985.
5. Криміналістика : підручник для студентів юридичних спец. вищих закладів освіти / [Глібоко В.М., Дудніков А.Л., Журавель В.А. та ін.] ; за ред. В.Ю. Шепітька. — К. : Ін Юре, 2001. — 684 с.
6. Масюлене Я.И. О некоторых источниках ошибочных решений экспертов-почерковедов / Я.И. Масюлене // Современное состояние судебно-почерковедческой экспертизы и перспективы ее развития. — М. : ВНИИСЭ, 1981. — 42 с.
7. Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.98 № 53/5 «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та

Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень».

8. Судебно-почерковедческая экспертиза / [под. ред. Добровольской Е.Д., Манцевой А.И., Орловой В.Ф.]. — М. : Юрид. лит., 1971.

УДК 343.982.4

М.А. Грига, ад'юнкт Навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів слідства та кримінальної міліції Національної академії внутрішніх справ

ДОСЛІДЖЕННЯ ПІДПИСІВ, ВИКОНАНИХ ЗА ДОПОМОГОЮ ТЕХНІЧНИХ ПРИЙОМІВ, У СИСТЕМІ ЗАВДАНЬ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Розглянуто питання криміналістичного дослідження підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів, у тому числі ідентифікаційного та неідентифікаційного (діагностичного, класифікаційного) характеру, визначено місце цього виду експертних досліджень у системі завдань судової експертизи.

Ключові слова: дослідження підписів, завдання судової експертизи, ідентифікаційні та діагностичні дослідження, складні та нетипові експертні завдання.

Рассмотрены вопросы криминалистического исследования подписей, выполненных с помощью технических приемов, в том числе идентификационного и неидентификационного (диагностического, классификационного) характера, определено место данного вида экспертных исследований в системе задач судебной экспертизы.

In article criminalistic research of the signatures executed by means of techniques is considered, from the point of view of existence of elements of research in it identification and not identification (diagnostic, classification) character, and also the place of this type of expert researches in system of problems of judicial examinations is defined.

В умовах стрімкого розвитку засобів оперативної поліграфії підпис залишається чи не єдиним рукописним елементом у сучасному документообігу, що зумовлює надзвичайну актуальність його дослідження як об'єкта судової експертизи. Упродовж останніх років в експертній практиці разом з традиційними видами підписів (шляхом вільного наслідування) дедалі частіше трапляються підписи, виконані за допомогою технічних прийомів (йдеться про підписи, виконані за допомогою технічних засобів (копіювально-розмножувальної техніки, факсиміле)), і підписи, виконані шляхом застосування традиційних технічних прийомів (на просвіт, з попередньою олівцевою підготовкою тощо). Експертне дослідження таких об'єктів є доволі складним, має комплексний характер і неоднозначно оцінюється фахівцями як певний рід (вид) криміналістичних досліджень.

Метою цієї статті є визначення місця дослідження підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів, у складній ієрархії завдань, які вирішує судова експертиза.

Окремі аспекти проблемних питань дослідження підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів, неодноразово розглядали у своїх працях криміналісти

Л.Ю. Ароцкер, В.Ф. Берзін, М.Є. Бондар, О.В. Воробей, В.Г. Гончаренко, Е.О. Івакін, Н.О. Комісарова, В.В. Ліповський, А.Н. Лисенко, В.К. Лисиченко, З.С. Меленевська, Н.Є. Новоселецька, В.Ф. Орлова, Т.В. Орлова, М.В. Салтевський, М.Я. Сегай, Т.О. Сукманова, І.Я. Фрідман, С.А. Ципенюк та інші. Проте питання щодо віднесення дослідження підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів, до певного роду (виду) експертних досліджень і надалі залишається дискусійним.

Класифікація завдань, які вирішують експерти-криміналісти, формувалася й уточнювалася у процесі становлення та розвитку судової експертизи як галузі криміналістичної техніки. До 70-х років минулого століття існувала традиційна диференціація завдань судової експертизи на два великі класи: ідентифікаційні та неідентифікаційні. Таку саму класифікацію було прийнято і в судово-почеркознавчій експертизі. При цьому під ідентифікаційним завданням (відповідно до вимог судово-слідчої практики — запитань слідчих, суддів) розуміли встановлення факту наявності чи відсутності тотожності конкретного виконавця рукопису, виконання рукописів однією чи різними особами, групової приналежності особи, яка виконала рукопис [1, с. 19]. Неідентифікаційне завдання трактувалося як встановлення факту впливу на виконання рукопису умов письма, незвичної пози, стану алкогольного сп'яніння, навмисного викривлення почерку тощо, яке також вирішували відповідно до вимог судово-слідчої практики — запитань слідчих, суддів [1, с. 28].

З формуванням і розвитком окремих криміналістичних теорій (не лише теорії ідентифікації, але й експертної діагностики, класифікації, ситуалогії) у літературі висловлюються пропозиції щодо розмежування неідентифікаційних завдань на діагностичні, класифікаційні, ситуаційні та реставраційні, а також уточнюється поняття «ідентифікаційне завдання».

Так, серед криміналістів виникає дискусія щодо розмежування групової та індивідуальної ідентифікації. Зокрема, Ю.Г. Корухов відносить до ідентифікаційних завдань також встановлення групової належності [2, с. 68]. Іншої думки дотримується Р.С. Белкін, який вважає, що «...криміналістична ідентифікація — це тотожність як рівняння самому собі одиничного індивідуально визначеного об'єкта» [3, с. 432]. Такої самої думки дотримується В.Ф. Орлова, яка визначає безпосереднім об'єктом ідентифікаційного дослідження «...індивідуально визначену систему якостей (ознак), властиву об'єкту ідентифікації» [4, с. 53, 54].

Ґрунтовне узагальнююче дослідження проблем криміналістичної діагностики провів Ю.Г. Корухов, який бачив предмет криміналістичної діагностики як пізнання змін, що відбулися в результаті вчинення злочину, причин і умов цих змін [2, с. 96]. Відтак учений визначив динамічний характер об'єктів діагностичного дослідження, що було підтверджено й іншими авторами. Зокрема, на думку В.Ф. Орлової, встановлювати (розпізнавати) потрібно не власне матеріальні утворення, а їх «поведінку», дії, що мають характер окремих подій відносно основної події злочину [4, с. 54, 55].

Метою класифікаційних досліджень В.Ф. Орлова вважає віднесення об'єкта до визначеного класифікацією розряду, класу (встановлення родової (групової) належності з урахуванням різних порядків) [4, с. 59]. Водночас низка авторів не відокремлюють класифікаційних завдань від діагностичних. Зокрема, Т.В. Аверьянова вважає, що визначення природи досліджуваного об'єкта перед віднесенням його до певного класу є діагностичним завданням [5, с. 172].

Суперечливими є позиції науковців і щодо винесення в окрему категорію ситуаційних завдань, адже їх доволі складно відокремити від діагностичних. Так, на думку В.Ф. Орлової, основним критерієм для диференціації діагностичних і ситуаційних досліджень є ступінь спільності ситуацій, які встановлюють за їх допомогою. «Якщо діагностичні завдання як об'єкт передбачають елементарну окрему подію, — пише В.Ф. Орлова, — то в ситуаційному завданні як об'єкт виступає система таких подій, яка має окремий (але більш загальний ніж елементарна подія) або загальний (основна подія злочину) характер» [4, с. 60]. Ю.Г. Корухов, дотримуючись іншої думки, зазначає, що «...будь-яка криміналістична діагностика — це аналіз кримінальної ситуації... і називати на цій підставі завдання ситуаційним було б невірним» [2, с. 78].

До проблематики систематизації завдань почеркознавчої експертизи звертаються у своїх дослідженнях і сучасні науковці. Так, Н.О. Комісарова, досліджуючи ідентифікаційні, класифікаційні, неідентифікаційні (діагностичні) та ситуаційні види дослідження підписів, пов'язує ідентифікаційні дослідження зі встановленням конкретного виконавця підпису або виконання однією особою різних підписів, окремих фрагментів підпису тощо. «Дослідження підписів посідає значне місце серед ідентифікаційних почеркознавчих експертиз. Це малоінформативні об'єкти, під час дослідження яких у багатьох випадках неможливо відповісти на поставлені запитання», — стверджує вона [6, с. 7—9].

Класифікаційні дослідження передбачають встановлення за допомогою підписів і почерку характерних рис (якостей) особи, притаманних певній групі осіб-виконавців. Н.О. Комісарова зауважує, що додаткове проведення психічної та психолого-почеркознавчої експертизи сприятиме визначенню типу і властивостей нервової системи людини (особливо темпераменту), патологічних її особливостей і рис характеру [6, с. 8]. Крім того, науковець підтримує позицію В.Ф. Орлової щодо неідентифікаційних (діагностичних) досліджень, метою яких є розпізнання часу та умов виконання конкретного підпису і стану виконавця. Однак вона звертає увагу на те, що теорія і методика діагностичних досліджень у судово-почеркознавчій експертизі перебувають ще у стадії розробки [6, с. 8]. Ситуаційні дослідження, на думку Н.О. Комісарової, передбачають встановлення взаємозв'язку підписів і подій або обстановки (урахування всіх аспектів ситуації: часу, місця, структури, способу скоєння злочину, засобів, що застосовувалися для його вчинення). Незважаючи на певну схожість діагностичних і ситуаційних досліджень, кожне з них має специфічні особливості [6, с. 9—10].

Проблеми систематизації діагностичних завдань судово-почеркознавчої експертизи стали предметом дослідження Е.О. Івакіна. Учений вважає, що властивості почерку, які використовують для індивідуальної ідентифікації, значною мірою вивчені криміналістами. Меншою мірою досліджено ті властивості почерку, які несуть інформацію про зовнішні обставини виконання рукопису і внутрішній стан виконавця, а також ознаки почерку, що дозволяють вирішувати класифікаційні завдання (встановлення статі виконавця, його віку тощо). Не вирішено також низку теоретичних питань, пов'язаних з віднесенням цих видів досліджень до тієї або іншої групи [7, с. 4].

Цікавою є думка науковця щодо визначення класифікаційних завдань. Він, зокрема зазначає, що ця група завдань тяжіє до завдань ідентифікаційного характеру,

але оскільки вона має певні відмінності від останньої, справедливо виокремити її в самостійну групу класифікаційних завдань [7, с. 11].

Водночас Е.О. Івакін окреслює такі діагностичні завдання, які вирішують шляхом проведення судово-почеркознавчих досліджень: встановлення факту незвичності письма, визначення характеру цієї незвичності, групи чи різновиду обставин, які вплинули на виконавця почеркового об'єкта, а іноді і конкретної причини, яка викликала зміни у звичайному почерку певної особи [7, с. 12].

Аналізує існуючі погляди щодо класифікації завдань судово-почеркознавчої експертизи сучасний російський учений Т.В. Орлова. Науковець, розглядаючи дві основні групи почеркознавчих досліджень (ідентифікаційні та неідентифікаційні), узагальнює погляди російських криміналістів щодо виокремлення завдання зі встановлення групової належності об'єктів в окрему категорію завдань судово-почеркознавчої експертизи з огляду на те, що під час встановлення групової належності процес дослідження та висновки експерта базуються на теорії схожості, класифікаційних даних, розроблених наукою [8, с. 83].

Вважаючи, що наведена теза стосується, ймовірно, вирішення класифікаційних завдань, дещо іншої думки (яка, до речі, є слушною) дотримується український вчений І.В. Пиріг, який говорить про відсутність принципової різниці між поняттями «класифікація», «встановлення групової належності» і «групофікація» [9, с. 31].

Т.В. Орлова звертає увагу на суперечності, які існують у висловлюваннях криміналістів щодо визначення експертних завдань, зокрема, наводить думку А.Р. Шляхова, який вважає неідентифікаційні дослідження «експертизами факту» (тобто висновок експерта в цьому випадку полягає у констатації факту чи його відсутності). Р.С. Белкін та А.І. Вінберг спростовують цю точку зору, зауважуючи, що криміналістична експертиза — це завжди встановлення та пояснення факту. Такими фактами можуть бути тотожність об'єкта, наявність змін, які відбулися в ньому, придатність об'єкта слугувати для здійснення будь-яких дій тощо [8, с. 84].

У своїй праці Т.В. Орлова наводить думку А.Р. Шляхова про диференціацію ідентифікаційних і неідентифікаційних експертиз за методами дослідження: «Порівняльне дослідження не проводять у випадках, коли перед експертизою поставлено завдання щодо з'ясування сутності факту» — і протилежну думку І.Д. Кучерова: «...у неідентифікаційній експертизі так само, як і при ототожненні, використовують метод порівняння. Але порівнюють не два об'єкти, що характерно для встановлення тотожності, а зіставляють два різночасових стани одного і того самого об'єкта» [8, с. 84, 85].

Незважаючи на все різноманіття поглядів щодо диференціації завдань судово-почеркознавчої експертизи на ідентифікаційні, неідентифікаційні та класифікаційні, більшість авторів схиляються до думки, що всі зазначені види досліджень пов'язані між собою, а інколи взаємозумовлені. Як зазначає Н.О. Комісарова, ідентифікаційні та діагностичні дослідження тісно пов'язані між собою, і найчастіше діагностувати конкретну причину можна тільки у процесі ідентифікації, а до цього процесу як один з етапів входить діагностування [6, с. 10]. Цю думку підтримує і Е.О. Івакін, стверджуючи, що розмежувати ці види дослідження вкрай складно, адже доволі часто вирішення, наприклад, ідентифікаційного завдання, вимагає від експерта проведення діагностичного дослідження, і навпаки.

Вирішення класифікаційного завдання зі встановлення віку виконавця часто-густо потребує вирішення діагностичних завдань стосовно стану його здоров'я на момент виконання рукопису [7, с. 9—10].

Погоджуються з цією позицією і практики. Зокрема, експерти-почеркознавці Київського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України М.Є. Бондар і Т.А. Сукманова зазначають, що наведена диференціація завдань почеркознавчої експертизи є певною мірою умовною, адже на практиці інколи буває доволі складно віднести конкретне експертне завдання до певного класу [10, с. 57].

Показовим прикладом взаємозв'язку ідентифікаційних і діагностичних почеркознавчих досліджень є саме криміналістичне дослідження підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів. Першочерговим завданням, яке вирішує експерт-почеркознавець під час проведення досліджень таких підписів, є встановлення ознак незвичного виконання (ознак технічної підробки). Вирішення цього завдання, безперечно, належить до діагностичних, адже пов'язане зі встановленням наявності чи відсутності у досліджуваному об'єкті незвичності письма та характеру так званого «збиваючого» чинника.

З розвитком та упровадженням у всі сфери людської діяльності засобів оперативної поліграфії й новітніх комп'ютерних технологій питання щодо виконання підпису набуває особливої гостроти. Адже часто на практиці доволі складно відрізнити підпис, виконаний звичними засобами письма, від підпису, отриманого за допомогою факсимільного кліше чи з використанням можливостей сучасної комп'ютерної або копіювально-розмножувальної техніки. Встановлення певного способу нанесення графічного об'єкта, виду копіювального апарата чи друкарського обладнання належить до компетенції фахівців у галузі судово-технічної експертизи документів. Проте фахівець у галузі почеркознавства має відрізнити власне підпис (об'єкт, нанесений рукописним способом) від його зображення. Це зумовлено тим, що часто виникають ситуації, коли документ, який містить спірні графічні об'єкти, потрапляє на дослідження безпосередньо експерту-почеркознавцю і першим завданням дослідження для нього стає визначення способу нанесення об'єкта [10, с. 60].

Зазначене часто не враховують під час формулювання питань, які виносять на вирішення експертизи. Наприклад, ставиться запитання про справжність підпису, виконаного у документі певною особою (ідентифікаційне завдання), а насправді досліджуваний об'єкт власне не є підписом, а лише його зображенням, нанесеним за допомогою певних технічних засобів. У такому випадку слід насамперед вирішувати завдання щодо способу нанесення зображення підпису, що є, на думку експертів-почеркознавців, обов'язковим етапом (підзавданням) почеркознавчого дослідження [10, с. 60].

У спеціальній літературі немає однозначного підходу до віднесення завдання зі встановлення способу нанесення підпису до конкретного виду експертних завдань. На думку Т.В. Орлової, якщо розглядати виконання підпису за допомогою комп'ютерної та копіювально-розмножувальної техніки як один з видів технічної підробки, то визначення способу підробки належить до вирішення діагностичних завдань [8, с. 89]. Водночас М.Є. Бондар і Т.О. Сукманова дотримуються думки, що це завдання за своїм характером слід віднести до класифікаційних [10, с. 60].

Суперечливість позицій науковців ще раз засвідчує той факт, що поділ експертних завдань є доволі умовним. У будь-якому випадку, встановлюючи спосіб виконання графічного об'єкта, експерт за результатами вивчення та аналізу діагностичних ознак, які характеризують певний спосіб його нанесення, у підсумку вирішує класифікаційне завдання, тобто відносить зображення об'єкта до певної групи (класу) (наприклад, встановлюючи у підписі певний симптомокомплекс діагностичних ознак, експерт відносить його до певної групи (класу), зокрема підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів).

Спірним залишається питання і щодо можливостей ідентифікаційного дослідження підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів. Ця категорія почеркових об'єктів є складною з огляду на те, що у підписах, виконаних у такий спосіб, проявляється доволі обмежений обсяг ознак почерку їх виконавця. Це надзвичайно ускладнює їх ідентифікаційне дослідження [11, с. 150]. Ставиться під сумнів також сама доцільність такого дослідження, а для визнання підпису несправжнім слідству та суду достатньо встановлення лише способу його виконання (вирішення діагностичного завдання) за допомогою технічних прийомів.

Експерти-почеркознавці визначають низку чинників, що значно ускладнюють ідентифікаційне дослідження підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів, до яких належать можливість маскування способу виконання досліджуваного підпису та необхідність поділу зображень первинного та вторинного підписів і окремого почеркознавчого дослідження кожного з них [12, с. 254—257].

Незважаючи на складність такого дослідження, деякі експерти вважають, що в досліджуваному підписі можуть проявитися ознаки почеркової навички іншої особи, що дозволить вирішити ідентифікаційне завдання (адже можливі випадки, коли копіювання чужого підпису буде настільки невдалим, що в ньому у достатній кількості відобразяться ознаки почерку та підпису виконавця) [13]. Ідентифікація також можлива і за умов наявності у почерку виконавця підпису індивідуально-характерного комплексу ознак, викликаних певними постійними фізіологічними вадами (наприклад, хронічним захворюванням).

Однією з вагомих проблем дослідження підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів, є відсутність єдиного підходу до проведення ідентифікаційного дослідження, що значно ускладнює роботу експертів. За такого стану справ непоодинокими є випадки, коли, наприклад, висновок первинної експертизи стосовно виконання підпису з наслідуванням іншою особою, а не тією, від імені якої він значиться, не підтверджується під час проведення повторної експертизи, за результатами якої встановлюють, що спірний підпис виконано шляхом перемальовування на провіт. Питання про тотожність (ідентифікацію) не вирішують навіть за наявності стійких відмінностей.

Отже, дослідження підпису, виконаного за допомогою технічних прийомів, однозначно можна віднести до діагностичного, але лише в тій його частині, яка стосується встановлення природи досліджуваного об'єкта, тобто способу його нанесення (це підпис, виконаний звичайними засобами письма, чи це лише зображення підпису, нанесене за допомогою факсиміле чи копіювально-розмножувальної техніки). У подальшому, визначившись, що підпис, наприклад, є відбитком факсиміле, можна вирішити питання ідентифікаційного характеру, а саме: чи був справжній підпис особи моделлю для виготовлення цього факсиміле. А якщо у

результаті вирішення діагностичного підзавдання буде визнано, що підпис виконано за допомогою копіювально-розмножувальної техніки, то можна розпочати вирішення ідентифікаційного завдання щодо встановлення конкретного апарата, за допомогою якого його було виконано. Однак це завдання інших видів експертиз, зокрема техніко-криміналістичного дослідження документів. Дослідження комп'ютерної інформації із зображенням бланків документів, відбитків печаток, підписів та інших реквізитів, а також програмного забезпечення, які могли використовуватися для такої підробки, належить до завдань судової комп'ютерно-технічної експертизи.

Вочевидь проблема визначення характеру дослідження (діагностичного чи ідентифікаційного) підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів, певним чином пов'язана з відсутністю одностайної думки науковців щодо визначення поняття, класифікації видів та об'єктного віднесення цієї категорії підписів до певного роду (виду) судових експертиз.

З огляду на складність розмежування ідентифікаційних і діагностичних завдань дослідження таких почеркових об'єктів деякі науковці вважають їх інтеграційними, тобто такими, в яких ідентифікаційна та діагностична мета поєднуються: «Кожну якість, яка відображається в ознаках почерку (підпису), можна розглядати як джерело ідентифікаційної та діагностичної інформації, а дослідження, що проводиться для вирішення такого інтеграційного завдання, — як єдиний процес» [10, с. 59]. Як зазначає В.Ф. Орлова, «...залежно від того, яке завдання — ідентифікаційне чи діагностичне — є кінцевим завданням експертизи, відповідно діагностика чи ідентифікація будуть виступати як підзавдання» [4, с. 58].

Як відомо, одним із критеріїв диференціації завдань судової експертизи є ступінь складності дослідження певного об'єкта. Питання систематизації завдань за цим чинником пов'язане з поняттям «проблемність завдання», яке характеризується ступенем визначеності. У визначеному завданні достатньо інформації для вирішення питання. Невизначене завдання характеризується недостатністю інформації, наявністю багатьох альтернатив, тому в першому випадку завдання буде простим, в другому — складним [14, с. 17—18].

Дослідження підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів, однозначно належить до складних завдань судової експертизи. По-перше, це зумовлено тим, що внаслідок стрімкого розвитку інформаційних технологій і загальної їх доступності цей вид дослідження постійно поповнюється новими, «досконалішими» способами підробки. Внаслідок цього методика експертного дослідження потребує постійного вдосконалення та внесення відповідних змін і доповнень. По-друге, дослідження таких підписів потребує застосування широкого кола методів і різних знань (почеркознавства, техніко-криміналістичного дослідження документів, комп'ютерно-технічного дослідження тощо).

Як свідчать результати опитування експертів, криміналістичне дослідження підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів, належить до нетипових (специфічних) завдань судової експертизи.

Отже, на завершення слід зазначити, що встановлення способу виконання (нанесення) підпису є діагностичним завданням або підзавданням криміналістичного дослідження підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів, залежно від питань, які винесено на вирішення експертизи. А встановлення конкретного

виконавця підпису або конкретного технічного засобу, за допомогою якого нанесено досліджуваний підпис, належить до ідентифікаційних завдань почеркознавчого або техніко-криміналістичного дослідження документів. Крім того, криміналістичне дослідження підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів, належить до інтеграційних, складних і нетипових завдань судової експертизи.

Список використаної літератури

1. *Винберг А.И.* Словарь основных терминов теории и практики судебно-почерковедческой экспертизы / А.И. Винберг. — М., 1981. — 187 с.
2. *Корухов Ю. Г.* Криминалистическая диагностика при расследовании преступлений : науч.-практ. пособ. / Ю.Г. Корухов. — М. : НОРМА-ИНФРА, 1998. — 288 с.
3. *Белкин Р.С.* Курс криминалистики : учеб. пособ. для вузов / Р.С. Белкин. — М. : ЮНИТИ-ДАНА ; Закон и право, 2001. — 837 с.
4. *Орлова В.Ф.* Принципы классификации задач криминалистической экспертизы / В.Ф. Орлова, А.Р. Шляхов // Актуальные проблемы теории судебной экспертизы. — М., 1984. — 187 с.
5. *Аверьянова Т.В.* Судебная экспертиза. Курс общей теории / Т.В. Аверьянова. — М. : Норма, 2008. — 480 с.
6. *Комісарова Н.О.* Криміналістичне дослідження підписів, виконаних в умовах обмеженого зорового контролю : автореф. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец.12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / Н.О. Комісарова. — К., 2003. — 18 с.
7. *Івакін Е.О.* Теоретичні та методичні питання неідентифікаційних досліджень в судовому почеркознавстві : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / Е.О. Івакін. — К., 2002. — 18 с.
8. *Орлова Т.В.* Теоретические основы и практика криминалистического исследования подписей : дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец.12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза» / Т.В. Орлова. — М., 2003. — 165 с.
9. *Пиріг І.В.* Класифікація судових експертиз за характером завдань, що вирішуються / І.В. Пиріг // Криміналістичний вісник. — 2011. — Вип.1 (15). — 218 с.
10. *Бондар М.Є.* К вопросу классификации задач судебно-почерковедческой экспертизы / М.Є. Бондар, Т.А. Сукманова // Криминалистика и судебная экспертиза. — 2009. — Вып. 55. — С. 55—64.
11. *Воробей О.В.* Техніко-криміналістичне дослідження документів. Навчально-методичний посібник / Воробей О.В., Мельников І.М., Волошин О.Г. — К. : Центр учбової літератури, 2008. — 304 с.
12. *Сукманюк О.А.* К вопросу идентификационного исследования подписей, выполненных при помощи технических приемов / О.А. Сукманюк // Экспертное обеспечение правосудия на современном этапе судебно-правовой реформы : сбор. науч.-практ. матер. — Симферополь, 2000. — С. 254—257.
13. *Липовский В.В.* Экспериментальные данные о стереотипности некоторых структурно-геометрических характеристик подписей / В.В. Липовский, В.Н. Садиленко // Криминалистика и судебная экспертиза. — 1991. — Вып. 42. — С. 40—44.
14. *Меленевська З.С.* Судово-почеркознавча експертиза : навч.-метод. посіб. / Меленевська З.С., Свобода Є.Ю., Шаботенко А. І. ; за заг. ред. І.П. Красюка. — К. : Укр. центр духовн. культури, 2007. — 280 с.

УДК 340.6:657

О.О. Шушко, експерт Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру при ГУМВС України в Запорізькій області

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ПРИ ДОКУМЕНТАЛЬНОМУ ПІДТВЕРДЖЕННІ НАРАХУВАННЯ ТА СПЛАТИ ПОДАТКУ НА ДОДАНУ ВАРТІСТЬ

Розглянуто основні складові формування податкового кредиту та податкових зобов'язань з податку на додану вартість, викладено вдосконалені методичні підходи до проведення економічної експертизи при документальному підтвердженні нарахування та сплати податку на додану вартість.

Ключові слова: економічна експертиза, податкове зобов'язання, податковий кредит, податок на додану вартість, податкова накладна, реєстр виданих та отриманих податкових накладних, податкова декларація.

Рассмотрены основные составляющие формирования налогового кредита и налоговых обязательств по налогу на добавленную стоимость, изложены усовершенствованные методические подходы к проведению экономической экспертизы при документальном подтверждении начисления и уплаты налога на добавленную стоимость.

The main components of formation of the tax credit and tax obligations of a value added tax are considered. Methodical approaches to carrying out economic examination at documentary confirmation of charges of a value added tax are improved.

Нині однією з актуальних є проблема порушення підприємствами податкового законодавства, насамперед під час нарахування та сплати податку на додану вартість (далі — ПДВ). Як відомо, ПДВ є непрямим податком, який сплачується до Державного бюджету при продажу товарів, виконанні робіт, наданні послуг.

Ухилення від сплати ПДВ шляхом заниження податкового зобов'язання або завищення податкового кредиту є одним з основних порушень податкового законодавства.

Загалом ухилення від сплати податків згідно з Економічною енциклопедією — це сукупність легальних і незаконних способів приховування доходів від оподаткування [1, с. 778—779].

Найчастіше має місце ухилення суб'єктів господарювання від сплати непрямих податків, у тому числі ПДВ (що визначається у відсотках до вартісного обсягу), зокрема шляхом заниження обсягів реалізації чи завищення обсягів закупівлі і зменшення таким чином розміру ПДВ, який необхідно сплатити [2, с. 262].

ПДВ, будучи складовим (ціноутворюючим) елементом ціни реалізованого товару (виконаних робіт і наданих послуг), може суттєво впливати на її рівень. Цей податок обмежує величину прибутку суб'єктів господарювання, зважаючи на те, що в умовах конкуренції не завжди можливе підвищення ціни на його величину [3].

Упродовж багатьох років в Україні обговорювали концепцію реформування податкової системи з метою забезпечення її стабільності, справедливого підходу до сплати податків, збільшення надходження платежів до Державного бюджету України. У результаті 1 січня 2011 року набрав чинності новий Податковий кодекс України [4] (при цьому втратила чинність низка законодавчих актів, у тому числі і Закон України «Про податок на додану вартість» [5]), затверджено нові форми реєстрів виданих та отриманих податкових накладних і податкової декларації з ПДВ.

Сьогодні податкове законодавство України ґрунтується на таких принципах:

- загальність оподаткування;
- рівність усіх платників податків перед законом, недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації;
- невідворотність настання визначеної законом відповідальності у разі порушення податкового законодавства;
- презумпція правомірності рішень платника податку;
- фіскальна достатність;
- соціальна справедливість;
- економічність оподаткування;
- нейтральність оподаткування;
- стабільність;
- рівномірність і зручність сплати;
- єдиний підхід до встановлення податків і зборів [4].

Ставка податку становить 20 % (з 01.01.2014 р. — 17 %). Водночас певні операції оподатковуються за ставкою 0 %, звільнені від оподаткування і не є об'єктами оподаткування (зокрема, за ставкою 0 % оподатковуються товари, що вивозяться за межі митної території України (експортні операції)). Перелік зазначених операцій визначено ст. 195—197 Податкового кодексу України.

Одним зі способів підтвердження виявлених фактів несплати податку на додану вартість до бюджету та документальних підтверджень щодо порушення норм податкового законодавства України є проведення економічної експертизи. Запитання, які ставлять експертам-економістам для проведення дослідження, щодо ненарахування та несплати зобов'язань з ПДВ документально підтверджені встановленими та вказаними в акті документальної перевірки податкової інспекції порушеннями вимог податкового законодавства та обчисленими сумами, що характеризують наслідки цих порушень.

Документи, які необхідно надати для проведення економічної експертизи щодо дослідження нарахувань ПДВ:

- видаткові накладні на реалізацію товарів;
- акти виконаних робіт;
- документи, що підтверджують транспортування та отримання товару (товарно-транспортні накладні, довіреності на отримання товару);
- документи, що підтверджують здійснення сплати (банківські виписки, касові документи, квитанції, чеки, векселі);

- податкові накладні;
- реєстр виданих та отриманих податкових накладних;
- податкова декларація з ПДВ з додатком 5;
- інші документи залежно від питання, що вирішується (акти звірки, пояснення, журнал-ордер № 631, 361 тощо).

Згідно з податковим законодавством податкова накладна, що є податковим документом, одночасно відображається у податкових зобов'язаннях і реєстрі виданих податкових накладних продавця, а також реєстрі отриманих податкових накладних покупця [4]. Податкова накладна складається за затвердженою формою у двох примірниках із зазначенням обов'язкових реквізитів. Оригінал видається покупцю, а копія залишається у продавця.

Обов'язковими реквізитами податкової накладної є:

- порядковий номер;
- дата виписування;
- повна або скорочена назва юридичної особи, зазначена у статутних документах, або прізвище, ім'я та по батькові фізичної особи, зареєстрованої як платник ПДВ, — продавця товарів/послуг;
- податковий номер платника податку (продавця та покупця);
- місцезнаходження юридичної особи — продавця або податкова адреса фізичної особи — продавця, зареєстрованої як платник податку;
- повна або скорочена назва юридичної особи, зазначена у статутних документах, або прізвище, ім'я та по батькові фізичної особи, зареєстрованої як платник ПДВ, — покупця (отримувача) товарів/послуг;
- опис (номенклатура) товарів/послуг та їх кількість, обсяг;
- ціна постачання без урахування податку;
- ставка податку та відповідна сума податку в цифровому значенні;
- загальна сума коштів, що підлягають сплаті з урахуванням податку;
- вид цивільно-правового договору;
- код товару згідно з Українською класифікацією товарів зовнішньоекономічної діяльності (УКТ ЗЕД) (для підакцизних товарів і товарів, ввезених на митну територію України);
- номер та дата митної декларації, за якою було проведено митне оформлення товару, ввезеного на митну територію України [4].

Датою виникнення податкових зобов'язань з постачання товарів/послуг вважається дата, яка припадає на податковий період, упродовж якого відбувається будь-яка з подій, що сталася раніше, а саме:

- дата зарахування коштів від покупця/замовника на банківський рахунок платника податку як оплата товарів/послуг, що підлягають постачанню, а в разі постачання товарів/послуг за готівку — дата оприбуткування коштів у касі платника податку;

- дата відвантаження товарів, а в разі експорту товарів — дата оформлення митної декларації, що засвідчує факт перетинання митного кордону України, оформлена відповідно до вимог митного законодавства, а для послуг — дата оформлення документа, що засвідчує факт постачання послуг платником податку [4].

Податкові накладні, виписані продавцем, вказуються в розділі І «Видані податкові накладні» Реєстру виданих та отриманих податкових накладних (далі —

Реєстр) [6] із зазначенням дати та номера податкової накладної, найменування та індивідуального податкового номера платника податків — покупця, загальної суми постачання та суми ПДВ.

Розділ II «Отримані податкові накладні» Реєстру формується на підставі податкових накладних, отриманих від продавця. У Реєстрі зазначається дата отримання податкової накладної, дата складання та номер податкової накладної, найменування та індивідуальний податковий номер постачальника, загальна сума і сума ПДВ.

Податковим кодексом України платникам ПДВ також надано право зменшувати суму податкового зобов'язання звітного (податкового) періоду на суму податкового кредиту [4]. Датою виникнення права платника податку на віднесення сум податку до податкового кредиту вважається дата тієї події, що відбулася раніше, а саме [4]:

- дата списання коштів з банківського рахунку платника податку на оплату товарів/послуг;
- дата отримання платником податку товарів/послуг, що підтверджено податковою накладною.

Проте слід пам'ятати, що згідно з пунктом 198.6 Податкового кодексу України [4] до податкового кредиту не належать суми податку, сплаченого (нарахованого) у зв'язку з придбанням товарів/послуг, не підтверджені податковими накладними (або підтверджені податковими накладними, оформленими з порушенням вимог ст. 201 Податкового кодексу України) чи не підтверджені митними деклараціями, іншими документами.

Національним законодавством затверджено додаток 5 «Розшифровки податкових зобов'язань та податкового кредиту в розрізі контрагентів» до декларації з ПДВ [6], який складається з двох розділів. У розділі I «Податкові зобов'язання» вказується індивідуальний податковий номер платника податку-покупця, сума постачання без ПДВ, сума ПДВ. У розділі II «Податковий кредит» зазначають індивідуальний податковий номер постачальника, період виписки податкових накладних, обсяг постачання без ПДВ, суму ПДВ. При цьому сума ПДВ (усього) за місяць за розділом I повинна збігатися з рядком 1 податкової декларації з ПДВ, а сума ПДВ за розділом II — з рядком 10 податкової декларації з ПДВ.

Додаток 6 до податкової декларації з ПДВ подають платники, які заповнюють рядки 3 та/або 4, та/або 5, із зазначенням операцій, що не є об'єктом оподаткування, та операцій, які звільнені від оподаткування.

Завдяки додатку 5 до декларації з ПДВ експерт-економіст під час проведення економічної експертизи має можливість за індивідуальним податковим номером визначитися стосовно підприємств, суми ПДВ яких задекларовані у податкових зобов'язаннях та в податковому кредиті.

На підставі зазначеного запропоновано модель проведення економічної експертизи при документальному підтвердженні нарахування та сплати ПДВ (рис.).

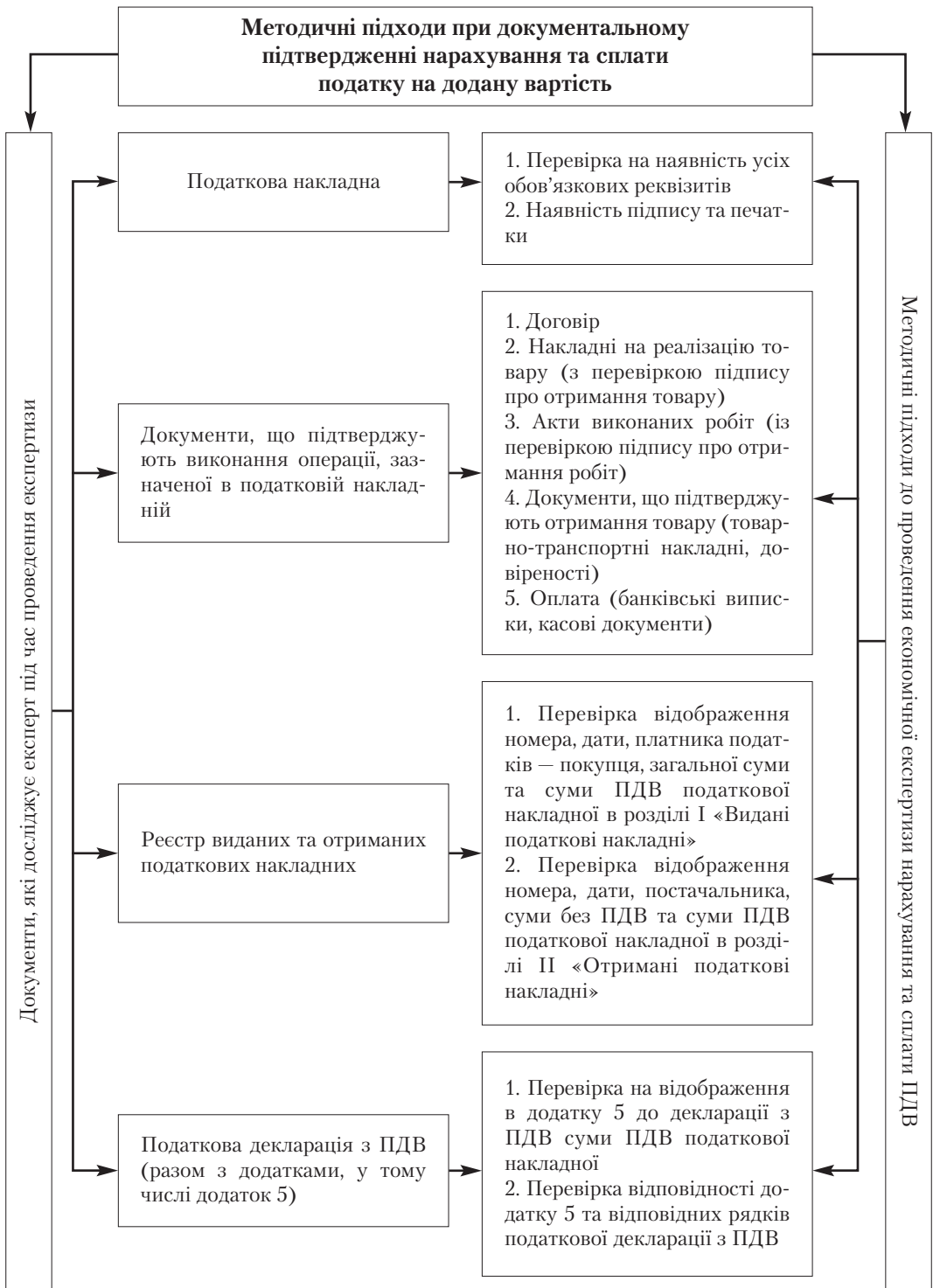

Рис. Модель проведення економічної експертизи при документальному підтвердженні нарахування та сплати ПДВ

Отже, як свідчить аналіз практики проведення дослідження щодо документального підтвердження нарахування та сплати ПДВ, основними документами, які використовують експерти-економісти, є:

– первинні документи (податкові накладні, видаткові накладні, акти виконаних робіт);

– реєстри виданих та отриманих податкових накладних;

– податкові декларації з податку на додану вартість з додатками.

Запропонована модель проведення економічної експертизи покликана підвищити якість проведення економічних експертиз та полегшити роботу експертів.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. *Економічна* енциклопедія / [відп. ред. С.В. Мочерний]. — К. : Академія, 2002. — Т. 3. — 952 с.
2. *Нашкерська М.М.* Особливості ухилення та уникнення від сплати податків / М.М. Нашкерська // Науковий вісник НЛТУ України. — 2008. — № 18.7. — С. 258—263.
3. *Амоша О.О.* Механізм оподаткування доданої вартості в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.04.01 «Фінанси, грошовий обіг і кредит» / О.О. Амоша. — К. : Либідь, 2005. — 22 с.
4. *Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI* : станом на 28.01.2014 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
5. *Закон України від 03.04.97 № 168/97-ВР «Про податок на додану вартість»* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
6. *Наказ Міністерства фінансів України від 25.11.2011 № 1492 «Про затвердження форм та Порядку заповнення і подання податкової звітності з податку на додану вартість»* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
7. *Наказ Міністерства фінансів України від 17.12.2012 № 1340 «Про затвердження форми Реєстру виданих та отриманих податкових накладних та порядку його ведення»* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
8. *Загорський В.С.* Бюджетна система та оподаткування в Україні: проблеми розвитку : монографія / В.С. Загорський. — Харків : ВД «ІНЖЕК», 2008. — 288 с.
9. *Іванов Ю.Б.* Проблеми розвитку податкової політики та оподаткування : монографія / Ю.Б. Іванов ; за заг. ред. Ю.Б. Іванова. — Харків : ВД «ІНЖЕК», 2007. — 448 с.
10. *Луніна І.О.* Державні фінанси та реформування міжбюджетних відносин / І.О. Луніна. — К. : Наук. думка, 2006. — 432 с.
11. *Податок на додану вартість* : навч. посіб. / [Ярошенко Ф.О., Азаров М.Я., Мельник П.В. та ін.] — К. : Вид-во «Ірпін» : Націон. академія ДПА України, 2004. — 396 с.
12. *Соколовська А.* Теоретичні засади визначення податкового навантаження та рівня оподаткування економіки / А. Соколовська // Економіка України. — 2006. — № 7. — С. 4—12.
13. *Чередниченко О.М.* Ефективність використання ПДВ в Україні / О.М. Чередниченко // Фінанси України. — 2004. — № 7. — С. 27—35.

УДК 343.98(477)

Є.С. Манько, експерт Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру при УМВС України в Сумській області

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ОСІБ, ЗОВНІШНІСТЬ ЯКИХ БУЛО ЗМІНЕНО В РЕЗУЛЬТАТІ ПЛАСТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ

Розглянуто питання щодо можливості проведення експертизи з ідентифікації осіб, зовнішність яких було змінено в результаті пластичних операцій.

Ключові слова: пластичні операції, хірургічне втручання, ідентифікація, зовнішність, ідентифікація особи, відновлювальна хірургія.

Рассмотрен вопрос возможности проведения экспертизы по идентификации лиц, внешность которых была изменена в результате пластических операций.

The paper studies the specific features of facial identification of the persons whose appearance has been altered by the plastic surgery.

Бажання змінити зовнішність для людей завжди було актуальним, а з розвитком медицини з'явилося більше можливостей щодо його реалізації. Сьогодні змінюють не лише окремі елементи обличчя, але й зовнішність у цілому. А отже, питання щодо зміни зовнішності набуває все більшої актуальності й для експертів, які проводять ідентифікацію особи за її ознаками.

Слід зазначити, що ототожнення особи за ознаками її зовнішності потребує врахування всіх чинників, які впливають на її зміну упродовж ідентифікаційного періоду, в тому числі й штучну зміну за допомогою методів відновлювальної хірургії.

Сьогодні пластичні (косметичні) операції, які набули значного поширення, дозволяють усувати не тільки вади розвитку, наслідки механічних, хімічних ушкоджень і хірургічних втручань, а й змінювати форму та розміри певних елементів обличчя (носа, рота тощо) та проводити так зване омолодження. Усі ці операції певною мірою змінюють вигляд людини. Так, у результаті усунення зморшок на обличчі може змінюватися межа росту волосся, що призводить до збільшення висоти чола, а також рівня розташування брів (як правило, догори). Усунення складок верхнього і нижнього вік змінює положення кутів ока, що, у свою чергу, призводить до зміни форми та положення очної щілини. Випрямлення спинки носа, зменшення висоти та ступеня його виступання призводить до зміни таких ознак, як висота верхньої губи, згладжування носолобного кута, положення основи носа (догори), форма ніздрів і кінчика носа. У результаті косметичних операцій у зоні рота змінюються ширина та ступінь виступання контура обох губ, довжина лінії змикання губ, положення кутів рота.

Вивчення усіх тонкощів таких змін має для експертів важливе практичне значення, адже є можливість проведення ідентифікації таких осіб. Водночас у криміналістичній літературі на цей час немає чітких методичних рекомендацій щодо дослідження портретів осіб, зовнішність яких змінено у результаті косметико-пластичних операцій. Втім навіть наявність таблиць зі змінами ознак зовнішності, пов'язаними з косметичними операціями на обличчі, суттєво полегшує роботу експертів.

Косметичні та пластичні операції як різновид операцій відновлювальної хірургії (з виправлення уроджених аномалій, усунення дефектів, наслідків травм і хвороб) проводять або роздільно, або в поєднанні одна з одною [1, с. 43].

Загалом косметичні операції — це самостійний вид хірургії, який також може бути й завершальним етапом відновлювальної хірургії. Метою таких операцій є усунення аномалій або певних (зазвичай доволі помітних) недоліків з метою досягнення відповідності зовнішнього вигляду пацієнта прийнятним йому естетичним нормам [2, с. 45].

Пластичні операції проводять для відновлення зруйнованих або напівзруйнованих органів людського тіла за допомогою переміщення тканин, узятих поблизу від дефекту або пересаджених з інших місць, а також використання живих чи мертвих тканин іншої людини або тварини. Для пересадження можуть застосовувати й різні штучні матеріали. При цьому одночасно з формою органа відновлюють його функцію. Важливого значення надають також досягненню певного косметичного ефекту [1, с. 50].

Більш інформативними в експертному аспекті є пластичні операції, за яких матеріал для пересадження беруть у самого хворого (аутопластика). Після такої операції на тілі людини залишаються сліди не лише у місці відновлення органа, але й у місці взяття трансплантата (під час таких операцій на обличчі пересаджують шкіру, слизову оболонку, жир, м'язи, хрящі, кістки, комбіновані тканини, а також нерви й судини). В окремих випадках сліди від видалення аутоматеріалу можна спостерігати й на фотознімку.

Під час ідентифікації зовнішності припущення про косметико-хірургічне втручання на обличчі слід перевіряти завжди і насамперед у випадках:

- коли на більш пізньому портреті людина виглядає молодшою ніж на більш ранньому;

- коли на більш ранньому фотознімку спостерігаються дефекти, каліцтва, аномалії та інші відхилення на обличчі, а на більш пізньому їх немає або вони менше виражені;

- коли за наявності окремих розбіжностей у зовнішності порівнюваних осіб на одному з фотознімків видно шрами або фляки, які потребують визначення їх відношення до слідів хірургічного втручання.

Для встановлення відношення виявлених на фотознімках розбіжностей і змін зовнішності до наслідків косметико-пластичної операції може з'явитися потреба у залученні фахівців-хірургів, адже не завжди для проведення дослідження експертіві достатньо ознайомитися зі спеціальною медичною літературою із цього питання, інколи слід одержати консультацію у фахівця. У певних випадках доведеться проводити комісійну експертизу.

Залежно від цілей операції та обставин, що зумовили її виконання, ступінь зміни рис зовнішності є різним. Переважна більшість операцій змінюють обличчя

частково. Великі операції, які зачіпають багато елементів обличчя, в хірургічній практиці трапляються доволі рідко.

З експертної точки зору косметико-пластичні операції можна поділити на дві групи. Підставою для такого поділу є принципова можливість встановлення факту хірургічного втручання під час вивчення фотознімків та інших портретів.

Після операцій першої групи на обличчі залишаються приховані сліди, які не відображаються на фотознімку. Про проведену операцію можна дійти висновку за непрямими ознаками, зокрема за розбіжностями в деталях обличчя, які викликають сумніви, а іноді змінюються певним чином (наприклад, хірургічне видалення лобових або скроневих зморшок призводить до значного зменшення їхньої виразності, а також до зміни контуру та положення лобно-скроневої лінії росту волосся).

Операції другої групи залишають видимі, стійкі сліди (фляки, ділянки з пігментними плямами тощо), характер і розташування яких дозволяють дійти висновку про факт хірургічного втручання або навіть встановити застосований метод пластичної хірургії.

В окремих випадках за формою відновленої (зміненої або усунутої) деталі зовнішності та післяопераційних слідів можна доволі точно уявити її первісний вигляд.

На відміну від шрамів після пластичних операцій, випадкові рани на обличчі розташовуються хаотично, загоєння рубця при цьому грубе з утягнутою усередину шкірою. Після пластичної операції шкіра на місці рубця, як правило, залишається гладкою, тому що хірург шар за шаром ушиває шкіру, звертаючи особливу увагу на її верхній шар. Фляки косметико-пластичної операції після загоєння мало помітні (зокрема і на фотознімку). Цю обставину експерт повинен враховувати під час оцінки якості портретів, що надійшли на дослідження. Відсутність видимих слідів косметико-пластичної операції на портреті не завжди означає, що їх немає на обличчі, а отже, багато в чому виявлення таких слідів залежить і від якості фотознімка.

Коли операція другої групи невелика і стосується лише певної деталі обличчя, ототожнення особи за фотознімком, отриманим до і після операції, не викликає особливих труднощів. У цьому випадку експертові з метою встановлення факту косметико-пластичного втручання в зоні обличчя потрібно ознайомитися з обставинами справи і ретельно вивчити фотознімки, які надійшли на дослідження [1, с. 45].

Якщо з обставин справи видно, що операцію проведено поетапно або виконано кілька операцій, експертові слід запросити додаткові фотознімки після кожного етапу (їх можуть зберігати у відділеннях хірургічної стоматології та в інших медичних установах, які виконують такі операції). Крім цього, в історії хвороби можуть бути фотознімки (маски) пацієнтів, виготовлені до операції, а іноді на проміжному її етапі, після операції та після остаточного одужання. Така серія портретів суттєво полегшить експертові вирішення ідентифікаційного завдання.

Якщо є можливість оглянути людину, портрет якої перебуває на дослідженні, експерт може це зробити лише за згодою того, хто призначив експертизу. При цьому під час виявлення ознак операції слід звертати увагу не тільки на обличчя, але й на інші частини тіла. Якщо внаслідок великої косметико-пластичної операції (низки операцій) риси обличчя майже повністю змінилися і немає можливості оглянути цю особу (труп), категорично вирішити питання про тотожність неможливо.

Коли з обставин справи відомо, що на обличчі особи, яку ототожнюють, проведено косметико-пластичну операцію, дослідження наданих на експертизу портретів проводять відповідно до традиційної методики [3, с. 38].

Певні труднощі виникають, коли встановлені на портретах розбіжності зовнішності можна пояснити косметико-пластичним втручанням на обличчі, проте на них видимих ознак таких втручань не виявлено, немає й відомостей про них як у матеріалах справи, так і в інших джерелах. У цьому випадку дослідження зовнішності осіб, зображених на фотознімках, слід проводити з точки зору можливих косметико-пластичних втручань, проведених з метою усунення дефектів (недоліків), наявних на більш ранньому портреті.

Якщо за загальної подібності зовнішності порівнюваних осіб на одному з портретів такі дефекти (недоліки) є, а на більш пізньому портреті їх немає або вони менше виражені, можна припустити можливість хірургічного втручання, і до дослідження цих портретів потрібно залучати фахівця-хірурга. При цьому висновки про результати порівняння можуть бути або негативними, або сформульованими в імовірній формі. Категоричний стверджувальний висновок неможливий з огляду на брак прямих доказів хірургічного втручання на обличчі.

З метою розробки комплексу ознак, достатнього для встановлення факту хірургічного втручання, дослідження питання щодо портретної ідентифікації осіб після косметико-пластичних операцій слід продовжити. Результатом цього дослідження повинні стати і таблиці-схеми з узагальненою інформацією про види косметико-пластичних операцій ті сліди на обличчі, що відповідають їм.

Перенесені захворювання, операції, травми досліджують із залученням матеріалів справи, а також за фотокартками, враховуючи при цьому період часу, до якого вони належать, і час фотографування.

Слід також пам'ятати, що після проведення операції на високому рівні фляки на обличчі зазвичай малопомітні, і на знімках їх, як правило, немає (як з об'єктивних причин (через висвітлення, якість зображення тощо), так і через ретуш знімка або закриття елементів обличчя окулярами, частинами одягу, волоссяним покривом тощо).

У всіх випадках зміни рис зовнішності, походження яких не можна пояснити, варто звертатися до лікувальних установ з метою отримання компетентної консультації лікарів різних спеціальностей. При цьому варто з'ясувати інформацію про походження і тривалість захворювання, його лікування, про ознаки, які передували захворюванню або залишилися після нього, і навіть про ознаки на черепі, які є супутніми ознаками захворювання на обличчі.

З огляду на малий досвід експертної практики у проведенні таких досліджень доцільно бодай у загальному вигляді показати можливості косметико-пластичних операцій на обличчі.

Найчастіше в косметичній практиці трапляються операції на носі. Підставами для таких операцій є видалення (певною мірою) наслідків низки захворювань (наприклад, ринофімі, акромегалії), усунення вроджених деформацій носа (близько 50 % їх становить западання спинки носа), а також деформацій, набутих у результаті неправильно зрослих переломів кісток і хрящів і неправильного їх розвитку після травми, перенесеної в дитинстві.

У результаті хірургічної операції формується спинка і кінчик носа, перегородка носа висувається вперед, піднімається перенісся, усувається горб носа,

звужується спинка і кінчик носа, усуваються роздвоєність кінчика носа та дефекти крил носа тощо.

Підставою для хірургічних операцій у зоні рота є також усунення як вроджених, так і набутих деформацій. Вродженими деформаціями є: потовщена губа або червона облямівка, висока або вкорочена губа, збільшена ротова щілина, збільшена верхня губа. Набутими деформаціями є зсув кутів рота, вивороти верхньої та нижньої губ, дефекти слизової оболонки губ.

У результаті хірургічної операції може бути усунуто «заячу губу» і «вовчу пащу», збільшено або зменшено довжину ротової щілини, звужено або розширено облямівки губ, збільшено висоту верхньої губи, змінено положення кутів рота, контур губ і збільшено їх об'єм.

Вродженими деформаціями вушних раковин є збільшені вушні раковини, недорозвинені вушні раковини, відстовбурчені та «гострі» вуха, зрощення і розщеплення вушної раковини. Набутими деформаціями вушної раковини є зморшкуватість вушної раковини через руйнування хряща внаслідок запальних захворювань, зрощення вушної раковини в результаті опіку, травми, запальних процесів, стовщення вушної раковини внаслідок травми (так звані «вуха борця»). Крім загальних, існують і часткові деформації вушної раковини, форма, величина та розташування яких надзвичайно різноманітні. Вони є результатом травми, опіку, відмороження або некрозу після певного захворювання.

У результаті хірургічних операцій може бути виправлено форму вушних раковин та їх завитків, змінено ступінь стирчання вушних раковин, зменшено або збільшено їх розміри, утворено завитки, мочки (якщо їх не було), а також усунуто інші часткові дефекти.

У випадку відсутності брів, що трапляється доволі часто внаслідок опіку, променевої терапії, травми або різних шкірних захворювань, їх відновлюють шляхом пересадження волосистої частини шкіри.

Хірургічні операції з усунення дефектів, пов'язаних з паралічем лицевого нерва, що стався внаслідок травми, операційних втручань, запальних процесів тощо, дозволяють підняти опущений кут рота та щік, за рахунок ослаблення дії мімічних м'язів на здоровій стороні обличчя згладити різницю між здоровою та хворою сторонами обличчя, що помітно зменшує його асиметрію.

Складки та зморшки (в тому числі й ті, які розташовуються біля очей у вигляді «гусячих лапок») усувають за рахунок натягування шкіри чола, повік, щік, шийних складок [4, с. 53].

Природно, що завдяки хірургічним втручанням можуть змінюватися характеристики частин обличчя, які стосуються їх пропорцій, розмірів, виразності, особливостей.

З огляду на те, що косметико-пластичні операції часто-густо змінюють кістково-хрящову основу обличчя і можуть до невпізнанності змінити зовнішній вигляд людини, доцільною є розробка переліку операцій, після яких пацієнти зобов'язані будуть міняти посвідчення особи, основним реквізитом яких є фотокартка. Також доцільно внести зміну до пункту 8 Положення про паспорт громадянина України [5], виклавши її в такій редакції: «До паспортної книжечки при досягненні громадянином 25- і 45-річного віку, а також після проведення ним пластичної операції на обличчі клеюється нова фотокартка, що відповідає його вікові та зовнішньому

вигляду після пластичної операції. Паспорт, в якому не вклеєно таку фотокартку при досягненні його власником зазначеного віку чи проведенні такої операції, вважається недійсним».

Отже, ідентифікація осіб за ознаками зовнішності, які зробили пластичні операції, — це новий і складний вид досліджень. У криміналістичній літературі поки немає чітких методичних рекомендацій щодо дослідження фотопортретів осіб, зовнішність яких змінено в результаті косметико-пластичних операцій, а отже, такі рекомендації потребують розроблення. Крім цього, доцільно розробити перелік операцій, після яких громадяни зобов'язані міняти посвідчення особи, основним реквізитом яких є фотокартка, а також внести зміни до Положення про паспорт громадянина України.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. Павлов Г.М. Пластическая анатомия / Г.М. Павлов, В.Н. Павлова. — М., 1967. — 260 с.
2. Энциклопедический словарь медицинских терминов : в 3-х т. / [гл. ред. Б.В. Петровский]. — М. : Советская энциклопедия, 1983. — Т. 2. — 448 с.
3. Организация и тактика применения субъективных портретов в типичных ситуациях раскрытия преступлений и розыска преступников : метод. реком. — М. : ВНИИ МВД СССР, 1989. — 160 с.
4. Зинин А.М. Криминалистическая фотопортретная экспертиза / А.М. Зинин, Л.З. Кирсанова. — М., 1991. — 240 с.
5. Постанова Верховної Ради України від 26 червня 1992 року № 2503-XII «Про затвердження положень про паспорт громадянина України та про паспорт громадянина України для виїзду за кордон» // Відомості Верховної Ради — 1992. — № 37.
6. Машимин Ю.И. Функциональный портрет человека и его содержание. Вопросы теории и методов следственной работы / Ю.И. Машимин. — Иркутск, 1988. — 160 с.

УДК 343.9:343.347:343.974

А.П. Сакаль, здобувач кафедри
криміналістики та судової медицини
Національної академії внутрішніх справ

МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ЩО ВЧИНЕНІ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИМИ ОРГАНІЗОВАНИМИ ЗЛОЧИННИМИ УГРУПОВАННЯМИ

Розглянуто особливості розслідування злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, які вчиняють транснаціональні організовані злочинні угруповання, із застосуванням заходів міжнародного співробітництва.

Ключові слова: міжнародне співробітництво, транснаціональні організовані злочинні угруповання, злочини у сфері обігу наркотичних засобів, міжнародна правова допомога.

Рассмотрены особенности расследования преступлений в сфере оборота наркотических средств, совершаемых транснациональными организованными преступными группировками, с применением мероприятий международного сотрудничества.

The paper studies special features of the international cooperation for the investigation of drug related crimes committed by the transnational organized crime gangs.

Інтенсивний розвиток світових інтеграційних процесів зумовив не лише кількісне зростання злочинності, а й удосконалення засобів, методів і прийомів, які вона використовує. Об'єднання злочинної діяльності на міжнародному рівні спричинило виникнення транснаціональних організованих злочинних угруповань. У структурі транснаціональної злочинності сьогодні «домінують» злочини у сфері обігу наркотичних засобів¹. Зловживання наркотиками, створюючи серйозну загрозу життю, здоров'ю та гідності мільйонів людей, руйнує генофонд націй, підриває фундаментальні основи суспільства та держави. Швидке поширення транснаціонального наркобізнесу, яке відбувається упродовж останніх десятиліть, становить катастрофічну суспільну загрозу.

¹ Використання терміна «наркотичні засоби» у статті є узагальненим. Під час їх визначення слід керуватися Переліком наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів (згруповані у списки наркотичні засоби, психотропні речовини та прекурсори наркотичних засобів і психотропних речовин, внесені до таблиць I—IV згідно із законодавством України та міжнародними договорами України). Перелік і зміни до нього затверджуються Кабінетом Міністрів України за поданням спеціально уповноваженого органу виконавчої влади у сфері охорони здоров'я і публікуються в офіційних друкованих виданнях.

Статистичні дані МВС України свідчать про значне поширення злочинів у сфері обігу наркотичних засобів. Так, у 2013 році до Єдиного реєстру досудових розслідувань було внесено дані про 57970 розпочатих кримінальних проваджень у цій сфері, серед яких за ст. 307 Кримінального кодексу України (далі — КК України) «Незаконне виробництво, придбання, перевезення чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів» — 14780 кримінальних проваджень [1]. Зрозуміло, що за такого стану справ потрібне об'єднання зусиль світового співтовариства у боротьбі з такими злочинами, розробка практичних рекомендацій з їх розслідування.

Різні аспекти діяльності організованих злочинних угруповань у сфері обігу наркотичних засобів досліджували такі вітчизняні вчені, як: Ю.В. Баулін, М.Г. Вербенський, Є.М. Карпенко, А.А. Музика, Д.Й. Никифорчук, Р.М. Павленко, В.Г. Пшеничний, Е.В. Расюк, О.В. Столярський, Д.Ю. Стригун, О.М. Стрільцов, С.О. Сорока, В.А. Тимошенко, В.О. Романюк, М.С. Хруппа, Л.Г. Шарай, В.М. Шевчук, С.М. Щербаківський та інші.

Однак умови сьогодення потребують розгляду особливостей розслідування діяльності транснаціональних організованих злочинних угруповань, що мають розгалужену мережу міжнародних зв'язків, використовують канали збуту наркотичних засобів у різних державах. З огляду на те, що однією із головних особливостей розслідування таких злочинів є застосування заходів міжнародного співробітництва, метою статті є дослідження теоретичних засад і практики реалізації заходів міжнародного співробітництва під час розслідування злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, що вчинені транснаціональними організованими злочинними угрупованнями.

Загалом міжнародне співробітництво під час кримінального провадження має кілька форм реалізації:

- міжнародна правова допомога;
- екстрадиція особи;
- перейняття кримінального провадження;
- передання засуджених осіб;
- визнання та виконання вироків іноземних держав [2, с. 12—16].

У цьому дослідженні буде акцентовано увагу на вирішенні завдань кримінального провадження під час досудового розслідування злочинів зазначеної категорії. Згідно з п. 5 ст. 3 Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК України) [3] досудове розслідування — це стадія кримінального провадження, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Згідно з КПК України міжнародна правова допомога — це проведення компетентними органами однієї держави процесуальних дій, виконання яких необхідне для досудового розслідування, судового розгляду або для виконання вироку, ухваленого судом іншої держави або міжнародною судовою установою (п. 1 ст. 541 КПК України).

Екстрадиція особи — це видача особи державі, компетентними органами якої ця особа розшукується для притягнення до кримінальної відповідальності або виконання вироку (п. 2 ст. 541 КПК України).

Переїняття кримінального провадження — це здійснення компетентними органами однієї держави розслідування з метою притягнення особи до кримінальної відповідальності за злочини, вчинені на території іншої держави, за її запитом (п. 3 ст. 541 КПК України).

Зазначені форми міжнародного співробітництва реалізуються згідно з нормами національного законодавства (розділ IX КПК України «Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження» [3]) та міжнародних договорів України.

При цьому положення міжнародних договорів України, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України, мають пріоритет перед нормами національного законодавства (згідно зі ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори» (2004 р.) [4]).

На цей час співробітництво між правоохоронними органами різних держав у сфері боротьби з обігом наркотиків транснаціонального характеру розвивається доволі інтенсивно, застосовуються нові форми і методи співпраці. Таке міжнародне співробітництво здійснюється на трьох рівнях: двосторонньому (між державами), регіональному, загальносвітовому.

Зазначена діяльність регулюється положеннями відповідних міжнародних договорів, які визначають міжнародну протиправність, закладають основи узгодженого співробітництва держав при розслідуванні злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, що вчиняють транснаціональні організовані злочинні угруповання. Це Єдина конвенція про наркотичні засоби (1961 р.) з поправками, внесеними до неї Протоколом (1972 р.) [5], Конвенція про психотропні речовини (1971 р.) [6], Конвенція про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин (1988 р.) [7], Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності (2000 р.) з Протоколами до неї [8, с. 554—606], Угода про порядок передачі зразків наркотичних засобів, психотропних речовин та їх прекурсорів (2012 р.) [9] та низка інших.

Вагомим правовим підґрунтям реалізації заходів міжнародного співробітництва під час розслідування злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, вчинених транснаціональними організованими злочинними угрупованнями, є багатосторонні міжнародні договори з питань реалізації окремих форм міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні. Це Європейська конвенція про видачу правопорушників (1957 р.) з Додатковим протоколом (1975 р.) та Другим додатковим протоколом (1978 р.) [10, с. 10—111], Європейська конвенція про взаємну правову допомогу у кримінальних справах (1959 р.) з Додатковим протоколом (1978 р.) та Другим додатковим протоколом (2001 р.) [11, с. 12—232], Європейська конвенція про передачу провадження у кримінальних справах (1972 р.) [12, с. 297—327], Мінська конвенція (1993 р.) з Протоколом (1997 р.) [13, с. 463—497].

Міжнародне співробітництво у сфері, про яку йдеться, регулюється й окреслені питання регламентуються відповідними двосторонніми міжнародними договорами України, які визначають заходи такого співробітництва з урахуванням законодавства держав-учасниць і практики його реалізації.

Важливе значення для розслідування злочинів у сфері обігу наркотичних засобів мають й інші міжнародні договори України, зокрема міжвідомчі, які покликані сприяти такому розслідуванню шляхом вирішення практичних питань міжнародного

співробітництва на двосторонньому або регіональному рівнях згідно із завданнями певного правоохоронного органу чи напряду співпраці [4]. Це, наприклад, Угода про взаємодію міністерств внутрішніх справ незалежних держав у сфері боротьби зі злочинністю (1992 р.) [14], Договір про співробітництво між Урядом України і Урядом Республіки Хорватія у боротьбі з тероризмом, контрабандою, зловживаннями наркотиками, організованою та іншою злочинністю (1993 р.) [15], Угода між Міністерством внутрішніх справ України і Федеральною службою Російської Федерації з контролю за обігом наркотиків про співробітництво в боротьбі з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та їх прекурсорів (2011 р.) [16] та багато інших.

Потреба в оперативній взаємодії з правоохоронними органами іноземних держав виникає, коли під час кримінального провадження щодо злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, вчинених транснаціональними організованими злочинними угрупованнями, в органів досудового розслідування України з'являється інформація, що певні злочинні дії — складові злочинного механізму — вчиняються на території іноземної держави.

На початковому етапі забезпечення взаємодії перевагу надають обміну інформацією між компетентними органами держав. Цей обмін інформацією (як у процесуальному, так і у непроцесуальному аспекті) дозволяє з'ясувати первинні обставини розслідуваного злочину, особливості поширення злочинної діяльності на територію кількох держав чи залучення їх громадян як співучасників. Своєчасний обмін такою інформацією дозволить не лише вчасно виявити злочин на території держави та розпочати кримінальне провадження (порушити кримінальну справу), а й зафіксувати сліди злочину, затримати осіб за підозрою у його вчиненні.

Важливе значення має попереднє узгодження змісту запиту про надання міжнародної правової допомоги чи інших форм міжнародного співробітництва з представниками запитуваної держави, адже підготовка належного запиту про міжнародне співробітництво значною мірою визначає успіх співпраці.

З огляду на те, що діяльність транснаціональних організованих злочинних угруповань у сфері обігу наркотиків має високий рівень організації, супроводжується заходами конспірації та приховування злочинів, їх розслідування потребує активної взаємодії й оперативного вирішення нагальних питань. Запити про міжнародне співробітництво доцільно надсилати електронним, факсимільним тощо зв'язком з одночасним надсиланням їх поштовим зв'язком [3]. У такому випадку до отримання оригіналу запиту компетентні правоохоронні органи запитуваної держави можуть вжити невідкладних заходів і встановити фізичних та юридичних осіб, яких стосуватиметься запит, їх місцезнаходження, перевірити інформацію за обліками тощо.

Як свідчать результати аналізу слідчої практики, більшість запитів про надання міжнародної правової допомоги передбачає проведення низки процесуальних дій, розшукових заходів, перевірки об'єктів за обліками, вирішення інших завдань розслідування, що може суттєво затримати виконання запиту, а отже, використання всіх можливих важелів з прискорення його виконання має важливе значення.

Згідно з частиною другою ст. 558 КПК України строк виконання запиту (дурчення) про міжнародну правову допомогу на території України становить один місяць з дати його отримання (крім виключних випадків щодо його подовження).

Однак така вимога чітко не визначена у міжнародних договорах, а тому цей термін не завжди дотримується, причому обома сторонами. За таких умов ще більшої актуальності набуває принцип оперативності співпраці.

Важливе значення для розслідування злочинів, про які йдеться, має Угода про порядок передачі зразків наркотичних засобів, психотропних речовин та їх прекурсорів (2011 р.), ратифікована Законом України від 20 червня 2012 року із заявою та застереженням [9]. Угоду укладено між урядами держав-учасниць СНД (Азербайджанською Республікою, Республікою Білорусь, Російською Федерацією, Республікою Таджикистан, Республікою Вірменія, Республікою Туркменістан, Республікою Казахстан, Республікою Узбекистан, Киргизькою Республікою, Україною, Республікою Молдовою).

Угода відкриває широкі можливості для співробітництва держав. У ній визначено порядок передачі зразків наркотичних засобів, психотропних речовин та їх прекурсорів, вилучених з незаконного обігу, для здійснення оперативно-розшукових заходів, забезпечення проведення порівняльних криміналістичних досліджень, а також з науковою та навчальною метою (ст. 1 Угоди). Крім цього, передбачено низку заходів і принципів міжнародного співробітництва, а саме:

- передання компетентними органами держав зразків наркотиків та їх прекурсорів, вилучених у ході проведення оперативно-розшукових заходів, дізнання, слідчих дій, а також отримання в інший спосіб (ст. 2 Угоди);
- безпосередня взаємодія компетентних органів держав (перелік яких вони визначають самі й повідомляють про них депозитарію), а також взаємодія шляхом обміну кореспонденцією дипломатичними каналами (ст. 2 Угоди);
- особливий порядок переміщення зразків наркотиків та їх прекурсорів через державні (митні) кордони держав — учасниць Угоди, а також переміщення транзитом територіями держав — учасниць Угоди, що здійснюється у першочерговому (пріоритетному) порядку; також визначені і вимоги до оформлення документів на їх перевезення (ст. 3, додатки 1—3 Угоди). Під час ратифікації Угоди Україна висловила застереження такого змісту «Україна залишає за собою право проводити митний огляд відповідно до національного законодавства» [9];
- порядок складання запиту компетентних органів сторін про надання сприяння та його необхідні реквізити, що є підставою для співробітництва; можливість надання будь-якої додаткової інформації до запиту, що буде корисною для його виконання (ст. 4 Угоди);
- обов'язок компетентного органу запитуваної сторони вжити всіх необхідних заходів для забезпечення своєчасного, повного і якісного виконання запиту (ст. 5 Угоди);
- можливість повної або часткової відмови у виконанні запиту, якщо є загроза завдання шкоди державним інтересам або є суперечність із національним законодавством запитуваної сторони (ст. 7 Угоди);
- оперативне вирішення питань, пов'язаних з допущеними недоліками щодо визначення компетентних органів держав: «...якщо виконання запиту про надання сприяння не входить до компетенції органу, який отримав запит, то цей орган негайно передає його відповідному компетентному органу запитуваної Сторони і повідомляє про це компетентному органу запитуючої Сторони» (ст. 7 Угоди).

Зазначене сприяє підвищенню ефективності співпраці, адже якщо запит про міжнародне співробітництво надійшов до неналежного компетентного органу запитуваної держави, він повертається назад виконавцю (представникам компетентних органів запитуючої держави) і після проведення певних уточнень знову надсилається для подальшого вирішення завдань міжнародного співробітництва. Передбачена в Угоді можливість оперативного усунення помилки у визначенні неналежного суб'єкта має важливе значення для вирішення невідкладних практичних завдань.

Ефективному вирішенню поставлених завдань сприяє й визначення російської мови як робочої мови співробітництва (ст. 9 Угоди). Нормативне закріплення цього положення дозволяє уникнути труднощів, пов'язаних з перекладом, адже за загальним правилом запит про міжнародне співробітництво і долучені до нього документи супроводжуються засвідченим у встановленому порядку перекладом мовою, визначеною відповідним міжнародним договором України, а за відсутності такого договору — офіційною мовою запитуваної сторони або іншою прийнятною для цієї сторони мовою (частина третя ст. 548 КПК України).

Важливе значення для міжнародного співробітництва у сфері, про яку йдеться, має Концепція співробітництва держав — учасниць Співдружності Незалежних Держав у протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та їх прекурсорів від 7 жовтня 2002 року [17]. Основними формами співробітництва згідно зі ст. 3 Концепції є:

- обмін оперативною, статистичною, науково-методичною та іншою інформацією про стан наркозлочинності, нові зразки наркотиків і прекурсорів, що перебувають у незаконному обігу, а також інформацією для поповнення єдиного банку даних про транснаціональні злочинні угруповання та їх лідерів, які причетні до злочинної діяльності;

- проведення спільних слідчих дій, спеціальних операцій, оперативно-профілактичних і оперативно-розшукових заходів, у тому числі з використанням методу контрольованої поставки, та надання правової допомоги у цивільних і кримінальних справах, створення і зміцнення спеціальних підрозділів з боротьби з незаконним обігом наркотиків, оснащення їх сучасними приладами виявлення та ідентифікації;

- аналіз стану, структури, динаміки та наслідків незаконного обігу наркотиків і прекурсорів, результатів роботи із запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування відповідних злочинів, формування на його основі відповідних рекомендацій і пропозицій з удосконалення правового регулювання, форм і методів спільної діяльності та низка інших.

Формування концептуальних засад реалізації заходів міжнародного співробітництва з метою розслідування злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, що вчинені транснаціональними організованими злочинними угрупованнями, неможливе без опрацювання наукових джерел із цієї проблематики, положень міжнародних договорів і законодавства України, емпіричних даних. Сьогодні відповідні органи відчують потребу в розробці належних криміналістичних рекомендацій із цієї проблематики, їх упровадження у діяльність з розслідування зазначених транснаціональних злочинів.

Список використаної літератури

1. *Статистичні дані МВС України «Звіт про результати роботи слідчих підрозділів ОВС з досудового розслідування у кримінальних провадженнях, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів (розділ XIII КК України) за 2013 рік».*

2. *Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження* : наук.-прак. посіб. [Блажівський Є.М., Козьяков І.М., Толочко О.М. та ін.] ; за заг. ред. Л.О. Фролової. — К. : Алерта, 2013. — 348 с.

3. *Кримінальний процесуальний кодекс України* : Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України». — К. : ПАЛИВОДА А.В., 2012. — 382 с.

4. *Про міжнародні договори України* : Закон України від 29 червня 2004 року // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 50. — Ст. 540.

5. *Единая конвенция о наркотических средствах от 30 марта 1961 года с поправками, внесенными в соответствии с Протоколом 1972 года / Україна у міжнародно-правових відносинах* : зб. докум. — К., 1996. — Кн. 1 : Боротьба зі злочинністю та взаємна правова допомога. — С. 155—209.

6. *Конвенция о психотропных веществах от 21 февраля 1971 года / Україна у міжнародно-правових відносинах* : зб. докум. — К., 1996. — Кн. 1 : Боротьба зі злочинністю та взаємна правова допомога. — С. 209—244.

7. *Конвенция Организации Объединенных Наций о борьбе против незаконного оборота наркотических средств и психотропных веществ от 19 декабря 1988 года / Україна у міжнародно-правових відносинах* : зб. докум. — К., 1996. — Кн. 1 : Боротьба зі злочинністю та взаємна правова допомога. — С. 244—285.

8. *Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 року з Протоколами, що її доповнюють від 15 листопада 2000 року № 55/25 ГА ООН / Збірник міжнародних договорів України про правову допомогу у кримінальних справах. Багатосторонні договори.* — К., 2006. — С. 554—606.

9. *Угода про порядок передачі зразків наркотичних засобів, психотропних речовин та їх прекурсорів від 18 жовтня 2011 року [Електронний ресурс].* — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0866-12>.

10. *Європейська конвенція про видачу правопорушників від 13 грудня 1957 року з двома Додатковими протоколами 1975 та 1978 років / Збірник міжнародних договорів у кримінальних справах. Багатосторонні договори.* — К., 2006. — С. 12—111.

11. *Європейська конвенція про взаємну правову допомогу у кримінальних справах від 20 квітня 1959 року з Додатковими протоколами 1978 та 2001 років / Збірник міжнародних договорів України про правову допомогу у кримінальних справах. Багатосторонні договори.* — К., 2006. — С. 112—232.

12. *Європейська конвенція про передачу провадження у кримінальних справах від 15 травня 1972 року / Збірник міжнародних договорів про правову допомогу у кримінальних справах. Багатосторонні договори.* — К., 2006. — С. 297—327.

13. *Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22 січня 1993 року / Збірник міжнародних договорів про правову допомогу у кримінальних справах. Багатосторонні договори.* — К., 2006. — С. 463—497.

14. *Угода про взаємодію міністерств внутрішніх справ у сфері боротьби зі злочинністю від 24 квітня 1992 року / Правові основи міжнародної діяльності МВС України* : зб. міжн.-прав. догов. докум. : у 2 т. / МВС України. — К., 1997. — Т. 2. — С. 68—73.

15. *Договір про співробітництво між Урядом України і Урядом Республіки Хорватія у боротьбі з тероризмом, контрабандою, зловживаннями наркотиками, організованою та іншою злочинністю від 26 жовтня 1993 року // Офіційний вісник України.* — 2007. — № 44. — Ст. 1830.

16. *Угода між Міністерством внутрішніх справ України і Федеральною службою Російської Федерації з контролю за обігом наркотиків про співробітництво в боротьбі з незакон-*

ним обігом наркотичних засобів психотропних речовин та їх прекурсорів від 28 січня 2011 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_375.

17. *Концепция* сотрудничества государств — участников Содружества Независимых Государств в противодействии незаконному обороту наркотических средств, психотропных веществ и прекурсоров. Одобрена Решением Совета глав государств Содружества Независимых Государств от 7 октября 2002 года [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/997_831.

ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЧОВИХ ДОКАЗІВ

УДК 343.148.63

Ю.О. Пілюков, кандидат юридичних наук,
начальник Науково-дослідного експертно-криміналістичного
центру при УМВС України в Тернопільській області

Ю.Д. Бодоряк, начальник сектору
Науково-дослідного експертно-криміналістичного
центру при УМВС України в Тернопільській області

В.А. Поліщук, старший експерт
Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру
при УМВС України в Тернопільській області

ВИЗНАЧЕННЯ ШВИДКОСТІ ТРАНСПОРТНОГО ЗАСОБУ ЗА ДОПОМОГОЮ КОМПЛЕКСНОЇ КОМП'ЮТЕРНО-ТЕХНІЧНОЇ ТА АВТОТЕХНІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Наведено методику визначення швидкості транспортного засобу за матеріалами, зафіксованими засобами відеореєстрації. Доведено доцільність використання в експертній практиці комплексного підходу до визначення швидкості руху транспортного засобу (у разі рівномірного його руху) за допомогою інформаційного забезпечення судово-експертних досліджень.

Ключові слова: інформаційне забезпечення судово-експертних досліджень, системи відеореєстрації, файл, транспортний засіб, відстань, швидкість руху, частота кадрів.

Представлена методика определения скорости транспортного средства по материалам, зафиксированным средствами видеорегистрации. Доказана целесообразность использования в экспертной практике комплексного подхода к определению скорости движения транспортного средства (при равномерном его движении) с помощью информационного обеспечения судебно-экспертных исследований.

The paper studies the method of establishing of speed of the vehicle by examination of video footage. The advantage of complex approach to the establishing of speed of the steadily moving vehicle is emphasized.

Розрахунок швидкості руху автомобіля є невід'ємною частиною експертного дослідження дорожньо-транспортної пригоди, до того ж однією з найскладніших і найвідповідальніших. В основу розрахунків швидкості руху покладено положення теоретичної механіки і теорії автомобіля, експериментальні та емпіричні дані, а також результати обробки статистичних спостережень.

Якщо автомобіль під час дорожньо-транспортної пригоди (далі — ДТП) рухався рівномірно і прямолінійно, то об'єктивних даних, за якими можна встановити його швидкість, як правило, немає. Для їх визначення доводиться використовувати показання свідків, потерпілих і підозрюваних, що пов'язано з неминучими похибками.

Дослідження питань точності, з якою людина може без використання приладів оцінити швидкість транспортних засобів (далі — ТЗ), проводили у багатьох країнах світу. Зрозуміло, що висновки за результатами цих досліджень не завжди збігаються, проте більшість з них зводиться до того, що тип і модель ТЗ, за яким спостерігають, та інтенсивність руху на певній ділянці дороги не мають суттєвого значення для визначення швидкості. Розбіжності в оцінці спостерігачами швидкості, як довели експериментальні дослідження, зумовлені насамперед тим, що кожний спостерігач схильний або до переоцінки швидкості, або до її недооцінки. Певне значення має й індивідуальність кожного спостерігача в такій оцінці [1]. Н.М. Крісті в одній зі своїх праць наводить умови, яких слід дотримувати під час встановлення швидкості руху ТЗ за показаннями свідків [2, с. 35—37], хоча в цілому такі дані можуть бути суперечливими та призвести до невизначеності під час проведення досудового розслідування.

Метою цієї статті є висвітлення можливості використання в експертній практиці комплексного підходу до визначення швидкості руху ТЗ (для випадку його рівномірного руху) за допомогою інформаційного забезпечення судово-експертних досліджень.

Сучасний стан інформаційного забезпечення судово-експертних досліджень характеризується творчим переосмисленням та подальшим удосконаленням методів і засобів експертного пізнання. Поєднання математичних методів, положень інформатики із засобами комп'ютерної техніки суттєво змінює процес експертного дослідження, розширює його пізнавальні можливості, підвищує наукову обґрунтованість отриманих висновків [3, с. 31].

Завдяки моделюванню окремих дослідницьких процедур експерт, застосовуючи методи інформатики та засоби комп'ютерної техніки, вирішує складні завдання швидше, точніше, об'єктивніше порівняно з випадками застосування інших методів і засобів [4, с. 16].

На сьогодні, як відомо, фіксацію руху ТЗ на автомобільних дорогах доволі часто здійснюють за допомогою камер спостереження, встановлених на стаціонарних об'єктах, сучасних гаджетів — автомобільних відеореєстраторів та інших засобів.

Особливістю роботи таких пристроїв є фіксація на цифровому носії відеоряду (послідовності зображень) з певною сталою частотою. Практично всі автомобільні відеореєстратори записують зображення на карту пам'яті у вигляді файлів певної тривалості в одному зі стандартних відеоформатів (зазвичай у форматі «MPEG4» (H.264)). Ці файли переглядають на комп'ютері за допомогою програм-медіаплеєрів. Реєстратори більшості охоронних систем відеоспостереження зберігають

зображення у спеціальному внутрішньому форматі, файли яких можна переглянути лише за допомогою спеціальних комп'ютерних прикладних програм.

Одним з параметрів відеореєстраторів під час запису є число кадрів у секунду. Найпоширенішою частотою запису є частота 25 кадрів/с (за такої частоти під час відтворення отримують зображення як у звичайному телевізорі). З метою економії дискового простору можна здійснювати запис і з меншою частотою, наприклад, 15 кадрів/с. Автомобільні реєстратори, навпаки, з метою покращання якості динамічного зображення можуть здійснювати запис із частотою 30—120 кадрів/с. Частоту запису завжди вказують у технічних характеристиках відеореєстратора.

Інформація, зафіксована за допомогою систем відеореєстрації, є об'єктом дослідження комп'ютерно-технічної експертизи. Водночас встановлення швидкості руху ТЗ належить до компетенції експерта-автотехніка. Тому для встановлення швидкості руху за даними, зафіксованими за допомогою систем відеореєстрації, призначають комплексну (комп'ютерно-технічну та автотехнічну) експертизу. Для проведення такої експертизи слідчий вилучає (звісно, з дотриманням процесуальних норм) із реєстратора системи відеоспостереження носій зі збереженою про подію інформацією та надає його для проведення дослідження (при цьому доцільно вилучати ті відеозаписи, на яких рухомий об'єкт (ТЗ), швидкість якого потрібно визначити, зафіксований на максимально довгому проміжку часу, та на яких зафіксовані також орієнтири для можливої прив'язки цього об'єкта з метою визначення пройденого ним шляху). Якщо відеозапис у відеореєстраторі зберігається у спеціальному форматі, слід конвертувати його в такий формат, який дозволить переглядати його на персональному комп'ютері. Зазначену процесуальну слідчу дію з вилучення носія інформації доцільно проводити за участю спеціаліста-автотехніка та спеціаліста у галузі комп'ютерної техніки.

Відеозаписи переглядаються за допомогою стандартного програмного забезпечення, зокрема «Microsoft Windows 7» («XP», «Vista») та «Windows Media Player Classic» чи інших програмних медіапрогравачів. У результаті такого перегляду встановлюють відеофайли, які містять відеозаписи із зазначенням часу руху ТЗ. У подальшому на місцевості заміряють відстань між нерухомими орієнтирами, які відображені на відеозапису та між якими відбувався рівномірний прямолінійний рух автомобіля. При цьому орієнтирами для визначення відстані, яку долає ТЗ, можуть бути стаціонарні об'єкти (будинки, електричні стовпи, дерева тощо).

Для подальшого дослідження використовують спеціалізоване програмне забезпечення, яке дозволяє обробляти файли різних форматів і кодування. Таке дослідження дозволяє провести програма «Virtual Dub» — багатофункціональний відеоредактор з можливістю захоплення та обробки відеофайлів, що має вбудовані декодери основних відеоформатів, а також дозволяє підключати інші відеокодекки. Програма підтримує створення файлів формату «avi.» з дробовою частотою кадрів, дозволяє видаляти будь-які фрагменти з відеоряду і «склеювати» відеофайли. Можливе використання й інших відеоредакторів, зокрема «Adobe Premiere», «Windows Movie Maker», «Pinnacle Studio» тощо.

Зазначені програми дозволяють «розбити» файл на відеоряд з почерговим зображенням ТЗ стосовно нерухомих орієнтирів з дискретністю, яка відповідає кадровій частоті відеозапису. За відомої кількості кадрів і кадрової частоти час руху ТЗ між двома орієнтирами встановлюють за формулою:

$$t_a = \frac{A}{F}, \quad (1)$$

де: t_a — час руху ТЗ на встановленій відстані, с;
 A — кількість кадрів відеоряду, на яких відображено ТЗ між нерухомими орієнтирами, кадрів;
 F — кадрова частота відеозапису, кадрів/с.

У загальному випадку відповідно до затвердженої методики [5] швидкість руху ТЗ за умови руху з рівномірною швидкістю визначають за формулою:

$$V_a = \frac{S_a}{t_a} \times 3,6, \quad (2)$$

де: S — відстань, яку долає ТЗ між визначеними орієнтирами, м;
 t_a — визначений за допомогою інформаційного забезпечення час руху ТЗ на встановленій відстані, с;
 $3,6$ — коефіцієнт переведення швидкості.

Таким чином, завдяки проведенню простих математичних розрахунків експерт встановлює швидкість руху ТЗ між визначеними орієнтирами.

Слід зазначити, що наведені формули можна використовувати для розрахунку швидкості ТЗ на основі відеозапису, отриманого за допомогою як нерухомого, так і рухомого засобу відеореєстрації. Точність розрахунків при цьому здебільшого залежить від точності визначення розташування ТЗ, швидкість якого потрібно встановити, відносно нерухомих орієнтирів і рівномірності руху ТЗ на розрахунковій ділянці.

Наведені вище теоретичні положення можуть бути підтверджені практично. За приклад взято матеріали комплексної комп'ютерно-технічної та автотехнічної експертизи у кримінальному провадженні, відкритому слідчим управлінням УМВС України в Тернопільській області за ст. 286 Кримінального кодексу України.

Під час проведення експертизи записи із систем відеоспостереження було надано на оптичному носії у відеоформаті «MPEG4». У процесі дослідження переглянуто відеофайли, скопійовані з реєстратора стаціонарної камери відеоспостереження.

Для визначення швидкості на відеозаписі було вибрано 2 умовних орієнтири, максимально віддалених один від одного, до яких можна «прив'язати» розташування автомобіля у певні проміжки часу. Початковим орієнтиром вибрано появу автомобіля в полі огляду стаціонарної камери зовнішнього спостереження (рис. 1, 2). Кінцевою точкою вибрано кадр, у якому автомобіль контактує з бетонним відбійником на мосту (рис. 3, 4).

За допомогою програми «Virtual Dub» встановлено, що досліджуваний відеофайл має кадрову частоту 25 кадрів/с. Відеоряд за допомогою цієї програми було розділено на кадри (з 1 с-ї тривалості відеофайлу отримано 25 графічних кадрів).

Рис. 1. Початковий кадр відеозапису (поява автомобіля в зоні видимості камери)

Рис. 2. Початковий кадр відеозапису (збільшене зображення)

Рис. 3. Кінцевий кадр відеозапису (місце контакту автомобіля з відбійником)

Рис. 4. Кінцевий кадр відеозапису (збільшене зображення)

Відстань між кадрами з початковим і кінцевим орієнтирами з моменту появи (частина ділянки дороги) ТЗ у зоні видимості камери зовнішнього спостереження, вмонтованої на стаціонарній будівлі, до моменту контактування з бетонним відбійником на мосту, тобто у період часу з 9:49:25 по 9:49:28, становить 77 м. Під час руху автомобіля між орієнтирами відеокамера зафіксувала 70 кадрів (рис. 1, 3). З огляду на те, що частота кадрів цього відеозапису становить 25 кадрів/с, така відстань відповідає часу 2,8 с (70/25). Отже, швидкість автомобіля на зазначеній ділянці становила 99 км/год [6].

Таким чином, комплексне застосування спеціальних знань у галузях автотехніки та комп'ютерних технологій, сучасного інформаційного забезпечення судово-експертних досліджень дозволяє відкрити новий перспективний шлях для вирішення низки питань, що належать до компетенції судового експерта.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. *Иларионов В.А.* Экспертиза дорожно-транспортных происшествий : учебник для вузов / В.А. Иларионов. — М. : Транспорт, 1989. — 255 с.
2. *Кристи Н.М.* Методические рекомендации по производству автотехнической экспертизы / Н.М. Кристи. — М. : ЦНИИСЕ, 1971. — 127 с.
3. *Викарук А.Я.* Основные направления применения математических методов и ЭВМ в некоторых родах судебной экспертизы / А.Я. Викарук // Проблемы автоматизации создания информационно-поисковых систем и применение математических методов в судебной экспертизе : сборн. науч. тр. — М., 1987. — С. 31—38.
4. *Ланцман Р.М.* Использование возможностей кибернетики в криминалистической экспертизе и некоторые проблемы уголовно-судебного доказывания: дисс. ... доктора юрид. наук : 12.00.09 / Ланцман Роман Михайлович. — М., 1970. — 256 с.
5. *Судебная автотехническая экспертиза: пособ. для экспертов-автотехников, следователей и судей* / [под ред. В.А. Иларионова]. — М. : ВНИИСЭ МЮ СССР. — Ч. 2.: Теоретические основы и методики экспертного исследования при производстве автотехнической экспертизы. — 1980. — 492 с.
6. *Матеріали* висновку комплексної автотехнічної та комп'ютерно-технічної експертизи від 15.08.2013 № 1-847/13-5-310/13 у кримінальному провадженні №12013210080000262.
7. Керриэ Б. Криминалистический анализ файловых систем / Б. Керриэ. — СПб. : Питер, 2007. — 480 с.
8. *Комп'ютерно-технічна експертиза (загальна частина) : методика* / [укл. Ковальов К.М., Корнійко С.М., Княздвірський В.О.]. — К. : ДНДЕКЦ МВС України, 2007. — 24 с.
9. *Пілюков Ю.О.* Використання інформаційних систем в експертних підрозділах МВС України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Ю.О. Пілюков. — К., 2009. — 20 с.
10. *Проведення комп'ютерно-технічних досліджень носіїв цифрової інформації : методика* / [укл. Ковальов К.М., Корнійко С.М., Поцелуй С.В.]. — К. : ДНДЕКЦ МВС України, 2010. — 27 с.

УДК 343.983.7

А.Д. Соколова, головний експерт

Науково-дослідного експертно-криміналістичного
центру при ГУМВС України в Дніпропетровській області

І.Є. Соколова, кандидат біологічних наук

доцент кафедри мікробіології, вірусології та біотехнології
Дніпропетровського національного інституту імені О. Гончара

ВПЛИВ САПРОФІТНОЇ МІКРОФЛОРИ НА ПЕРЕБІГ І РЕЗУЛЬТАТИ СУДОВО-БІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ОБ'ЄКТІВ, ЩО МІСТЯТЬ КРОВ

Проведено ідентифікацію мікроорганізмів, що контамінують зразки крові — об'єкти біолого-криміналістичної експертизи. Досліджено їх вплив на результати судово-імунологічних реакцій, зокрема визначення еритроцитарних антигенів крові за системою АВ0 та відповідних ізогемаглютинінів. Доведено, що зараження зразків крові мікроорганізмами може призводити до хибнопозитивних чи хибнонегативних результатів і неправильних висновків.

Ключові слова: судово-імунологічна експертиза, мікроорганізми, еритроцитарні антигени, система АВ0, ізогемаглютиніни, реакція абсорбції-елюції, метод покривного скла по Ляттесу.

Проведена идентификация микроорганизмов, которые контаминируют образцы крови — объекты биолого-криминалистической экспертизы. Исследовано их влияние на результаты судебно-иммунологических реакций, в частности определение эритроцитарных антигенов крови по системе АВ0 и соответствующих изогемагглютининов. Доказано, что заражение образцов крови микроорганизмами может приводить к ложноположительным и ложноотрицательным результатам и неверным выводам.

Identification of microorganisms which contaminate of blood examples as object of bio-criminal expertise was conducted. Their influence on results of forensic-immunological reactions, in particular determination of blood antigens of system АВ0 and corresponding isohemagglutinins. It was shown that microbe contamination of blood examples can lead to false positive and false negative results and mistaken conclusion.

У криміналістичній практиці доволі часто як речові докази використовують сліди біологічного походження (кров, слину, сперму, волосся, частини тканин тощо). Встановлення походження цих слідів від конкретної особи має велике значення для розслідування та розкриття особливо тяжких злочинів.

Одними з найпоширеніших зразків, які надають на дослідження судово-імунологічної експертизи (далі — СІЕ), є сліди крові на предметі-носії. Основним завданням такої СІЕ слідів крові є встановлення наявності крові на об'єктах дослідження, а також її видової та групової належності.

Важливе значення для СІЕ слідів крові має правильне вилучення та зберігання об'єктів дослідження, які містять кров, що під час огляду місця події не завжди вдається зробити. Зокрема, не завжди є можливість забезпечити повне висихання вилученого об'єкта, обмежити потрапляння до вилучених об'єктів мікроорганізмів з навколишнього середовища, проконтролювати спосіб збереження об'єктів до моменту надходження до установи, якій доручено проведення експертизи. Брак таких можливостей може призвести до псування об'єктів дослідження біологічного походження, найчастіше до їх гниття.

Гниття (амоніфікація) — процес розщеплення складних азотовмісних органічних сполук (переважно білків) під дією гнилісних мікроорганізмів на менш складні. Тобто це процес, який повністю залежить від взаємодії поживного середовища з гетеротрофними мікроорганізмами, що є сапрофітами, які використовують для свого харчування органічні речовини [1].

Основними мікробіологічними чинниками, що можуть псувати кров як об'єкт дослідження, є мікробні ферменти, токсини та антигени.

Потрапляючи у зразок крові, вилучений як об'єкт дослідження, мікроорганізми сприймають органічні сполуки крові як поживне середовище: субстрат, насичений вуглеводами, білками та ліпідами. За сприятливих умов мікроби активно розмножуються, поглинаючи субстрат та виділяючи продукти свого обміну, чим змінюють біохімічний склад досліджуваного об'єкта. Зміна складу сполук призводить до того, що вони перестають бути придатними для реакції антиген-антитіло, на якій базуються серологічні дослідження.

Отже, складність проведення експертизи зростає за наявності у матеріалі гнилісних змін. Серологічна активність мікроорганізмів створює справжній фенотип індивідууму, зумовлює в певних випадках наочну розбіжність антигенних характеристик крові і виділень тієї самої особи. Слід пам'ятати і про можливий вплив антигенної активності мікрофлори на імунологічні реакції. Навіть при значній забрудненості плями мікрофлорою контрольні ділянки предмета-носія можуть не впливати на застосовані серологічні реагенти. Це зумовлено тим, що за відсутності білкового субстрату розмноження мікроорганізмів відбувається менш інтенсивно і їх серологічна активність може не проявлятися. Схожість антигенних детермінант групових ізоантигенів та антигенів мікроорганізмів забезпечує взаємодію останніх з реагентами, що мають високу специфічність, навіть з моноклональними антитілами. Зважаючи на це, проблему дослідження бактеріально забрудненого матеріалу не можна вирішити лише за рахунок застосування високоякісних діагностичних компонентів [2].

Рекомендовані методики не завжди можуть «очистити» контаміновані мікробами зразки тією мірою, якої потребує дослідження, і неможливо позбавити зразок наслідків їх дії (ушкодження компонентів клітин, внесення продуктів обміну). Деякі автори [2, с. 2] пропонують використовувати реакції змішаної аглютинації (далі — РЗА), центрифугування, температурну і ферментну обробку контамінованого зразка як спосіб вирішення проблеми зараження. Однак РЗА потребує великої кількості матеріалу, що не завжди є можливим, особливо у випадку зараження мікрослідку. Запропоновані для очищення методики температурної і ферментативної обробки можуть призвести до ушкодження досліджуваного зразка, причому більшою мірою ніж мікрофлори, зважаючи на те, що кров містить термолабільні

водорозчинні компоненти, а клітини деяких мікроорганізмів зазвичай є стійкими до таких впливів. Нерідко експертам доводиться відмовлятися від об'єкта дослідження з ознаками гниття. Водночас, якщо це єдиний об'єкт дослідження у справі, втрата його може призвести до певних негативних наслідків, а отже, потребує дослідження можливий перебіг експертизи такого зразка і розрахунок можливих похибок такої експертизи.

Безперечно, класична система групи крові АВ0 має першочергове значення для судово-медичного диференціювання слідів крові, що пов'язано з високим поліморфізмом цієї системи, винятковою стійкістю її антигенів до зовнішніх впливів середовища. На цей час систему АВ0 прийнято називати системою АВ0 (Н) у зв'язку з наявністю супутнього антигену Н в еритроцитах більшості людей з різними групами крові. У межах цієї системи існує чотири основні групи крові: 0 (I), А (II), В (III) і АВ (IV) [3, с. 276].

Як відомо, антигени крові системи АВ0 (Н): А, В і Н (0) представлені глікопротеїдами, розташованими на поверхневих оболонках еритроцитів. Білки є основою системи, а термінальні моносахариди — антигенними детермінантами. На кінці вуглеводного компонента антигену Н (I) розташована фукоза, антигену А (II) — фукоза та N-ацетилгалактозамін, антигену В (III) — фукоза і залишок D-галактози. Саме кінцеві N-ацетилгалактозамін і D-галактоза визначають специфічність антигенів II і III груп крові, а їх комбінація — IV групи крові [4].

Визначення груп крові системи АВ0 (Н) засновано не тільки на виявленні відповідних антигенів еритроцитів, але й на визначенні аглютинінів сироватки. Для судово-медичної діагностики групи крові у досліджуваній плямі вирішальним є виявлення того чи іншого антигену. Це зумовлено тим, що аглютиніни α і β у крові різних осіб мають різну силу виразності, більш чутливі до впливу природного середовища і зберігаються у плямі крові від кількох днів до кількох місяців [3, с. 277].

Н.М. Дяченко та співавтори [5, с. 44] також наголошують на високій чутливості ізогемаглютинінів сироватки до дії зовнішніх чинників. Їх не завжди можна виявити під час дослідження у зв'язку зі знищенням при підвищенні температури зберігання або у разі гниття об'єкта дослідження, а також у зв'язку зі швидким ослабленням їх титру чи поганим розчиненням старих плям крові.

Антигени А, В, Н за відсутності гниття або дії будь-яких сильних руйнівних чинників зберігаються у плямі крові досить довго (упродовж кількох років). Для судово-медичного дослідження плям крові мають діагностичну цінність як групові антигени системи АВ0 (Н), так і аглютиніни α і β [3, с. 277].

З метою оцінки впливу мікробів на перебіг і результати СІЕ доцільно детальніше зупинитися на механізмі цього впливу та досліджуваних компонентах, що і є метою цієї статті.

Матеріали та методи досліджень

Проби для досліджень відбирають шляхом змиву плям крові на марлевій тампони з дотриманням основних правил вилучення зразків крові [6]. З метою забезпечення відповідних умов експерименту було отримано 3 експериментальних зразки, які упакували трохи вологими. Виділення мікроорганізмів, які потрапили до цих зразків, проведено шляхом екстрагування отриманих змивів і контрольних змивів до них. Отримані екстракти (у співвідношенні 1:10; 1:100; 1:1000; 1:10000) і два

контрольних змиви розвели у 0,9-процентному розчині хлористого натрію — NaCl та висіяли на поживне середовище ГМФ-агар (по 0,05 мл з кожного розведення, контрольні зразки по — 0,1 мл). З кожного розведення посів робили тричі, а з розведень «К марлі», «К змиву» — по одному. Було отримано 38 чашок Петрі з посівами, які помістили до термостата за температури $T = 29\text{ }^{\circ}\text{C}$ на 48 год.

Фарбовані мазки готували з колоній, отриманих з розведень, за методом Грама [7, с. 57]. Обрані колонії пронумерували від 1 до 10, з них отримали мазки за номерами 1—10. Вирощені культури з окремих колоній висівали на скошений агар і поміщали до термостата за зазначених вище умов. Отримані культури висівали на набір середовищ Гісса (що містять глюкозу, сахарозу, маніт, фруктозу та індикатор бромтимоловий синій), на м'ясо-пептонний бульйон, жовтково-сольовий агар, середовище Левіна та поміщали до термостата ($T = 29\text{ }^{\circ}\text{C}$ на 48 год) [8]. Ідентифікацію проводили шляхом мікроскопіювання мазків, а також за морфологічними і культурально-фізіологічними ознаками колоній мікроорганізмів [9].

Для виявлення здатності мікроорганізмів впливати на кров (псувати) використовували методику визначення гемолітичної активності [7, с. 80]. Посів робили тричі для кожного з мікроорганізмів.

З метою виявлення ізоаглютиногенів мікробозаражених зразків крові використовували методику РАЕ. Для цього застосовували моноклональні антитіла (еритротест-цоліклон СМ анти-А серії 232, анти-В серії 233 у титрах 1:128). Вірізки з марлі з кров'ю, контрольних ділянок предметів-носіїв і контрольних зразків крові груп А (II) і В (III) фіксували етанолом упродовж 20 хв. До препаратів додавали антитіла і проводили абсорбцію упродовж 20 год за температури $T = 4\text{ }^{\circ}\text{C}$. Після закінчення абсорбції відмивали незв'язані антитіла охолодженим фізіологічним розчином — п'ятикратно по 2 хв. Елюцію абсорбованих антитіл проводили в 0,3-процентній суспензії стандартних еритроцитів груп А і В за температури $T = 50\text{ }^{\circ}\text{C}$ у пробірках. Після елюції препарати витримували 1 год за кімнатної температури та досліджували мікроскопічно. За наявності аглютинації цих чи інших стандартних еритроцитів визначали наявність у плямі крові певних ізогемаглютиногенів [5, с. 10, 49].

Для виявлення ізоаглютинінів у зразках мікробозараженої крові використовували метод покривного скла за Ляттесом. Вірізки зі зразків крові на марлі поміщали на предметні скельця, накривали покривними скельцями та додавали під них 0,1-процентну суспензію стандартних еритроцитів груп А, В та 0. Препарати поміщали у вологі камери і періодично проводили мікроскопію упродовж 24 год. Наявність аглютинації цих чи інших стандартних еритроцитів свідчить про наявність у плямі крові певних ізогемаглютинінів [10].

Результати досліджень

За результатами візуального огляду культивованих колоній, мікроскопіювання та аналізу біохімічних показників було ідентифіковано обрані колонії № 1—10 (див. табл. 1).

Ідентифікаційні ознаки виділених мікроорганізмів

№ з/п	Назва мікро-організму	Опис колонії	Опис мікроорганізмів у мазку, виявлені біохімічні властивості
1	2	3	4
1	<i>B. subtilis</i>	d = 10 мм (велика), округла, край фестончатий, непрозора, випукла, зморшкувата (складчаста від центру до периферії), матова, R-форма, зволожена, молочно-білого кольору, пастоподібна	Гр+ видовжені палички різного розміру, зброджують глюкозу з виділенням кислоти, викликають помутніння МПБ
2	<i>B. subtilis</i>	d = 17 мм (велика), амебоподібна, край різодіний, непрозора, плоска, стелиться по поверхні середовища, матова, R-форма, зволожена, у центрі рівна, зморшкувата по краю (у вигляді складок і «кратерів»), бежево-білого кольору, пастоподібна	Гр+ видовжені палички різного розміру, зброджують глюкозу і сахарозу з виділенням кислоти, утворюють павутинну плівку на МПБ
3	<i>B. subtilis</i>	d = 9 мм (велика), правильно округла, край хвилястий, непрозора, опукла, кратерного типу, матова, R-форма, зволожена, молочно-білого кольору, пастоподібна	Гр+ видовжені палички різного розміру, зброджують глюкозу з виділенням кислоти, викликають помутніння МПБ
4	<i>Staphylococcus spp.</i>	10 мм x 5 мм (велика), амебоїдна, непрозора, плоска, стелиться по поверхні середовища, зволожена, глянцева, S-форма, жовтого кольору, слизова	Гр+ коки, скупчення, у вигляді грона винограду; в аеробних умовах зброджують глюкозу з виділенням оцтової кислоти та CO ₂ , на жовточно-сольовому агарі утворюють помаранчеві колонії
5	<i>Staphylococcus spp.</i>	d = 1 мм (дрібна), правильно кругла, край рівний, непрозора, куполоподібна, глянцева, S-форма, рожевого кольору, в'язка	Гр+ коки, скупчення, у вигляді грона винограду; в аеробних умовах зброджують глюкозу з виділенням оцтової кислоти та CO ₂ , на жовточно-сольовому агарі утворюють помаранчеві колонії
6	<i>Staphylococcus spp.</i>	d = 3 мм (середня), правильно кругла, край рівний, непрозора, з піднятою у вигляді соска серединою, глянцева, S-форма, жовто-помаранчевого кольору, слизова	Гр+ коки, скупчення, у вигляді грона винограду; в аеробних умовах зброджують глюкозу з виділенням оцтової кислоти та CO ₂ , на жовточно-сольовому агарі утворюють помаранчеві колонії

№ з/п	Назва мікро-організму	Опис колонії	Опис мікроорганізмів у мазку, виявлені біохімічні властивості
1	2	3	4
7	<i>S. lutea</i>	<i>S. lutea</i> d = 3 мм (середня), правильно кругла, край рівний, непрозора, з піднятою у вигляді соска серединою, глянцева, S-форма, у центрі яскравіше, жовтого кольору, в'язка	Гр+ коки, скупчення, пакети, окислюють глюкозу до CO ₂ та H ₂ O
8	<i>Mycobacterium</i> spp.	d = 8 мм (велика), округла, край хвилястий, непрозора, опукла, матова, R-форма, у центрі округла ділянка горбистості, молочно-білого кольору, пастоподібна	Гр+ палички зібрані в нитки, заплутані та гілчасті, зброджують глюкозу, маніт і фруктозу з виділенням кислоти, викликають помутніння МПБ; виростає на простому ГМФ-агарі за 48 год.
9	<i>Pseudomonas</i> spp.	d = 1 мм (дрібна), правильно кругла, край рівний, непрозора, куполоподібна, глянцева, S-форма, яскраво-помаранчевого кольору, в'язка	Гр-, дрібні палички, рівномірно розповсюджені; метаболізм незброджувальний
10	<i>Enterobacter</i> spp.	Множинні, d = 0,5–1 мм (дрібні), правильно круглі, край рівний, непрозорі, плоскі, матові, R-форми, сіро-бежевого кольору, на петлю знімається цілком у вигляді плівки	Гр- палички із закругленими кінцями, зброджують глюкозу з виділенням кислоти, CO ₂ , на середовищі Левіна утворюють рожеві колонії

В експериментальних зразках було виявлено представників родів *Staphylococcus* (колонії № 4—6), *Mycobacterium* (колонія № 8), *Pseudomonas* (колонія № 9), *Enterobacter* (колонія № 10), *B. subtilis* (колонії № 1—3), *B. mycoides* (колонія № 2) та *S. lutea* (колонія № 7). У зразку контрольного змиву виявлено аналогічні колонії сапрофітів та інші мікроорганізми, які не становлять наукового інтересу в цьому експерименті через відсутність їх активного зростання в експериментальних зразках з кров'ю. Наявність аналогічної мікрофлори у контрольному зразку свідчить про те, що навколишнє середовище є джерелом розповсюдження виявлених мікробів, відсутність великої кількості колоній на ГМФ-агарі — про слабе зростання у зразках, що не містять крові, як поживного субстрату. У контрольному зразку марлі зростання мікрофлори не виявлено.

Свідченням визначення гемолітичної активності мікроорганізмів у колоніях № 1—10 стали зміни кольору поживного середовища після дводобового контакту. Отже, отриманий прояв гемолітичної активності дозволив оцінити виділені мікроорганізми як контамінанти, що псують кров, тобто містять гемолізину (специфічні ферменти). За результатами проведених досліджень було встановлено, що виділені мікроорганізми здатні до гемолізу різних типів (табл. 2).

Типи гемолізу виділених мікроорганізмів

Назва мікроорганізму або роду		<i>B. subtilis</i>	<i>B. mycoides</i>	<i>B. subtilis</i>	<i>Staphylococcus</i> spp.	<i>Staphylococcus</i> spp.	<i>Staphylococcus</i> spp.	<i>S. lutea</i>	<i>Mycobacterium</i> spp.	<i>Pseudomonas</i> spp.	<i>Enterobacter</i> spp.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Тип гемолізу	1 зразок	β	β	β	γ	γ	β	β	β	β	α
	2 зразок	β	β	β	γ	γ	β	β	β	β	α
	3 зразок	β	β	β	γ	γ	β	β	β	α	α

Альфа-гемоліз (α) — це перетворення гемоглобіну в метгемоглобін у середовищі, яке оточує колонію, що призводить до зміни кольору середовища навколо неї на зелений. Бета-гемоліз (β) — це лізис червоних кров'яних клітин за рахунок руйнування мембрани еритроцитів, що утворює зони просвітління навколо колонії. Гамма-гемоліз (γ) — це слабкий гемоліз, за якого не відбуваються ані руйнування червоних кров'яних клітин, ані зміни у середовищі.

Для подальших досліджень було обрано 6 виділених культур: *B. subtilis*, *B. mycoides*, *S. lutea*, *Mycobacterium* spp., *Pseudomonas* spp., *Enterobacter* spp., які здатні до α - і β -гемолізу і можуть пошкоджувати структурні елементи крові та білки.

З метою визначення групових антигенів і гетероантигенів, що трапляються у неспоріднених представників різних видів організмів і можуть мати спільну будову антигенних детермінант, у СІЕ застосовують реакцію абсорбції-елюції (далі — РАЕ) і метод покривного скла за Ляйтесом.

Для визначення впливу мікроорганізмів на результати реакції абсорбції-елюції та дослідження за методом Ляйтеса навмисно заражали досліджувані зразки крові мікроорганізмами (№ 1—10). Для цього на марлі з 0,9-процентним розчином NaCl наносили суспензії мікроорганізмів з культур № 1—10 у кількості 9×10^8 КУО/мл. Кількість мікробних клітин розраховували спектрофотометрично за стандартами мутності McFarland [11].

Результати визначення типу ізогемаглютиногенів за допомогою РАЕ у зразках крові з відомою групою, попередньо заражених мікроорганізмами крові, наведено в таблиці 3. Під час інтерпретації результатів урахували такі особливості перебігу реакції аглютинації:

- за певних умов (наприклад, за відсутності солей) перша фаза аглютинації може пройти, а друга — ні;

- з'єднання антигену з антитілом оборотне; міцність їх з'єднання залежить від взаємодії полівалентного антитіла з полідетермінантним антигеном;

- вилучені зі сліду крові імунних комплексів антитіла зберігають антигензв'язуючу активність і не відрізняються за хімічними і фізичними властивостями від нативних антитіл;

- двовалентність антитіл забезпечує можливість об'єднання необмеженого числа антигенних частинок у конгломерати;

– у разі надлишку антигену або антитіл великі конгломерати взагалі не виникають внаслідок блокування реагуючих ділянок молекул надмірною кількістю другого компонента (внаслідок цього за допомогою реакції антиген-антитіло концентрацію обох реагентів найбільше виявляють тільки в певному діапазоні, у так званій зоні еквівалентності).

Феномен аглютинації полягає в тому, що антигени еритроцитів під впливом антитіл склеюються між собою, але на цей процес можуть впливати деякі гетероантигени мікроорганізмів, а також їх метаболіти [12].

Антигени у кожній відомій групі крові, зараженій певним мікроорганізмом, визначали із застосуванням РАЕ у 9 повтореннях. Це дозволило оцінити вплив мікроорганізмів на виявляемість антигенів у мікробозараженої крові.

Таблиця 3

Визначення антигенів системи АВ0 у зразках мікробозараженої крові

Назва мікроорганізму, яким заражено зразок	Антигени, виявлені у відомих групах крові системи АВ0											
	0 (I)			A (II)			B (III)			AB (IV)		
1	2			3			4			5		
B. subtilis	–	–	–	A	A	A	–	–	B	AB	AB	B
	–	–	–	A	–	A	–	B	B	AB	A	AB
	–	–	–	A	A	A	B	B	–	–	A	AB
B. mycoides	–	–	–	A	A	A	B	B	B	AB	AB	AB
	–	–	–	A	A	A	B	B	B	B	AB	AB
	–	–	–	A	A	A	B	–	B	AB	AB	AB
S. lutea	–	–	–	A	A	A	B	B	B	AB	AB	AB
	–	–	–	A	A	A	B	B	B	AB	AB	AB
	–	–	–	A	A	A	B	B	B	AB	AB	AB
Mycobacterium spp	–	–	–	A	A	A	B	B	B	AB	AB	AB
	–	–	–	A	A	A	B	B	–	AB	AB	AB
	–	–	–	A	–	A	B	B	B	AB	AB	–
Pseudomonas spp.	–	–	–	A	–	A	–	AB	A	–	A	AB
	–	A	–	A	A	A	–	B	B	–	–	AB
	–	–	–	A	A	–	B	AB	–	–	–	AB
Enterobacter spp.	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Контрольний зразок	–	–	–	A	A	A	B	B	B	AB	AB	AB

Примітка: «–» – не виявлено, А – виявлено антиген А, В – виявлено антиген В

Як видно з таблиці 3, S.lutea, B.mycoides, Mycobacterium spp. майже не вплинули на результат визначення антигенів крові, адже результати дослідження

заражених ними зразків крові практично не відрізняються від контрольних. У крові, зараженій *Enterobacter* spp., не виявлено будь-яких антигенів, що може свідчити про наявність у цій групи мікроорганізмів ферментів (вірогідно, протеїназу), здатних ушкоджувати антигенні детермінанти еритроцитів або специфічні до них антигена. Представники родини *Pseudomonas* мають тенденцію до внесення у систему детермінант, подібних до антигену А, та в окремих випадках можуть частково руйнувати антигени А та (чи) В. Зараження крові *B. subtilis* вочевидь призводить до деструкції антигену В, при цьому впливу на антиген А майже не відбувається.

Вплив мікроорганізмів на виявлення ізогемаглютинінів крові визначали за допомогою методу покривного скла за Ляттесом, результат оцінювали за наявності аглютинації. Дослідження зі зразками крові, зараженої мікроорганізмами, повторювали дев'ять разів. Результати, отримані під час мікроскопічного дослідження аглютинатів, наведено в таблиці 4.

Таблиця 4

Визначення ізогемаглютинінів у зразках мікробозараженої крові

Назва мікроорганізму, яким заражено зразок	Виявлені аглютиніни у відомих групах крові											
	0 (I)			A (II)			B (III)			AB (IV)		
1	2			3			4			5		
<i>B. subtilis</i>	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
<i>B. mycoides</i>	α	—	$\alpha\beta$	β	β	—	α	α	—	—	—	—
	—	—	—	—	—	—	—	α	α	—	—	—
	α	$\alpha\beta$	—	β	—	B	—	—	α	—	—	—
<i>S. lutea</i>	α	—	—	β	β	β	α	α	α	—	—	—
	$\alpha\beta$	$\alpha\beta$	$\alpha\beta$	β	β	β	α	α	α	—	—	—
	$\alpha\beta$	$\alpha\beta$	$\alpha\beta$	β	β	β	α	α	α	—	—	—
<i>Mycobacterium</i> spp.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
<i>Pseudomonas</i> spp.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
<i>Enterobacter</i> spp.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Контроль	$\alpha\beta$	$\alpha\beta$	$\alpha\beta$	β	β	β	α	α	α	—	—	—

Примітка: «—» — не виявлено, α — виявлено ізогемаглютинін α , β — виявлено ізогемаглютинін β .

Відомо, що аглютиніни не стійкі до навколишнього середовища. Як видно з таблиці 4, досліджувані мікроорганізми виявили агресивність до аглютининів (так, *V. subtilis*, *Mycobacterium* spp., *Pseudomonas* spp., *Enterobacter* spp. призводили до повної, а *V. mycoides* — до часткової деградації їх у зразках). *S. lutea* майже не впливала на перебіг реакції Ляттеса.

Підсумовуючи зазначене, слід окреслити певні особливості, виявлені в результаті проведення дослідження.

Еритроцитарні антигени крові розщеплюють кислотами, водними розчинами лугів і специфічними ферментами, найчастіше класу гідролаз [13]. Якщо до вологого зразка крові за сприятливих умов потрапляє мікроорганізм, що здатний синтезувати такі ферменти, є висока вірогідність того, що еритроцитарні антигени можуть бути зруйновані. Яскравим представником таких мікроорганізмів є широко розповсюджена у навколишньому середовищі бактерія *Bacillus subtilis*, так звана сінна паличка. Зважаючи на зазначене, можлива ситуація, коли, наприклад, еритроцити містять А-антиген у великій кількості та В-антиген у меншій кількості, а зразок крові без видимих змін кольору та запаху. Через певний час може статися так, що А-антиген ще залишиться у зразку, а В-антиген буде повністю чи частково зруйнований, і тому його буде проблематично виявити за допомогою відповідних сироваток. Таким чином, маємо приклад хибнонегативної реакції, коли в мікробозараженому зразку групи крові АВ (IV) за системою АВ0 виявлено лише А-антиген, що характерно для групи крові А (II) (аглютиніни при цьому у зразку не виявляються).

Характерним є ще один приклад хибнопозитивного висновку дослідження РАЕ. Бактерії роду *Pseudomonas*, що широко розповсюджені в навколишньому середовищі, за сприятливих умов активно розмножуються. Псевдомонади володіють гемолітичною активністю, їх антигенна структура вивчена недостатньо, серологічні дослідження цього типу досі не проводили [14]. У проведеному дослідженні у зразках крові В (III) в окремих повтореннях було виявлено не характерні для цієї групи А-антигени за відсутності В-антигену, в інших зразках А-антигени виявляли сумісно з В-антигенами, було зафіксовано і повну відсутність антигенів у зразках. Отже, за відсутності повторень помилка неминуча (можливо, гетероантиген *Pseudomonas* spp. має детермінанту, подібну до антигену А системи АВ0, як *Yersinia pestis* має детермінанту, подібну до антигену Н).

Таким чином, зазначене підтверджує, що сапрофітні мікроорганізми, потрапляючи в об'єкт, який містить кров, значною мірою впливають на перебіг та результати біолого-криміналістичного дослідження і здатні не лише повністю знищити цей об'єкт, а й призвести до хибних результатів цього дослідження та неправдивих висновків.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. Бакулина Н.А. Микробиология / Н.А. Бакулина, Э.Л. Краева. — М. : Медицина, 1976. — 424 с.

2. Стегнова Т.В. Исследование гнилостно измененных следов крови и выделений человека : информ. письмо / Стегнова Т.В., Перепечина И.О., Уалерианова Л.П. — М. : ЭКЦ МВД России, 1992. — 8 с.

3. Судебная медицина : учеб. пособ. для вузов / [под ред. А.Ф. Волынского] [Электронный ресурс]. — М. : ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2000. — 639 с. — Режим доступа : <http://medbookaide.ru/books/fold1002/book1617/p1.php>.

4. Соколова І.Є. Основи імунології : підручник / Соколова І.Є., Вінніков А.І., Полішко Т.М. — Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2007. — 560 с.
5. Дяченко Н.М. Судово-медичні імунологічні дослідження слідів крові та виділень : збір. метод. реком. / Дяченко Н.М., Ермолаєва А.О., Чепіга С.М. — К. : ДНДЕКЦ МВС України, 2005. — 70 с.
6. Туманов А.К. Основы судебно-медицинской экспертизы / А.К. Туманов. — М. : Медицина, 1975. — 232 с.
7. Ситник І.О. Мікробіологія, вірусологія, імунологія : підручник / Ситник І.О., Климык С.І., Творко М.С. — Тернопіль : Укрмедкнига, 1998. — 392 с.
8. Руководство к практическим занятиям по микробиологии : учеб. пособ. / [под ред. Н.С. Егорова]. — 3-е изд., перераб. и доп. — М. : Изд-во МГУ, 1995. — 224 с.
9. Краткий определитель бактерий Берги / [под ред. Дж. Хоулта] ; пер. с англ. — М., 1980. — 495 с.
10. Ермолаєва А.О. Методи проведення імунологічних досліджень у експертизах слідів біологічного походження та формування висновків : метод. посіб. / А.О. Ермолаєва, С.М. Чепіга. — К. : ДНДЕКЦ МВС України, 2011. — 77 с.
11. Логинов Н.Я. Аналитическая химия : учеб. пособ. для студентов химико-биол. и биолого-хим. спец. пед. ин-тов / Логинов Н.Я., Воскресенский А.Г., Солодкин И.С. — 2-е изд., перераб. — М. : Просвещение, 1979. — 480 с.
12. Иммунология : в 3-х т. / [под ред. У. Пола] ; пер. с англ. — М. : Мир, 1987. — Т. 3. — 360 с.
13. Видершайн Г.Я. Гликозидазы в нормальной клетке и при наследственных нарушениях распада углеводсодержащих соединений / Г.Я. Видершайн // Успехи биологической химии. — 1977. — Т. 18. — С. 185.
14. Ed. GL. Gilardi Glucose nonfermenting gram-negative bacteria in clinical Microbiology / Ed. GL. Gilardi. — New York : CRC Press, Inc., 1978.
15. Барышева М.В. Исследование запаховых следов, ДНК, групповых антигенов и клеточных структур в комплексной экспертизе биологических следов человека / Барышева М.В., Лаш-Завада А.Ю., Саламатин А.В. // Криміналістичний вісник. — 2008. — Вип. 2 (10). — С. 120—126.

УДК 342.9

В.Л. Костюк, начальник наукової лабораторії

з проблем громадської безпеки

Національної академії внутрішніх справ

ОСОБЛИВІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ТА ОХОРОНИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ В МІСТІ КИЄВІ

Розглянуто загальні особливості формування громадського порядку у місті Києві — столиці України, визначено певні особливі чинники, що впливають на його забезпечення.

Ключові слова: громадський порядок, охорона громадського порядку в місті Києві, особливі фактори, що впливають на охорону громадського порядку.

Рассмотрены общие особенности формирования общественного порядка в городе Киеве — столице Украины, определены некоторые особые факторы, влияющие на его обеспечение.

Considered common features of the formation of public order in the city of Kiev, capital of Ukraine. Defined some special factors that affect its security.

Перетворення, які відбуваються в державі, є основою для принципово нового усвідомлення працівниками міліції моральних і правових засад діяльності органів внутрішніх справ, зумовлених гуманізацією законодавства, підвищенням інтересу до людської особистості, її цінностей. Це вимагає від працівників міліції України акцентування своєї діяльності на безумовному забезпеченні прав і свобод людини та громадянина. Водночас забезпечення цих прав і свобод неможливе без дотримання належного стану громадського порядку як у державі в цілому, так і у великих населених пунктах, у тому числі в м. Києві. Зрозуміло, що на громадському порядку позначаються певні обставини та чинники, які зумовлюють виникнення відносин громадського порядку у відповідних місцях. Тобто чинники — це рушійна сила, причина, основна умова формування відносин громадського порядку та їх особливостей у великому місті, зокрема у столиці держави.

Так, у м. Києві до загальних особливостей формування громадського порядку додаються певні особливі чинники, до яких можна віднести такі:

- столичний статус м. Києва та наявність (з огляду на це) на території міста офісів органів влади та закордонних представництв;
- м. Київ є науковим і просвітницьким центром України;
- м. Київ є релігійним центром, у якому розташовано всесвітньо відомі собори і храми;
- на території м. Києва акумульовано історико-культурні надбання стародавнього міста і пам'ятники відомим особистостям;

- м. Київ є економічним, фінансовим і торговельним центром держави;
- у столиці України наявна розвинена транспортна система;
- значні за розміром території та складна демографічна ситуація міста, своєрідні географічні та кліматичні умови.

Статус м. Києва як столиці України (згідно зі ст. 20 Конституції України [1]) передбачає відповідні соціальні та політичні навантаження на нього з огляду на те, що це головне місто, адміністративно-політичний центр держави. У ньому, на відміну від інших міст України, знаходяться об'єкти, характерні для столиці. Невдовзі після прийняття Конституції України було прийнято Закон України від 15 січня 1999 року № 401-XIV «Про столицю України — місто-герой Київ» [2]. Згідно зі ст. 2 цього Закону м. Київ є політичним та адміністративним центром держави, місцем розташування резиденції глави держави — Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Конституційного Суду України, Верховного Суду України, центральних органів державної влади, а також місцем розташування дипломатичних представництв іноземних держав і міжнародних організацій в Україні.

Крім цього, у м. Києві знаходяться органи місцевого самоврядування, Київська обласна рада і Київська обласна державна адміністрація та їх відповідні органи.

До 2001 року територію міста було поділено на 14 районів. З метою підвищення ефективності та зменшення витрат на управління містом Київська міська рада рішенням від 30 січня 2001 року «Про адміністративно-територіальний устрій м. Києва» утворила натомість у м. Києві десять районів, визначивши їх територію у відповідних адміністративно-територіальних межах. Відтак у місті функціонують 10 районних державних адміністрацій [3]. З 31 жовтня 2010 року в м. Києві ліквідовано районні ради — Київська міська рада своїм рішенням від 9 вересня 2010 року № 7/4919 «Про питання реорганізації управління районами в місті Києві» припинила їх діяльність [4].

Зрозуміло, що перебування на території Києва різних органів влади та місцевого самоврядування (що є суб'єктами правовідносин громадського порядку) ускладнює відносини громадського порядку та зумовлює появу додаткових функцій щодо його охорони. Має свої особливості й охорона урядових будинків і території, прилеглої до них (з огляду на мітинги та маніфестації, які збираються біля них). А отже, існують певні особливості щодо охорони громадського порядку нарядами патрульної служби міліції, іншими підрозділами органів внутрішніх справ, дільничними інспекторами міліції.

Статус м. Києва як науково-освітнього, духовного, культурного та історичного центру України поза сумнівом також позначається на формуванні відносин громадського порядку. У місті розташовано адміністрацію галузевих наук України: інститути, центри та філії. Ці наукові установи часто відвідують не тільки українські вчені, але й іноземні фахівці, часто зі світовим ім'ям, що потребує посилення охорони громадського порядку та безпеки фізичних осіб.

Наявність у м. Києві великої кількості вищих навчальних закладів (близько 70-и вищих навчальних закладів III та IV рівнів акредитації), а отже, і молоді (як місцевої, так і з різних регіонів країни та з-за кордону), яка в них навчається, також не може не позначатися на особливостях формування та охорони громадського порядку. Адже молоді люди не завжди адекватно сприймають нові умови проживання і окремі з них вчиняють правопорушення, а ще частіше самі стають жертвою злочинів

(з огляду на те, що віктимізація жертви може бути визначена власне станом її соціального буття або девіантною поведінкою) [5, с. 118—123].

Сьогодні Київ є містом, у якому функціонують різні релігійні конфесії, і на сучасному етапі його розвитку особливе місце з-поміж соціальних, історичних, психологічних чинників національно-духовного відродження посідає чинник релігійний. В Україні почався новий етап розвитку релігійних конфесій, який спричинив безліч проблем, пов'язаних з нормалізацією релігійного життя, пошуком шляхів урегулювання міжцерковних відносин (зокрема подолання гострих і болючих міжконфесійних конфліктів) на основі конституційних положень принципу свободи совісті та відповідного законодавства про правове регулювання діяльності релігійних організацій [9].

Релігія стала сферою духовного життя суспільства. Найпоширенішим у м. Києві є християнство, переважно православ'я, католицизм і протестантизм. Упродовж останніх років виникли і набули широкого поширення нетрадиційні релігії: неохристиянські об'єднання, неоязичництво, синтетичні неорелігії, неорієнталістські культи, езотеричні об'єднання, саєнтологічні рухи. Час від часу з'являються і психотехнічні культи.

Усі зазначені вище релігії та їх громади впливають на відносини громадського порядку і тому мають перебувати у полі зору служби охорони громадського порядку ГУМВС України в м. Києві.

Не менше впливає на формування відносин громадського порядку культурне життя м. Києва, до якого залучаються не лише мешканці київської громади, але й численні вітчизняні та іноземні туристи.

У м. Києві функціонують десятки музеїв, знаходяться відомі театри, понад сотня кінотеатрів і стаціонарних кіноустановок, дитячі палаци, спортивні школи, поза-шкільні установи тощо.

Приваблюють киян і гостей м. Києва історичні пам'ятки, які висвітлюють історію нашої країни. У місті розташовані мальовничі ландшафтні парки. Як пам'ятки розглядаються вулиця Хрещатик та Андріївський узвіз. Особливості охорони громадського порядку, наприклад, на Хрещатику, пов'язані з численними відпочиваючими (як киянами, так і туристами), які із задоволенням відвідують центральну вулицю столиці України. Крім цього, на Майдані Незалежності час від часу різні політичні сили проводять мітинги і демонстрації. А отже, перед міліцією постають завдання не тільки з охорони громадського спокою, але й зі збереження цілісності будівель головної вулиці міста.

Особливості формування та охорони громадського порядку зумовлені також характером економічного та торговельного спрямування розвитку м. Києва як великого економічного центру України. За даними Головного управління статистики м. Києва, упродовж останніх років зафіксовано збільшення обсягів окремих видів промислової продукції (в основному за рахунок зростання обсягів виробництва київських підприємств) [6]. Крім цього, зросла і кількість суб'єктів підприємництва, зареєстрованих як платників. Якщо у 2008 році вона становила 378,03 тис., то за підсумками 2009 року зросла на 4,4 % (у 2008 році — на 8,9 % порівняно з 2007 роком) і становила 394,7 тис., а вже у першому півріччі 2010 року збільшилася на 6,1 % і становила 412,11 тис. [7]. Тенденція щодо збільшення кількості суб'єктів підприємництва зберігається, хоча його темпи й уповільнилися [6].

Промислову зону Києва (де розташовано великі підприємства) охороняє або відомча охорона, або підрозділи Державної служби охорони. При цьому наряди міліції Державної служби охорони включені до плану комплексного використання сил і заходів з охорони громадського порядку. Водночас там, де їх немає, службу з охорони громадського порядку несуть наряди патрульної служби міліції районних відділів внутрішніх справ.

Не менше впливають на відносини громадського порядку й торговельні підприємства малого та середнього бізнесу. У м. Києві розташовані великі базари, час від часу поблизу станцій метрополітену виникають і несанкціоновано функціонують стихійні базари. І якщо на території перших міліція має охороняти громадський порядок, то стосовно других вона зобов'язана вживати заходів примусу, пов'язаних із порушеннями правил торгівлі. Крім цього, велика кількість торговельних точок, ресторанів, барів, кафе також створюють непросту ситуацію в м. Києві (насамперед через вчинення проти них протиправних дій).

У м. Києві доволі розвинена будівельна галузь. У 2010 році будівельники міста виконали обсяг робіт на суму 10014,4 млн грн. (за фактичними цінами). І хоча це менше на 7,8 % за показники 2009 року (що пов'язано з економічною кризою), проте ця обставина суттєво не вплинула на відносини громадського порядку. Водночас певним чином ускладнює криміногенну ситуацію консервація будівництв, обсяги якої є доволі значними [8].

Певні особливості формування та охорони громадського порядку в м. Києві пов'язані з високим рівнем розвитку банківської системи. У місті є більше сотні банківських установ та їх відділень. Доволі часто мають місце протиправні посягання на офіси цих установ. Часто-густо злочинці викрадають контейнери з банкоматів, які комерційні банки встановлюють у різних місцях міста для зручності обслуговування клієнтів. Трапляються і пограбування інкасаторів та обмінних пунктів валюти. Зазначені обставини ускладнюють відносини громадського порядку у місті і потребують втручання працівників міліції [9].

Територія м. Києва — це територія, де курсують різні види транспорту (у тому числі міжміського перевезення вантажів і пасажирів). Функціонує складна розгалужена мережа міського пасажирського транспорту. Перевезення пасажирів у місті здійснюють метрополітен, трамваї, тролейбуси, автобуси, мікроавтобуси, легкові таксі різних форм власності. Функціонують 3 лінії метрополітену: Святошино-Броварська, Куренівсько-Червоноармійська та Сирецько-Печерська. На сьогодні найкращі перевізні можливості має Київський метрополітен, якому немає рівноцінної альтернативи, адже пасажиропотік підземної мережі становить близько 53,3 % перевезень усіма видами міського пасажирського транспорту [9]. Підприємства наземного комунального транспорту обслуговують 328 автобусних, 34 тролейбусних, 20 трамвайних маршрутів. Перевезення у місті забезпечують 615 вагонів метрополітену, 2781 автобус, 402 тролейбуси, 285 трамваїв.

Певні ускладнення громадського порядку пов'язані з розташуванням у м. Києві двох аеропортів (Бориспіль і Жуляни) та двох залізничних вокзалів — Центрального залізничного (станція «Київ-пасажирський») з трьома терміналами (Центральний, Південний і Приміський) і Дарницького приміського вокзалу. А отже, мільйони мешканців м. Києва і транзитних пасажирів відвідують вокзали

столиці, причому кількість перевезень залізничним транспортом, що відправляється зі станцій Києва, щороку збільшується [6].

Крім цього, м. Київ має річковий вокзал. І хоча у результаті переходу до ринкових відносин обсяг перевезень пасажирів водним транспортом значно скоротився, однак упродовж останніх років ситуація поступово стабілізується, що зумовлює необхідність посилення охорони громадського порядку як на самому річковому вокзалі, так і на суднах, які він обслуговує.

Особливості формування та охорони громадського порядку в м. Києві зумовлені також розмірами території, демографічною ситуацією, географічним положенням і кліматичними умовами міста. Слід зазначити, що площа м. Києва та його населення із часом суттєво збільшилися. Так, якщо у 1864 році площа м. Києва становила лише 45,8 кв. км, то у 1940 році — вже 680 кв. км, у 1981 році — 782 кв. км, а у 2010 — 839 кв. км. Ще більшими темпами зростало населення міста: у 1864 році воно становило 68,4 тис. жителів, у 1940 році — 930 тис., у 1981 році — 2250 тис., у 2010 році — 2786,4 тис. [6]. Нині щільність населення Києва становить 3178 ос./кв. км.

Житлові квартали міста оточує суцільне кільце лісових масивів:

- на сході — Броварський ліс;
- на півдні — Голосіївський лісопарк і лісовий масив Конча-Заспа;
- на заході — Боярський і Святошинський ліси;
- на півночі — лісові масиви Пущі-Водиці.

Ліси, парки і сади донедавна становили більше ніж половину площі м. Києва: на одного киянина (станом на 2004 рік) припадало 22,1 кв. м зелених насаджень (за міжнародними нормами цей показник має бути не меншим за 20 кв. м). Однак упродовж останніх років у зв'язку з розширенням масштабів будівництва парки та сади почали вирубувати і, як наслідок, попередні показники значно зменшилися (нині їх не оприлюднюють).

Певний вплив на особливості формування та охорони громадського порядку в м. Києві чинять кліматичні умови. Від них не тільки залежать особливості прокладання маршрутів патрульно-постової служби, а й вибір форми одягу особового складу підрозділів міліції, які охороняють громадський порядок. Клімат у м. Києві помірно-континентальний. Середньомісячні температури січня — $-5,5^{\circ}\text{C}$, липня — $+19,2^{\circ}\text{C}$. Середньорічна кількість опадів 649 мм (максимум опадів припадає на липень (88 мм), мінімум — на жовтень (35 мм)). Взимку в місті утворюється сніговий покрив, середня висота якого в лютому становить 20 см, а максимальна 44 см. Середньорічна загальна хмарність — 6,4 бали (максимум припадає на грудень (8,2), мінімум — на серпень (4,8)). Середня вологість повітря від 64 % (травень) до 85 % (листопад) [10].

Таким чином, зрозуміло, що зазначені вище чинники суттєво впливають на забезпечення прав і свобод громадян, створення обстановки спокою, поваги до громадян, дотримання моральності на об'єктах адміністративно-політичного, освітнього культурного та іншого призначення, а отже, формують певні особливості охорони громадського порядку.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. Конституція України : станом на 1 січня 2006 року / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — К. : Парламентське вид-во, 2006. — 86 с.

2. Закон України від 15.01.1999 № 401-XIV «Про столицю України — місто-герой Київ» : станом на 15 січня 1999 року / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 11. — Ст. 79.

3. Рішення Київської міської ради від 30.01.2001 № 162/1139 «Про адміністративно-територіальний устрій м. Києва» // Хрещатик. — 2001. — № 21 (лютий).

4. Рішення Київської міської ради від 09.09.2010 № 7/4919 «Про питання реорганізації управління районами в місті Києві» // Хрещатик. — 2010. — № 130 (вересень).

5. Туляков В.А. Виктимология: социальные и криминологические проблемы / В.А. Туляков. — Одесса : Юрид. л-ра, 2000. — 336 с.

6. Статистичні дані основних показників соціально-економічного розвитку Києва у 2013 році [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.gorstat.kiev.ua/>.

7. Рішення Київської міської ради від 23.12.2010 № 412/5224 «Про затвердження Київської міської програми сприяння розвитку малого та середнього підприємництва».

8. Святошинська районна в м. Києві державна адміністрація. Комерційні банки (за матеріалами ГУМВС м. Києва) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.svyatoshin.kyiv-city.gov.ua>.

9. Київському метрополітену — 50 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.metro.kiev.ua>.

10. Столиця України — місто-герой Київ [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.airport.kiev.ua/ua/kyiv/> ; comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article.

УДК 343.977

Ф.В. Синяков, заместитель начальника

Научно-исследовательского экспертно-криминалистического центра при УМВД Украины в Херсонской области

И.А. Задерий, эксперт Научно-исследовательского

экспертно-криминалистического центра при УМВД Украины в Херсонской области

ОСОБЕННОСТИ ИССЛЕДОВАНИЯ СЛЕДОВ ВЫСТРЕЛОВ С ГЛАДКОСТВОЛЬНЫХ ДВУСТВОЛЬНЫХ ОХОТНИЧЬИХ РУЖЕЙ, ПРОИЗВЕДЕННЫХ ОДНОВРЕМЕННО (ДУПЛЕТОМ)

Изложены результаты экспериментальных исследований особенностей следов выстрелов с гладкоствольных двуствольных охотничьих ружей, произведенных одновременно (дуплетом).

Ключевые слова: гладкоствольные двуствольные охотничьи ружья, дуплет, выстрел, дробь, повреждение.

Викладено результати експериментальних досліджень особливостей слідів пострілів із гладкоствольних мисливських рушниць-двостволок, здійснених одночасно (дуплетом).

The paper presents the results of experimental studies of the particular details of the shot patterns of double shots (doublets) from double-barrelled guns.

Действующим национальным законодательством гражданам разрешено приобретение охотничьего гладкоствольного оружия. В подавляющем большинстве случаев это двуствольные ружья со стволами, расположенными в вертикальной или горизонтальной плоскости.

Если принять во внимание тот факт, что приобретение этого оружия было разрешено еще в период существования СССР, то можно предположить, что на данный момент охотничьи двуствольные ружья довольно распространены среди населения.

Наличие у граждан указанного оружия не только содействует популяризации охоты и спорта, но и является в ряде случаев орудием совершения преступлений и правонарушений.

Противозаконные последствия применения двуствольных ружей могут наступить в результате осуществления как поочередных выстрелов, так и выстрелов, произведенных одновременно из обоих стволов (дуплетом). При этом может

иметь место как умышленное (убийство, причинение телесных повреждений), так и случайное (неосторожное обращение с оружием) его использование.

В экспертной практике в ряде случаев возникает необходимость установления обстоятельств применения оружия, а именно факта отдельного или одновременного производства выстрелов из двуствольного гладкоствольного ружья, что влияет на квалификацию преступления или правонарушения.

Для исследования следов выстрелов из гладкоствольных двуствольных охотничьих ружей, произведенных одновременно (дуpletом), были выбраны три ружья 12-го калибра, отличающиеся по конструкции спусковых механизмов, технологии изготовления, сроку эксплуатации, расположению стволов, и два ружья 16-го калибра одной модели. Характеристики оружия приведены в таблице 1.

Таблица 1

**Технические характеристики охотничьих ружей,
которые используются в процессе исследования**

Характеристики ружей	Марка ружья				
	ТОЗ 34 Р	МР 27 ЕР	ТОЗ 63 А	ТОЗ 63 Б	SAUER
Калибр	12	12	16	16	12
Вес ружья, кг	3,5	3,6	3,2	3,2	3
Длина стволов, мм	720	750	720	720	758
Усилие на спусковые крючки (передний, задний), кг	1 1,8	2,8 3,1	2,9 4,4	1,4 2,75	2,3 3
Расположение стволов	вертикаль-ное	вертикаль-ное	горизон-тальное	горизон-тальное	горизон-тальное

Как видно из данных, приведенных в таблице 1, ружья также отличаются по величине усилия на спусковые крючки, по длине стволов, весу оружия.

Для проведения экспериментальной стрельбы были привлечены три статиста, отличающиеся телосложением и опытом обращения с огнестрельным оружием. В частности, статист 1 — это мужчина среднего телосложения с опытом обращения с огнестрельным оружием 2 года, статист 2 — мужчина плотного телосложения, опыт обращения которого с огнестрельным оружием составляет около 25 лет, статист 3 — мужчина худощавого телосложения, у которого опыт обращения с огнестрельным оружием отсутствует.

Перед статистами была поставлена задача: одновременное производство по мишени выстрелов из обоих стволов ружья.

Из каждого ружья проведена серия из трех выстрелов, произведенных одновременно в мишень с дистанции 4 м.

При первой серии выстрелов оружие удерживалось двумя руками с упором приклада в плечо. Для стрельбы были использованы патроны научно-производственной фирмы «Тахо» марки «Патриот», снаряженные дробовым снарядами весом 36 г и пластмассовым концентратором для дроби [1].

Для изучения влияния положения стреляющего на результаты выстрела дулетом при второй серии выстрелов было выбрано менее устойчивое положение:

выстрелы производились без упора в плечо, от бедра. Результаты стрельбы приведены в таблице 2.

Таблица 2

Результаты стрельбы дуплетом в мишень с дистанции 4 м

Статист, производящий выстрел	Расстояние между центрами осыпи дробового снопа, см				
	ТОЗ 34 Р 12 калибр	MP 27 EP 12 калибр	ТОЗ 63 А 16 калибр	ТОЗ 63 Б 16 калибр	SAUER 12 калибр
Стрельба с упором приклада в плечо					
Статист 1	24	31,5	23	22,5	32,5
	29	19,5	19	24,5	25,5
	28	26	21	22,1	30,4
Средние значения	27	25.6	21	23	29.4
Статист 2		17,5	22,5	23,5	8
		4	25,7	15,5	21
			24	22,6	5,5
Средние значения			24	20.5	
Статист 3	6,5	16,5	24	23	37,5
	4,5	14	29	13	43,4
	29	15,5	30	29,5	36
Средние значения		15.3	27.6	21.8	38.9
Стрельба с удержанием ружья «от бедра»					
Статист 1	32	29	30		36 32,5
Статист 3	4	33,5	35	44	35 4

Все выстрелы, выполненные дуплетом, воспринимались присутствующими как один звуковой сигнал.

При производстве экспериментальной стрельбы в четырех случаях из пятидесяти шести происходил выстрел только из одного ствола (у статиста 3 в трех случаях и у статиста 1 в одном случае), связанного с передним спусковым крючком. Данное обстоятельство свидетельствует о том, что, несмотря на поставленную перед стрелками задачу о производстве выстрелов одновременно (дуплетом), в силу различных усилий на спусковые крючки [2; 3; 4], разной длины свободного хода спусковых крючков произвести выстрелы дуплетом оказалось не всегда возможным.

Расположение повреждений вследствие выстрелов, произведенных одновременно (дуплетом) из различных ружей, представлено на рис. 1—5. В верхней части мишени указаны дистанция и модель оружия, из которого проводились выстрелы, а в левом нижнем углу мишени условно обозначен номер статиста, который производил выстрелы. Повреждения, независимо от модели оружия,

сориентированы по вертикали, что связано с вибрацией стволов оружия при производстве выстрелов. В связи с тем, что точка упора оружия — приклад, упирающийся в плечо (равно как и спусковой крючок с пальцами руки на нем), находится ниже оси канала ствола, дульный срез оружия после выстрела резко подскакивает вверх [5]. Поскольку это явление возникает уже после вылета снаряда из ствола, повреждения, образованные первым выстрелом, располагаются в нижней части мишени, а вторым выстрелом — несколько выше.

Как результат, из 52 произведенных дуплетом выстрелов в 7 случаях были зафиксированы повреждения мишеней, расстояние между центрами осыпи дробового снопа у которых составляет менее 8 см (или 13,4 %). У статиста 1 из 20 выстрелов дуплетом такие повреждения в мишенях не отмечены, у статиста 2 из 11 выстрелов таких повреждений 3 (27 %), у статиста 3 из 21 — 4 (19 %).

Расположение повреждения мишеней, у которых расстояние между центрами осыпи дробового снопа составляет менее 8 см, представлено на рис. 6—10.

Для определения очередности выстрелов (из какого ствола выстрел происходит раньше) они были произведены одновременно патронами, снаряженными дробью разного размера:

- дробью № 4 — с нижнего или правого ствола, связанного с передним спусковым крючком;
- дробью № 0 — с верхнего или левого ствола, связанного с задним спусковым крючком.

В результате проведенных экспериментов (15 выстрелов дуплетом) установлено, что во всех случаях при проведении выстрелов из ствола, связанного со вторым спусковым крючком, повреждения в мишени располагались выше повреждений, образованных от выстрелов из ствола, связанного с первым спусковым крючком (рис. 11, 12). Из этого следует, что выстрелы из ствола, связанного с передним спусковым крючком, происходили раньше. Такая очередность выстрелов объясняется тем, что у переднего спускового крючка короче свободный ход и меньше величина усилия на спуск (см. табл. 1) [2; 3; 4].

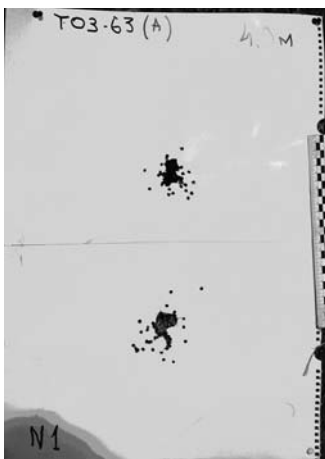

Рис. 1. Повреждения мишени после выстрела статиста 1 дуплетом из ружья Т03-63 (А) 16-го калибра

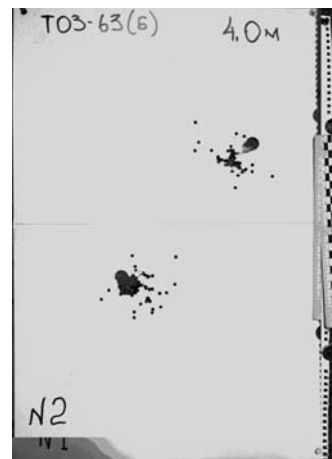

Рис. 2. Повреждения мишени после выстрела статиста 2 дуплетом из ружья Т03-63 (Б) 16-го калибра

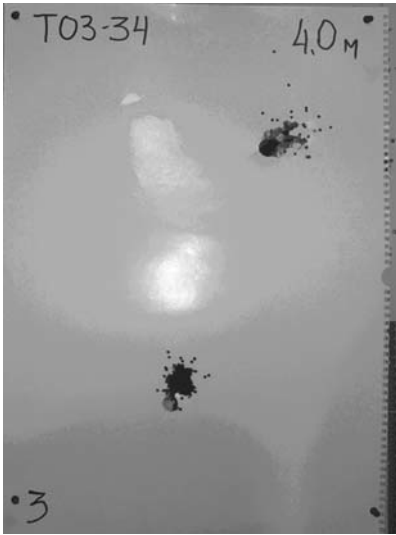

Рис. 3. Повреждения мишени после выстрела статиста 3 дуплетом из ружья T03-34 12-го калибра

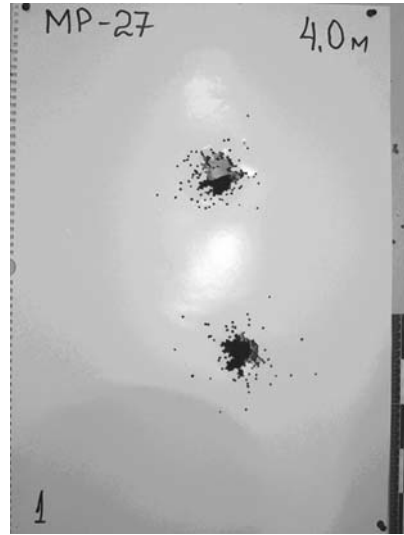

Рис. 4. Повреждения мишени после выстрела статиста 1 дуплетом из ружья MP-27 12-го калибра

Рис. 5. Повреждения мишени после выстрела статиста 1 дуплетом из ружья SAUER 12-го калибра

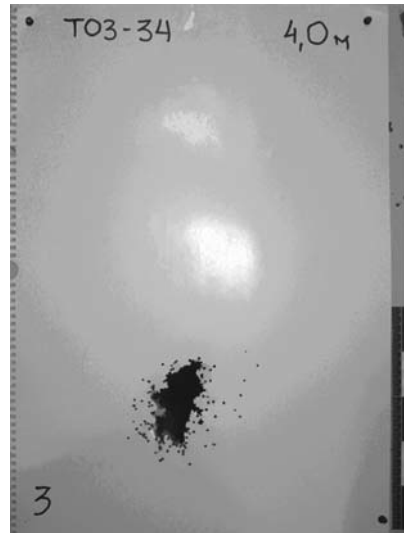

Рис. 6. Повреждения мишени после выстрела статиста 3 дуплетом из ружья T03-34 12-го калибра

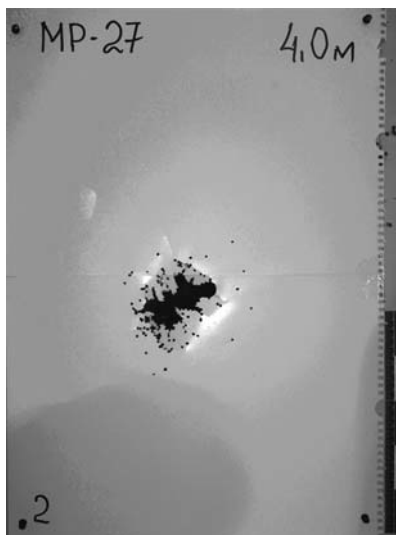

Рис. 7. Повреждения мишени после выстрела статиста 2 дуплетом из ружья MP-27 12-го калибра

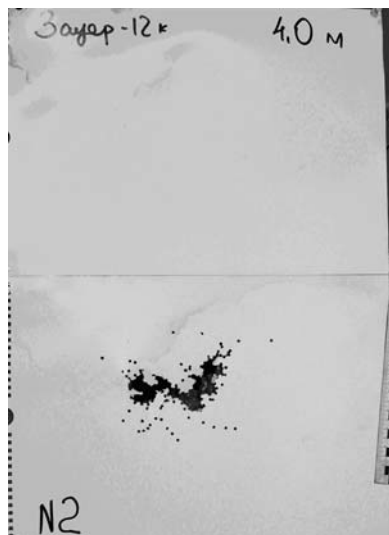

Рис. 8. Повреждения мишени после выстрела статиста 1 дуплетом из ружья SAUER 12-го калибра

Рис. 9. Повреждения мишени после выстрела статиста 3 дуплетом из ружья T03-34 12-го калибра

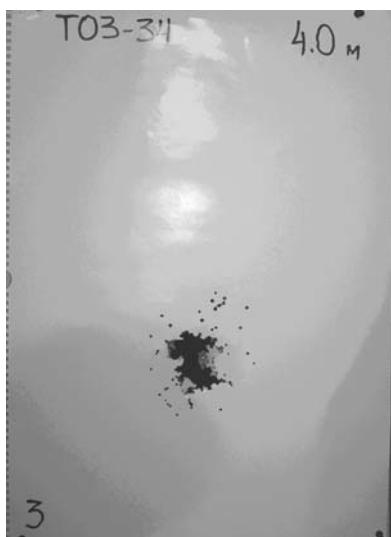

Рис. 10. Повреждения мишени после выстрела статиста 3 дуплетом из ружья T03-34 12-го калибра

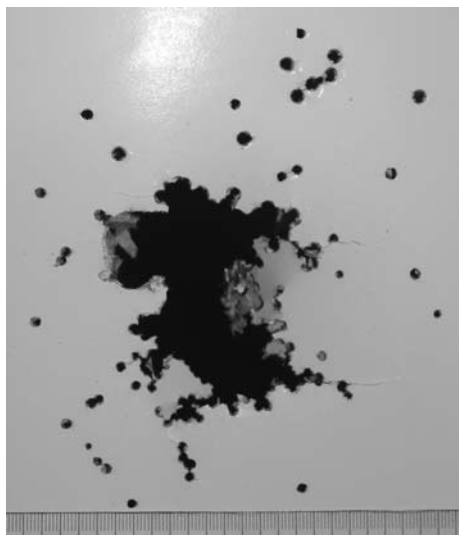

Рис. 11. Повреждения мишени после выстрела статиста 3 дуплетом из ружья ТОЗ-34 12-го калибра патронами, снаряженными дробью № 4 (нижний ствол, связанный с первым спусковым крючком) и дробью № 0 (верхний ствол, связанный со вторым спусковым крючком)

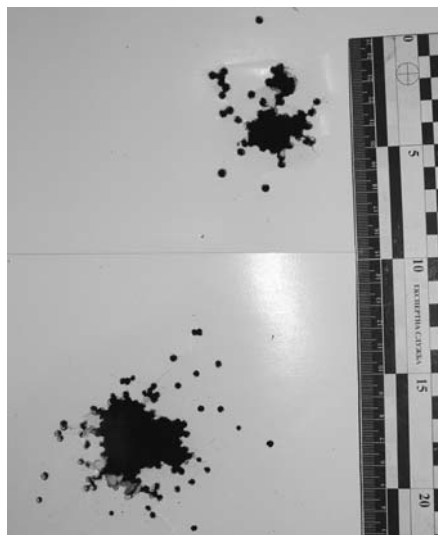

Рис. 12. Повреждения мишени после выстрела статиста 3 дуплетом из ружья МР-27 12-го калибра патронами, снаряженными дробью № 4 (нижний ствол, связанный с первым спусковым крючком) и дробью № 0 (верхний ствол, связанный со вторым спусковым крючком)

Результаты проведенных исследований позволяют сделать следующие выводы.

1. Вопрос установления факта отдельного или одновременного производства выстрелов из двуствольного ружья может быть решен путем комплексного исследования формы и расположения дробовых повреждений, данных о снаряжении патронов, технических характеристик оружия, а также данных о механизме причинения огнестрельных повреждений, полученных в результате следственных действий и свидетельских показаний.

2. Возможность повреждения мишеней в результате выстрелов из гладкоствольных двуствольных охотничьих ружей, произведенных одновременно (дуплетом), в случае если расстояние между центрами осыпи дробового снопа составляет менее 8 см, а дистанция до мишени 4 м, незначительно зависит от состояния ружья, калибра, длины стволов и определяется главным образом способностью стрелка к одновременному нажатию на два спусковых крючка.

3. Опыт обращения с огнестрельным оружием и положение при стрельбе не влияют на повреждения мишени в результате выстрелов из гладкоствольных двуствольных охотничьих ружей, произведенных одновременно (дуплетом), в случае если расстояние между центрами осыпи дробового снопа составляет менее 8 см, а дистанция до мишени 4 м.

4. При стрельбе дуплетом выстрел из ствола, связанного с передним спусковым крючком, происходит раньше, а повреждения мишени располагаются ниже

повреждений, образованных выстрелом из второго ствола, связанного с задним спусковым крючком.

5. Гладкоствольные двуствольные охотничьи ружья конструктивно изготовлены таким образом, чтобы исключить одновременный выстрел из двух стволов, то есть выстрел дуплетом (четыре выстрела только из одного ствола при 56 выстрелах дуплетом являются ярким тому подтверждением), поэтому случайный выстрел дуплетом маловероятен.

Список использованной литературы

1. *Боеприпасы* к охотничьим гладкоствольным ружьям фирмы «Тахо» [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://takho.ua/rus/production>.
2. *Охотничье* огнестрельное оружие отечественного производства / [Портнов М.Э., Потолицын А.С., Устинов А.И., Филиппов В.В.]; под. ред. А.И. Устинова. — М. : ВНИИ МВД СССР, 1969. — 224 с.
3. *Закутский Д.М.* Охотничье огнестрельное оружие отечественного производства (1968—1986 гг.) / Закутский Д.М., Лесников В.А., Филиппов В.В. — М. : ВНИИ МВД СССР, 1988. — 55 с.
4. *Маркевич В.Е.* Охотничье и спортивное стрелковое оружие / В.Е. Маркевич. — М. : АСТ, 1995. — 384 с.
5. *Кустанович С.Д.* В какой последовательности были нанесены повреждения? Какое из входных отверстий образовалось первым? / С.Д. Кустанович // Судебная баллистика. — М. : Гос. изд-во юрид. лит-ры, 1956. — 408 с.

УДК 343.9

А.М. Гаркуша, начальник сектору

*Науково-дослідного експертно-криміналістичного
центру при УМВС України в Херсонській області*

ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ЧАСОВИХ МІТОК ФАЙЛІВ У ФАЙЛОВИХ СИСТЕМАХ «FAT» І «NTFS»

Розглянуто загальні положення формування шкали часу, визначено особливості роботи операційних систем із файловими системами «FAT» і «NTFS» при виконанні дій з файлами в частині фіксації хронометричних даних.

Ключові слова: мітка часу, файлова система, NTFS, FAT.

Рассмотрены общие положения формирования шкалы времени, определены особенности работы операционных систем с файловыми системами «FAT» и «NTFS» при выполнении действий с файлами в части фиксации хронометрических данных.

The paper gives outline of formation of the time scale. It studies the specific features of work of operation systems with «FAT» and «NTFS» in terms of time stamping.

Відповідно до положень частини першої ст. 91 Кримінального процесуального кодексу України у кримінальному провадженні серед інших обставин підлягає доказуванню подія кримінального правопорушення: час, місце, спосіб, інші обставини вчинення кримінального правопорушення.

Розслідування кримінальних правопорушень часто потребує дослідження носіїв цифрових даних, для чого призначають судову комп'ютерно-технічну експертизу. Одним із важливих питань при цьому є визначення часу вчинення певних дій користувачами або часу настання подій в інформаційній системі. Вирішення цих питань часто потребує від експерта встановлення фактів створення та зміни певних файлів, а також доступу до них, що неможливо без відповідної фахової його обізнаності щодо порядку інтерпретації отриманих даних про час. З огляду на широке розповсюдження операційних систем, які використовують для зберігання файлів файлові системи «FAT» і «NTFS», у цій статті запропоновано розглянути, крім загальних положень формування часу, особливості функціонування цих операційних систем з файловими системами при виконанні дій з файлами.

Насамперед слід нагадати, що з 1964 року використовують систему все-світнього координованого часу UTC (від англ. «Coordinated Universal Time») [1].

З метою подолання однієї з перешкод на шляху до міжнародного співробітництва у 1884 році на підставі рішення Міжнародної меридіанної конференції у Вашингтоні про всесвітній час, за який мав правити середній сонячний час на меридіані Гринвіча, було прийнято поясну систему обліку часу [2; 3]. Згідно з такою системою обліку земну кулю було поділено на 24 пояси, кожний приблизно по 15° [4] з проходженням початкового меридіана нульового пояса через обсерваторію

м. Гринвіча (Великобританія). Час першого пояса відрізняється від часу нульового пояса рівно на 1 год. Різниця поясних часів дорівнює різниці номерів їх часових поясів (за винятком окремих країн).

Згідно з відповідними нормативно-правовими актами на території України запроваджено час другого часового пояса (київський час) [5]. Алгоритм визначення часу на території України виглядає так: UTC(UA) = UTC + 2.

Багато держав Європи та Америки, у тому числі й Україна, запроваджують так званий «літній час», тобто місцевий час, який встановлюють на певній території на літній період року. Зазвичай такий час різниться на годину від стандартного часу, прийнятого на цій території (наприклад, для України літній час визначають за формулою «поясний час + 1 год.» — $(UTC+2) + 1 = UTC+3$).

Національна шкала координованого часу UTC(UA) формується з використанням Державного первинного еталону одиниць часу та частоти України. Забезпечення безперервного функціонування державного первинного еталона одиниці часу і національної шкали координованого часу України UTC(UA) покладено на Український метрологічний центр Державної служби єдиного часу і еталонних частот (далі — ДСЧЧ), який діє на базі Національного наукового центру «Інститут метрології» (м. Харків).

Як відомо, з метою обліку часу сучасні електронні пристрої оснащено годинниками. Кожний комп'ютер має у своєму складі годинник реального часу RTC (від англ. «real-time clock»), представлений електронною схемою, призначеною для обліку хронометричних даних (час, дата, день тижня тощо). До схеми входять автономне джерело живлення та обліковий пристрій. Вперше RTC було представлено у складі IBM PC/AT у 1984 році [6].

Більшість RTC використовують кварцовий резонатор на частоті 32768 Гц (таку саму частоту використовують у кварцових годинниках; вони не відрізняються особливою точністю, тому потребують періодичного контролю).

Контроль часу здійснюють особисто користувачі під час звірвання зі сторонніми годинниками або «службою часу Windows» в автоматичному чи ручному режимі шляхом синхронізації по мережі з одним із серверів часу (локальним або в мережі Інтернет), який може бути заданий користувачем. Факт успішної або неуспішної синхронізації відображається у журналі «Система» операційної системи. Для отримання значень точного часу слід рекомендувати користуватися національним сервером Державної служби єдиного часу і еталонних частот — ntpd.metrology.kharkov.ua.

У кожному випадку порядок фіксації або відображення інформації про час комп'ютер здійснює індивідуально залежно від конкретної версії операційної системи, від файлової системи тощо.

Файлові системи «FAT» і «NTFS» передбачають зберігання часових міток (time stamp) відносно файлів і каталогів (у спеціалізованій літературі мітки розглядають як частину метаданих файлових систем [7]).

За загальним правилом файлова система «FAT» зберігає часові мітки, базуючись на локальному часі комп'ютера, а файлова система «NTFS», зберігаючи часові мітки в UTC-форматі, враховує не тільки локальний час, а й поправку на часовий пояс і літній час. Наприклад, якщо упродовж однієї хвилини зберегти той самий файл на флеш-накопичувачі (FAT32) та жорсткому диску (NTFS), то значення часо-

вих міток буде різним. Так, у файлової системі «FAT32» дата створення файлу фіксується як 23.02.2012 10:00, а у файлової системі «NTFS» — як 23.02.2012 08:00 у випадку налаштувань часового пояса «UTC+02:00 Київ».

Крім формату зберігання, файлові системи також мають відмінності в обсязі та кількості міток часу, які характеризують файл. Особливості файлових систем щодо фіксації часових міток наведено в таблиці.

Таблиця

Часові мітки файлів у файлових системах «FAT» і «NTFS»

№ з/п	Назва часової мітки	Реальний час	FAT (UTC+02:00)	NTFS (UTC)
1	Дата створення	05.09.2012 9:47:51	05.09.2012 9:47:51	05.09.2012 7:47:51
2	Дата змін	03.09.2012 4:55:23	03.09.2012 4:55:23	03.09.2012 2:55:23
3	Дата останнього доступу	05.09.2012 9:47:51	05.09.2012	05.09.2012 7:47:51
4	Дата змін запису MFT (тільки для NTFS)	05.09.2012 9:47:51	—	05.09.2012 7:47:51

Існують також особливості утворення та змін часових міток файлів при їх копіюванні або переміщенні (описані в документації підтримки компанії Microsoft [8]), а саме:

- якщо файл копіюється з C:\fat16 в C:\fat16\sub, дата змін зберігається, а дата створення файлу змінюється на поточну;
- якщо файл переміщується з C:\fat16 до C:\fat16\sub, дата змін і дата створення файлу зберігаються;
- якщо файл копіюється з C:\fat16 в D:\NTFS, дата змін зберігається, а дата створення файлу змінюється на поточну;
- якщо файл переміщується з C:\fat16 до D:\NTFS, дата змін і дата створення файлу зберігаються;
- якщо файл копіюється з D:\NTFS в D:\NTFS\SUB, дата змін зберігається, а дата створення файлу змінюється на поточну;
- якщо файл переміщується з D:\NTFS до D:\NTFS\SUB, дата змін і дата створення файлу зберігаються.

У всіх випадках дата змін зберігається доти, доки файл не будуть редагувати, а дата створення змінюється залежно від того, копіюють файл чи переміщують.

Також слід мати на увазі, що, якщо файл копіюють з файлової системи «NTFS» у файлову систему «FAT», часові мітки округлюються до повних секунд [9].

У спеціальній літературі також описано правила змін часових міток для каталогів [8]. Серед них є такі:

- якщо створити нові каталоги у томі NTFS з іменами D:\NTFS1 та D:\NTFS2, дата створення та дата змін ідентичні;
- якщо каталог D:\NTFS2 переміщують до каталогу D:\NTFS1 і при цьому створюють D:\NTFS1\NTFS2, тоді для:

D:\NTFS1 дата створення зберігається, а дата змін змінюється;

D:\NTFS1\NTFS2 обидві мітки як щодо дати створення, так і щодо дати змін залишаються незмінними;

– якщо каталог D:\NTFS2 копіюють у D:\NTFS1, утворюючи D:\NTFS1\NTFS2, тоді для:

D:\NTFS1 дата створення залишається незмінною, а дата змін змінюється;

D:\NTFS2 жодних змін у часових мітках не відбувається;

D:\NTFS1\NTFS2 часові мітки щодо дати створення та дати змін змінюються на час, коли відбулося переміщення.

При цьому слід мати на увазі певні особливості, які стосуються файлової системи «FAT», зокрема те, що дата змін каталогу не зміниться, якщо навіть зміниться зміст каталогу.

Дослідження часових міток файлової системи «NTFS» слід проводити з використанням спеціального криміналістичного програмного забезпечення, наприклад, програм «AccessData FTK Imager», «AccessData FTK» тощо. Застосування програм, які використовують для визначення часових міток програмні засоби операційної системи, слід вважати обмежено допустимим, оскільки існує велика ймовірність похибки під час визначення часу через ігнорування часового пояса операційної системи, яка оперувала даними на досліджуваному носії. У такому випадку слід зробити окрему помітку, в якій визначити поточний часовий пояс (за необхідності і літній час), встановлений в операційній системі експерта.

На завершення слід зазначити, що встановлення часу дії чи події є одним з важливих завдань слідства під час встановлення факту та механізму вчинення правопорушення. Визначення показань часу, що фіксуються на носіях даних комп'ютерів відносно дій користувачів і програм, сприятимуть встановленню винних осіб, з'ясуванню механізму вчинення правопорушення тощо.

Крім того, для повного розуміння механізму формування точного часу слід взяти до уваги, що точний час є величиною умовною, яка породжується довіреними установами, утвореними міжнародною спільнотою: Міжнародним бюро мір і ваг та Міжнародною службою обертання Землі. Проте кожна держава має свої уповноважені органи, які обліковують еталонний час і поширюють його серед населення та організацій. В Україні цю функцію покладено на Державну службу єдиного часу і еталонних частот.

Файли як продукт діяльності програм мають певні властивості, в тому числі й ті, які вказують на час їх створення, змін, доступу до них. Файлові системи, призначені для зберігання файлів, розраховані на фіксацію часових параметрів за певним алгоритмом, який виконує операційна система. Широко розповсюджені файлові системи «FAT» і «NTFS» мають лише їм властиві правила щодо фіксації часу, отриманого від годинника реального часу комп'ютера. Отже, у процесі дослідження при визначенні часових міток слід підходити до інтерпретації результатів індивідуально в кожному випадку.

Список використаної літератури

1. *Всемирное* координированное время [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://ru.wikipedia.org/wiki/>.

2. *Клищенко А.П.* Астрономия : учеб. пособ. / А.П. Клищенко, В.И. Шупляк. — М. : Новое знание, 2004. — 224 с.

3. Корсунь А. Паризький хранитель часу з Одеси [Електронний ресурс] / А. Корсунь // Вісник НАН України. — 2001. — № 8. — Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/portal/all/herald/2001-08/11.htm>.
4. Жаров В.Е. Сферическая астрономия / В.Е. Жаров. — Фрязино : Век-2, 2006. — 480 с.
5. Постанова Верховної Ради Української РСР від 11 червня 1990 року № 15-XII «Про зміну порядку обчислення часу на території Української РСР» // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1990. — № 26. — Ст. 400.
6. Часы реального времени [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://ru.wikipedia.org/wiki/>.
7. Кэрриэ Б. Криминалистический анализ файловых систем / Б. Кэрриэ. — СПб. : Питер, 2007. — 480 с.
8. *Description of NTFS date and time stamps for files and folders* [Electronic resource]. — Access mode : <http://support.microsoft.com/kb/299648/>.
9. *Time Stamps Change When Copying From NTFS to FAT* [Electronic resource]. — Access mode : <http://support.microsoft.com/kb/127830>.

УДК 343.983

С.А. Матвієнко, начальник сектору

Науково-дослідного експертно-криміналістичного
центру при УМВС України в Миколаївській області

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ІДЕНТИФІКАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ОКРЕМИХ МОДЕЛЕЙ НАРІЗНОЇ ЗБРОЇ ВИРОБНИЦТВА ФІРМИ «ЧЕСЬКА ЗБРОЙОВКА» (ČESKÁ ZBROJOVKA)

Описано конструктивні особливості рушниць і карабінів виробництва фірми «Чеська Збройовка» (Česká Zbrojovka, м. Ухерське Брод, Чеська Республіка). Наведено стислий класифікаційний опис конструкції та ідентифікаційні особливості найпоширеніших мисливських нарізних карабінів виробництва цієї фірми.

Ключові слова: нарізна мисливська зброя, карабіни, «Ceska Zbrojovka», конструктивні особливості, сліди від деталей зброї, ідентифікаційні ознаки.

Описаны конструктивные особенности ружей и карабинов производства фирмы «Чешская Збройовка» («Česká Zbrojovka», г. Ухерське Брод, Чешская Республика). Приведено краткое классификационное описание конструкции и идентификационных особенностей самых распространенных охотничьих нарезных карабинов производства фирмы «Ceska Zbrojovka».

In the article the author highlight the constructive peculiarities of rifles and hunting carbines «Ceska Zbrojovka» (Czech Republic). Is represented classified construction's description and identification features of the most common hunting rifled carbines from firm «Ceska Zbrojovka».

Проблеми криміналістичного, у тому числі й ідентифікаційного, дослідження нарізної мисливської зброї відображено у працях відомих криміналістів: П.Д. Біленчука, Г.П. Василенка, М.П. Молибоги, І.В. Писаренка, Д.М. Закутського, В.В. Філіппова, О.І. Устінова та інших вчених. Проте дослідження видатних вчених стосувалися зразків зброї лише вітчизняного виробництва. Проблеми ідентифікаційного дослідження нарізної зброї відображено в судово-балістичному довіднику «Окремі зразки мисливських карабінів і сліди на кулях та гільзах», авторами якого є провідні фахівці ДНДЕКЦ МВС України [1]. Проте у своїй праці вони окреслили лише коло конструктивних та ідентифікаційних ознак, які притаманні мисливським карабінам калібру 5,6 мм («.22 Іг»).

Дослідженню нарізної мисливської вогнепальної зброї іноземних виробників уваги майже не приділяли, що, можливо, пов'язано з незначним обігом зброї іноземного виробництва на території колишнього СРСР, у тому числі й України.

З розпадом Радянського Союзу на територію колишніх його республік разом з величезною кількістю товарів широкого вжитку дедалі частіше потрапляли зразки зброї іноземного виробництва (як бойової, кримінальної, так і мисливської). При цьому великою популярністю в мисливців користувалася чеська зброя як високоякісна й з доволі прийнятною для споживача ціною.

Актуальність обраної теми дослідження зумовлена тим, що попри велике розповсюдження чеської зброї серед населення, досі не проведено діагностичну та класифікаційну її систематизацію з узагальненням ідентифікаційних ознак, властивих зброї чеського виробництва загалом і фірми «Чеська Збройовка» («Česká Zbrojovka») зокрема.

Слід зазначити, що сьогодні чеську мисливську зброю виробляють лише два підприємства: «Чеська Збройовка» («Ceska Zbrojovka», м. Ухерське Брод (Uhersky Brod)) та «Збройовка Брно» («Zbrojovka Brno», м. Брно (Brno)) [2].

Фірма «Чеська Збройовка» («Česká Zbrojovka») добре відома широкому загалу власників зброї та криміналістів не тільки завдяки вдалим моделям поліцейської чи військової зброї (пістолетів «CZ 27», «CZ 52», «CZ 75», «CZ 82» та пістолета-кулемета «Зразок 61 «Скорпіон»»), а й завдяки виробництву мисливської зброї високої купчастості бою. Завод випускає магазинні карабіни, гладкоствольні та комбіновані рушниці з вертикально-поєднаними відкидними стволами («бокфлінти» та «бюксфлінти») та широкий асортимент малокаліберних карабінів з використанням патронів кільцевого запалення [3].

Моделі магазинних карабінів пристосовано до різних типів патронів: «9,3x62», «.30-06 Sprg», «7x57», «7x64», «.270 Win», а також до п'яти патронів типу «магнум»: «.458 WinMag», «.416 RemMag», «.375 Н-Н», «.300 Win Mag», «7 мм Rem Mag». Моделі мають кілька варіантів обробки та виконання. Однією з основних їх переваг є висока купчастість бою при стрільбі всіма видами патронів.

Однозарядні або магазинні гвинтівки та карабіни марки «CZ» розроблено на основі конструкції відомої армійської гвинтівки «Маузер-98» («Mauser Gewehr 98»), яка упродовж багатьох років ХХ ст. не тільки перебувала на озброєнні у Німеччині, але й експортувалася до багатьох країн Європи, Азії та Америки, була взірцем для наслідування у певних країнах світу при створенні інших моделей гвинтівок (одні з найкращих з магазинних гвинтівок, зокрема чехословацька гвинтівка зразка 1924 року і польська гвинтівка зразка 1929 року, сконструйовані саме за типом гвинтівки системи «Маузер» зразка 1898 року — «Mauser Gewehr 98») [4; 5].

Основною відмінністю зброї виробництва фірми «Чеська Збройовка» («Česká Zbrojovka») від величезного збройного сімейства є те, що в її конструкції не використовують пластик і легкі сплави.

Як відомо у відповідних професійних колах, ознаками зброї, за допомогою яких її можна встановити за стріляними гільзами, є: наявність у конструкції певних частин зброї та їх розташування, а також взаємне розташування окремих частин зброї, форма і розміри їх робочих ділянок. З огляду на зазначене, спираючись на загальноприйняті правила та порядок проведення ідентифікації зброї за наявними слідами на стріляних гільзах, доцільно провести виокремлення ідентифікаційних ознак, притаманних зброї виробництва фірми «Чеська Збройовка» («Česká Zbrojovka») [6].

Так, модель карабіна «CZ 555» (єдина у сімействі «чехів») вирізняється тим, що в неї поворотний повздовжньо-ковзаючий затвор обладнано «чашкою» з вже

поміщеним до неї підпружиненим штифтом-відбивачем циліндричної форми. Усі інші моделі крупнокаліберних мисливських карабінів («CZ 527 Carbine», «CZ 550 Standard», «CZ 455», «CZ 550 Lux», «CZ 750 S 1 M1» і «тактичний» карабін «CZ 858 Tactical») мають окрему деталь — відбивач, який закріплено на ствольній коробці (рис. 1, 2, 3, 4), тому в «чашці» затвора кожної моделі наявний проріз для проходження робочої частини відбивача.

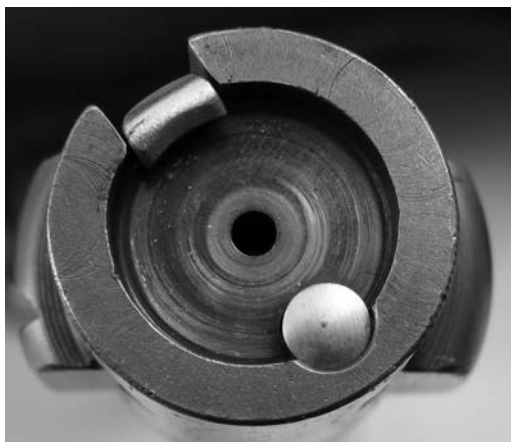

Рис. 1. Чашка затвора мисливського карабіна моделі «CZ 555»

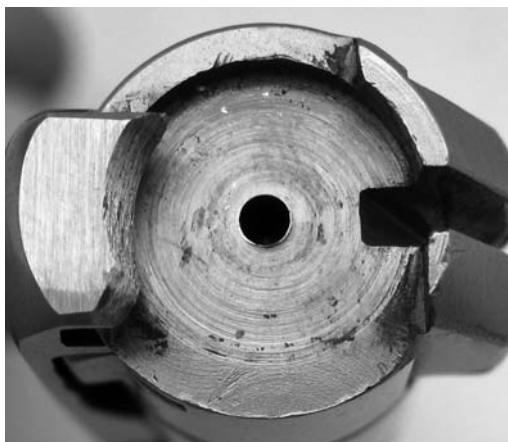

Рис. 2. Чашка затвора мисливського карабіна моделі «CZ 527»

Рис. 3. Чашка затвора мисливського карабіна моделі «CZ 550»

Рис. 4. Чашка затвора мисливського карабіна моделі «CZ 858»

Характерними для зброї виробництва фірми «Чеська Збройовка» («Česká Zbrojovka») індивідуальними ознаками є:

- наявність сліду від бійка-ударника — напівсферичного заглиблення у центрі капсуля;
- кільцеві траси навколо сліду бійка — сліди від чашки затвора (сліди від його механічної обробки під час виготовлення);
- сліди від відбивача (крім моделі «CZ 555») у вигляді незначних, завширшки

до 1,2 мм вм'ятин на середній частині денець гільз. Таке слідовідображення попри великі розміри самого відбивача та наявність місця, призначеного для його проходження крізь чашку затвора при перезаряджанні, пояснюється ступінчатою формою їх будови, тобто лише незначна ділянка самої деталі, що контактує із денцем гільзи, залишає слід, оминаючи зону, ближчу до ребра денця гільз патронів (рис. 5, 6).

Рис. 5. Денця стріляних гільз патронів з карабінів «CZ 555»

Рис. 6. Денця стріляних гільз патронів з карабінів «CZ 550 Lux»

Слід від підпружиненого штифта-відбивача на денцях стріляних з карабіна «CZ 555» гільз має здебільшого слабковиражену форму з огляду на його рухомість і, як наслідок, відсутність прямого статичного контакту з денцем стріляної гільзи у момент екстракції (адже обидві взаємодіючі контактні поверхні: слідоутворююча та слідосприймаюча перебувають у русі).

Сліди від зачепа викидача також не мають яскравої виразності через те, що їх краї згладжені плавним сходженням ребер (у моделях «CZ 527» та «CZ 550» викидач взагалі є видовженою пластинчатою деталлю, що обертається навколо тіла затвора за допомогою закріпленого кільця викидача).

Як відомо, конструкція багатьох магазинних карабінів, оснащених поворотним повздовжньо-ковзачим затвором, у тому числі карабінів виробництва фірми «Чеська Збройовка» («Česká Zbrojovka»), передбачає обертання затвора навколо своєї осі при щільному запиранні каналу ствола. Зачеп викидача, що утримує денце гільзи у чашці затвора, рухається разом із затвором. У процесі такої динамічної взаємодії з ребром фланця гільзи патрона, контактуюча робоча поверхня — «зуб» зачепа викидача залишає напівкільцеві траси на внутрішній поверхні фланця, у площині кільцевої проточки. Цей механізм слідоутворення та сліди, які залишаються внаслідок цієї взаємодії, також варто враховувати під час визначення діагностичних та ідентифікаційних ознак на стріляних гільзах.

Отже, результати проведених досліджень нарізної мисливської зброї, які здебільшого базуються на практичному досвіді автора (щорічно в Науково-дослідному експертно-криміналістичному центрі при УМВС України в м. Миколаєві відстрілюють близько 600 одиниць зброї, вагому частку яких становлять мисливські карабіни виробництва фірми «Чеська Збройовка» («Česká Zbrojovka»)), ще раз доводять

потребу в узагальненні наявної криміналістично-значущої інформації та об'єднанні її в єдиний масив із запровадженням єдиного довідникового джерела, що став би корисним для діяльності працівників правоохоронних органів і співробітників Експертної служби МВС України.

Список використаної літератури

1. *Окремі зразки мисливських карабінів, їх сліди на кулях та гільзах: судово-балістичний довідник* / [Ігнат'єв І.В., Павленко О.С., Тарасова Н.О., Огановська І.В.]. — К. : ТОВ «Еліт Принт», 2011. — 104 с.
2. *Офіційний інтернет-сайт фірми «Zbrojovka Brno»* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.zbrojovka-brno.cz/en>.
3. *Офіційний інтернет-сайт фірми «Ceska Zbrojovka »* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.czub.cz/en>.
4. *Mauser 98* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://ru.wikipedia.org/wiki/Mauser_98.
5. *Жук А.Б. Справочник по стрелковому оружию. Революеры, пистолеты, винтовки, пистолеты-пулеметы, автоматы* / А.Б. Жук. — М. : Воениздат, 1993. — 735 с.
6. *Криминалистическое исследование охотничьего огнестрельного оружия* / [Писаренко И.В., Молибога Н.П., Василенко Г.П., Биленчук П.Д.]. — К. : РИО МВД УССР, 1987. — 176 с.

УДК 343.982.34

І.Ю. Кожакарь, начальник сектору

*Науково-дослідного експертно-криміналістичного
центру при УМВС України в Чернівецькій області*

КЛАСИФІКАЦІЯ ДЕФОРМАЦІЙ ДАКТИЛОСКОПІЧНИХ ОЗНАК ТА ЇХ ПРОЯВ У ДАКТИЛОСКОПІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Розглянуто причини та закономірності виникнення деформацій дактилоскопічних ознак, що можуть вплинути на результат дактилоскопічних досліджень або значно ускладнити порівняльні дослідження. Проведено їх загальну класифікацію. Запропоновано рекомендації з мінімізації їх впливу на об'єктивність експерта.

Ключові слова: дактилоскопія, деформація ознак, речовина сліду, механізм слідоутворення, неадекватне відображення ознак, викривлення, папілярний узор, порівняльні дослідження.

Рассмотрены причины и закономерности возникновения деформаций дактилоскопических признаков, которые могут повлиять на результат дактилоскопических исследований или значительно усложнить сравнительные исследования. Проведена их общая классификация. Предложены рекомендации по минимизации их влияния на объективность эксперта.

The paper studies the cause and mechanism of distortions of specific features of fingerprints that can complicate the subsequent forensic examination of the fingerprints or alter its results. It makes a classification of such distortions. The author suggests some recommendations on eliminating of the negative effect of distortions on the outcome of the forensic examination.

Проведення дактилоскопічних досліджень — процес тривалий і багатокомпонентний, який полягає в поетапному суб'єктивному сприйнятті, виокремленні та подальшій оцінці дактилоскопічних ознак папілярних узорів. Основним завданням експерта при цьому є перетворення свого суб'єктивного професійного погляду в максимально об'єктивний і зрозумілий для всіх учасників кримінальних відносин висновок. Проте не завжди це завдання є простим, оскільки нечасто у відображеннях папілярних узорів проявляються всі ознаки, а ті, які відобразилися, можуть бути неповними чи викривленими, тобто деформованими. Це викликає певні сумніви, які можуть призвести до неправильного сприйняття та оцінки дактилоскопічної інформації й експертних помилок. У такому випадку реальному сприйняттю дійсних ознак папілярного узору, забезпеченню повноти та достовірності дактилоскопічного дослідження сприятиме знання причин деформованого відображення ознак у слідах рук, а також бодай умовна класифікація відображених викривлень дактилоскопічних ознак [1, с. 214].

Проблему деформацій дактилоскопічних ознак досліджували вчені різних країн: А.П. Моїсеєв, А.М. Фірсов, М.В. Кісін, В.А. Снетков, Г.Л. Грановський, Т. Козел, В. Недзведз та інші.

Об'єктом цього дослідження є причини та різновиди деформацій дактилоскопічних ознак, а предметом — закономірності виникнення деформацій дактилоскопічних ознак, їх класифікація та прояв у різних напрямках дактилоскопічних досліджень.

Мета дослідження — розгляд основних деформацій дактилоскопічних ознак, причин, що їх зумовлюють, і побудова гнучкої класифікації відомих деформацій з подальшою розробкою рекомендацій з проведення дактилоскопічних досліджень, які б дозволяли уникати помилкових висновків.

Зазначена мета може бути реалізована шляхом виконання таких завдань:

– виокремлення напрямів дактилоскопічних досліджень, у яких деформації трапляються найчастіше;

– дослідження та систематизація відомих причин, що спричиняють дактилоскопічні деформації, та врахування їх під час розробки критеріїв для класифікації деформацій;

– розгляд і побудова класифікації деформацій дактилоскопічних ознак;

– розроблення рекомендацій для проведення дактилоскопічних досліджень, за допомогою яких можна зменшити вплив дактилоскопічних деформацій на результат таких досліджень.

Перші масштабні наукові дослідження неадекватного відображення ознак у слідах рук провели радянські вчені-криміналісти А.П. Моїсеєв та А.М. Фірсов, які визначили їх як викривлення [2, с. 67]. Вони дослідили та описали кілька випадків, у яких викривлення призвели до помилкових висновків експертів.

Наступниками наукових розробок з питань деформацій дактилоскопічних ознак стали польські вчені Т. Козел і В. Недзведз, які назвали викривлення однією з важливих невирішених проблем порівняльних досліджень у дактилоскопії.

Першим спробував класифікувати такі деформації у слідах відомий вчений-криміналіст Г.Л. Грановський. Він провів та описав низку експериментів з дослідження деформацій дактилоскопічних ознак під час вирішення діагностичних завдань, запропонувавши метод зіставлення площин фігур, утворених сполученням точок розмітки окремих ознак [1, с. 226].

М.В. Кісін і В.А. Снетков звернули увагу на слідові деформації, що найчастіше трапляються під час дактилоскопіювання трупів, і розробили низку рекомендацій для проведення порівняльних досліджень з такими зразками [1, с. 30].

Нині дослідження, про які йдеться, є незавершеними насамперед щодо встановлення причин, які зумовлюють слідові деформації, а також їх видів і проявів у різних напрямках дактилоскопічних досліджень.

З метою вирішення поставлених у цій статті завдань слід визначити суть поняття деформації дактилоскопічних ознак.

Загальновідомо, що жодна з форм слідового контакту (в тому числі і в умовах експерименту) не забезпечує відображення ознак, повністю вільних від викривлень. Не забезпечує від викривлень і жоден зі способів фіксації слідів [1, с. 213—214] (що вже казати про процес виготовлення дактилокарт, який, на думку автора, також впливає на результат порівняльних досліджень (рис. 1, 2).

Рис. 1. Контрольний відтиск великого пальця руки в дактилокарті гр. Ф., виконаний з мінімальним натиском

Рис. 1. Контрольний відтиск великого пальця руки в дактилокарті гр. Ф., виконаний з мінімальним натиском

Дактилоскопічні ознаки у слідах, відтисках і відбитках мають відобразитися повно та адекватно. Деформація ж дактилоскопічних ознак передбачає їх викривлення, тобто отриманий відбиток чи слід може відобразитися в таких варіаціях:

- неповно, але адекватно (окрема ознака-острівець, відобразившись неповно, буде схожа на розгалуження, фрагмент папілярної лінії чи злиття папілярної лінії);

- повно, але неадекватно (відображення петльового узору у сліді, утвореному з динамічним зсувом, можна сприймати як завитковий узор чи його частину);

- неповно і неадекватно (відображення фрагмента папілярної лінії у сліді за рахунок сильного натиску (понад 2 кг/см^2), що призвело до відображення фрагмента міжпапілярного дна, та його відсутність при звичайному натиску (менше ніж 1 кг/см^2); накладення кількох слідів, що помилково можуть сприйматися як слід-відображення одного пальця чи долоні).

Отже, деформація дактилоскопічних ознак — це викривлене їх відображення, тобто неповне або неадекватне відображення загальних і окремих дактилоскопічних ознак.

На думку Г.Л. Грановського, всі деформації (викривлення) можна поділити на систематичні (постійні) та випадкові [1, с. 214].

Найчастіше деформації впливають на результат дактилоскопічних досліджень під час вирішення таких криміналістичних завдань:

- встановлення особи правопорушника за слідами з місця злочину;
- встановлення безвісти зниклої особи за слідами з місця останнього перебування;
- встановлення особи невідомого трупу за дактилокартами;
- об'єднання кількох місць злочинів за слідами.

У практичному аспекті йдеться переважно про порівняльні дослідження:

- сліду зі слідом;
- сліду з відбитками та відтисками дактилокарти;
- відбитків і відтисків дактилокарти з відбитками та відтисками іншої дактилокарти;
- фотозображення сліду з відбитками та відтисками дактилокарти;
- фотозображення папілярних узорів людини з відбитками та відтисками дактилокарти (у разі безконтактного дактилоскопіювання невпізнаних трупів);
- шкірних покривів і частин тіла людини, що мають папілярний узор у натурі з відбитками та відтисками дактилокарти.

Зрозуміло, що деформації частково впливають і на вирішення завдань діагностичного характеру, а саме тих, що стосуються механізму слідоутворення, встановлення ділянки руки, якою залишено слід, вікової групи особи, що залишила слід, чи її професійної належності.

Об'єктивна побудова класифікації деформацій потребує розгляду сукупності дій як етапів єдиного процесу, що пов'язані зі слідоутворенням, збиранням слідової інформації та її подальшим дослідженням. Це дозволить систематизувати джерела (чинники) деформацій, які в подальшому можна використати як критерії для класифікації таких деформацій.

Розглянути чинники, які зумовлюють виникнення деформацій, доцільно на прикладі основних напрямів дактилоскопічних досліджень, де, як свідчить практика, деформації трапляються найчастіше, а саме:

- порівняння сліду з дактилокартами;
- порівняння дактилокарти невпізнаного трупу з дактилокартами.

Виникненню можливості впливу деформацій на порівняльне дослідження сліду з дактилокартами передують процес слідоутворення, пошуку, виявлення, фіксації та збереження слідової інформації. На кожному з цих етапів можуть виникнути деформації, які залежать від таких чинників:

- під час слідоутворення:
  - свідомої участі особи у процесі слідоутворення;
  - механізму слідоутворення;
  - речовини сліду;
  - слідоприймаючої поверхні;
  - умов слідоутворення (температури, вологості, погодних явищ тощо);
- під час виявлення слідової інформації:
  - морфології сліду;
  - місця розташування сліду;
  - способу виявлення сліду;
  - способу посилення;
  - умов виявлення сліду (штучних і незапланованих);
- під час фіксації слідової інформації:
  - способу та засобів фіксації сліду;
  - умов фіксації сліду;
- під час збереження слідової інформації:
  - способу транспортування сліду чи предмета-слідоносія;
  - способу зберігання сліду чи предмета-слідоносія;
  - умов зберігання сліду чи предмета-слідоносія;

- під час порівняльного дослідження:
  - умов і засобів порівняльного дослідження;
  - сприйняття ознак і досвіду особи, яка проводить дослідження;
  - порівняльного матеріалу.

Під час порівняння дактилокарти невідомого трупа з дактилокартами можливий вплив деформацій на його проведення може бути зумовлений особливостями трупного матеріалу та способу отримання відображень папілярних узорів [3, с. 30]. Як і під час слідоутворення, на кожному з етапів отримання дактилокарти невідомого трупа можуть виникнути деформації, які залежать від:

- стану трупа (труп і його шкірні покриви можуть зазнати дії посмертних змін чи прижиттєвих хвороб або перебувати в агресивному середовищі) (рис. 3, 4);

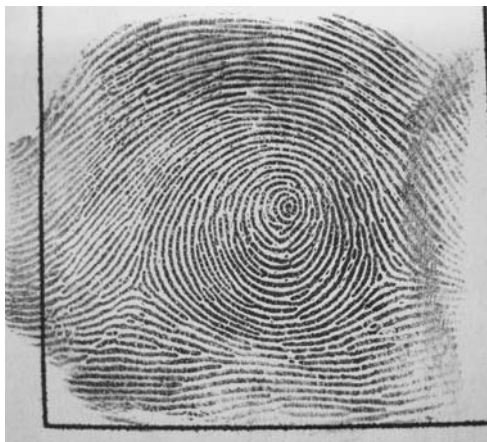

Рис. 3. Відбиток пальця руки до руйнівного впливу хвороби

Рис. 4. Відбиток пальця руки після руйнівного впливу хвороби

- часу та умов дактилоскопіювання (враховуючи місце дактилоскопіювання: на місці виявлення трупа чи в лабораторних умовах), у тому числі від:

методу підготовки шкірних покривів трупа до дактилоскопіювання (із застосуванням лише миття та знежирення чи й спеціальних заходів без відтину китиць чи з таким — у разі значних змін трупа);

способу отримання відображень папілярних узорів (пряме відображення епідермісу, а в разі значної руйнації чи витирання епідермісу — дактилоскопіювання зворотного боку епідермісу чи безпосередньо дерми, виготовлення зліпків чи масштабне фотографування).

Зазначений перелік чинників для цих напрямів дактилоскопічних досліджень не є вичерпним, проте кожен з них може зумовити виникнення деформацій дактилоскопічних ознак.

З огляду на зазначені чинники може бути окреслена така класифікація різновидів деформацій.

Залежно від свідомості особи, яка бере участь у процесі слідоутворення, деформації можуть бути:

- свідомими — коли особа навмисно перешкоджає адекватному чи повному відображенню дактилоскопічних ознак сліду (наносить ушкодження в ділянках

папілярних узорів, обливає місце події водою чи іншими речовинами, фальсифікує сліди рук, штучно відтворюючи папілярний узор іншої особи тощо) [4, с. 312];

– несвідомими, що виникають, коли особа не думає про можливість спотворення чи укриття дактилоскопічних ознак, проте слід відображається викривлено під дією інших чинників (наприклад, під час проникнення через вікно, залишення деформованих слідів рук за рахунок сильного натиску та подальшого динамічного зсуву).

Залежно від механізму слідоутворення деформації можуть з'являтися внаслідок таких складових слідоутворення:

- натиску;
- напряму руху;
- кута руху;
- особливостей контактної поверхні слідоутворюючого об'єкта;
- особливостей слідоприймаючого об'єкта.

Для більш детального дослідження було проаналізовано 50 висновків експерта з дактилоскопічних досліджень, об'єкти яких мали ознаки дактилоскопічних деформацій, що в окремих випадках призвело до висновків у ймовірній формі. Крім цього, з метою визначення закономірностей виникнення деформацій і виокремлення найбільш сталих з них проведено експерименти, під час яких у 50-и осіб різних вікових категорій (від 24 по 35 років) взято відтиски та відбитки слідів пальців рук на гладенькому склі у вигляді динамічних зсувів ввверх, вниз, праворуч, ліворуч, колоподібно за правоокружною траєкторією, колоподібно за лівоокружною траєкторією.

Експериментально встановлено (експерименти проведено при натисках $1,5 \text{ кг/см}^2$ та 2 кг/см^2), що сильний натиск призводить до таких змін відображення папілярних узорів:

- відображення вічок у вигляді потовщення папілярних ліній або значне зменшення їх діаметра;
- збільшення ширини папілярних ліній;
- злиття країв ліній з лініями поруч;
- відображення несправжніх гачків із фрагментів папілярних ліній чи міжпапілярних ліній, несправжніх містків із гачків і несправжніх вил із закінчень чи початків папілярних ліній.

Незначний за силою натиск (експерименти проводили за натисків $0,5 \text{ кг/м}^2$ та 1 кг/см^2) несуттєво впливає на папілярний узор, проте призводить до певних змін відображення папілярних узорів, а саме до:

- зменшення ширини папілярних ліній;
- розходження вил, містків, гачків та їх відображення у вигляді несправжніх початків, закінчень, фрагментів папілярних ліній.

Таким чином, підтверджено, що натиск сприяє утворенню умовно-статичних деформацій, тобто виникненню деформацій залежно від сили натиску під час слідоутворення і, як наслідок, створює можливість спотворення певних ознак чи призводить до надлишку слідоутворюючої речовини (можливе також і відображенні сліду в негативному ракурсі) [5, с. 78].

Напрямок руху і кут контакту слідоутворюючих і слідоприймаючих поверхонь призводять до виникнення динамічних деформацій, що відбувається внаслідок:

- руху слідоутворюючої поверхні відносно слідоприймаючої;
- руху слідоприймаючої поверхні відносно слідоутворюючої;
- одночасного руху слідоутворюючої та слідоприймаючої поверхонь.

Про динамічні деформації свідчать подовжені узори і папілярні лінії, а також викривлені папілярні потоки.

Результати проведеного експерименту також засвідчили, що стійкими деформаціями при колоподібному русі є:

- зміни у центральних частинах узорів (у завиткових узорах форма овалів змінюється, витягуючись у протилежному відносно руху обертання напрямку, головки петель зміщуються до 5 мм у напрямку, протилежному руху обертання пальця. Наприклад, якщо палець обертався лівоокружно, то головки лівосторонніх петель відображалися зміщеними праворуч вниз, якщо в другу сторону — то праворуч вверх);

- зміна ширини папілярних ліній (у центральній частині контакту переважно спостерігається зменшення втричі, на периферійних ділянках переважно збільшення втричі);

- збільшення ступеня кривизни папілярних ліній у разі, коли форма лінії протилежна напрямку руху обертання пальця руки, і майже повна відсутність змін, коли її кривизна збігається з напрямком обертання слідоутворюючої поверхні;

- зміна певних ознак папілярних узорів (злиття фрагментів папілярних ліній, їх крапок і країв з папілярними лініями, розміщеними поруч, у напрямку, протилежному напрямку обертання);

- зміни кутів взаєморозміщення папілярних ліній у вилах, зміна діаметра вічок та острівців;

- зміна положень деталей узорів (деталі у площині узору зміщені в напрямку, протилежному напрямку руху обертання пальців — наявна різниця положень центру узору відносно дельти в деформованому і звичайному зразках).

Особливості контактної поверхні слідоутворюючого об'єкта — шкіри, що містить папілярний узор (щільність, стан, хвороби, ушкодження, що можуть сприйматись як викривлення ознак та ускладнювати порівняльне дослідження), мають особливо важливе значення при виготовленні дактилокарт невідомих трупів або коли йдеться про травмованих людей.

Важливим чинником у цьому блоці закономірностей є щільність та еластичність шкіри людини чи трупа (так, виникнення значних деформацій при слідоутворенні можливе за сильнішого натиску).

Щільність шкірних покривів умовно можна поділити на:

- індивідуальну, що обумовлена лише фізіологією людини (може змінюватися з віком);

- набуту, яка з'явилася внаслідок впливу сторонніх чинників (зникнення природного тиску рідин, вплив посмертних змін чи дії на шкірні покриви людини хвороб, вологи, високих температур тощо).

Провідну роль стану слідоутворюючих поверхонь при дактилоскопіюванні невідомих трупів підтверджують такі факти.

Відтиски, отримані із зовнішнього боку неушкодженого епідермісу, суттєво не відрізняються від звичайних, прижиттєвих відбитків пальців. Ці відображення умовно можна назвати позитивними, прямими. Чорні лінії у таких відображеннях

відповідають валикам, білі — борознам папілярного узору [3, с. 30]. Проте відбитки, отримані з епідермісу, який зазнав дії гниття, вологи чи високих температур, відрізняються від прижиттєвих за розміром, шириною, чіткістю папілярних ліній та узору в цілому. Крім цього, у випадку дактилоскопіювання змінених трупів епідерміс може бути місцями пошкоджений, що зумовлює невідображення або неповне відображення частин деталей узору або набуття певних особливостей (наявність нееластичних складок, деформації папілярних ліній внаслідок дії вологи), які будуть відображатися у вигляді пробільних чи непофарбованих ділянок різних розмірів, що у свою чергу порушить адекватне сприйняття узору в цілому.

У разі непридатності для дактилоскопіювання зовнішнього шару епідермісу проводять дактилоскопіювання його зворотного боку. Проте в цьому випадку отримані зразки матимуть непряме (дзеркальне) та негативне щодо відбитків у дактилокарті відображення, що потрібно враховувати під час порівняльного дослідження.

У разі повної непридатності епідермісу дактилоскопіюють дерму. При цьому відбиткам кожної папілярної лінії звичайного відбитка відповідає подвоєна переривчаста лінія відтисків сосочкового шару дерми. Трапляються випадки, коли відбитки дермального шару на вигляд значно зменшені порівняно з прижиттєвими (рис. 5, 6). Причиною цього, як правило, є надмірна дія вологи чи гнилісні зміни.

Рис. 5. Відбиток ущільненої дерми пальця руки трупа

Рис. 6. Відбиток пальця руки прижиттєвої дактилокарти

Як свідчить досвід експертної практики, *особливості слідосприймаючого об'єкта* також мають значний вплив на повноту та адекватність відображення дактилоскопічних ознак.

Зокрема, помічено, що під час утворення слідів на крупнорельєфних поверхнях на гострих гранях предметів (вершина кута кришки столу), циліндричних (гільза, шийка пляшки) або виступаючих напівовальних поверхнях (ручки дверей, меблів) можна спостерігати такі викривлення дактилоскопічних ознак:

- збільшення відстані між лініями (ширини ліній);
- відображення міжпапілярного дна, внаслідок чого з'являються продовження папілярних ліній, зміщення їх країв або відображення частин дна, що виступають, у вигляді вил, фрагментів крапок.

Крім цього, на слідосприймаючій поверхні можуть бути й інші сліди, і тоді причиною неповного та неадекватного сприйняття сліду може бути їх накладання.

Деформації, зумовлені накладеннями, мають вигляд явних накладень, що дозволяє виключити спотворену частину сліду з порівняльного дослідження, і непомітних накладень, коли папілярні лінії сліду-накладення можуть збігтися з папілярними лініями досліджуваного сліду.

Деформації, зумовлені речовиною сліду, можуть бути пов'язані як з якісними, так і зі структурними її властивостями.

Якісні властивості речовини сліду зумовлені її хімічним складом і виявляються, як правило, у процесі виявлення сліду із застосуванням різних речовин (наприклад, у сліді, утвореному речовиною, в якій недостатньо білкового матеріалу, при застосуванні нінгідрінового методу папілярні лінії можуть мати точкову чи іншу переривчасту структуру).

Структурні властивості речовини сліду через свої зовнішні характеристики можуть впливати на процес адекватного його відображення та сприйняття наявних ознак (наприклад, сліди, утворені мокрими руками, чи руками, забрудненими у кров, жири, паливно-мастильні матеріали, можуть мати спотворене відображення ознак чи стати причиною деформацій під час їх фіксації) (рис. 7, 8).

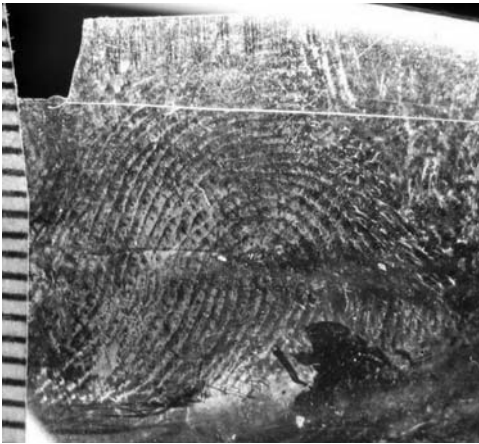

Рис. 7. Слід, виявлений цянокрiловим способом на поліетиленовому пакеті з пально-мастильними матеріалами

Рис. 8. Відбиток пальця руки, що збігся з дактилокартою

Отже, як свідчать результати експериментальних досліджень, найчастіше деформації проявляються під час порівняльних досліджень «слід — дактилокарта» і «дактилокарта невідомого труп — прижиттєва дактилокарта».

Класифікація деформацій дактилоскопічних ознак, проведена за результатами експериментальних досліджень, з урахуванням розробок інших вчених-криміналістів виглядає так:

- за криміналістичною значущістю: систематичні (постійні) та випадкові;
- залежно від свідомої участі особи у процесі слідоутворення: свідомі та несвідомі;
- залежно від механізму слідоутворення: зумовлені натиском, кутом і напрямком руху, особливостями контактної поверхні слідоутворюючого об'єкта, особли-

востями слідосприймаючого об'єкта, особливостями речовини сліду, комбіновані (зумовлені кількома причинами, з яких неможливо визначити домінуючу).

Безперечно, проведене дослідження не має вигляду закінченої структури, порушені питання перебувають у стадії розробки, які нині супроводжуються лише поодинокими розрізненими рекомендаціями. Проте з огляду на потребу практики слід їх дотримуватися, адже вони допоможуть зменшити вплив дактилоскопічних деформацій на результат таких досліджень. Отже, слід враховувати, що:

- деформація шкіри та узору виникає в усіх випадках утворення слідів, але її ступінь та особливості залежать від сили і напрямку натиску, стану слідоутворюючого та поверхні слідосприймаючого об'єктів;

- деформації, утворені накладеннями, можуть мати вигляд непомітних накладень, якщо папілярні лінії сліду-накладення збігатимуться з папілярними лініями досліджуваного сліду;

- деформацій більше зазнають периферичні області слідів;

- відтворити процес слідоутворення з метою отримання зразків з такими самими деформаціями ознак, як у сліді майже неможливо, навіть у найпростіших випадках;

- для вирішення питань щодо можливих деформацій ознак у процесі порівняльних досліджень, крім розмітки дактилоскопічних ознак, бажано використовувати метод зіставлення площин фігур, утворених сполученням точок розмітки окремих ознак.

Список використаної літератури

1. Грановский Г.Л. Идентификация личности при искаженном отображении признаков папиллярных узоров в следах / Г.Л. Грановский // Криминалистика и судебная экспертиза. — 1966. — Вып. 3. — С. 213—227.

2. Моисеев А.П. Исследование пальцевых следов, в которых узоры папиллярных линий отображались искаженно / А.П. Моисеев, А.М. Фирсов // Сборник работ по криминалистике (дактилоскопические исследования). — М., 1957. — № 2. — С. 65—75.

3. Кисин М.В. Особенности дактилоскопирования и идентификации трупов / М.В. Кисин, В.А. Снетков. — М. : НИИ милиции МООП РСФСР, 1963. — 40 с.

4. Разумов Э.А. Осмотр места происшествия / Э.А. Разумов, Н.П. Молибога. — К. : РИО МВД Украины, 1994. — 672 с.

5. Нестеров Н.И. Особенности криминалистического исследования негативных следов пальцев рук / Н.И. Нестеров, В.Ю. Дмитриенко // Криминалистика и судебная экспертиза. — К., 1990. — Вып. 41. — С. 77—80.

УДК 343.983

Р.В. Мельник, старший експерт

Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України

ПЕВНІ ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ САМОРОБНОЇ ТА ПЕРЕРОБЛЕНОЇ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ

Розглянуто основні питання стосовно появи саморобної та переробленої вогнепальної зброї, наведено види та способи переробки зброї. Описано певні особливості криміналістичного дослідження перероблених саморобним способом стартових і газових пістолетів і револьверів.

Ключові слова: саморобна та перероблена вогнепальна зброя, перероблені стартові та газові пістолети та револьвери, саморобний ствол, видалення перетинки або втулки, набої.

Рассмотрены основные вопросы появления самодельного и переделанного огнестрельного оружия, приведены виды и способы переделки оружия. Описаны определенные особенности криминалистического исследования самодельно переделанных стартовых и газовых пистолетов и револьверов.

The main questions about object converted into firearms, the types and methods of their modification. Described forensic investigation and gas converted starter pistols and revolvers.

Питання щодо боротьби з незаконним обігом вогнепальної зброї на території України, як і раніше, залишається доволі актуальним. Упродовж останніх п'яти років спостерігається хоча і незначне, проте стійке щорічне зростання (у середньому на 3,8 %) кількості вилученої, знайденої та добровільно зданої зброї (бойової, саморобної та переробленої). Це свідчить, з одного боку, про підвищення ролі правоохоронних органів у боротьбі з незаконним обігом зброї, а з іншого боку — про збільшення її кількості у незаконному володінні у громадян. З метою вирішення проблеми боротьби з незаконним обігом вогнепальної зброї на території України насамперед слід чітко визначити джерела і канали її розповсюдження, відпрацювати методи та шляхи їх усунення, удосконалити методику дослідження такої зброї.

Значний внесок у розвиток різних аспектів криміналістичного дослідження вогнепальної зброї зробили В.Ф. Гущин, М.М. Зюскін, Б.М. Єрмоленко, А.В. Кокін, В.М. Ладін, В.К. Лисиченко, Б.М. Комаринець, Ю.В. Мішин, Л.Ф. Саврань, І.О. Сапожніков, Є.І. Стащенко, Є.М. Тихонов, О.І. Устинов, В.Ф. Черваков, Б.І. Шевченко. Упродовж останнього десятиліття кандидатські дисертації за цим напрямом захистили В.В. Арешонков, А.В. Кофанов, Я.В. Новак, С.О. Торопов, Т.В. Тютюнник.

Проте питання щодо особливостей криміналістичного дослідження саморобної та переробленої вогнепальної зброї вивчено ще недостатньо, що й зумовило актуальність обраної тематики.

Отже, метою цієї статті є окреслення певних аспектів судово-балістичних досліджень саморобної та переробленої вогнепальної зброї, із застосуванням якої найчастіше вчиняють злочини, і найпоширеніших саморобних способів її переробки.

Як свідчить практика, нині на експертизу переважно надходять перероблені пістолети «Zoraki», «Atmaka», «Kral», «Blow», які згідно з маркувальними позначеннями класифікуються як сигнальні (стартові), зміни в конструкцію яких внесено саморобним способом.

Конструкція таких пістолетів може бути двох типів: із заглушеним металевою незнімною заглушкою каналом ствола, а також зі ствольною втулкою, яка може легко вилучатися з каналу ствола. З огляду на таку конструкцію ці пістолети згідно з українською нормативною базою належать до категорії переробленої вогнепальної зброї [1].

При цьому пістолети зі спрощеною конструкцією — знімною ствольною втулкою та доступною ціною, які можна вільно придбати у неспеціалізованих торговельних закладах, мають неабиякий попит серед різних верств населення. Особливості конструкції таких пістолетів, зокрема ствола, дозволяють швидко і технічно просто переробити їх з категорії сигнальних (стартових) на вогнепальну зброю (найчастіше шляхом викручування заглушки з дульної частини каналу ствола звичайним побутовим інструментом без внесення незворотних змін, рідше — шляхом заміни ствола).

На експертизу надходять також перероблені газові пістолети (їх конструкцію змінюють, встановлюючи саморобний ствол, видаляючи одну чи кілька перетинок або втулок). Такі пістолети дозволяють здійснювати постріли патронами калібру 9 мм Р.А., спорядженими гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії («Терен-3Ф», «ПНД-9П», «Терен-3П», «Форт-Р», «АЕ-9» тощо) або саморобними патронами (шляхом встановлення шротин діаметром майже 6,2 мм у холості (шумові) патрони). При цьому швидкість польоту снарядів під час стрільби саморобними патронами становить 300 м/с, внаслідок чого пістолети мають достатню для ураження людини питому кінетичну енергію стріляних куль і належать до категорії нестандартної вогнепальної зброї [2]. Упродовж останніх років на територію України великими партіями надходить зброя західних фірм, яка за зовнішнім виглядом і конструктивними особливостями багато в чому схожа з газовими пістолетами і револьверами, але призначена для стрільби патронами, спорядженими шротом (як правило, діаметром від 1—2 мм).

Сама по собі газова зброя як вітчизняного, так і іноземного виробництва, незважаючи на зовнішню схожість з бойовими зразками, а іноді й будучи точною їх копією, не належить до вогнепальної і призначена для активного захисту та оборони людини від нападу. Переробка газових пістолетів і револьверів для застосування боєприпасів, що змінює їх призначення, має кримінальний характер. Такі зразки зі зброї самозахисту перетворюються на бойові (що використовують у злочинних цілях), набуваючи критеріїв вогнепальності, зброярності та надійності, що є обов'язковими для віднесення будь-якої зброї до вогнепальної (вогнепальність передбачає використання для метання снаряда сили тиску газів, що утворилися під

час згоряння порошу або його заміників, зброярність — конкретне цільове призначення, ураження цілі та достатню вражаючу здатність, яку у криміналістиці оцінюють за здатністю кулі заподіяти проникне тілесне ушкодження (що залежить від низки чинників: кінетичної енергії кулі, її конструкції, форми головної частини і площі поперечного перерізу), надійність — проведення понад одного пострілу без руйнування об'єкта або пошкодження конструкції [3]). За зовнішнім виглядом така зброя майже не відрізняється від газової, проте на ній немає клейма «РТВ», яке ставлять на затворі або на рамі зброї іноземного виробництва, що свідчить про те, що ця модель пройшла випробування на відповідність вимогам безпеки у Федеральній службі фізико-технічного контролю (м. Браушвейг, Німеччина) — одній з провідних лабораторій у Європі з випробування на безпеку ручної вогнепальної зброї та зброї самооборони [4].

Розробники методики криміналістичного дослідження газових пістолетів і револьверів розглядають їх як зброю несмертельної дії, призначену для тимчасового виведення з ладу живої сили шляхом викидання газодимної хмари із суміші речовин сльозоточивої чи дратівної дії за рахунок вибухового загоряння порошу або речовини, що його замінює [5]. Визначення газової зброї містить і державний стандарт ДСТУ 7841003-97, згідно з яким газова зброя призначена для викидання суміші сльозоточивої та дратівної дії із застосуванням газового патрона.

Водночас у 1990-х роках минулого століття через недосконале правове врегулювання питань обігу зброї на територію України було ввезено велику кількість газових пістолетів і револьверів, які за конструктивними особливостями не відповідають вимогам до такої категорії зброї, можуть легко перероблятися під бойовий патрон, а певні їх види (у тому числі й вітчизняного виробництва) дозволяють стріляти боеприпасами без будь-якої переробки.

Сьогодні найчастіше вилучають перероблені газові пістолети моделей «6П37» («ІЖ-78») і «6П42» («ІЖ-79»), а також револьвери «Гран» і «Страж» виробництва Росії.

Чимало зброї переробляють злочинці і з таких поширених моделей газових пістолетів і револьверів іноземного виробництва, як «Valtro-85 Combat», «Walther Super P-35», «ME-38» тощо. Принцип роботи ударно-спускового механізму, а також основні конструктивні характеристики частин (за винятком стволів) пістолетів «ІЖ-78» та «ІЖ-79» майже не відрізняються від пістолетів «ПСМ» і «ПМ», тобто їх легко можна переробити для стрільби патронами калібру 5,45 мм та 9 мм відповідно. А отже, зі зброї самозахисту газові пістолети і револьвери перетворюються на знаряддя вбивства, тому інформація про злочини з їх застосуванням займає дедалі більше місця у статистичних зведеннях МВС України. На жаль, під час реєстрації або перереєстрації газової зброї не завжди виявляють факти переробки окремих її зразків. Це можуть установити тільки фахівці зі зброї або судової балістики.

На цей час серед вилученої саморобної зброї безсумнівними лідерами є однозарядні пістолети спрощеної конструкції, так звані пістолети-ручки калібру 5,6 мм. Кількість такої зброї, що надходить на дослідження, а також типовість її конструкції дозволяють з упевненістю стверджувати, що сформувався самостійний тип атипової вогнепальної зброї спрощеної конструкції. Крім пістолетів-ручок, значного розповсюдження набули саморобні пістолети, револьвери, пістолети-кулемети тощо. Серед найпоширеніших — калібру 5,6 мм під патрони кільцевого запалення і 9 мм пістолетні патрони до пістолета «ПМ».

З метою узагальнення та концентрації даних про таку категорію зброї у 2002 році у ДНДЕКЦ МВС України створено автоматизовану базу даних «Саморобна зброя». База містить зображення зброї та її деталей, детальну інформацію про неї, зокрема, розмірні характеристики, конструктивні особливості, принцип дії автоматики, патрони, які використовують, тощо. Станом на 16 січня 2014 року до бази даних внесено 1348 одиниць. Сьогодні немає сумніву в доцільності її створення та результативності застосування.

Надаючи на дослідження саморобну або перероблену зброю, експертові ставлять такі запитання: «Чи є наданий на дослідження предмет вогнепальною зброєю? Чи придатний наданий на дослідження предмет для проведення пострілів? У який спосіб виготовлено предмет?»

Під час попереднього дослідження експерт вивчає зміст постанови про призначення експертизи, приділяючи особливу увагу обставинам справи, пов'язаним з умовами вилучення зброї, звертає увагу на те, скільки часу минуло з моменту вчинення злочину, з'ясовує зміст поставлених запитань, перевіряє стан упаковки і відкриває її, встановлює відповідність наданих на дослідження об'єктів тим, які зазначені у постанові про призначення експертизи. Акцентуючи увагу на положеннях деталей ударно-спускового, запобіжного механізмів, сигнальних пристроїв, експерт перевіряє, чи немає набою в патроннику та чи не споряджений магазин патронами, фіксує всі пошкодження та дефекти зброї за допомогою фотоапарата.

На стадії огляду зброї допускається її неповне розбирання. Водночас з огляду на те, що механізми та елементи конструкції зброї, виготовленої саморобним способом, часто з'єднані між собою заклепками, зварюванням, ізоляційною стрічкою, дротом, цвяхами, неповне розбирання зброї неможливе без руйнування її конструкції, як і неможливо повністю описати елементи конструкції за ускладненого до них доступу. Під час неповного розбирання саморобної, переробленої зброї, яка має частини іншої зброї (вогнепальної, газової, пневматичної), звертають увагу на наявність маркувальних позначень та їх зміст, оскільки вони можуть містити інформацію про модель і калібр зброї, що сприятиме встановленню фактів втрат, крадіжок, застосування зброї, деталі якої використано.

Як зазначалося вище, об'єкт, що надійшов на дослідження як вогнепальна зброя, має відповідати певним вимогам, тобто містити всі властиві йому основні частини (ствол, запірний і запальний пристрої) та відповідати критеріям вогнепальності, зброярності та надійності.

Розряджаючи дульно-зарядну зброю, розраховану на роздільне досилання в камеру згоряння металюного заряду і снаряда, наявність заряду визначають шляхом порівняння довжини ствола від дульного зрізу до запального отвору і незаповненої частини каналу ствола, виміряних, наприклад, шомполом. Перед розрядженням металюний заряд змочують водою через канал ствола до його появи у запальному отворі. Після цього через дульну частину ствола за допомогою шомпола витягують пижі, снаряд, металюний заряд. Елементи спорядження зберігають для того, щоб після їх вивчення споряджати зброю для експериментальних пострілів.

Якщо у результаті вивчення об'єкта встановлено конструктивні особливості набоїв, потрібних для проведення пострілів (стрільби) із нього, але таких набоїв немає у розпорядженні експерта і їх не може надати ініціатор призначення експертизи,

експерт здійснює експериментальну стрільбу набоями-замінниками або застосовує спосіб роздільного спорядження. Обирають набої-замінники з огляду на форму і розміри патронника, розміри та особливості каналу ствола, розміщення центру бійка, особливості пристрою запирання каналу ствола тощо. Під час використання набоїв-замінників для першої серії експериментальних пострілів металевий заряд у них зменшують наполовину. За потреби під час проведення подальших пострілів масу порохового заряду збільшують до первинної.

Ознаками переробки зброї під нештатні боеприпаси є збільшений (розточений) патронник, ствол або збільшені камори барабана револьвера, суцільне розточування каналу ствола для використання набоїв із кулями більшого калібру, а також вставки у канал і патронник ствола або в камори барабана. Внаслідок переробки на поверхнях ствола зазвичай залишаються сліди у вигляді вм'ятин із характерним малюнком від лещат або інших пристосувань, якими він затискався під час розсвердлювання, а також подряпин і зрушень металу через перевертання деталей у кріпленні [3].

Перед експериментальною стрільбою із саморобної та переробленої вогнепальної зброї доцільно провести серію експериментальних наколювань гільз (капсулів), що дозволить визначити особливості здійснення пострілу з конкретного екземпляра зброї.

Експериментальні постріли набоями-замінниками, а також із застосуванням способу роздільного спорядження (через недостатню надійність конструкції) здійснюють тільки зі зброї, встановленої у пристрій для відстрілу з дистанційним управлінням.

Якщо в результаті експериментальної стрільби відбувається сильна деформація і руйнування зразка зброї, це обов'язково вказують у висновку експерта.

Якщо з'ясовано, що зброя непридатна до стрільби, експерт не повинен обмежуватися висновками про стан вогнепальної зброї на момент, коли вона надійшла на експертизу. Для повноти дослідження він зобов'язаний з'ясувати можливість приведення зброї у стан, придатний до стрільби, і виконати всі потрібні для цього дії. Якщо ці дії не вносять суттєвих і незворотних змін у конструкцію зброї і не потребують спеціальних матеріалів та обладнання, експерт у порядку ініціативи може усунути дефекти і продовжити дослідження.

Якщо під час огляду та перевірки взаємодії частин і механізмів встановлено, що зброя є непридатною до стрільби і привести її у придатний стан неможливо, без проведення експериментального відстрілу зброї її повністю розбирають, а висновок про несправність і непридатність до стрільби формують тільки на підставі вивчення матеріальної частини.

Отже, як свідчить судово-слідча та експертна практика, шляхом певних змін у зазначених пістолетах і револьверах (заміни ствола або виготовлення для нього вкладного ствола, розсвердлювання патронників у газових пістолетах і револьверах) вони набувають ознак бойової зброї, цілком або частково втрачаючи колишнє цільове призначення. Такі зразки зброї стають придатними до пострілів унітарними набоями, патронами роздільного спорядження або патронами-замінниками і здатними уражати снарядами живі цілі, насамперед людей, тож їх дослідження потребує не тільки ґрунтового наукового розвитку, а й дотримання певних заходів безпеки.

Список використаної літератури

1. *Ігнат'єв І.В.* Конструктивні особливості деяких пістолетів та револьверів виробництва Туреччини : метод. лист / Ігнат'єв І.В., Лопушанський А.В., Щирба Д.Є. — К. : ДНДЕКЦ МВС України, 2009. — 19 с.
2. *Мельник Р.В.* Щодо необхідності розробки довідників для ідентифікації вогнепальної зброї / Р.В. Мельник // Криміналістичний вісник. — 2010. — Вип. № 1. — С. 192—195.
3. *Гамов Д.Ю.* Методика встановлення належності об'єкта до вогнепальної зброї та його придатності до стрільби (проведення пострілів) : суд.-баліст. методика / Д.Ю. Гамов. — К. : ДНДЕКЦ МВС України, 2005. — 31 с.
4. *Михальов В.О.* Спеціальні засоби самооборони, заряджені речовинами сльозоточною та дратівною дії / Михальов В.О., Бернацький С.Д., Сіденко Ю.Г. — К. : РВВ МВС України, 2000. — 16 с.
5. *Бернацький С.Д.* Методика криміналістичного дослідження газових пістолетів та револьверів / Бернацький С.Д., Михальов В.О., Прохоров-Лукін Г.В. — К., 2000. — 8 с.

УДК 343.983

А.І. Терешкевич, начальник сектору
Державного науково-дослідного експертно-
криміналістичного центру МВС України

МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ СФЕРИЧНОЇ ВІДЕОЗЙОМКИ В ДІЯЛЬНОСТІ ЕКСПЕРТНОЇ СЛУЖБИ МВС УКРАЇНИ

Розкрито принцип дії сферичної відеозйомки та її переваги перед традиційною відеозйомкою під час проведення слідчих та інших дій, описано певні технічні труднощі, пов'язані з упровадженням сферичної відеозйомки в діяльність експертних підрозділів МВС України.

Ключові слова: сферична відеозйомка, традиційна відеозйомка, слідчі дії.

Раскрыты принцип действия сферической фотосъемки и ее преимущества перед традиционной видеосъемкой при проведении следственных и других действий, описаны определенные технические трудности, связанные с внедрением сферической видеосъемки в деятельность экспертных подразделений МВД Украины.

The paper describes the operating principle of spherical video recording and its advantages over the conventional video capture of the certain investigative activities. It outlines the technical complexity of spherical video recording and specifies the equipment necessary for recording, playback and editing of such video footage.

Характерною рисою науково-технічного прогресу сьогодення є активний розвиток комп'ютерних технологій і програмного забезпечення. За доволі короткий термін комп'ютерні системи та програмне забезпечення пройшли шлях від допоміжного додатка до систем, без яких неможливо уявити сучасний світ. Безперечно, сучасні напрацювання в комп'ютерній сфері сприяють ефективному збагаченню експертної практики [1].

Однією з таких новітніх розробок є сферична відеозйомка. На відміну від традиційної, вона охоплює 360° по горизонталі та 180° по вертикалі, завдяки чому повністю фіксує навколишню обстановку місцевості, що зводить до мінімуму можливість втрати будь-якої інформації під час відеофіксації огляду місця події [2]. Перевагою такого відео є те, що користувач під час його перегляду за бажанням може сам маніпулювати положенням відеокамери і повертати її у потрібний бік (рис. 1).

Рис. 1. Пристрій для сферичної відеозйомки

Нині застосовують два варіанти сферичної відеозйомки, які відрізняються один від одного за технологією зйомки. За першого варіанта відеозапис виконують одночасно на кілька відеокамер, які розміщені під певним кутом одна до одної. Потім ці відеозаписи «зшивають» за допомогою спеціального програмного забезпечення в єдиний файл, який можна переглядати за допомогою звичайного відеопрогравача.

За другого варіанта зйомки застосовують спеціальну насадку (рис. 2) на об'єктив відеокамери (до речі, такі насадки вже з'явилися і як додаткові гаджети до мобільних телефонів Iphone 4 (рис. 3)). Попри простоту цей варіант зйомки має великий недолік — невелику роздільну здатність відеозапису.

Рис. 2. Спеціальна насадка на об'єктив для сферичної відеозйомки

Рис. 3. Спеціальна насадка на мобільний телефон Iphone 4 для сферичної відеозйомки

Загалом метод сферичної відеозйомки є доволі простим. Під час її проведення спеціаліст може переміщувати конструкцію місцем події або ставити її на штатив, проводячи відеозйомку з одного місця.

Перевагою цієї зйомки перед традиційною є те, що оператор може не концентрувати уваги на певному об'єкті зйомки і не турбуватися стосовно того, що якийсь важливий момент залишиться поза його увагою, оскільки під час перегляду відео користувач сам матиме змогу повернути кут зображення перегляду відео у потрібний бік.

Метод сферичної відеозйомки незамінний під час:

- відеофіксації масових заворушень, оскільки фіксує всю навколишню обстановку на відміну від традиційної зйомки, коли одночасно неможливо зафіксувати всіх учасників правопорушень для подальшого доведення в судді їх причетності до безпорядків;

- документування слідчих дій (з огляду на можливість подальшого перегляду дії всіх учасників слідства);

- огляду масштабних аварій, коли оператору зі звичайною відеокамерою майже неможливо зафіксувати всі деталі огляду місця події;

– зйомки великого скупчення людей тощо.

До недоліків сферичної відеозйомки слід віднести великий обсяг відеоінформації та потребу в подальшій обробці відеоматеріалів за допомогою спеціального програмного забезпечення. Крім цього, ціна відеокамер з програмним забезпеченням є занадто високою для їх широкого використання.

Нині над удосконаленням цього виду відеозйомки працюють кілька компаній («Panofilms», «Stockmedia ltd», «Immersive Media» та інші), які крім новітнього програмного забезпечення розробляють і спеціальні камери для сферичної відеозйомки.

Аматори також доволі активно шукають найоптимальніші пристрої для зйомки сферичних панорам і навіть провели експерименти з використанням 4 професійних фотокамер «Canon EOS 5D mark II» з ширококутними об'єктивами (рис. 4) [3].

Рис. 4. Фотокамери Canon EOS 5D mark II з ширококутними об'єктивами на спеціальній конструкції для сферичної відеозйомки

Набувають широкого використання і спеціальні відеокамери «GoPro» із ширококутними об'єктивами, які мають не тільки невеликий розмір, а й велику роздільну здатність записаного відео.

Отже, незважаючи на певні недоліки, цей новий спосіб відеофіксації є доволі ефективним і може бути рекомендований для впровадження в діяльність експертних підрозділів Експертної служби МВС України.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. Біленчук П.Д. Використання методу сферичних панорам під час огляду місця події / П.Д. Біленчук, А.І. Терешкевич // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. — 2013. — Вип. 13. — С. 104—109.

2. Кофанов А.В. Криміналістична фотографія : навч. посіб. / А.В. Кофанов, О.Л. Кобилянський. — К., 2006. — 389 с.

3. Офіційний сайт компанії «AirPano» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.airpano.ru/Articles-AirPano.php?article=101586>.

4. Офіційний сайт компанії «Panofilms» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://panofilms.com/>.

5. Офіційний сайт компанії «Studio360video» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://studio360video.com/studio>.

ПЕРЕДОВИЙ ДОСВІД В ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 343.982.4

В.Г. Пелюшок, *головний експерт*

Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України

МОЖЛИВОСТІ ВСТАНОВЛЕННЯ ДОПИСКИ В ДОКУМЕНТІ ШЛЯХОМ ДОСЛІДЖЕННЯ ШТРИХІВ, ЩО ПЕРЕТИНАЮТЬСЯ

Розглянуто окремі питання щодо можливості встановлення підробки документа шляхом дослідженні штрихів, що перетинаються.

Ключові слова: дописка, штрихи, послідовність виконання штрихів, дослідження.

Рассмотрены некоторые вопросы, связанные с возможностью установления подделки документа путем исследования пересекающихся штрихов.

Addressed some of the issues related to establishing a forgery of a document, by establishing the sequence of application of overlapping strokes.

Документи займають важливе місце у криміналістиці і як об'єкти дослідження, і як зразки під час проведення криміналістичних експертиз [3, с. 4]. Під час розслідування злочинів з метою з'ясування обставин справи часто-густо виникає необхідність у криміналістичному дослідженні документів, використаних як засіб вчинення злочину або як засіб приховування його слідів.

Найчастіше завданням технічного дослідження документа є визначення його достовірності, яке проводиться шляхом встановлення:

- справжності бланка документа;
- справжності реквізитів документа;
- хронологічної послідовності нанесення реквізитів документа;
- факту внесення змін до первинного змісту документа шляхом дописки (домальовування), підчищення, травлення, змивання, переклеювання фотокартки тощо.

Метою цієї статті є висвітлення окремих аспектів встановлення факту внесення змін у первинний зміст документа шляхом дописки (домальовування) з урахуванням набутого експертного досвіду та результатів вивчення криміналістичної літератури.

Як свідчить досвід експертної практики, деякі експерти під час встановлення факту дописки обмежуються лише вивченням топографічних ознак, умов виконання записів і кольору штрихів, тому слушною є думка науковців А.В. Іщенко, І.П. Красюка, М.Ю. Будзієвського, що такі дослідження малоефективні і не дають вичерпної інформації для слідства [1, с. 46].

З метою кращого розуміння змісту дослідження, про яке йдеться, доцільно визначити зміст базового терміна цього дослідження — дописки, під якою розуміють спосіб зміни первинного змісту документа, за якого нові записи або окремі штрихи (елементи літер, цифр та інших позначок) вносять у вільні місця документа (поміж рядками, словами, знаками) [2, с. 13].

З огляду на те, що дописка вказує на умисну дію людини, яка спрямована на зміну змісту документа, термін «дописка» має юридичне забарвлення. Втім, експертним шляхом довести умисну дію доволі складно, що пояснюється відсутністю ознак, які б вказували на межі між навмисним і ненавмисним внесенням даних (виправлення тексту через випадкову помилку чи внесення у первинний текст нових даних з метою зміни змісту документа).

Експерт, використовуючи спеціальні знання, може лише встановити хронологічну послідовність виконання штрихів, визначити порядок внесення тих чи інших записів (враховуючи «часовий» характер дописки, тобто виконання нових елементів тексту після існуючих записів), а слідчий чи суд з урахуванням інших матеріалів справи приймає рішення про факт дописки.

Для вирішення питання щодо факту внесення змін до первинного змісту документа шляхом дописки застосовують комплексний підхід з використанням можливостей різних видів судової експертизи: почеркознавчої, трасологічної, експертизи матеріалів, речовин і виробів тощо.

Слід зазначити, що зловмисники, маскуючи дописки, намагаються наслідувати почерк виконавця тексту, наявного в документі, підбирають відповідні прилади для письма, барвні речовини тощо. Виявлення таких дописок зазвичай не становить великої складності та досягається шляхом:

- проведення почеркознавчого дослідження, за якого встановлюють розбіжності за ознаками почерку;
- проведення мікроскопічного дослідження з метою встановлення розбіжностей за трасологічними ознаками (структурою штрихів);
- застосування спектральних або копіювальних методів для встановлення розбіжностей за властивостями матеріалів штрихів.

Оцінюючи виявлені розбіжності у властивостях штрихів за допомогою зазначених вище методів, слід враховувати, що в багатьох випадках вони зумовлені неоднаковими умовами нанесення штрихів та умовами зберігання документа, а не відмінностями матеріалів письма [4, с. 174].

Слід зазначити, що перелічені ознаки дописок можна виявити, як правило, лише в тих випадках, коли дописування не передбачене заздалегідь під час оформлення документа. Адже іноді зловмисники у процесі його оформлення зали-

шають місця для внесення у нього змін і роблять дописки, використовуючи те саме знаряддя і матеріали паперу (зрозуміло, дописування виконує особа, яка писала основний текст документа). Слушною є думка науковців О.В. Воробей, І.М. Мельникова, О.Г. Волошина стосовно того, що в цьому випадку вирішення питання про дописування ускладнене і зазвичай виходить за межі можливостей експерта-криміналіста [2, с. 173].

Водночас, як свідчить експертна практика, питання щодо дописування все-таки можна вирішити шляхом встановлення послідовності нанесення штрихів, які перетинаються, за умови наявності взаємних місць перетину основного тексту з дописаним.

Так, у 2011 році Золочівським РВ ГУМВС України у Львівській області було призначено Державному науково-дослідному експертно-криміналістичному центру (ДНДЕКЦ) МВС України третю повторну експертизу, на вирішення якої поставлено запитання: «Чи не дописано запис чорного кольору «в зв'язку з скороченням посади вихователя ГПД» у наказі від 21.09.2001 р. № 88 після основного тексту, відбитку печатки та запису «Директор школи...»?» (рис. 1):

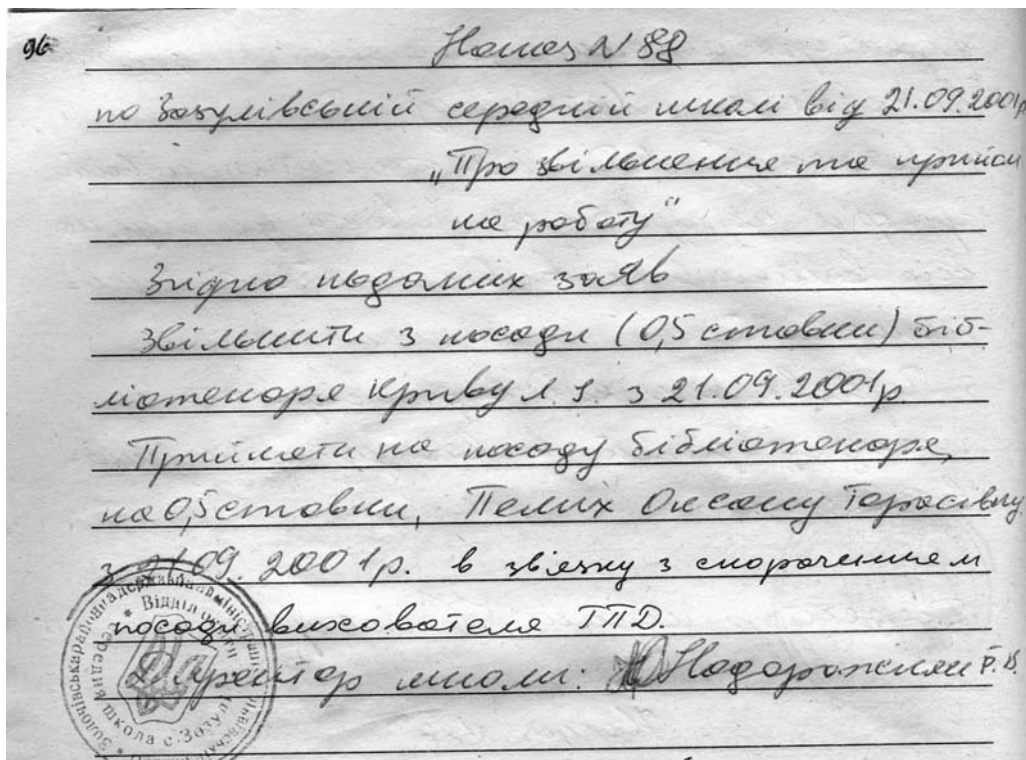

Рис. 1. Збільшене зображення фрагмента досліджуваного документа

Приводом до призначення повторної експертизи була суперечність між висновками експертів та обставинами справи.

Під час проведення попередніх досліджень експерти звернули увагу на розбіжність за кольором і матеріалом барвної речовини досліджуваного запису, на підставі чого дійшли висновку про внесення змін до документа шляхом дописки.

Втім такі ознаки недостатні для формування висновку щодо дописки. Це пояснюється тим, що запис виконано однією особою, він має логічний зв'язок та послідовність з основним текстом, і при цьому немає інших ознак дописування: викривлення рядків, скорочень у тексті тощо.

Під час подальшого дослідження експерти ДНДЕКЦ МВС України встановили, що штрихи досліджуваного запису перетинаються з відбитком печатки, а штрихи відбитку печатки — із записами, розташованими вище та нижче від досліджуваного.

З метою отримання додаткових ознак дописування, а саме встановлення послідовності виконання цих записів (зокрема, стосовно нанесення рукописного запису «в зв'язку з скороченням посади вихователя ГПД» та відбитку печатки Зозулівської середньої школи), було застосовано метод вологого копіювання, за допомогою якого встановлено, що у відкопійованих на желатиновий шар фотоперу штрихах у місцях перетину спостерігаються цільні штрихи відбитка печатки, що свідчить про нанесення печатки останньою (рис. 2).

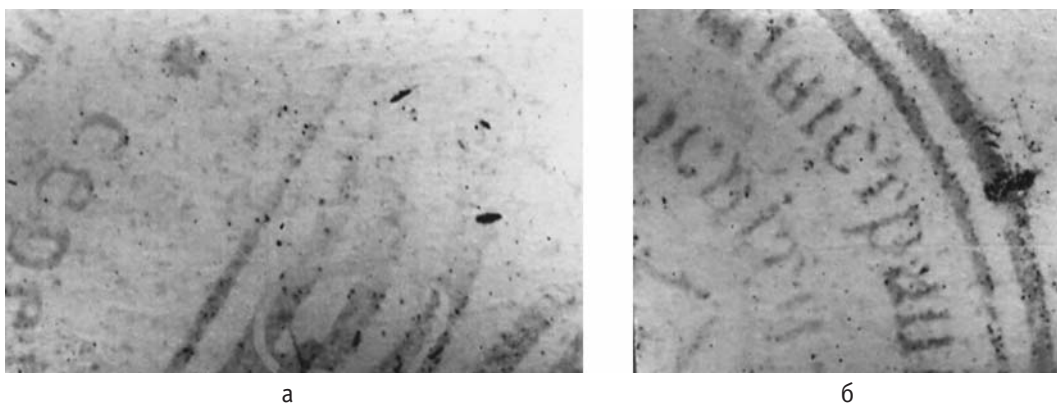

Рис. 2. Збільшене зображення фрагментів відкопійованих штрихів відбитка

Крім того, за допомогою методу вологого копіювання було встановлено, що основні записи, розташовані перед досліджуваним, виконані першими, а відбиток печатки нанесено після основного та досліджуваного тексту. Рукописний текст «Директор школи...», розташований після досліджуваного запису, нанесено на відбиток печатки останнім.

Таким чином, завдяки проведеному дослідженню було встановлено, що спірний запис: «в зв'язку з скороченням посади вихователя ГПД» виконано після основного тексту, а останнім виконаний рукописний запис: «Директор школи...».

Отже, завдяки встановленню послідовності виконання записів і відбитку печатки було встановлено відсутність факту дописки.

З метою підвищення доказової бази (наочності виявлених ознак) відкопійовані фрагменти штрихів досліджуваного запису було відцифровано і за допомогою графічної програми «Photoshop» накладено на зображення фрагмента досліджуваного запису та відбитка печатки (рис. 3).

Рис. 3. Збільшене зображення фрагмента досліджуваного запису і відбитка печатки та їх відкопійованих фрагментів з подальшим накладанням за допомогою комп'ютерної графічної програми

На завершення слід зазначити, що слідчий або суд зазвичай виносять на вирішення експертизи загальне питання щодо внесення змін до первинного змісту документа без конкретної вказівки на той чи інший запис або реквізит, що ускладнює вирішення завдання. Тому експерту в таких випадках слід не тільки застосовувати весь арсенал методів і знань, а й проявляти експертну ініціативу, що сприятиме всебічному дослідженню та встановленню об'єктивної істини у справі.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. Будзієвський М.Ю. Техніко-криміналістичне дослідження документів водія автомобіля : навч. посіб. / Будзієвський М.Ю., Іщенко А.В., Красюк І.П. ; за ред. С.М. Алфьорова. — К. : ТОВ «Еліт Прінт», 2011. — 56 с.
2. Воробей О.В. Словник термінів техніко-криміналістичного дослідження документів / О.В. Воробей. — К., 2005. — 38 с.
3. Лисиченко В.К. Криминалистическое исследование документов (правовые и методологические проблемы): автореф. дис. на соискание науч. степени докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза» / В.К. Лисиченко. — К., 1974. — 62 с.
4. Воробей О.В. Техніко-криміналістичне дослідження документів : навч.-метод. посіб. / Воробей О.В., Мельников І.М., Волошин О.Г. — К. : Центр учбової літератури, 2008. — 304 с.

УДК 343.982.34

О.В. Заикин, старший эксперт

Научно-исследовательского экспертно-криминалистического центра при ГУМВД Украины в Автономной Республике Крым

ОСОБЕННОСТИ ДАКТИЛОСКОПИРОВАНИЯ ТРУПОВ С ПРИЗНАКАМИ ГНИЛОСТНЫХ ИЗМЕНЕНИЙ

Рассмотрены особенности дактилоскопирования трупов с признаками гнилостных изменений, разработаны рекомендации по идентификации личностей неопознанных трупов и усовершенствованию методики дактилоскопирования пальцев рук, находящихся в стадии поздних гнилостных изменений.

Ключевые слова: дактилоскопирование неопознанных трупов, гнилостные изменения, установление личности, эпидермис, раскрытие преступлений.

Розглянуто особливості дактилоскопіювання трупів з ознаками гнилісних змін, розроблено рекомендації щодо встановлення осіб невпізнаних трупів і вдосконалення методики дактилоскопіювання пальців рук, що перебувають у стадії пізніх гнилісних змін.

The paper studies the problems of fingerprinting of the decayed bodies. It gives recommendations on identification of the unknown deceased and on improvement of the methods of fingerprinting of the heavily decayed bodies.

В условиях негативных факторов развития современного общества (экономического кризиса и кризиса моральности, освобождения из мест лишения свободы преступников, которые отбывали наказание за тяжкие преступления, совершенные в «лихие девяностые») учащаются случаи обнаружение трупов неизвестных лиц с признаками насильственной смерти. Неопознанные трупы нередко обнаруживают не в первый день и даже не в первую неделю после совершения убийства. Поэтому первоочередной задачей после обнаружения неопознанного трупа является установление его личности, без чего невозможно быстрое и эффективное раскрытие преступления.

Как известно, в целях идентификации личности и доказательства индивидуальной принадлежности следов пальцевых узоров, обнаруживаемых на орудиях преступления и обстановке места происшествия, широко используют дактилоскопические исследования. При этом нередко возникает необходимость снятия дактилоскопических отпечатков рук не только живых лиц, но и трупов, подвергшихся значительным посмертным изменениям: гнилостному разложению, мумификации и т. д. Указанные трупные изменения полностью исключают возможность снятия пригодных для исследования отпечатков обычным способом, что требует

предварительной обработки рук для возвращения мягким тканям ногтевых фаланг необходимой упругости и эластичности [1].

Нормативно-правовую базу дактилоскопирования составляют положения Конституции Украины [2], действующего уголовного процессуального законодательства, Закона Украины «О милиции» [3], подзаконных актов, ведомственных приказов, руководств, распоряжений, инструкций.

При расследовании уголовных производств, связанных с обнаружением неопознанных разложившихся трупов либо расчлененных останков (при наличии, к примеру, только верхних конечностей), основная сложность работы заключается не только в определении обстоятельств гибели, характера повреждений, механизма воздействия орудия убийства, но и в установлении личности погибшего.

В таких ситуациях на первоначальном этапе расследования следователь лишен в полной мере способности объективного выдвигания и проверки версий о совершенном акте (убийство, несчастный случай или самоубийство), пока не будет идентифицирована личность трупа. Отсутствие данных о личности потерпевшего обязывает следователя проявить максимум внимания к выявлению и фиксации тех признаков трупа (либо его частей), одежды и других обнаруживаемых при трупе вещей, которые могут быть использованы для построения версий о случившемся и для идентификации его личности.

Одним из наиболее надежных и оперативных способов экспертного отождествления личности трупа является его идентификация по папиллярным узорам. Отмечая значимость данной задачи, Г.Н. Мудьюгин отмечает: «Установление личности убитого должно являться первоочередной задачей следователя по делам об убийствах при выявлении неопознанных либо расчлененных трупов. Не решив эту задачу, рассчитывать на фурор следствия по делу можно только при наличии особо подходящих обстоятельств» [4].

На практике методика дактилоскопирования пальцев рук, находящихся в стадии поздних гнилостных явлений, не используется по ряду обстоятельств. Одним из таких обстоятельств является отсутствие как ведомственных, так и межведомственных нормативных актов (в том числе с подразделениями судебно-медицинской экспертизы (далее — СМЭ)), которые бы функционально закрепляли проведение соответствующего исследования. Имеющиеся в литературе рекомендации, с одной стороны, методически недоскональные, а с другой стороны, не являются обязательными ни для работников судебной медицины, ни для сотрудников органов внутренних дел.

Инструкция о порядке функционирования дактилоскопического учета Экспертной службы МВД Украины определяет: «Организация дактилоскопирования неопознанных трупов возлагается на подразделения уголовного розыска с привлечением при необходимости специалистов Экспертной службы МВД Украины и бюро судебно-медицинской экспертизы, в соответствии с нормативно-правовыми актами» [5]. Но это обобщенное определение не обязывает выполнять четкий алгоритм действий с целью проведения наиболее качественного дактилоскопирования трупов. В то же время дактилоскопическая информация на современном этапе развития общества остается одним из самых надежных и действенных методов отождествления личности. Поэтому анализ существующих приемов получения пригодных для идентификации личности отпечатков пальцев (деформированных

либо измененных вследствие трупных явлений: высыхания, трупного окоченения, гниения, мумификации и т. д.) весьма актуален.

В целом выбор способа получения отпечатков пальцев является принципиальным вопросом, решение которого напрямую зависит от вида и степени конфигурации кожного покрова ладонной части кистей рук. Бесспорно, выбранный способ должен обеспечивать не только получение точных отпечатков пальцев на бумаге в реальном масштабе и в дальнейшем упростить работу с ними, но и не привести к уничтожению оригинала объекта исследования.

Следует отметить, что кажущаяся простота получения отпечатков пальцев нередко ставит в тупик как судебно-медицинского работника, так и эксперта-криминалиста, потому что требует тщательного соблюдения определенных требований, практических мер и соответствующих критериев, связанных с этим процессом (посуда, реактивы, полимеры, освещение и др.). Работу по подготовке к дактилоскопированию трупов нужно проводить в тесном взаимодействии со следователем, сотрудниками уголовного розыска и по их поручению либо постановлению взаимодействовать с медиками-криминалистами, а по мере надобности — биологами, антропологами и другими специалистами. Как уже отмечалось, для проведения дактилоскопирования трупов желательно привлечение судебно-медицинских специалистов, которые обладают всеми необходимыми для этого навыками и способны получить наиболее качественные образцы отпечатков пальцев рук либо ладоней (хотя современная нормативная база это не предусматривает).

В практике дактилоскопирования гнилостно измененных трупов встречаются случаи, когда при относительно хорошем состоянии эпидермиса концевых фаланг пальцев он частично отслоен от дермы и имеет при этом разрывы. В таких случаях обычно приходится помещать пальцы в теплую воду или использовать другие методы для полного отслоения эпидермиса, а затем получать отпечатки непосредственно с дермы. Обычно это требует значительных затрат времени. При этом продолжается дальнейшее гниение, и результаты дактилоскопирования ухудшаются.

Возможен и такой способ устранения разрывов эпидермиса, когда отслаивающиеся участки эпидермиса приподнимают пинцетом (желательно глазным), при необходимости осторожно очищают от загрязнений, промывают водой, обсушивают и обезжиривают (обезжиривать можно спиртом, эфиром, этилацетатом, в крайнем случае — ацетоном). На дерму или внутреннюю поверхность эпидермиса наносят тонкий слой клея ПВА и выдерживают от 5 сек до 1 мин (время выдержки зависит от температуры воздуха, состояния пальца и легко подбирается опытным путем). Затем прижимают отслоившиеся лоскуты эпидермиса к дерме до их точного совпадения по линиям разрыва и выдерживают 3—5 сек, после чего без промедления получают отпечатки обычным способом (иначе через 5—10 мин из-за просачивания влаги через дерму подклеенные лоскуты снова начинают отслаиваться). Как правило, этого времени вполне достаточно для получения отпечатков.

Следует отметить, что приоритет в разработке основ первой российской методики по дактилоскопированию модифицированных пальцев рук неизвестных трупов принадлежит М.В. Кисину и В.А. Снеткову. Но рекомендации, предложенные создателями, хотя и носили научно-практический характер, но в них не был

определен конкретный исполнитель [6]. Спустя 17 лет с момента опубликования первого методического письма М.В. Кисина, сотрудники управления по расследованию убийств отмечали: «Как показывает исследование следственной практики, не все судебные врачи на местах знакомы с данным письмом, и это приводит к серьезным промахам. Так, подлежащие обработке пальцы опускают в формалин, который окончательно уничтожает папиллярные узоры. Из-за незнания методики в некоторых случаях вообще отказываются от дактилоскопирования трупов, тогда как такая возможность имеется».

Анализируя рекомендации М.В. Кисина, В.А. Снеткова и других ученых, а также опыт практической деятельности, можно сформулировать следующие методологические положения.

Подготовка к экспертному дактилоскопированию модифицированных кистей рук неизвестных трупов

Кисти рук трупа, находящегося в стадии поздних гнилостных процессов, после осмотра следует отчленить по лучезапястному суставу с целью получения пригодных для идентификации отпечатков пальцев и оттисков ладоней для последующего дактилоскопического исследования. При их изъятии и упаковке для временного хранения, транспортировки (доставки специалисту) не допускается:

- заливка кистей формалином или другими консервирующими жидкостями без согласования с экспертом, который будет проводить исследование;
- отчленение пальцев на уровне 1—2 фаланг, что ускорит гниение и может привести к ошибкам при определении принадлежности пальцев;
- задержка в упаковке, а также долгое пребывание кистей рук на воздухе (особенно критично для кистей рук, извлеченных из воды);
- упаковка в сосуды малых размеров, вызывающая деформацию пальцев либо ладонных поверхностей;
- недостающая герметизация упаковочного сосуда, что повлечет утечку воды и ускорит процесс гниения.

Отчлененную на уровне лучезапястного сустава кисть необходимо упаковать и направить в соответствующее судебно-медицинское учреждение либо другое экспертное, либо не экспертное учреждение, если оно выполняет данный вид экспертиз. Большое значение при этом, по мнению В.Н. Махова, имеет осведомленность следователей, вторя которому ученый-процессуалист В. Случевский отмечает: «Приемы, к которым необходимо прибегнуть следователю для удостоверения тождества мертвого тела, могут быть очень разнообразны».

В зависимости от ситуации отчленение кистей может выполняться при осмотре места происшествия либо после вскрытия трупа, либо до него. В любом случае в акте исследования трупа либо в протоколе осмотра делается отметка об изъятии соответствующего биологического объекта (в данном случае кистей рук) с целью последующего экспертного исследования. Специалист или эксперт перед упаковкой объекта должен заранее очистить кисти от грязи и промыть их в проточной воде, описать все их особенности (татуировки, рубцы, повреждения и др.). В большинстве случаев каждую кисть помещают в отдельную стеклянную банку соответствующего размера так, чтобы ладонная поверхность и подушечки пальцев не соприкасались со стенками банки и кисть можно было бы достать, не разбивая ее. Банку заполняют обыкновенной водой и герметично закрывают. По

окончании упаковки тару с кистями рук опечатывают. Если по каким-либо причинам было произведено отчленение пальцев от руки, то их маркируют.

Сухие, мумифицированные кисти рук временно сохраняют и транспортируют завернутыми в бумагу либо в целлофан и помещают в картонную коробку или в стеклянную банку с водой (учитывая, что дактилоскопическое исследование мумифицированного биообъекта предусматривает искусственную мацерацию в аквасреде, то на стадии доставки (транспортировки) последняя рекомендация оправдана).

Содержание экспертного исследования кистей рук с целью их дактилоскопирования

Состояние биообъекта исследуется с целью определения и создания условий для проведения дактилоскопирования тем или иным способом. При этом принимают во внимание все способы получения отпечатков: с эпидермиса и внутренней поверхности отслоенного эпидермиса, также с дермального слоя (в том числе для каждого пальца в отдельности в зависимости от состояния его кожного покрова).

Исследование пальцев рук при повреждении эпидермиса

При повреждении внешней поверхности эпидермиса отпечатки можно получить с внутренней его поверхности либо с дермы, для чего проводят искусственную мацерацию в воде (можно в водяной бане при $T = + 40—50$ °C) до полного отделения эпидермиса с поверхности пальцев. Мацерация продолжается несколько суток. При частичном отслоении нельзя пробовать отделить эпидермис, потому что неизбежно будут повреждены его слои и на дерме останутся участки без папиллярных узоров. Понятно, что экспертная практика дактилоскопирования трупов с модифицированным эпидермисом при общей типологии рекомендаций допускает в технологических процессах каждого определенного исследования свои особенности.

Исследование пальцев рук при отсутствии эпидермиса

Кисти без эпидермиса (специально обработанные либо извлеченные из воды) имеют очень мягкую консистенцию, что затрудняет дактилоскопирование обычным методом, а точнее делает его неосуществимым. Поэтому в большинстве случаев для уплотнения подушечек пальцев (предварительно начисто промытых в проточной воде) и усиления рельефного узора их попеременно погружают в подогретый до $T = 110—130$ °C технический жир (ГОСТ 1045-73) либо костное масло (ГОСТ 4593-75) на 15—30—45 сек (в последних случаях допускается применение других органических масел, хотя это может привести к снижению качества отпечатков). Достижение цели обеспечивается и путем применения мыльного концентрированного раствора, который дает приблизительно такие же результаты, что и масляный. При этом погружение в кипящий мыльный раствор осуществляется фактически на такое же время. В процессе погружения того или иного пальца временами нужно пробовать упругость тканей на ощупь до получения естественной плотности. Потом, удалив масло либо мыло эфиром, сухие пальцы прокатывают по стеклу с нанесенным тонким слоем темной типографской краски и делают отпечатки на белоснежной бумаге тем же методом прокатки.

Исследование мумифицированных пальцев

Самые большие трудности при получении отпечатков — с высохшими, деформированными, мумифицированными пальцами кистей рук. Для их размягчения и

восстановления формы кисти рук после промывания помещают на 1—2 часа в мыльную воду при температуре $T = 50\text{—}60\text{ }^{\circ}\text{C}$, потом в 3-процентный водный раствор сульфита натрия либо в воду на несколько суток. Для набухания коллагеновых волокон можно использовать жидкость Ратневского либо 3—5-процентный раствор уксусной кислоты (приготовление уксусно-спиртового раствора может варьироваться в зависимости от компонентов и соотношения концентрации его составляющих). В отдельных случаях, когда набухание пальцев для дактилоскопирования затруднено ввиду недостаточной плотности (упругости мягких тканей), можно поступить следующим образом: исследуемые кисти рук либо только пальцы выдерживают один день в воде комнатной температуры. Для получения наиболее приближенного к прижизненному узору ногтевых фаланг пальцы погружают в масло для его восстановления и последующего получения отпечатков. В отдельных случаях при неоднородном размягчении с помощью иглы, введенной в мягкие ткани, можно закачать, к примеру, глицерин, получив нужный узор и отпечаток пальца. К последнему приему рекомендуется прибегать и при дактилоскопировании трупов, у которых кожные покровы ногтевых фаланг подверглись малозначительному сморщиванию, для чего в глубокие слои тканей пальцев рук с помощью иглы шприца вводят наполнитель.

Дактилоскопирование

Получение отпечатков папиллярных узоров, как правило, осуществляется методом прокатывания на листах бумаги подушечек пальцев рук с предварительным нанесением на них тонкого слоя дактилоскопической краски (например, при помощи специального валика).

Для этого на пальцы (тщательно обезжиренные марлевым либо ватным тампоном, смоченным, к примеру, в эфире) дактилоскопическим валиком наносят тонкий слой типографской краски (можно прокатывать пальцы и на пластинке, на которой раскатана краска). Используют также различного рода штемпельные подушечки, но по целому ряду обстоятельств в рассматриваемых разработках они себя не оправдали.

Отпечатки делают на листах белой бумаги хорошего качества (мелованной), под которые подкладывают тонкую пластинку резины (на каждом таком листе на оборотной стороне необходимо указать наименование пальца и руки).

Учитывая, что в течение некоторого времени папиллярный узор сохраняется на внутренней поверхности отслоенного эпидермиса, эксперт может осторожно вывернуть его, укрепить на своем пальце при помощи липкой ленты и провести дактилоскопирование обычным методом. Как указывают некоторые исследователи, и то, и другое отступление от эталона просто устраняется с помощью фотографического преобразования. При этом они предлагают фотоспособом делать отпечатки внутренней поверхности (той, которая была обращена к дерме) эпидермальных лоскутов.

Усиление четкости рисунка отпечатков пальцев

В ряде исследовательских работ приведенная методика дактилоскопирования пальцев не позволяет получить отпечатки удовлетворительного качества. В таких случаях на предметном стекле раскатывают тонким слоем черную типографскую краску и на нем получают оттиск (след отслоения) обычным методом. После этого каждое стекло помещают в фотоувеличитель в качестве негатива и

след проецируют на контрастную фотобумагу с увеличением в 2—4 раза. Так получают прямое изображение папиллярных узоров пальцев рук неизвестного трупа. Усиление четкости рисунка происходит за счет контрастности фотографического процесса.

Оформление результатом исследования и выводов

В заключении специалиста либо в справке о проведении исследования описывают примененный способ исследования (его методы и приемы). В описательной части отмечают обнаруженные на мягких тканях кистей рук и костной базе под ними повреждения, рубцы, татуировки и другие особенности. Главные этапы исследования должны быть не только описаны, но и сфотографированы, а снимки помещены в фототаблицу. После описания технологических процессов исследования, включающих исследовательскую фотосъемку (если она применялась), приобретенные и пригодные для идентификации отпечатки пальцев наклеивают на бланк дактилоскопической карты в установленном порядке.

В выводах дактилоскопического диагностического заключения в отдельных случаях отмечают степень пригодности приобретенных отдельных отпечатков либо их фрагментов для возможной последующей экспертной идентификации.

Помимо рассмотренных методик идентификации личности неопознанных трупов с признаками гнилостных изменений, существует методика дактилоскопирования при помощи латексной пленки, которая широко применяется американскими специалистами. Данная методика применяется также при идентификации неопознанных трупов с признаками мумификации и карбонизации. Метод латексной пленки универсален, легко выполним, позволяет специалистам работать без ампутации частей трупа и получать достаточно четкие негативные следы папиллярных узоров, пригодные для занесения в автоматизированные поисковые системы [7].

Следует иметь в виду, что диагностические дактилоскопические экспертизы трупа с целью установления его личности могут существенно отличаться друг от друга как по сложности проведения, так и по полноте решения задачи. Как показывает опыт, в известной мере выбор зависит от характера взаимодействия следователя и соответствующих экспертов-профессионалов. Показателен такой пример.

16.10.2011 г. в 12:45 в дежурную часть Симферопольского райотдела поступило сообщение о том, что 16.10.2011 г. около 12:30 заявитель обнаружил труп неизвестного мужчины в лесополосе, расположенной между селами Первомайское и Красное. В результате выезда следственно-оперативной группы на место происшествия было установлено, что в лесополосе возле с. Первомайское Симферопольского района обнаружен труп неустановленного мужчины в возрасте 30—40 лет в гнилостном состоянии (давность — 2—3 месяца). Кисть правой руки трупа полностью разложилась, кисть левой руки подверглась гнилостным изменениям и непригодна для дактилоскопирования.

16.10.2011 г. в 16:00 по предварительному заключению СМЭ установлено, что смерть потерпевшего наступила в результате огнестрельных ранений головы и грудной клетки.

Проведенные оперативно-разыскные мероприятия не позволили установить личность трупа мужчины. После вскрытия трупа в Крымском республиканском

учреждении «Бюро СМЭ» (далее — КРУ «Бюро СМЭ») было проведено отсечение кисти левой руки. Ее поместили в специальный раствор, а труп неизвестного мужчины похоронили.

В течение двух месяцев сотрудники уголовного розыска совместно с работниками КРУ «Бюро СМЭ» неоднократно извлекали кисть из раствора с целью проведения ее дактилоскопирования, однако внешняя поверхность кожного покрова кисти никак не улучшалась, и осуществить дактилоскопирование не представлялось возможным.

29.11.2011 г. для оказания практической помощи в дактилоскопировании кисти левой руки трупа неопознанного мужчины в КРУ «Бюро СМЭ» прибыли эксперты Научно-исследовательского экспертно-криминалистического центра (далее — НИЭКЦ) при ГУМВД Украины в АР Крым.

В ходе осмотра кисти они убедились в том, что папиллярные узоры на пальцах руки не просматриваются, слой эпидермиса подвергся значительным гнилостным изменениям, в связи с чем провести дактилоскопирование не представляется возможным. На ладонной поверхности руки папиллярные узоры просматривались слабо и фотофиксация их была затруднена в связи со вздутием эпидермиса кожного покрова (рис. 1).

Рис 1. Общий вид кисти левой руки трупа неустановленного мужчины

Эксперты сектора дактилоскопических исследований НИЭКЦ приняли решение попытаться провести фиксацию или дактилоскопирование слоя дермы кожного покрова, учитывая, что слой эпидермиса формируется на основе структуры дермы кожного покрова. Для этого был приглашен судебно-медицинский эксперт КРУ «Бюро СМЭ», который произвел отделение эпидермиса совместно с дермой от ладонной поверхности руки трупа. После этого стало ясно, что слой дермы

остался практически неизменным и в связи с этим пригодным для проведения дактилоскопирования и фотофиксации папиллярных узоров.

Для удобства фотофиксации и дактилоскопирования эпидермис ладонной поверхности руки был отделен от дермы и на их поверхности был нанесен краситель черного цвета. После этого на двух фрагментах бумаги белого цвета были сделаны оттиски внутренней поверхности эпидермиса и слоя дермы ладонной поверхности левой руки трупа и оформлена дактилокарта на неопознанный труп (рис. 2, 3).

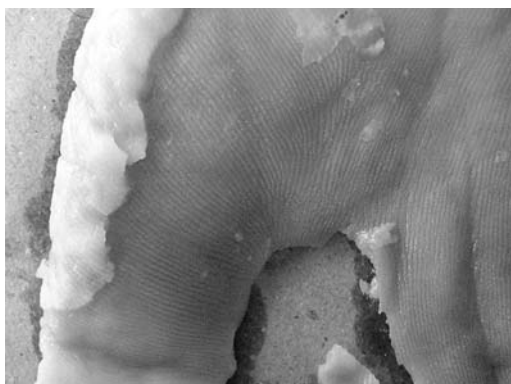

Рис. 2. Детальный вид состояния дермы кожного покрова поверхности ладони левой руки трупа при отделении эпидермиса

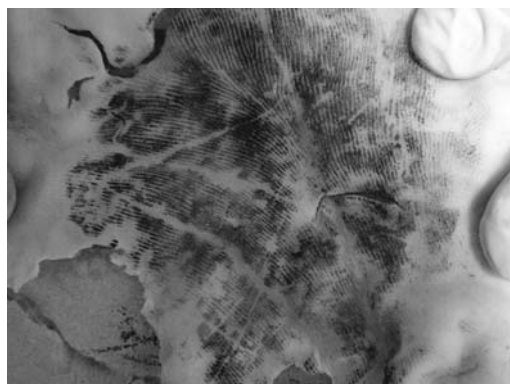

Рис. 3. Детальный вид состояния эпидермиса кожного покрова поверхности ладони левой руки трупа при формировании оттиска

Оттиски ладонной поверхности неопознанного трупа были направлены в НИЭКЦ при ГУМВД Украины в АР Крым, где в ходе проверки по автоматизированной дактилоскопической идентификационной системе «Сонда» установлена их тождественность с оттисками ладони левой руки на дактилокарте Андрея Александровича Шемятенкова, 05.06.77 года рождения, который находился в розыске.

Как видно, приведенные выше рекомендации по получению пригодных для идентификации пальцевых и ладонных отпечатков кистей рук носят многоотраслевой научный экспертный характер и являются разновидностью всеохватывающих медико-криминалистических (антрополого-криминалистических) исследовательских работ.

Без сомнения, изложенная в литературе и получившая распространение на практике рекомендация о том, что судебно-медицинских специалистов следует при необходимости привлекать к процессу подготовки пальцев трупа к дактилоскопированию, оказывая помощь работникам органов внутренних дел, должна относиться ко всем ситуациям, когда известными средствами, приемами, способами и методами специалист в области судебной медицины и следователь в процессе осмотра (либо сразу после него) могут получить пригодные для идентификации отпечатки пальцев. В рассматриваемой ситуации можно допустить, что судебный медик по инициативе следователя может подготовить кисти рук трупа для дактилоскопирования, в результате чего следователь обыкновенной прокаткой получит пригодные для идентификации папиллярные узоры. Но такие случаи не исключают самостоятельного экспертного диагностического дактилоскопического исследования для

получения пригодных отпечатков с трупов, находящихся в гнилом состоянии и деформации.

Таким образом, рассмотренное экспертное исследование органически входит в систему способов и средств криминалистического отождествления человека, служит эффективным средством обеспечения результативности процесса раскрытия преступлений и, следовательно, должно быть отнесено к неотъемлемым функциям специалистов, в чьи обязанности входит дактилоскопирование неопознанных трупов.

Список использованной литературы

1. Николаев М.Б. Дактилоскопирование пальцев рук гниломно-измененных и мумифицированных трупов / М.Б. Николаев, Д.А. Валетов // Экспертная практика. — 1999. — № 46. — С. 53—55.
2. Конституция Украины, принятая Верховным Советом Украины 28 июня 1996 года : по состоянию на 09.09.2013 // Ведомости Верховного Совета Украины. — 1996. — № 30.
3. Закон Украины от 20.12.91 № 565 «О милиции», с изменениями и дополнениями.
4. Мудьюгин Г.Н. Расследование убийств по делам, возбуждаемым в связи с исчезновением потерпевшего / Г.Н. Мудьюгин. — М. : Изд-во Всесоюзного ин-та по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности, 1967. — 138 с.
5. Инструкция о порядке функционирования дактилоскопических учетов экспертной службы МВД Украины, утвержденная приказом МВД Украины от 11.09.2001 № 785, зарегистрированная в Министерстве юстиции Украины 25.12.2001 под № 1066/6257.
6. Кисин М.В. Дактилоскопирование трупов при отсутствии эпидермиса на пальцах рук / М.В. Кисин // Судебно-медицинская экспертиза. — 1960. — № 2. — С. 33—36.
7. A New Method of Reproduction of Fingerprints from Corpses in a Bad State of Preservation Using Latex / [Davide Porta B.Sc., Monica Maldarella B.Sc., Marco Grandi M.D., Cristina Cattaneo M.D.] // Journal of Forensic Sciences. — November 2007. — Vol. 52. — Issue 6. — P. 1319—1321.

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

ВИДАТНІ ДІЯЧІ ТА ВИЗНАЧНІ ПОДІЇ В ГАЛУЗІ КРИМІНАЛІСТИКИ

УДК 343.98 (092)

В.Н. Чисников, кандидат юридических наук, доцент,
ведущий научный сотрудник Государственного научно-
исследовательского института МВД Украины

А.А. ЛЕВЕНСТИМ — ПЕРВЫЙ ПРОПАГАНДИСТ ТРУДОВ ГАНСА ГРОССА И НАУКИ КРИМИНАЛИ- СТИКИ В РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ

Рассмотрен жизненный путь и творческая деятельность малоизвестного современным криминалистам дореволюционного юриста-практика Августа Адольфовича Левенстима (1857—1915 гг.), который первым в Российской империи ознакомил юридическую общественность с трудами Ганса Гросса и его наукой криминалистикой.

Ключевые слова: А.А. Левенстим, Ганс Гросс, криминалистическая наука.

Розглянуто життєвий шлях і творчу діяльність маловідомого сучасним криміналістам дореволюційного юриста-практика Августа Адольфовича Левенстіма (1857—1915 рр.), який першим в Російській імперії ознайомив юридичну спільноту з працями Ганса Гросса та його наукою криміналістикою.

The course of life and creative activity little-known to modern criminalists of the pre-revolutionary expert lawyer Augustus Adolfovich Levenstim (1857—1915) who the first in the Russian Empire acquainted the legal public with Hans Gross's works and his science of criminalistics is considered.

Личность Августа Адольфовича Левенстима для многих современных криминалистов малоизвестная. Как утверждали в начале XX века коллеги А.А. Левенстима, он «отличался многогранностью своей деятельности», будучи и юристом-практиком (криминалистом, цивилистом, адвокатом, чиновником, прокурором, судьей), и общественным деятелем, и деятелем в области науки, просвещения и

благотворительности, и литератором (историком права и литературы, фольклористом, публицистом), и оратором, и коллекционером [1, с. 1720].

Профессор Н.Ф. Сумцов в статье, посвященной памяти А.А. Левенстима, писал, что «...жизнь этого человека, богато одаренного по природе и образованию, не закопавшего свои духовные дары в землю мелочного эгоизма или карьеризма, отдавшего их науке, обществу, делам просвещения, благотворительности и врачевания разных человеческих недугов, физических и моральных, заслуживает того, чтобы о нем помнили» [2].

Понадобилось почти столетие, чтобы современный читатель смог ознакомиться с биографией и научной деятельностью забытого юриста-практика А.А. Левенстима в недавно вышедшей книге «Криміналістичні реєстраційно-довідкові й судово-експертні установи Міністерства внутрішніх справ та Міністерства юстиції Російської імперії (1889—1917 рр.)» [3, с. 464—470].

Август Адольфович Левенстим родился в г. Москве в 1857 году в семье обрусевших немцев. После гимназии поступил на юридический факультет Московского университета, который окончил в 1881 году с научной степенью кандидата прав. В октябре того же года был зачислен помощником присяжного поверенного, а спустя полгода, в апреле 1882 года, поступил на государственную службу кандидатом на судебные должности. Через четыре года его назначили исполняющим обязанности судебного следователя при Ельнинском мировом съезде Смоленской губернии, а в 1887 году — товарищем (заместителем) прокурора Каменец-Подольского окружного суда. В 1888 году он перевелся на такую же должность в Виленский окружной суд.

Товарищу (заместителю) прокурора А.А. Левенстиму довольно часто приходилось выступать в качестве государственного обвинителя в судебных заседаниях по уголовным делам. Благодаря своей эрудиции и красноречию, он за короткое время завоевал заслуженный авторитет среди судебных деятелей. Обобщив накопленный опыт, Август Адольфович в 1894 году издал книгу «Речь государственного обвинителя в уголовном суде», которая «...обратила на себя внимание как общей, так и юридической печати» [1, с. 1720], а также руководства министерства юстиции. В декабре того же года автор получил приглашение занять должность помощника юрисконсульта 1-го уголовного департамента министерства юстиции в г. Санкт-Петербурге.

Занимаясь делопроизводством законодательной комиссии, Август Адольфович активно сотрудничал с Журналом министерства юстиции, публикуя обстоятельные обозрения иностранных законодательных работ по уголовному праву и процессу [4; 5; 6; 7], а также по проблемам предварительного следствия и судопроизводства в России [8; 9; 10]. Заслуживает внимания, например, его статья «Экспертиза на суде и желательные улучшения в этой области» [10, с. 205—211], состоящая из двух частей. В первой части автор анализирует статьи Устава уголовного судопроизводства (ст. 325, 1160, 1161), а также циркуляры министерства юстиции, регламентировавшие участие сведущих людей (экспертов) в российском судопроизводстве. При этом А.А. Левенстим указывает на некоторые «аномалии нашего процесса», обращая внимание на «...вопрос о выборе сведущих лиц, который сопряжен у нас на практике с большими затруднениями». В первую очередь это касалось учителей чистописания, бухгалтеров и других. «Как трудно

бывает следователю найти нужного эксперта, — заключал А.А. Левенстим, — сколько тратится времени и труда для ведения переписки по этому вопросу, и как часто совершенно напрасно вызываются в камеру (кабинет следователя. — Прим. авт.) разные лица». Поэтому он настаивает: «...в вопросе о постановке экспертизы необходимы некоторые изменения» [10, с. 209].

Во второй части статьи Август Адольфович, ссылаясь на порядки, существующие в судах Западной Европы, предлагает меры, позволяющие сделать «значительные улучшения без ломки Судебных Уставов и без особых затрат со стороны государственного казначейства». В частности, он предлагает по опыту Германии и Франции составлять при каждом суде открытый список лиц, допущенных в качестве сведущих людей, которые «...известны своей опытностью и знаниями в известной науке или ремесле». Кроме того, А.А. Левенстим настаивает на организации в стране института присяжных экспертов, аргументируя это тем, что профессиональные эксперты уже появились в России, особенно в больших городах. При этом он утверждает, что есть каллиграфы, граверы и бухгалтеры, которые охотно проведут исследование специальных вопросов, встречающихся в судебной практике. Именно с их помощью можно «организовать на правильных основаниях институт присяжных экспертов» [10, с. 211].

А.А. Левенстим был первым в России пропагандистом работ выдающегося немецкого ученого Ганса Гросса и его науки криминалистики. После выхода в Германии 2-го издания его книги «Руководство для судебных следователей, чинов общей и жандармской полиции и др.» (1894 г.) Август Адольфович опубликовал в мартовском номере журнала министерства юстиции за 1895 год статью «Предварительное следствие по руководству доктора Г. Гросса» [11, с. 132—160].

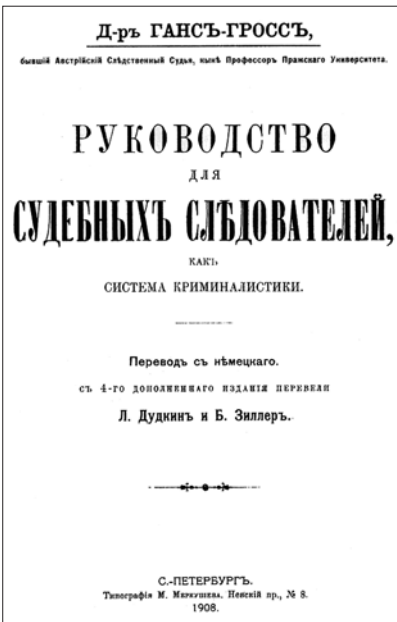

Г. Гросс

Вкратце характеризуя содержание Общей и Особенной частей труда австрийского криминалиста, А.А. Левенстим особое внимание уделил пятой главе «О лицах сведущих» и ее разделам: о судебном враче и его деятельности; о микроскописте; о химике; о лицах, сведущих в огнестрельном оружии; о лицах, сведущих в исследовании письменных документов: о фотографе; об антропометрии; о дактилоскопии; определение тождества личностей геометрическим путем; вознаграждение сведущих лиц. По мнению А.А. Левенстима, данная глава по объему, новизне приведения научных сообщений и множеству приведенных примеров является одной из самых интересных. Описанию ее содержания он посвятил несколько страниц, в отличие от других глав, которые освещал фрагментарно.

Август Адольфович также уделил внимание разделу книги «О папиллярных линиях на руке человека», который по новизне сообщенных сведений интересен для читателей. Он отмечал, что следователи весьма часто при расследовании убийств находят на различных вещах окровавленные отпечатки пальцев обвиняемых. Однако до сих пор для каждого следователя «...громоздкое затруднение воспользоваться этими следами». Теперь они могут воспользоваться помещенными в книге указаниями, «...которые бросают свет в это темное царство». Отмечая, что папиллярные линии пальцев у всех людей разные и не изменяются с годами, ученый вкратце описывал исследования английского ученого Гальтона в этой области и указывал на два способа, с помощью которых можно снимать оттиски с руки арестованного преступника [11, с. 152—153]. Следует отметить, что это была первая в России научная публикация, в которой предлагалось использовать дактилоскопию в следственной практике и давались практические советы [12]. К сожалению, российским чиновникам понадобилось одиннадцать лет для реализации этого предложения [13]. Заканчивая статью о книге Г. Гросса, автор высказал пожелание, «чтобы эта книга не только нашла себе читателей среди наших следователей, но и была переведена на русский язык...» [11, с. 160].

Пожелание ученого не осталось незамеченным и вдохновило судебных следователей Смоленского окружного суда Л. Дудкина и Б. Зиллера перевести и издать в течение 1895—1897 годов Общую и Особенную части «Руководства...» Ганса Гросса [14; 15]. Положительные рецензии на эти издания А. А. Левенстим также опубликовал в журнале министерства юстиции [16, с. 173—175; 17, с. 345—346].

Следует также отметить, что Август Адольфович был первым, кто ознакомил русского читателя с понятием, задачами и содержанием новой науки криминалистики. В статье «Доктор Ганс Гросс и его проект улучшения следственной части» (1896 г.) он писал, что автор «Руководства... называет свою науку «криминалистикой», понимая под этим словом совокупность сведений, необходимых для производства уголовных дел...» [18, с. 44]. Затем А. А. Левенстим, «определив в точности, что такое криминали-

стика и какое положение занимает она относительно других наук», подробно остановился на предлагаемой Гроссом университетской программе криминалистики, отмечая, что «цель криминалистики состоит в том, чтобы дать студенту запас технических сведений, которые пригодятся ему при обследовании и разрешении уголовных дел, когда он будет работать в качестве следователя, прокурора или судьи» [19, с. 51]. Таким образом, укоренившаяся в современной криминалистической литературе точка зрения, что Ганс Гросс впервые ввел в научный оборот термин «криминалистика» для обозначения новой самостоятельной науки в третьем издании своей книги, вышедшей под названием «Руководство для судебных

следователей как система криминалистики» (1898 г.), является, на наш взгляд, ошибочной [20, с. 19].

О проектах доктора Ганса Гросса по улучшению следственной части А.А. Левенстим докладывал на заседании юридического общества при Санкт-Петербургском университете, членом которого он был. Позже этот доклад был им опубликован в журнале общества [18, с. 40—58; 19, с. 47—56].

А.А. Левенстим в своих работах нередко ссылаясь на авторитет доктора Г. Гросса. Так, в статье «Предварительное следствие по Судебным Уставам, его недостатки и меры по улучшению» (1895 г.) Август Адольфович, говоря о качествах следователя, ссылаясь на мнение Г. Гросса, который видел одну из причин малой производительности судебного следователя в том, что «большинство юристов недостаточно подготовлены для работы в качестве следователей. Из университета их выпускают с прекрасным общим юридическим образованием, с массой теоретических знаний, но им не дают никаких сведений, которые нужны для расследования уголовных дел. Большинство из них не знают, как пишутся протоколы осмотра, о чем нужно допрашивать свидетелей и как делать обыск, чтобы не уйти с пустыми руками. Мало того, даже опытные следователи не умеют толково осмотреть след, выбрать экспертов и воспользоваться в интересах правосудия прогрессом естественных наук». Все это, по мнению Г. Гросса, «должно быть предметом университетского преподавания, ибо пока в знаниях юристов будет существовать значительный пробел, следователи всегда будут делать массу ошибок по существу дела» [8, с. 154—155].

Многие работы А.А. Левенстима посвящены отношению права к народному быту. Среди них следует назвать следующие: «Суеверие и его отношение к уголовному праву» (1897 г.), «Семья и ссылка» (1898 г.), «Фанатизм и преступление» (1898 г.), «Конокрадство с юридической и бытовой стороны» (1899 г.), «Следы пришлого в своде законов» (1900 г.), «Присяга на суде по народным воззрениям» (1901 г.), «Суеверие и Уголовное право: исследование по истории русского права и культуры» (1906 г.).

В 1899 году А.А. Левенстим, выполняя поручение законодательной комиссии, для обсуждения вопроса о мерах по борьбе с профессиональным нищенством и бродяжничеством подготовил два доклада: «Профессиональное нищенство по данным русской и иностранной литературы» и «Нищенство в России по отзывам начальников губерний», которые вошли в первый том материалов названной комиссии, а также были опубликованы автором [20; 21, с. 120—137]. Август Адольфович стоял у истоков создания Русской группы международного союза криминалистов (1897 г.).

Проработав в центральном аппарате министерства юстиции 5 лет, А.А. Левенстим 8 января 1900 года был назначен членом 3-го гражданского департамента Харьковской судебной палаты.

После переезда в г. Харьков Август Адольфович продолжал развивать активную научно-литературную и общественную деятельность. Будучи членом юридического общества при Харьковском университете со дня его открытия (21 января 1901 года), он в марте следующего года уже был избран

товарищем (заместителем) председателя этого общества. На торжественном заседании, посвященном первой годовщине общества, А.А. Левенстим выступил с докладом о сибирской ссылке. Развивая идеи графа Сперанского, докладчик, аргументируя цифрами и фактами, утверждал, что «Сибирь — рай для чиновников и ад для ссыльных». В заключение он высказался за отмену ссылки в Сибирь и замену ее каторжными работами в центральных регионах России [2].

А.Ф. Кони

На другом заседании юридического общества А.А. Левенстим выступил с большой речью, посвященной общественной и литературной деятельности видного русского юриста А.Ф. Кони. Давая высокую оценку его разносторонней и плодотворной деятельности, Август Адольфович подчеркивал, что Анатолий Федорович Кони «свои богатые способности обратил в пользу всего русского народа и по своим высоким заслугам основательно пользуется большим общественным уважением» [22].

А.А. Левенстим систематически изучал юридическую литературу, выходящую в странах Западной Европы, где научная криминалистическая мысль получила широкое развитие. В 1903 году он ознакомился с организацией и деятельностью криминальной полиции в наиболее крупных городах Германии. Вскоре в печати появились его очерки о деятельности германской полиции под названием «Дознание и розыск», состоящие из четырех частей: I. Организация и приемы работы сыскных отделений. II. Уголовные музеи. III. Антропометрия. IV. Фотография [23; 24]. Сопоставляя рассматриваемые вопросы с положением дел в России, автор констатировал, что «картина получается неблестящая». Так, в очерке «Антропометрия» Август Адольфович, отмечая образцовую организацию антропометрических бюро германской полиции, писал, что в России правильно организованных антропометрических станций всего две: в г. Санкт-Петербурге и г. Москве. Станции, функционирующие при тюрьмах в шестнадцати провинциальных городах, не имеют «штатных служащих и работа исполняется «добровольцами правосудия» из числа местных врачей или служащих по судебному ведомству». При этом расходы на их содержание покрываются из остатка больничных средств местных тюрем [25].

В очерке «Фотография» А.А. Левенстим подробно осветил вопросы применения германской полицией фотографии в процессе расследования преступлений с приведением конкретных примеров из практики. В то же время, отмечая, что фотография применяется в сыском деле и в России, он резюмировал, что фотографические учреждения «так малочисленны и обставлены настолько бедно, что не могут принести должной пользы». При этом он выражал надежду, что «и у нас дело розыска по уголовным делам разовьется и вступит на новый путь, который намечен современной наукой и техникой» [26].

Среди опубликованных в этот период работ А.А. Левенстима особого внимания заслуживает его рецензия на вышедшую в Германии книгу саксонского правоведа Альберта Вейнгарта «Уголовная тактика». В ней он первым из российских юристов представил юридической общественности России труд известного ученого-криминалиста. Подробно анализируя каждую главу книги, Август Адольфович в заключении писал, что «Руководство...заслуживает полного внимания

русских судебных деятелей, и изучение его принесет кандидатам на судебные должности, молодым следователям и товарищам прокуроров большую пользу» [27, с. 274]. Как показали дальнейшие события, «Уголовная тактика» А. Вейнгарта действительно стала «настойной книгой» для нескольких поколений отечественных криминалистов и сыщиков. В России она была издана на русском языке в 1910 году, то есть спустя шесть лет после публикации рецензии А.А. Левенстима [28]. Второе ее издание вышло в г. Санкт-Петербурге в 1912 году с дополнениями и примечаниями В.И. Лебедева [29].

Много сил и энергии Август Адольфович отдавал общественной работе. Он был одним из инициаторов создания отдела «защиты детей» в Харьковском обществе содействия физическому воспитанию детей и попечению о них. На первом общем собрании этого общества, которое состоялось 25 февраля 1901 года, он выступил с докладом «Жгучие вопросы из практики защиты детей», опубликованном впоследствии в журнале «Вестник права» [30, с. 77—96]. После создания отдела А.А. Левенстим был избран сначала товарищем (заместителем) председателя, а затем в течение двух лет исполнял обязанности председателя.

Август Адольфович был одним из учредителей Вознесенской женской гимназии и много сделал для постройки здания гимназии, а также одним из инициаторов открытия в г. Харькове городской глазной больницы имени профессора Л.Л. Гиршмана. Являясь секретарем и казначеем комитета по сбору пожертвований на постройку здания больницы, А.А. Левенстим, благодаря своей настойчивости и организаторским способностям, способствовал сбору необходимых средств на строительство, обеспечение больницы нужным оборудованием и сооружение памятника профессору Л.Л. Гиршману.

А.К. Толстой

Много времени А.А. Левенстим уделял русской литературе. Особенно его интересовал жизненный и творческий путь известного поэта Алексея Толстого, которому он посвятил одну из своих работ [31, с. 487—520; 32, с. 66—99]. В ней автор описал малоизвестные страницы его биографии и детально проанализировал все его цензурные и внецензурные произведения. По отзывам современников, эта работа юриста А.А. Левенстима «...представляла серьезный историко-литературный интерес» [1, с. 1728].

В 1910 году у Августа Адольфовича начались проблемы со здоровьем. В связи с этим он прекратил литературную и общественную деятельность, а все свободное время отдавал любимому занятию — нумизматике. Будучи членом Российского общества нумизматов, он продолжал пополнять собранную им ценную коллекцию монет и медалей всех времен и народов. Он также собирал литературу о медалях и «входил по медальному делу в переписку с русскими и западноевропейскими специалистами» [33, с. 1728]. В 1914 году А.А. Левенстим опубликовал в г. Москве очерк, посвященный описанию 40 медалей Финляндии, находящихся в его коллекции [34] (спустя три года в г. Петрограде, когда Августа Адольфовича уже не было в живых, русские монеты из его коллекции были выставлены на аукцион [35]).

3 марта 1914 года А.А. Левенстим в чине действительного статского советника (что соответствовало воинскому званию генерал-майор) был уволен в отставку

по болезни. Переехав из г. Харькова в г. Санкт-Петербург, он непродолжительное время занимался адвокатской практикой, а 21 марта 1915 года в возрасте 57 лет скончался от грудной жабы. Некрологи о его смерти были помещены в журнале «Исторический вестник», в газетах «Право» (г. Петроград) и «Южный край» (г. Харьков) [36, с. 470—471].

Список использованной литературы

1. Ризников С.А. А.А. Левенстим / С.А. Ризников // Право. — 1915. — 14 июня (№ 24).
2. Сумцов Н.Ф. Памяти А.А. Левенстима / Н.Ф. Сумцов // Южный край (Харьков). — 1915. — 19 апреля (№ 12659).
3. Чисніков В.Н. Левенстим Август Адольфович (1857—1915) / В.Н. Чисніков / Криміналістичні реєстраційно-довідкові й судово-експертні установи Міністерства внутрішніх справ та Міністерства юстиції Російської імперії (1889—1917) : у 2-х кн. / [Вербенський М.Г., Гирько С.І., Проценко Т.О., Чисніков В.М.]. — К. ; Харків : ДНДІ МВС України, 2013. — Кн. 1. — 637 с.
4. Левенстим А.А. Проект реформы германского устава уголовного судопроизводства / А.А. Левенстим // Журнал Министерства юстиции. — 1896. — № 6.
5. Левенстим А.А. Проект реформы предварительного следствия во Франции / А.А. Левенстим // Журнал Министерства юстиции. — 1896. — № 6.
6. Левенстим А.А. Германский закон (27 мая 1896 года) о пресечении недобросовестной конкуренции / А.А. Левенстим // Журнал Министерства юстиции. — 1896. — № 10.
7. Левенстим А.А. Английский законопроект о картелях / А.А. Левенстим // Журнал Министерства юстиции. — 1897. — № 9.
8. Левенстим А.А. Предварительное следствие по Судебным Уставам, его недостатки и меры к улучшению / А.А. Левенстим // Журнал Министерства юстиции. — 1895. — № 11.
9. Левенстим А.А. Судебные ошибки и вознаграждение невинно осужденных / А.А. Левенстим // Журнал Министерства юстиции. — 1896. — № 5.
10. Левенстим А.А. Экспертиза на суде и желательные улучшения в этой области / А.А. Левенстим // Журнал Министерства юстиции. — 1899. — № 4.
11. Левенстим А.А. Предварительное следствие по руководству доктора Г. Гросса / А.А. Левенстим // Журнал Министерства юстиции. — 1895. — № 5.
12. Отпечатки рук и их значение в судебной практике // Юридическая газета. — 8 июля 1892 года (№ 53).
13. Циркуляр Главного тюремного управления Министерства юстиции от 30 декабря 1906 года № 32 «О применении дактилоскопии как системы регистрации наиболее важных преступников».
14. Гросс Г. Руководство для судебных следователей, чинов общей и жандармской полиции и др. / Г. Гросс ; пер. с нем. Л. Дудкина и Б. Зиллера. — Смоленск, 1895. — Вып. 1. Общая часть.
15. Гросс Г. Руководство для судебных следователей, чинов общей и жандармской полиции и др. / Г. Гросс ; пер. с нем. Л. Дудкина и Б. Зиллера. — Смоленск, 1897. — Вып. 2-3. Особенная часть.
16. Левенстим А.А. Д-р Ганс Гросс. Руководство для судебных следователей, чинов общей и жандармской полиции и др. / А.А. Левенстим ; пер. с нем. Л. Дудкина и Б. Зиллера (вып. 1) // Журнал Министерства юстиции, 1895. — № 11.
17. Левенстим А.А. Д-р Ганс Гросс. Руководство для судебных следователей, чинов общей и жандармской полиции и др. / А.А. Левенстим ; пер. с нем. Л. Дудкина и Б. Зиллера (вып. 2-3) // Журнал Министерства юстиции. — 1897. — № 4.
18. Левенстим А.А. Доктор Ганс Гросс и его проект улучшения следственной части / А.А. Левенстим // Журнал юридического общества при Санкт-Петербургском университете. — 1896. — Кн. 2.

19. *Левенстим А.А.* Доктор Ганс Гросс и его проект улучшения следственной части / А.А. Левенстим // Журнал юридического общества при Санкт-Петербургском университете. — 1896. — Кн. 3.

20. *Левенстим А.А.* Профессиональное нищенство. Его причины и формы: бытовые очерки / А.А. Левенстим. — СПб. : Тип. М.М. Стасюлевича, 1900. — 160 с.

21. *Левенстим А.А.* Нищенство в современной России / А.А. Левенстим // Вестник права. — 1899. — № 5.

22. *Левенстим А.А.* Анатолий Федорович Кони. Очерк его общественной и литературной деятельности : речь, произнесенная на заседании юрид. общества 8 марта 1903 года / А.А. Левенстим. — Харьков : Тип. губ. правл., 1903. — 44 с.

23. *Левенстим А.А.* Дознание и розыск. Очерки о деятельности германской полиции / А.А. Левенстим // Судебное обозрение. — 1903. — 7 сентября (№ 36).

24. *Левенстим А.А.* Дознание и розыск. Очерки о деятельности германской полиции / А.А. Левенстим // Судебное обозрение. — 1903. — 8 сентября (№ 37).

25. *Левенстим А.А.* Дознание и розыск. Очерки о деятельности германской полиции / А.А. Левенстим // Судебное обозрение. — 1903. — 15 сентября (№ 44).

26. *Левенстим А.А.* Дознание и розыск. Очерки деятельности германской полиции / А.А. Левенстим // Судебное обозрение. — 1903. — 19 сентября (№ 48).

27. *Левенстим А.А.* А. Вейнгарт. Новое руководство для судебных следователей / А.А. Левенстим // Вестник права. — 1904. — Кн. 8.

28. *Вейнгарт А.* Уголовная тактика. Руководство к расследованию преступлений / А. Вейнгарт ; пер. с нем. В.М. Боремовича. — Обруч : Тип. Горбана и Фридмана, 1910. — 463 с.

29. *Вейнгарт А.* Уголовная тактика. Руководство к расследованию преступлений / А. Вейнгарт ; пер. с нем. под ред. и прим. В.И. Лебедева. — СПб. : Вестник полиции, 1912.

30. *Левенстим А.А.* Жгучие вопросы из практики защиты детей / А.А. Левенстим // Вестник права. — 1901. — № 10.

31. *Левенстим А.А.* Граф А.А. Толстой, его жизнь и произведения / А.А. Левенстим // Вестник Европы. — 1906. — № 10.

32. *Левенстим А.А.* Граф А.А. Толстой, его жизнь и произведения / А.А. Левенстим // Вестник Европы. — 1906. — № 11.

33. *Левенстим Август Адольфович* // Исторический вестник. — 1915. — Т. 140. — № 6. — С. 1064.

34. *Левенстим А.* Финляндские монеты / А. Левенстим. — М. : Моск. синод. тип., 1914. — 56 с.

35. *Каталог* аукциона русских монет покойного члена Российского общества нумизматов А.А. Левенстима. — 1917. — Ч. 1. — Пг. общ. поощрения художеств.

36. *Левенстим Август Адольфович* / Антология юридического некролога ; [сост. В.М. Баранов]. — 2-е изд., доп. — Н.-Новгород, 2005.

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

1. Наукові статті до збірника мають бути написані українською або російською мовою, характеризуватися високим науковим і навчально-методичним рівнем підготовки, містити глибокий авторський аналіз проблем сучасного розвитку криміналістики, законодавства, законотворчості, шляхів боротьби зі злочинністю тощо. Звертаємо особливу увагу авторів на обов'язкове дотримання ними при оформленні статей вимог міждержавних і державних стандартів (**ДСТУ ГОСТ 7.1 : 2006** «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання», ГОСТ 7.5-88, ДСТУ 3582-97, ГОСТ 7.12-93, ГОСТ 7.11-78) і постанови президії ВАК України від 15.01.2003 р. № 7-05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України».

2. Використані в тексті джерела нумеруються у послідовності посилання на них. Під одним номером у списку використаних джерел наводиться опис лише одного джерела. Цифри беруться у квадратні дужки, наприклад: « [1] ». Номер посилання має відповідати його номеру у списку використаної літератури. У разі посилання на одне джерело кілька разів слід обов'язково зазначати конкретні сторінки, наприклад: « [7, с. 235] ».

3. Бібліографічний опис використаної літератури необхідно надавати відповідно до наказу ВАК України від 26.01.2008 р. № 63.

У бібліографічному описі слід обов'язково вказувати місто, видавництво, рік видання та загальну кількість сторінок (у разі посилання на статтю, надруковану у збірнику, вказувати номери сторінок, на яких її надруковано).

4. Приймаються наукові статті, на які є дві рецензії і які раніше ніде не друкувалися.

5. Стаття подається у надрукованому вигляді (один примірник) з підписом(-ами) автора(-ів) і на електронному носії в форматі doc. (Word), шрифт Times New Roman Cyr (Symbol, Wingdings), кегль (висота літер) — 14, інтервал між рядками тексту 1,5 см, поля: зліва — 3 см, справа — 1 см, зверху та знизу — по 2 см. Весь матеріал наукової статті повинен міститися в одному файлі. Ілюстрації, діаграми та графіки дублюються окремими файлами.

5.1. Ілюстрації (чорно-білі або кольорові) подаються в електронному вигляді форматом Adobe PhotoShop (PSD) або TIFF (у виняткових випадках JPEG) з належною якістю. Роздільна здатність не менш як 300 пікселей / дюйм, розмір зображення не менш як 9x12 (1060x1410 пікселів). Не допускається перефотографування або сканування ілюстрацій з друкованих джерел!

5.2. Фотографії (чорно-білі або кольорові) подаються на фотопапері мінімальним розміром 9x12 см або в електронному вигляді з дотриманням вимог, наведених у п. 5.1.

5.3. Діаграми та графіки мають бути зроблені за допомогою векторних редакторів Adobe Illustrator, Corel Draw або MS Excel.

* Рекомендуємо у бібліографічному описі дотримувати набору обов'язкових елементів, наведених у зразках Форми 23 Бюлетеня ВАК України (2008. — № 3. — С. 9—13). — Прим. ред.

5.4. Таблиці виконуються у форматі MS Word (rtf).

5.5. Блок-схеми виконуються за допомогою редактора MS Graph, що вбудований у MS Word, або за допомогою інших програм.

5.6. Хімічні, математичні та фізичні формули набираються за текстом з використанням редактора формул MS Equation 3.0.

5.7. Ілюстрації, фотографії, діаграми, графіки, блок-схеми, таблиці і формули не слід розміщати в окрему рамку або поверх тексту, текст повинен бути зверху та знизу без використання обтікання.

6. Небажано робити підкреслення слів у тексті. Лапки для українських і російських текстів — кутові («...»).

7. Обсяг наукової статті має бути не менш як 6 і не більш як 12 сторінок тексту формату А4 (1700—1800 знаків на сторінці).

8. До авторського оригіналу статті додається авторська довідка, яка містить: назву статті, УДК; анотацію до статті (близько 50 слів) та 4, 5 ключових слів, прізвище, ім'я та по батькові (повністю) автора(-ів); повну назву установи, в якій працює автор(-и), та повну назву посади, яку він обіймає; контактний телефон; кількість таблиць, ілюстрацій, літературних джерел.

9. Разом з матеріалами до редакції автори надають **копію акта експертної комісії установи** щодо можливості відкритої публікації статті (відсутності у ній відомостей, що становлять державну таємницю та службову інформацію).

10. Авторські оригінали обов'язково рецензуються членами редакційної колегії збірника.

11. Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за добір і точність наведених фактів, цитат, власних імен і прізвищ та інших відомостей.

12. Редакція вносить без попереднього узгодження з автором(-ами) запропоновані редактором зміни та скорочення, що не впливають на зміст матеріалу, а також уточнення в назвах міністерств, установ, відомств тощо.

13. У разі недодержання автором(-ами) перелічених вимог редакція залишає за собою право не розглядати статтю.

14. Передрук надрукованих у «Криміналістичному віснику» статей можливий тільки за умови обов'язкового посилання на нього.

Редколегія

Наукове видання

ДЕРЖАВНИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ
ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ЦЕНТР
МВС УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ВІСНИК

Науково-практичний збірник

Виходить 2 рази на рік
Заснований у 2003 р.

№ 1 (21), 2014

Свідоцтво про реєстрацію, видане Державною реєстраційною службою України,
від 02.09.2011 серія КВ №18252 – 7052 ПР

За зміст матеріалів і достовірність фактів, цитат, назв, дат та прізвищ відповідає автор.
Матеріали не повертаються. При передруку посилання на
«Криміналістичний вісник» обов'язкове.

Надруковано з оригіналу-макета, виготовленого ПК «Типографія від «А» до «Я»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру від 26.05.2014, серія ДК № 4724

Редактор *А.В. Джулай*
Коректор *І.О. Пашкевич*
Комп'ютерна верстка *С.М. Гавриляк*

Підп. до друку 23.06.2013 Формат 70x100/16
Папір оф. №1. Гарнітура Pragmatica. Друк. офс.
Ум. друк. арк. 19,01. Тираж 310 пр. Зам. № 1650

Віддруковано на ПК «Типографія від «А» до «Я»
02660, м. Київ, вул. Колекторна, 38/40, тел./факс 562-37-03
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру від 26.05.2014, серія ДК № 4724

Адреса редакції: вул. Велика Окружна, 4, м. Київ, 03134, Україна
тел.: (044) 074-34-28, факс: (044) 405-74-69
dndekc@mvs.gov.ua
<http://dndekc.mvs.gov.ua>